

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDEKİ ASKERİ
FAALİYETLERİN İSLÂM DÜNYASINA ETKİLERİ

Yasemin ELLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ

KONYA - 2018

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yasemin ELLİK		
	Numarası	154202021004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Ortaçağ Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐	
	Tezin Adı	Büyük Selçuklular Dönemindeki Askeri Faaliyetlerin İslâm Dünyasına Etkileri		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Yasemin ELLİK

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yasemin ELLİK		
	Numarası	154202021004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Ortaçağ Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ		
	Tezin Adı	Büyük Selçuklular Dönemindeki Askeri Faaliyetlerin İslâm Dünyasına Etkileri		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Büyük Selçuklular Dönemindeki Askeri Faaliyetlerin İslâm Dünyasına Etkileri** başlıklı bu çalışma 30/05/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ	Danışman	
Prof. Dr. Mustafa Demirel		
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Akkoyunlu		

ÖN SÖZ

Tarihi süreçte Türkler tarafından birçok devlet kurulmuş ve bu devletlerin kendine has bir takım amaçları olmuştur. Bu amaçlara çoğu zaman askerî faaliyetler sayesinde ulaşılmıştır. Kimi zaman sınırları genişletmek, kimi zaman da ülke sınırları içerisindeki karışıklıkları gidermek gibi çeşitli amaçlar güdülerek yapılan askerî faaliyetler, sonuçları itibariyle Türk devletlerinin tarihinde önemli rol oynamıştır. Bu anlamda Büyük Selçuklu Devleti döneminde yapılan mücadeleler ve bu dönemde takip edilen siyaset, askerî faaliyetlerin İslâm dünyasına etkileri açısından güzel örneklerden birini oluşturmaktadır.

Türk-İslâm devletleri içerisinde önemli bir yere sahip olan Büyük Selçuklu Devleti döneminde, kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süre zarfında İslâm coğrafyasını ilgilendiren ve İslâm dünyasına mühim etkiler bırakan askerî faaliyetler düzenlenmiştir. Bunun en önemli nedeni, Selçukluların İslâm dünyasının siyasi liderliğine talip olmalarıdır. Onların İslâm âlemiyle ilgili askerî faaliyetleri, devletlerini kurmadan önceki zamana kadar uzanmaktadır. Çünkü Selçuklular tarih sahnesine çıkmadan önce, İslâm dünyası birlik ve beraberlikten yoksun olup buhranlı zamanlar geçirmekteydi. Fakat Selçuklular, tarih sahnesine çıktıkları ilk zamanlardan itibaren, bozulan İslâm birliğini yeniden kurmaya çalışmışlardır. Gayrimüslimlere ve İslâm topraklarında kargaşa çıkaran hareketlere karşı mücadele etmişlerdir. Sünnî inancı hâkim kılmak için uğraşmışlardır. Bu anlamda Selçukluların askerî faaliyetleri, İslâm dünyasının toparlanmasını sağlayarak yeni bir dönem açması bakımından önemli bir yere sahiptir.

Büyük Selçuklu dönemindeki askerî faaliyetlerin İslâm dünyasına etkilerine, çeşitli çalışmalarda dağınık bir şekilde değinilmiştir. Bazı çalışmalarda askerî olaylar uzunca anlatılmasına rağmen, faaliyetlerin İslâm dünyası açısından önemine hiç yer verilmemiştir. Dolayısıyla bu konuyla ilgili yapılmış müstakil bir araştırma bulunmamaktadır. Bu bakımdan araştırmada, Büyük Selçuklu dönemindeki askeri faaliyetlerin İslâm dünyasına etkileri bütün yönleriyle ele alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, kuruluş dönemi askerî faaliyetlerin İslâm dünyasına etkileri ele alınmıştır. Bu bölümde, devletin kuruluşuna kadar İslâm dünyası ile ilk temaslar da incelenmiştir.

İkinci bölümde, yükseliş dönemi askerî faaliyetlerin İslâm dünyasına etkileri bütün yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, fetret ve ikinci azamet dönemi askerî faaliyetlerin İslâm dünyasına etkilerine yer verilmiştir.

Beni böyle bir çalışmaya yönlendiren, planlanmasından yazım aşamasına kadar geçen bütün safhalarında fikir ve görüşleriyle beni destekleyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sefer Solmaz'a teşekkür ederim. Bu çalışma esnasında karşılaştığım problemlerin çözümünde çeşitli yönlerden yardımlarını aldığım hocalarım Prof. Dr. Mustafa Demirci'ye, Doç. Dr. Mehmet Ali Hacıgökmen'e, Dr. Öğr. Üyesi Zehra Odabaşı'ya müteşekkirdiğimi belirtmek isterim. Bu süreçte benim yanımda olan, yardım için ellerinden geleni yapmaktan çekinmeyen Arş. Gör. Abdullah Burgu'ya ve Arş. Gör. Hatice Aksoy'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen annem Hatice Ellik'e ve babam Süleyman Ellik'e, çalışmaya katkılarıyla destek veren arkadaşlarım Alime Okumuş'a, Fatma Özan'a, Rukiye Erden'e ve Sevgi Başaran'a teşekkürü bir borç bilirim.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	Yasemin ELLİK
Numarası	154202021004
Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Ortaçağ Tarihi
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ
Tezin Adı	Büyük Selçuklular Dönemindeki Askeri Faaliyetlerin İslâm Dünyasına Etkileri

ÖZET

Türk-İslâm devletlerinden birisi olan ve XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra İslâm dünyasının en büyük siyasi gücü haline gelen Büyük Selçuklu Devleti, hem Türk hem de İslâm tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu devleti önemli yapan birçok sebep bulunmaktadır. Bu sebeplerden biri de, gerçekleştirdikleri askerî faaliyetlerdir. Sahip oldukları askerî güç sayesinde Selçuklular, Sünnî İslâm âleminin siyasi liderliğini üstlendikten sonra, İslâm topraklarını hedef alan hareketlere karşı kendilerini sorumlu hissetmişlerdir. Kendilerinden önce karışıklık içerisinde bulunan İslâm coğrafyasını ilgilendiren askerî faaliyetler düzenlemişlerdir. Bu faaliyetlerle, İslâm âlemine sosyal, siyasal ve kültürel olmak üzere birçok mühim etkiler bırakmışlardır. Tuğrul Bey, Alp Arslan, Melikşah, Berkyaruk, Muhammed Tapar ve Sancar gibi Büyük Selçuklu sultanları tarafından, İslâm ülkeleri Selçuklu hâkimiyeti altında birleştirilmeye çalışılmıştır. Bozulan İslâm birliğinin yeniden kurulması hedeflenmiştir. Büveyhîlere, Fâtımîlere, Bâtınîlere, Karmatîlere ve Hıristiyan dünyasına karşı mücadele edilmiştir. Bu çalışma ile temel kaynaklar ve araştırma

eserlerden hareketle, Selçukluların ilk zamanlarından yıkılışına kadar geçen süreçte gerçekleştirilen askerî faaliyetlerin İslâm dünyasına etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Büyük Selçuklu Devleti, Abbâsiler, Fâtımîler, Doğu Roma İmparatorluğu, Bâtıniler, Haçlılar, Karahıtaylar.*

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yasemin ELLİK		
	Numarası	154202021004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Ortaçağ Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ		
	Tezin İngilizce Adı	The Effects of the Military Activities of the Great Seljuks Period on the Islamic World		

SUMMARY

The Great Seljuk Empire, which was one of the Turkish-Islam states and became the biggest political power of the Islamic world after the second half of 11th century, had an important place both in the Turkish and in Islamic history. There are many reasons making this empire so important. One of the reasons is the military activities they performed. Thanks to the military power they had, the Seljuks, after assuming the political leadership of the Sunni Islamic world, felt responsible for the movements targeting the Islamic territories. They arranged military activities concerning the Islamic geography which had been in disorder before them. Thanks to these activities, they had several important influences on the Islamic world, socially, politically and culturally. Islamic countries were attempted to be united under the domination of the Seljuks by the sultans of the Great Seljuk Empire such as Tughril Beg, Alp Arslan, Meliksah, Berkyaruk, Muhammed Tapar and Sancar. The aim was to re-establish the disrupted Islamic unity. Struggles were made against the Buyids, the Fatimids, the Batinis, the Qarmatians and the Christian world. With this study it

is aimed to examine the effects of the military activities performed from the beginning till the collapse of the Seljuks to the Islamic world with the help of basic sources and research works.

Keywords: *The Great Seljuk Empire, the Abbasids, the Fatimids, the East Roman Empire, the Batinis, the Crusaders, and the QaraKhitais.*

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

a.g.mad. : adı geçen madde

a.g.t. : adı geçen tez

A.Ü. : Atatürk Üniversitesi

AÜDTCF : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

b. : bin

bk. : bakınız

BEUSBİ : Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

C. : Cilt

çev. : çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

ed. : editör

haz. : hazırlayan

Hz. : Hazreti

mad. : madde

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

s. : sayfa.

S. : Sayı.

SUTAD : Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi

TAD : Tarih Araştırmaları Dergisi

TTK : Türk Tarih Kurumu

USAD : Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi

yay. : yayınları, yayınlayan

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	ii
Tez Kabul Formu	iii
Önsöz	iv
Özet.....	vi
Summary.....	viii
Kısaltmalar.....	x
GİRİŞ	1
I. KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLANDIRILMASI	10
II. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN TEKNİK VE METOTLAR	11
III. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	12
A. Kaynaklar	11
B. Araştırmalar	19

BİRİNCİ BÖLÜM

KURULUŞ DÖNEMİ ASKERÎ FAALİYETLERİN İSLÂM DÜNYASINA ETKİLERİ

I. KURULUŞA KADAR İSLÂM DÜNYASI İLE İLK TEMASLAR	23
A. İslâm Ülkelerini Koruma Yolunda Dukak-Yabgu Münakaşası.....	23
1. Dukak'ın Müslümanlığı Meselesi.....	25
B. Selçuk Bey'in Cend'e Gelişi	26
1. Cend'in İslâm Dünyası Açısından Önemi	30

C. Selçuk Bey'in İslâmiyet'i Kabulü	31
D. Selçuk Bey'in Gaza Faaliyetleri	37
E. Sâ mânîlerle İlişkiler	39
F. Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi.....	41
1. Seferin Önemi	45
II. TUĞRUL BEY DÖNEMİ.....	46
A. Gaznelilerle İlişkiler.....	49
1. Serahs Zaferi'nden Sonra Abbâsî Halifesi'nin Selçuklulara Elçi Göndermesi	51
2. Dandanakan Savaşı ve Sonuçları	52
a. <i>Zaferin İslâm Dünyasına Etkileri</i>	54
ı. <i>İbrahim Yinal'ın Abbâsî Halifesi'ne Mektup Göndermesi</i>	56
ii. <i>Merv Kurultayı ve Abbâsî Halifesi'nin Onayının Alınması</i>	56
B. Türkmenlere Karşı Uygulanan Siyaset.....	59
1. Mâverdî'nin Tuğrul Bey'e Gönderilmesi	60
2. Türkmenlerin Azerbaycan'a Yönlendirilmeleri.....	61
C. Pasinler Savaşı.....	64
1. Zaferin İslâm Dünyasına Etkileri.....	66
a. <i>Doğu Roma İmparatorluğu ile Anlaşma Yapılması</i>	67
D. Fâtımîlerle Mücadele	69

1. I. Bağdad Seferi	73
<i>a. Büveyhîler Devleti'nin Yıkılışı</i>	79
<i>b. Musul Seferi</i>	82
<i>c. Tuğrul Bey'in İslâm Dünyasının Siyasi Liderliğini Üzerine Alması</i>	83
<i>d. Bağdad'da Yapılan Düzenlemeler ve İmar Faaliyetleri</i>	86
<i>e. Abbâsî Halifesi'nin Hatice Arslan Hatun ile Siyasi Amaçlı Evliliği</i>	88
2. II. Bağdad Seferi	89
<i>a. Bağdad'da Fâtımî Hâkimiyeti</i>	90
<i>b. Arslan Besâsîrî'nin Sonu ve Bağdad'da Sünnî Hâkimiyetin Tekrar</i> <i>Sağlanması</i>	92
<i>c. Tuğrul Bey'in Halife'nin Kızı Seyyide Hatun ile Siyasi Amaçlı Evliliği</i>	95
F. Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi ve Doğu Roma İmparatorluğu'na Karşı Takip Edilen Siyaset	97
1. Seferin Önemi	100

İKİNCİ BÖLÜM

YÜKSELİŞ DÖNEMİ ASKERÎ FAALİYETLERİN İSLÂM DÜNYASINA ETKİLERİ

I. ALP ARSLAN DÖNEMİ	102
A. I. Kafkasya Seferi	105
1. Ani'nin Fethi	109
<i>a. Fethin Önemi ve İslâm Dünyasına Etkileri</i>	111
B. Emirlerin Anadolu Akınları	113

1. Akınların Önemi	114
C. II. Kafkasya Seferi	115
D. Suriye-Mısır Politikası.....	117
1. Türk Emirlerinin, Mirdâsoğullarının Hâkimiyetinde Bulunan Kuzey Suriye Topraklarındaki Faaliyetleri	118
2. Alp Arslan'ın Suriye-Mısır Seferi.....	119
3. Atsız'ın Kudüs'ü Fethi ve Diğer Faaliyetleri	120
4. Suriye-Mısır Politikasının İslâm Dünyasına Etkileri.....	121
E. Malazgirt Savaşı.....	122
1. Alp Arslan'ın Nutku	125
2. Abbâsî Halifesi'nin Duası.....	126
3. Savaşın Sonuçları ve İslâm Dünyasına Etkileri	127
a. Doğu Roma İmparatoru'nun Esir Alınması.....	129
b. Doğu Roma İmparatorluğu ile Anlaşma Yapılması.....	130
ı. Anlaşmanın Bozulması ve Sonuçları	131
c. Zaferin Dönüm Noktası Olarak Görülmesi ve İslâm Dünyası Açısından Önemi.....	134
ı. Abbâsî Halifesi Tarafından Alp Arslan'a Unvanlar Verilmesi.....	137
d. Haçlı Seferlerinin Başlaması	138
F. Bâtınilerle Mücadele	139
1. Bâtınilerin Amaçları	141

2. Bâtınilere Karşı Nizâmülmülk	142
II. MELİKŞAH DÖNEMİ	143
A. Suriye-Filistin-Mısır Politikası	145
1. Türkmen Beyi Atsız'ın Fetih Hareketleri	146
<i>a. Fâtımî Hâkimiyetindeki Şam'ın Fethi</i>	<i>147</i>
<i>b. Mısır Seferi</i>	<i>148</i>
2. Tutuş'un Faaliyetleri	149
3. Melikşah'ın Bağdad'ı Ziyaretleri	151
4. Hicaz'ın Önemi ve Fethi	153
B. Karmatîlerle Mücadele	154
1. Kiçkine'nin ve Artuk Bey'in Karmatîler Üzerine Seferi	155
<i>a. Seferin İslâm Dünyasına Etkisi</i>	<i>156</i>
C. Antakya'nın Fethi	157
D. Diyarbakır'ın Fethi	158
E. Bâtınilerle Mücadele	160
1. Yoruntaş, Arslantaş ve Kızılsarıg'ın Bâtınilerle Mücadelesi	164

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETRET VE İKİNCİ AZAMET DÖNEMİ ASKERÎ FAALİYETLERİN İSLÂM DÜNYASINA ETKİLERİ

I. BERKYARUK DÖNEMİ	166
A. Haçlılarla Mücadele	167

1. Antakya'nın ve Kudüs'ün Haçlılar Tarafından Ele Geçirilmesi	168
2. I. Haçlı Seferi'nin İslâm Dünyasına Etkileri.....	170
B. Bâtınilerle Mücadele	171
II. MUHAMMED TAPAR DÖNEMİ	175
A. Haçlılarla Mücadele.....	176
1. Emir Mevdud'un Urfa Kuşatması ve Kuşatmanın Sonuçları	178
2. Taberiye Savaşı	181
<i>a. Savaşın Sonuçları.....</i>	<i>181</i>
3. Aksungur el-Porsukî'nin, Porsuk b. Porsuk'un ve Tuğtekin'in Haçlılarla Mücadelesi	182
4. Haçlılara Karşı Gerçekleştirilen Askerî Faaliyetlerin İslâm Dünyası'na Etkileri	183
B. Gürcülerle Mücadele	185
C. Bâtınilerle Mücadele.....	186
1. Şâhdiz Kalesi'nin Fethedilmesi	187
<i>a. Fethin İslâm Dünyası Açısından Önemi</i>	<i>188</i>
2. Alamut Kalesi'nin Kuşatılması.....	189
III. SANCAR DÖNEMİ	191
A. Bâtınilerle Mücadele.....	194
1. Meliklik Döneminde Bâtınilerle Mücadele	194
2. Sancar'ın Bâtınilerle Mücadeleyi Vezirlere ve Komutanlara Havale	

Etmesi	196
3. Sancar'ın Bâtınilere Karşı Uzlaşmacı Siyaseti	197
B. Karahıtaylarla Mücadele.....	200
1. Katvan Savaşı.....	202
<i>a. Savaşın Sonuçları ve İslâm Dünyasına Etkileri</i>	<i>203</i>
C. Oğuzların İstila Faaliyetleri	204
SONUÇ	206
BİBLİYOGRAFYA	209
EKLER	

GİRİŞ

Hız. Muhammed'in vefatından sonra İslâm dünyasında, 632-661 yılları arasında Dört Halife¹ dönemi, 661-750 yılları arasında Emevîler² dönemi ve 750-1258 yılları arasında Abbâsîler³ dönemi şeklinde bir süreç başlamıştı. Türklerin İslâm Devleti'nde hizmetlerinin ilk defa adımı ise, Mâverâünnehir⁴'e fetih hareketleri yapan Emevîlerin son yıllarında atılmıştı. Fakat Türklerin daha etkili bir rol oynaması, özellikle Abbâsî ordularının içerisinde yer almalarıyla olmuştu. Türkler, Abbâsîleri oluşabilecek herhangi bir tehlikeye karşı müdafaa etmişlerdi⁵.

İslâm dünyası, XI. yüzyıla gelindiğinde birlik ve beraberlikten yoksun bir vaziyete düşmüştü. İslâm âlemi, birtakım siyasi karışıklıklar içerisinde sürüklenmiş ve Abbâsî, Fâtımî⁶ ve Endülüs Emevî Halifeliği olmak üzere kendi içerisinde

¹ Dört Halife dönemi, Hız. Ebu Bekir ile başlayan ve Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali ile devam eden bir dönem olup, seçim yoluyla göreve gelen insanların yürüttüğü bir zaman dilimini kapsamaktaydı. Muaviye, Hız. Osman öldürüldükten sonra katillerinin yakalanarak hesap sorulmasını istemişti. Bunun sonucunda Hız. Muaviye ile Hız. Ali arasında Hilafet mücadelesi başlamıştı. Bu Hilafet mücadelesi, Emevîlerin başarısı ile sonuçlanmış ve Dört Halife dönemi sona ermişti. (Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul 2002, s. 311-312.)

² Emevîler, Dört Halife devrinden sonra Dimaşk'ta kurulan İslâm tarihinin ilk hanedanıydı. Emevîlerin kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyan'dı. Devlet adını, Muâviye b. Ebû Süfyan'ın bağlı olduğu Benî Ümeyye kabilesinden almıştı. (İsmail Yigit, "Emevîler" mad., *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 87.)

³ Abbâsîlerin adı, Hız. Muhammed'in amcası Abbas b. Abdulmuttalib b. Haşimî'den gelmekteydi. Abbâsîler, ilk Halife Ebû'l Abbas Saffâh zamanında kardeşi Mansur ile devletin tohumlarını atmışlardı. Hilafet merkezi olarak Irak'ı seçmişlerdi. (Selver Temir, *Abbâsî Halifeleri ile Selçuklu Sultanları Arasındaki İlişkiler*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010, s. 19.) Abbâsî Halifeleri, dine dayalı bir devlet ile Halifeliği temsil etmeye çalışmışlardı. (Ocak, a.g.e., s. 313.)

⁴ Mâverâünnehir, Ceyhun Nehri'nin kuzey ve doğu kısmında kalan bölgedir. Orta Asya'ya yönelik İslâm fetihlerinden sonra Ceyhun Nehri'nin öte tarafında yer alan bölge anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Mâverâünnehir ismi ilk olarak Farsça kaynaklarda kullanılmıştır. Arapça kaynaklarda ise Mâverâü'l-Ceyhûn ya da Haytal, Batı kaynaklarında ise Transoxiana diye isimlendirilmiştir. (Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir" mad., *DİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 177.) Mâverâünnehir, İslâm dünyasının en gelişmiş ülkelerinden biri idi. Buradaki ticaret kervanları Türk âleminin en uzak topraklarına kadar gitmekteydiler. Bu ise, bölgede ticarî faaliyetlerin gelişmiş olduğunun göstergesidir. (Cem Tüysüz, "Türkmenler", *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 554.) Ramazan Şeşen, İslâm memleketleri içerisinde Mâverâünnehir kadar cihatten nasiplenen bir yer olmadığını ifade etmektedir. (Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1998, s. 161.) Mâverâünnehir veya Aşağı Türkistan kelimesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Zekeriya Kitapçı, *Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler Talas Nazariyesinin Çöküşü*, Konya 1998, s. 69-72.

⁵ Salim Koca, "İslâm Medeniyeti Çerçevesinde Türk İmajı", *Gazi Türkiyat*, S.6 (Bahar 2010), s. 119; Salim Koca, "Selçuklu Devri Türk Başkomutanlarının Dünya Tarihine Yansıyan İmajları", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 15 (2010), Ankara 2010, s. 1-2.

⁶ Fâtımîler, 909 yılında Kayravan bölgesinde ortaya çıkmış olup, 968 yılında Kahire'yi alarak başkent edinmişlerdi. Daha sonra Mısır, Suriye, Hicaz ve Kuzey Afrika topraklarına egemen olmuşlardı.

bölünmüştü⁷. Hilafet, Şîî ve Sünnî Halifelik⁸ olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Bunlar arasındaki mücadeleler ise İslâm dünyasının parçalanmasına yol açmıştı. Sözü edilen bu parçalanmışlık, dinî bölünmüşlük olarak adlandırılmaktaydı. Bu dinî bölünmüşlük ise İslâm âlemi için sosyal ve siyasal karışıklıkları da beraberinde getirmişti⁹.

İslâm coğrafyasındaki sosyal ve siyasal karşılıklardan yararlanmak isteyen bazı güçler harekete geçmişlerdi¹⁰. Örneğin; Fâtımîler, iktidarlarının ilk elli yılında sadece batıda Kuzey Afrika bölgesine ve Sicilya'ya hâkim olmalarına rağmen, artık dikkatlerini doğuya çevirmişlerdi¹¹. Bir yandan savundukları Şîî inancın çevreye yayılmasını sağlarken, diğer yandan da bu hedefte önünde en büyük engel olarak gördükleri Abbâsî Halifeliği'ni yok etmek için çabalamışlardı¹².

Onlar, Hilafetin Hz. Ali ve onun soyuna ait olduğu düşüncesindeydiler. Dolayısıyla kendilerinin Hz. Ali ve Hz. Fatıma soyundan geldiklerini iddia etmişlerdi. Bu yüzden Sünnî Abbâsî Hilafeti'ne karşı çıkmışlar ve Abbâsîleri yıkmak istemişlerdi. Bu düşünceleriyle İslâm dünyasındaki düzeni bozmaya çalışmışlardı. Bu ise Abbâsî Halifelerinin güçlerini kaybetmeye başlamasına yol açmıştı. (Süleyman Genç, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbâsî İlişkileri", *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 640.) Fâtımîler, Büveyhîler aracılığıyla Abbâsî Halifeliği'ni yıkabileceklerini düşündükleri için Büveyhîlerle münasebete geçmişlerdi. (Gonca Sutay, *Büyük Selçuklu Devleti Zamanında Bağdat Halifeliği İle Siyasi-Kültürel-Dini İlişkiler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, s. 282.)

⁷ Ocak, a.g.e., s. 166.

⁸ Halifelik, temeli din olan siyasi bir otoritedir. Halife ise, Müslümanların idaresiyle ilgilenen İslâm dünyasının en yüksek başkanına verilen bir unvan olup, Halife'nin görevi dini korumaktır. (Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "İlk Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 659.) Halifelik, Müslümanlar için önemli olan, hem siyasi hem de manevi liderlik taşıyan bir kurumdur. Türkler ise Halifelik ile İslâm medeniyetine katıldıktan sonra karşılaşmışlardır. Bu, Türkler için yeni bir durum olmakla birlikte, sultanlar için meşruiyet kaynaklarından birisiydi. Nitekim Halife, sultanı tanıır ve ona birtakım lakaplar verirdi. Sultan da egemen olduğu bölgelerde Halife adına hutbe okuturdu. Bundan dolayı Sünnî inancı benimseyen Türk sultanlarının Sünnî Halifelerle iyi irtibatlar kurması gerekirdi. Halife ile ilk kez iletişime geçen Türk sultanı ise Karahanlı hükümdarı İlig Han olmuştu. O, dönemin egemenlik anlayışından dolayı bastırıldığı sikkelerde Halife'nin adını yazdırmıştı. Gerçek anlamda ilk ilişkiler ise Gazneli Mahmud döneminde başlamıştı. Fakat Karahanlıların ve Gaznelilerin Halife ile olan temasları, hem kendi meşruiyetlerini kuvvetlendirmek hem de Halife'nin manevî gücünden yararlanmaya yönelikti. Dolayısıyla bu dönemlerde İslâm dünyasının tamamını ilgilendiren bir durum yaşanmamıştı. (Ahmet Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi", *History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, C. 4, (2012), s. 264-265.) Halifelik Kurumu ve Halifelerin görevleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ebû'l-Hasan el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, İstanbul 1976, s. 5, 19-20.)

⁹ Ocak, a.g.e., s. 384.

¹⁰ Ocak, aynı yer.

¹¹ Bernard Lewis, *Alamut Kalesi ve Hasan El Sabbah*, çev. Müberra Güney, İstanbul 2012, s. 66.

¹² Ayşe Dudu Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya ?, s. 644; Ahmet Bağlıoğlu, "Türkler'de

Fâtımîler, tüm İslâm âleminin Şîî bir inanca sahip olmasını dış politikalarının bir amacı olarak belirlemişlerdi¹³. Fakat İslâm dünyasının yapısı genel olarak Sünnîlik üzerine kurulmuştu. Bunu değiştirmek, İslâm âleminin karışmasına sebep olabilirdi¹⁴. Ancak Fâtımîler için bu bir şey ifade etmiyordu. Çünkü Fâtımîler, Sünnîlere zarar vermeye başlamışlardı¹⁵. Fâtımîlerin faaliyetleri sonucunda, Doğu Akdeniz sahillerinde ve el-Cezire¹⁶'de Şîî inanç etkili duruma gelmişti¹⁷.

Fâtımîler gibi Büveyhoğulları¹⁸ da boş durmuyor, Sünnî İslâm dünyasının birlik ve beraberliğini sarsmak için faaliyetlerde bulunuyorlardı¹⁹. Onlar, “*koyu bir Şîilik örtüsü altında Fars kültürünü yeniden diriltme çabası içindeydiler*”²⁰. Bugünkü Irak bölgesinin büyük bir bölümüne egemen olmuşlardı²¹. Bağdad²²’ı ele

İslamlaşmayla Birlikte Mezhep Hareketleri Üzerine Bir Araştırma”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1 (1997), s. 214.

¹³ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I, Ankara 2000, s. 38; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 2010, s. 186.

¹⁴ Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, C. 1, İstanbul 1983, s. 387.

¹⁵ O. Turan, *Mefkûre*, s. 187; Şemsettin Günaltay, “Selçuklular’ın Horasan’a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu”, *Belleten*, C. VII, S. 25, Ankara 1943, s. 87-88; Bağlıoğlu, a.g.m., s. 214.

¹⁶ Cezîre, Yukarı Mezopotamya’ya verilen bir isimdi. Bu ismi, İslâm coğrafyacıları vermişti. Bölge, Cezîretü Asûr ve İklimü Asûr adlarıyla da bilinmektedir. Coğrafi olarak, Dicle’nin doğu kısmında kalan Cezîre, Silvan, Erzen, Siirt ve Fırat’ın batı kısmındaki Adıyaman havalisini kapsamaktadır. (Ramazan Şeşen, “Cezîre” mad., *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 509.)

¹⁷ Mehmet Ersan-Mustafa Alican, *Osmanlı’dan Önce Onlar Vardı Türkiye Selçukluları*, İstanbul 2013, s. 313.

¹⁸ Büveyhoğulları, 932 yılında Güney İran’da ve Irak’ta devletlerini kurmuşlardı. Ebû Şuca Büveyh devrinde ilk olarak kuzey İran’a hâkim olmuşlar, daha sonra güneye gitmişlerdi. İran bölgesinin bir bölümüne egemen olan Büveyhoğulları, kendilerini eskiden bu bölgede devlet kuran Sâsânîlerin mirasçısı olarak görmüşlerdi. Şîilik inancı altında eski İran kültürünün yeniden ortaya çıkması için çalışmışlardı. Fakat bunu gerçekleştirme uğrunda izledikleri bölücü dinî yöntemlerle toplumun desteğini yitirmişlerdi. (Kuşçu, a.g.m., s. 645.) Büveyhîler, Deylem kökenli bir hanedan olup, adını Sâsânî hükümdarlarından birisi olan Behrâm-ı Gûr’un soyundan olduğu ifade edilen Büveyh b. Fennâ Hüsrev’den almışlardı. Onlar, dinî bakımdan ilk başlarda Mecûsî ve putperest bir kavimdi. (Erdoğan Merçil, “Büveyhîler” mad., *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 496.) Büveyhoğulları ile ilgili daha fazla ayrıntılı bilgi için bk. Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (4) (Abbâsiler Dönemi)*, İstanbul 2016, s. 422-429; Günaltay, “Selçuklular’ın Horasan’a İndikleri Zaman”, s. 82-84.

¹⁹ Reşat Ekrem Koçu, *Selçuk İmparatorluğu, Alpaslan, Bizanslılar, Kılıç Arslan ve Haçlılar*, C. II, İstanbul 1933, s. 193; Şemsettin Günaltay, “İslâm Dünyasının İnhitatı Sebebi-Selçuk İstilasası Mıdır?”, *Marife*, S. 2 (2008), s. 278; Lewis, a.g.e., s. 63.

²⁰ Ocak, a.g.e., s. 217-218.

²¹ Salim Koca, *Dandanakan’dan Malazgirt’e*, Giresun 1997, s. 83.

²² Refik Turan, “Türk ve İslâm Tarihinin İhtişamlı Halkası: Selçuklular”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 9.

²³ Bağdad, Abbâsî Halifesi Ebu Cafer el-Mansur tarafından 762 yılında inşa edilmeye başlanmıştı. 763 yılında Hilafet merkezi ilan edilmiş, 766 yılında ise Abbâsî Devleti’nin başkenti olmuştu. Şehir,

geçirmişler ve Şiîliği halka kabul ettirmek için İslâm dünyasında karışıklıklar çıkarmışlardı²³. Onların mezhepteki taşkınlıkları kötü sonuçların yaşanmasına yol açmıştı²⁴.

Büveyhoğullarının tahakkümü altında olan Abbâsî Halifeleri ise iktidarlarını kaybetmişlerdi. Adeta onların elinde oyuncak gibiydiler²⁵. Dolayısıyla Selçuklulardan önce Abbâsî Halifeliği'nin temsil ettiği inanç iyice zayıflamaktaydı²⁶. Diğer yandan Karmatîler²⁷ de İslâmiyet aleyhine faaliyetler yürütüyorlardı²⁸. Karmatîler, Halifelik merkezine yakın olan bölgeleri, Suriye²⁹'yi almışlardı³⁰. Daha

Abbâsîlerin yıkılışına kadar Hilâfet ve devlet merkezi olma önemini muhafaza etmiştir. Bağdad, Ortadoğu'nun en önemli ticaret merkezi, ilim ve kültür bölgesi olması açısından önemli bir şehirdi. (Selim Kaya, "Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 15 (2008), s. 1.)

²³ Lewis, a.g.e., s. 63; Günaltay, "İslâm Dünyasının İnhitatı Sebebi-Selçuk İstilâsı Mıdır?", s. 278.

²⁴ Ali Muhammed Sallabi, *Selçuklular*, çev. Şerafettin Şenaslan-Necmeddin Salihoğlu, İstanbul 2013, s. 44.

²⁵ O. Turan, *Mefkûre*, s. 186; Koca, "İslâm Medeniyeti Çerçevesinde Türk İmajı", s. 132; Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, İstanbul 2006, s. 151; Bağlıoğlu, a.g.m., s. 214.

²⁶ Adalıoğlu, a.g.m., s.659; Lewis, a.g.e., s. 62.

²⁷ Karmatîler, Hamdan b. Karmat'a nispetle bu ismi almışlardı. (İmam Gazâlî, *Bâtınîliğin İçyüzü (Fedaihu'l- Bâtıniyye / El- Mustazhiri)*, çev. Avni İlhan, Ankara 1993, s. 7.) 890 yılı civarında, daha evvel Zenc isyanının ortaya çıktığı aşağı Irak topraklarında Hamdan b. Karmat, çiftçilerin isyan etmesine sebep olmuştu. 900 yılı civarında ise Hamdan b. Karmat'ın müridi olan Ebu Said Cennâbi, Ahsa bölgesinde bir Karmatî Devleti kurmuştu. (Robert Mantran, *İslâmın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981, s. 143.) X. yüzyılda Aşağı Irak bölgesinde ortaya çıkan Karmatîler, köle, işçi ve köylü sınıfların bir araya gelmesiyle ortak bir idare sistemi oluşturmuşlardı. (O. Turan, *Mefkûre*, s. 185; Sutay, a.g.t., s. 99.) Karmatîler, Kûfe ile Basra arasındaki alanda ortaya çıkmışlardı. Bu yer Arap, Sudan ve Nebat kökenli insanların ikamet ettiği bir bölgeydi. Ayrıca halkın çoğunluğunu fakir insanlar oluşturmaktaydı. Bir takım Karmatî grupları, İslâm devletinin yıkılıp Mecusi devletinin kurulacağına inanmaktaydılar. Bunun için bir süre beklemişlerdi. Daha sonra Şam bölgesinde harekete geçerek Abbâsî Halifesi'nin ordularını yenip, er-Rusafe şehrine girerek buradaki mescitleri yakmışlardı. (Ocak, a.g.e., s. 238-239.) Karmatîler, "Köylü ve bedevi muhalefetini ayaklandırmışlardı." (İra M. Lapidus, *İslâm Toplamları Tarihi*, C. 1, çev. Yasin Aktay, İstanbul 2002, s. 470.) Karmatîler, yaratılış, nübüvvet ve ahiret inançları gibi İslâmi sistemler içinde kendilerine göre belli düşüncelere sahiptilerdi. Dindar gibi görünseler de, Karmatîlerin gerçekte ekonomik, politik beklentileri ve hedefleri vardı. (Muhammed Beşir Aşan, "Karmatîlerin Siyasî Düşüncesi", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildirileri*, C. 2, Konya 2013, s. 479.)

²⁸ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1999, s. 14; Osman Turan, "Türkler ve İslâmiyet", *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 296.

²⁹ Suriye, Şiî-Sünnî yani Fâtımî-Selçuklu çatışmasının yaşandığı bir coğrafya idi. (Mehmet Ersan-Mustafa Alican, *Selçuklular Yeniden Keşfetmek Büyük Selçuklular*, İstanbul 2017, s. 158.) Suriye bölgesi, Fâtımîler için doğuya açılan bir kapı konumunda olmasından dolayı önemli bir yere sahipti. Ayrıca Mısır'ın güvenliği açısından da önemliydi. Dolayısıyla Fâtımîler, özellikle bu bölgeye çok önem vermişlerdir. Fâtımî nüfuzunu bu bölgede kurmak için çabalamışlardır. (Ocak, a.g.e., s. 387.)

³⁰ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 15; O. Turan, "Türkler ve İslâmiyet", s. 296.

sonra da Mekke'ye saldırarak, Hacerü'l-Esved'i götürmüşlerdi. Bu durum, İslâm âleminde korkuya neden olmuştu³¹.

İslâm dünyasının durumu, siyasi ve dinî açıdan çok karışık bir hale gelmişti³². İslâm âlemi dinî, ideolojik ve sosyal bunalımlarla, Şîî-Sünnî mücadeleleriyle adeta bir uçuruma doğru sürüklenmekteydi. Bu durumdan yararlanmasını bilen aşırı Şîî gruplar gittikçe kuvvetlenmiş ve İslâm düzenini tehlike içerisine atmışlardı³³. İslâm topraklarındaki karışıklık Bağdad'ı, Irak şehirlerini ve Abbâsîler Devleti'nin diğer başka bölgelerini de içine almıştı³⁴. Râvendî'ye göre, bu kargaşadan dolayı “*Irak'ın ileri gelenleri dağılmış, esnafı kendi başına kalmıştı*”³⁵.” Mezhep kavgaları sadece Bağdad'ı değil, Basra'yı ve Hemedan'ı da kapsamıştı. Bu bölgelerde birçok insanın ölümüne sebep olmuştu³⁶. Horasan³⁷ da müfrit Şîîler tarafından tahrip edilmişti³⁸.

Selçuklulardan önce İslâm dünyası, siyasi açıdan birçok devletlere ayrılmış vaziyette idi³⁹. Abbâsî toprakları üzerinde görünüşte devlete bağlı, fakat egemen oldukları bölgede serbest hareket eden Tavâif-i Mülûkler⁴⁰ ortaya çıkmıştı⁴¹. Halep'te Mirdâsoğulları⁴², Musul'da Ukayloğulları⁴³ ve Diyarbakır'da

³¹ O. Turan, “Türkler ve İslâmiyet”, s. 296; Koçu, a.g.e., s. 193.

³² Mantran, a.g.e., s. 140; Günaltay, “İslâm Dünyasının İnhitâtı Sebebi-Selçuk İstilâsı Mıdır?”, s. 279.

³³ O. Turan, *Mefkûre*, s. 186.

³⁴ Sallabi, a.g.e., s. 44.

³⁵ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinçlerin Alâmeti)*, C. I, çev. Ahmed Ateş, Ankara 1999, s. 36.

³⁶ Sallabi, a.g.e., s. 45.

³⁷ “*Horasan, günümüzde büyük çoğunluğu İran olmak üzere, Afganistan ve Türkmenistan sınırları içerisinde yer alan geniş bir coğrafyayı ifade eder*”. Bu bölge, Hz. Ömer zamanında İslâm hâkimiyeti altına girmişti. Daha sonra birçok devlet burada egemenlik kurmuştu. Selçuklular ise Müslüman olduktan sonra bölgenin siyasi sahasına katılmışlardır. (Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 1, 10, 14, 113, 114.)

³⁸ O. Turan, “Türkler ve İslâmiyet”, s. 296.

³⁹ O. Turan, “Türkler ve İslâmiyet”, s. 296; Philip Khuri Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, C. 2, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1995, s. 744-745; Günaltay, “İslâm Dünyasının İnhitâtı Sebebi-Selçuk İstilâsı Mıdır?”, s. 278.

⁴⁰ Tavâif-i Mülûkler ile ilgili bilgi için bk. Günaltay, “Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman”, s. 62-63.

⁴¹ Sutay, a.g.t., s. 98.

⁴² Mirdâsoğulları, Müslüman bir hanedandı. 1024-1080 tarihleri arasında Halep'te hüküm sürmüştü. (Erdoğan Merçil, “Mirdâsiler” mad., *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 149.)

⁴³ Ukayloğulları, bir Arap hanedanı olup, 990-1096 yılları arasında Irak, el-Cezîre ve Kuzey Suriye'de hüküm sürmüştü. (Gülây Ögün Bezer, “Ukayliler” mad., *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 59.) Şîî bir hanedandı. Büveyhîler zamanında Musul ve civarına egemen olmuşlardı. (Adem Arıkan, *Büyük*

Mervanoğulları gibi birtakım devletler de kurulmuştu⁴⁴. Arabistan yarımadasında da bağımsız emirlik ve kabile reislikleri bulunmaktaydı⁴⁵. Diğer yandan İran'da Bâvendiler⁴⁶ ve Tâhirîler⁴⁷ gibi devletler yer almaktaydı⁴⁸. Ayrıca Doğu'da Karahanlılar⁴⁹, Gazneliler⁵⁰, Sâmânîler⁵¹, Ziyârililer⁵², Mezyediler⁵³ ve Hamdânîler⁵⁴ vardı.

Selçuklular Döneminde Şîa, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 119.)

⁴⁴ Günaltay, "Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman", s. 63.

⁴⁵ R. Turan, "Türk ve İslâm Tarihinin İhtişamlı Halkası: Selçuklular", s. 9.

⁴⁶ Bâvendiler, İran kökenli bir hanedan olup, Taberistan bölgesinde hüküm sürmüşlerdi. Hanedan adını, Sâsânî hükümdarı Kubâd'ın torunu Şâpûr'un oğlu Bâv'dan almıştı. (Erdoğan Merçil, "Bâvendiler" mad., *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 214.)

⁴⁷ Tâhirîler, 828 yılında kurulmuş olup, devletin merkezi Nişabur idi. Abdullah b. Tâhir, Horasan valiliği yaptığı zamanlarda, merkezi otoritenin bozulması üzerine yarı bağımsız bir hale gelmişti. (Nuri Ünlü, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Başlangıçtan 1918'e kadar)*, İstanbul 1984, s. 141.)

⁴⁸ R. Turan, "Türk ve İslâm Tarihinin İhtişamlı Halkası: Selçuklular", s. 10.

⁴⁹ Karahanlılar Devleti, ilk başlarda Altay Dağlarının her iki tarafındaki bölgelere değin yayılmaktaydı. Kaşgar ve Balasagun, devletin iki önemli merkezi konumundaydı. (Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 30.) Karahanlılar tabiri, Avrupalı oryantalistlerce "kara" yani "kuvvetli" kelimesinin sürekli geçmesinden dolayı verilmiş bir isimdi. İlmi eserlerde ise İlig Hanlar tabiri daha çok kullanılmıştır. Diğer yandan İslâm kaynaklarında Karahanlılar, el-Hâkâniye, el-Hâniye ve Âl Afrasiyab şeklinde isimlendirilmiştir. (Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1997, s. 18.) Karahanlılar, doğuda İslâm dünyasını savunma; batıda ise hâkimiyet kurma amacını taşımaktaydılar. Fakat bu amaca Selçuklular erişmiştir. Karahanlılar ise Selçuklulara tâbi hale gelmişlerdir. (O. Turan, *Meşkûre*, s. 176.)

⁵⁰ Gazneliler Devleti, Doğu İran'ı birleştiren veya ayıran sıra dağlardan İndus Nehri bölgesine kadar uzanan yerde, X. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuştu. (Cahen, a.g.e., s. 29.) Bu devlet, XI. yüzyılda bazı idari mıntıkalarından meydana gelmekteydi. Sultanın yetki görevi ise Batı İran, Güney Hazar etrafı ve Amuderya bölgesinden oluşmaktaydı. (Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul 2006, s. 59.) Devlet adını, Afganistan'daki Gazne şehrinden almıştı. Devletin ortaya çıkışı ise Müslüman bir komutan olan Sebük Tegin'e dayanmaktaydı. (Sallabi, a.g.e., s. 31-32.) Gazneliler, Sultan Mahmud zamanında Horasan'ı ve Kuzey Hindistan'ı kapsayan, devrin en büyük devleti olmuştur. (Mustafa Akkuş-İzzettullah Zeki, "Târîh-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı", *USAD*, S. 5 (2016), s. 181.) Tarihi kaynaklarda Gaznelilerden, Yemînîler ve Sebükteginîler şeklinde de bahsedilmiştir. Gurlular, 1186-1187 yılında bu devlete son vermişlerdir. (Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 34, 39.)

⁵¹ Sâmânîler, isimlerini İran'ın meşhur dâhilerinden birisi olan ve köklü bir İran ailesinden gelen dedeleri Sâmân'dan almışlardı. Sâmânîlerin İslâm devletiyle ilk münasebetleri, Emevî Halifesi Hişam b. Abdulmelik b. Mervan döneminde gerçekleşmişti. (Sallabi, a.g.e., s. 28.) Karahanlı hükümdarı Harun Buğra Han, Buhara'yı ele geçirerek, 999 yılında Sâmânî Devleti'ne son vermiştir. (Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995, s. 17.)

⁵² Ziyârililer, 928-1090 yılları arasında Cürcân ve Taberistan bölgesinde hüküm sürmüş olan Deylemli bir hanedandı. (Erdoğan Merçil, "Ziyârililer" mad., *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 498.)

⁵³ Mezyediler, 997-1163 tarihleri arasında Irak'ta hüküm sürmüş olan bir İslâm hanedanıydı. (Abdülkerim Özyayın, "Mezyediler" mad., *DİA*, C. 29, İstanbul 2004, s. 550.) Mezyedi emirleri Şîi inanca mensuplardı. (Arıkan, a.g.t., s. 119.)

⁵⁴ Hamdânîler, 905-1004 tarihleri arasında Musul bölgesi ile Kuzey Suriye'de hüküm sürmüş bir Arap hanedanıydı. Bu hanedan, Arap kabilelerinden Rebîa'nın Tağlib koluna bağlıydı. (Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdânîler" mad., *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 446.)

Karahanlılar, Gazneliler ve Sâ mânîler Sünnî inancı benimsemişler ve Abbâsî Halifeliği'ne sadakat göstermişlerdi⁵⁵. Onların Sünnî inancı benimsemeleri, Abbâsî Halifelerini biraz da olsa rahatlatmıştı⁵⁶. Fakat İslâm âleminin bölünmesi ve Abbâsîlerin zayıf bir durum içerisine düşmeleriyle birlikte ortaya çıkan hükümetlerin birbirleriyle yaşadıkları çatışmalar, toplumun malına ve canına büyük ölçüde zarar vermişti. Güvenliğin olmayışı İslâm dünyasında tarım ve ticarî hayatın da felakete uğramasına neden olmuştu⁵⁷.

İslâm âleminin karışık ve buhranlı durumundan yararlanmak isteyen Hıristiyan dünyası ise, Müslümanları Endülüs'ten çıkarmanın yollarını aramaktaydı⁵⁸. Nitekim Ortaçağ Tarihi'nde Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi iki evrensel dinin cihan hâkimiyeti davası ve birbirleriyle çatışmaları önemli bir yere sahiptir⁵⁹. Ayrıca Hıristiyanlığı resmî din olarak kabul eden ve yaymaya çalışan Doğu Roma da boş durmuyordu⁶⁰. Doğu Roma, kendisini Mısır'dan ve Suriye'den çıkarmış olan İslâm dünyasına ve dinine karşı düşmandı. Abbâsî Halifesi'ne karşıydı⁶¹. İslâm âleminin buhranlı zamanından faydalanarak müdafaa siyasetinden vazgeçip taarruza geçmişti⁶². Dolayısıyla fırsat buldukça İslâm topraklarına hücum etmekten çekinmemişti⁶³.

İslâm dünyasına karşı düşman olan Doğu Roma, Selçuklulardan önce Anadolu'da kaybettiği toprakları tekrar kazanmıştı. Böylece askerî ve siyasi bakımdan bölgenin en güçlü devleti olmuştu. Dolayısıyla bu durum İslâm âlemi için

⁵⁵ Genç, a.g.m., s. 640.

⁵⁶ Piyadeoğlu, a.g.t., s. 119.

⁵⁷ Günaltay, "Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman", s. 65; Yaşar Bedirhan, *Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya Politikası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1999, s. 193.

⁵⁸ Ahmet Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", *Dinî Araştırmalar*, C. 7, S. 20, s. 164.

⁵⁹ O. Turan, *Mefkûre*, s. 151.

⁶⁰ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 164.

⁶¹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I, s. 39; Abbas Hamdani, "A Possible Fâtimid Background To The Battle of Manzikert", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 10-11 (1968), s. 15.

⁶² O. Turan, "Türkler ve İslâmiyet", s. 296.

⁶³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I, s. 39.

yeniden bir tehdit oluşturmıştı⁶⁴. Çünkü Doğu Roma, ordularıyla birlikte Anadolu'dan Halifelik merkezine doğru ilerlemeye başlamıştı⁶⁵.

Doğu Roma saldırılarının bir anlamı, İslâmiyet'i yıkmak ve yok etmek iken; diğer anlamı ise, Müslümanların Kuzey Afrika'yı ve Suriye'yi ele geçirmelerini kabul etmemek demektir⁶⁶. Bu yüzden Doğu Roma, Müslümanların hâkimiyetinde bulunan bölgeleri ele geçirmek ve egemenlik alanını genişletmek istiyordu⁶⁷. Diğer yandan Kafkasya'da Doğu Roma'nın egemenliği altına giren Hristiyan Gürcüler ve Kafkasya'nın kuzeyinden gelen gayrimüslimler de bölgede oluşan İslâm varlığına büyük ölçüde zarar vermişlerdi⁶⁸.

İslâm dünyası iç ve dış karışıklıklar yaşarken, bu meseleleri çözüme kavuşturacak siyasi otoritenin mevcut olmayışı toplumun umudunu iyice kırmıştı. Çünkü bu dönemde, yukarıda da bahsedildiği üzere, İslâm âlemi Sünnî ve Şîî devletler şeklinde parçalanmış bir haldeydi⁶⁹. Araplar ve İranlılar da İslâm topraklarını iç ve dış tehlikelere karşı koruyabilecek güce sahip değillerdi⁷⁰. Dönemin en güçlü devletleri arasında Karahanlılar Devleti ve Gazneliler Devleti bulunmaktaydı. Fakat Karahanlılar Devleti, tehdit altında bulunan bölgeye uzaktı. Sadece doğudan gelen istilalara karşı koyabilmekteydi⁷¹. Mesela, Karahanlılar zamanında Kaşgar ve Balasagun bölgesinde ikamet edip, İslâm memleketlerine saldırılarda bulunan gayrimüslim Türklerle bir takım mücadeleler gerçekleşmişti. Gazneliler ise daha çok Hindistan fetihleriyle ilgilenecek bölgenin İslâmlaşmasını sağlamışlardı⁷².

⁶⁴ Refik Turan, "Malazgirt'te Bir Medeniyet Savaşı ve Türkiye Devleti'nin Doğuşu", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 128; Sutay, a.g.t., s. 100; Koca, "İslâm Medeniyeti Çerçevesinde Türk İmajı", s. 132.

⁶⁵ O. Turan, "Türkler ve İslâmiyet", s. 296; Bedirhan, a.g.t., s. 190.

⁶⁶ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I, s. 39.

⁶⁷ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 164.

⁶⁸ R. Turan, "Türk ve İslâm Tarihinin İhtişamlı Halkası: Selçuklular", s. 10.

⁶⁹ Abdullah Ekinci, "Selçukluların İslâm Dünyasındaki Heterodoks Hareketlerle (İsmailî-Karmatî) Mücadelesi", *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, (Kayseri, 27-30 Eylül 2010), Ankara 2014, s. 2.

⁷⁰ O. Turan, "Türkler ve İslâmiyet", s. 296.

⁷¹ Ekinci, a.g.m., s. 3.

⁷² Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi", s. 271-272.

Abbâsî Halifeliği ve İslâm dünyası, beklediği siyasi desteği Karahanlılardan ve Gaznelilerden görememişti⁷³. İslâm âleminin her yerinde ortaya çıkan küçük devletler ise birbirlerine karşı birtakım husumet beslemekteydiler. Dolayısıyla İslâm dünyasını muhafaza edecek herhangi bir kuvvet bulunmuyordu⁷⁴.

Görüldüğü üzere; Büyük Selçuklu Devleti kurulmadan önce İslâm dünyasının durumu son derece karışık bir halde olup, İslâm âlemi birlik ve beraberlikten yoksun bir vaziyette idi. İslâm uygarlığı bilim, kültür, felsefe gibi alanlarda durumunu korumasına rağmen Müslüman uluslar eski canlılıklarını yitirmişlerdi⁷⁵. Sünnî İslâm Devleti'nin gücü iyice azalmıştı⁷⁶. Topraklar üzerinde söz sahibi olan baskın güçler, Balkanlar ve Anadolu'ya hâkim olan Doğu Roma İmparatorluğu; Mısır ve Hicaz'a hâkim olan Fâtımî Halifeliği; İran'ın güneybatı bölgesine ve Irak'ın güney kesimine hâkim olan Büveyhoğulları idi. Bağdad'a hâkim olan Abbâsî Halifesi ise, bu dönemde siyasi ve askerî otoritesini büyük ölçüde kaybetmiş haldeydi⁷⁷.

İslâm âleminin, içine düştüğü vaziyetten kurtaracak ve muhafaza edecek bir güce ihtiyacı vardı. Aksi halde kendi içerisinde yaşadığı çöküntüyü, dış saldırılar da tamamlayabilir ve İslâm coğrafyası bütünüyle tahrip olabilirdi. Daha büyük problemlerin içerisine düşebilirdi⁷⁸. İşte İslâm dünyası ve Abbâsî Halifesi, kendisini tehlikelerden kurtaracak ve yeniden eski gücüne ulaştıracak bir kurtarıcı beklediği esnada, Selçuklular tarih sahnesine çıkmışlardır⁷⁹. Dolayısıyla Selçukluların, İslâm dünyasının buhranlı ve karışık durumu sırasında yönetimi ele geçirmeleri İslâm tarihinde bir dönüm noktasıdır⁸⁰.

⁷³ R. Turan, "Türk ve İslâm Tarihinin İhtişamlı Halkası: Selçuklular", s. 10.

⁷⁴ O. Turan, *Mefkûre*, s. 188.

⁷⁵ O. Turan, *Mefkûre*, s. 185.

⁷⁶ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 151.

⁷⁷ İlyas Gökhan, "Sultan Melikşah Zamanında Suriye Üzerinde Selçuklu- Fatımî Mücadelesi", *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2 (2013), Nevşehir 2013, s. 93

⁷⁸ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 35-36; Koca, "İslâm Medeniyeti Çerçevesinde Türk İmajı", s. 132; Ünlü, a.g.e., s. 159.

⁷⁹ Ocak, a.g.e., s. 384; O. Turan, "Türkler ve İslâmiyet", s. 297; Hitti, a.g.e., s. 745; John Joseph Saunders, "The Seljuk Turks and Their Place In History" , *"The Seljuks"*, by Tamarra Talbot Rice, *Thames and Hudson*, 1961, s. 338.

⁸⁰ Dr. Lık Arıfin Mansurnoor, "Selçukluların Altın Çağında Siyasi Kriz ve Müslüman Bürokratlar: Melikşah İktidarının Doğuşu", çev. M. Faruk Çakır, *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 731.

Alman şarkiyatçısı Theodor Nöldeke, Selçukluların İslâm dünyasına hâkimiyetlerini bir felaket olarak görmüştür. İslâm medeniyetinin düşüşünün sebebini de buna bağlamıştır⁸¹. Fakat İslâm dünyasının düşüşünün sebebini, Selçuklu istilasında aramak yanlış bir görüştür⁸². Çünkü ileride de görüleceği üzere; Müslüman memleketlerin ortasına yerleşen Selçuklular, tüm siyasi, ekonomik ve dinî işleri İslâm dünyasının meselelerine ve Türklerin arzularına göre düzenlenmişlerdir⁸³. İslâm dünyasında hâkimiyet kurmuşlar ve İslâmiyet'i tehlikelerden muhafaza etmişlerdir⁸⁴. İslam âlemi için bir kurtarıcı olmuşlar⁸⁵ ve İslâm âlemini ilgilendiren birtakım askerî faaliyetler gerçekleştirmişlerdir⁸⁶.

Selçuklu orduları sayesinde Sünnî inancın muzaffer olması ve İslâmiyet için yıkıcı faaliyetlerde bulunanların ortadan kaldırılması sağlanmıştır⁸⁷. Selçukluların yönetiminde Türklerin İslâm dünyası için yaptıkları hizmetler ise zamanında takdirle karşılanmıştır⁸⁸. Bu anlamda “İslâm uğruna Türklerin gösterdikleri en büyük gayretler ve başarılar Selçuklu çağında gerçekleşmiştir⁸⁹.” Türklerin İslâm âlemindeki egemenlikleri bu çağda başlamıştır⁹⁰.

I. KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLANDIRILMASI

Büyük Selçuklu Devleti, çeşitli amaçlar için birçok askerî faaliyet gerçekleştirmiştir. Bu amaçlardan birisi de Bağdad, Suriye, Mısır, Şam, Halep, Kudüs, Mekke, Medine, Hicaz, Yemen gibi geniş bir coğrafyayı kapsayan İslâm topraklarına yönelik olmuştur. Çünkü Selçuklular tarih sahnesine çıkmadan önce İslâm dünyası birtakım karışıklıklar içerisindeydi. Birlik ve beraberlikten yoksundu.

⁸¹ O. Turan, *Mefkûre*, s. 360.

⁸² Günaltay, “İslâm Dünyasının İnhitâtı Sebebi-Selçuk İstilâsı Mıdır?”, s. 278.

⁸³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk-İslâm Sentezi*, İstanbul 1999, s. 150.

⁸⁴ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân fî Târîhi 'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, Ankara 2011, s. VII; Koca, “İslâm Medeniyeti Çerçevesinde Türk İmajı”, s. 119, 121, 132.

⁸⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1991, s. 2.

⁸⁶ Ocak, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, s. 263; Salim Koca, “Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)”, *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 541.

⁸⁷ O. Turan, “Türkler ve İslâmiyet”, s. 297-299.

⁸⁸ O. Turan, “Türkler ve İslâmiyet”, s. 298; O. Turan, *Mefkûre*, s. 191.

⁸⁹ Kafesoğlu, *Türk-İslâm Sentezi*, s. 149.

⁹⁰ Koca, “İslâm Medeniyeti Çerçevesinde Türk İmajı”, s. 133.

Fakat yapmış oldukları askerî icraatlar sayesinde Selçuklular, gayrimüslimlere ve İslâm dünyasında kargaşalık çıkaranlara karşı mücadele ederek, birliği ve beraberliği sağlamaya çalışmışlardır.

Selçukluların askerî faaliyetleri, kaynaklarda ve araştırma eserlerde uzunca anlatılmaktadır. Fakat bu faaliyetlerin İslâm tarihindeki önemi geniş bir şekilde ele alınmamıştır. Gerçekleştirilen askerî icraatların İslâm dünyasına etkileri hakkında bazı çalışmalarda çok az veya dağınık bir şekilde bahsedilirken; bazı çalışmalarda ise bu hususa hiç değinilmemiştir. Dolayısıyla bu konu ile ilgili herhangi müstakil çalışma yoktur. Fakat İslâm dünyasının toparlanmasını sağlayan Selçukluların askerî faaliyetleri oldukça önemlidir. Bunların incelenmesi, sosyal, siyasi ve dinî etkilerinin ortaya konulması gereklidir. Bu bakımdan Büyük Selçuklu dönemindeki askerî faaliyetlerin İslâm dünyasına etkileri çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

II. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN TEKNİK VE METOTLAR

Araştırmaya konu olan Büyük Selçuklu dönemindeki askerî faaliyetlerin İslâm dünyasına etkileri incelenirken; devletin kurulmasından önceki zamanlar da dâhil olmak üzere, Dukak'tan itibaren olaylar ele alınarak yıkılışa kadar kronolojik bir sıra takip edilip, konu etrafıca araştırılmıştır.

Araştırmada mümkün olduğunca bilimsel metot ve teknikler kullanılmaya çalışılmıştır. İlk olarak konu ile ilgili bir kaynak taraması yapılarak, o dönemden bahseden kaynaklar belirlenmiştir. Daha sonra araştırma eserlere ulaşılmıştır. Selçuklularla ilgili yapılmış çalışmalardan mümkün olduğunca faydalanılmıştır. Konuyla ilgili olduğu düşünülen bilgiler, fişleme yöntemiyle elde edilmiştir. Kullanılan bütün kaynaklar ve araştırma eserler, dipnotlarda ve bibliyografyada gösterilmiştir.

Araştırmada, bazı kavramların, kişi ve şehir isimlerinin yazılış şekli yönünden problemlerle karşılaşmıştır. Bu problemlerin halledilmesi için *DİA* maddelerindeki yazılış şekilleri dikkate alınmıştır. Ele alınan konularla ilgili bilgiler arasında ise bazı tutarsızlıklara rastlanılmıştır. Bu tutarsızlıkların engellenmesi için, konu ile bilgiler

verildikten sonra olayların mukayeseleri ve tahlilleri yapılarak, bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

III. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

A. Kaynaklar

1. Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*

Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, 1116 tarihinde Bağdad'da dünyaya gelmiştir. O, hayatının büyük kısmını Bağdad'da geçirmiştir. Tarih, biyografi, hadis, tefsir gibi alanlarda eserleri vardır. 16 Haziran 1201 yılında vefat etmiştir⁹¹. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem* adlı eseri, evrenin yaratılışıyla başlayıp 1179 yılına kadar gelen çeşitli olayları içermektedir⁹². Arapça şeklinde kaleme alınmış olan bu eser, genel bir tarih kitabı olarak gözüke de aslında Bağdad eksenli olayların anlatılması için yazılmıştır⁹³.

*el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H.430-485=1038-1092)*⁹⁴ adıyla yayınlanan tercüme eser, siyasi olaylara ve önemli şahsiyetlere yer vermesi açısından çalışmamızda mühim ölçüde yararlandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır. Eserde, Malazgirt Savaşı hakkında verilen ayrıntılı bilgiler bizim için önem taşımaktadır. Selçukluların Abbâsî ve Fâtımî Halifeliği ile ilişkileri, Arslan Besasiri'nin faaliyetleri, Ani'deki hane ve kilise sayısı ve Ani'nin Fethi gibi konularda bu eserden faydalanılmıştır.

2. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*

İbnü'l-Esir, 12 Mayıs 1160 tarihinde Cizre'de doğmuştur. Babasının Esîrüddin adını taşıdığı için İbnü'l-Esîr künyesiyle bilinir. Dönemin en mühim ilim ve kültür merkezileri arasında yer alan Musul'a yerleşmiştir. *el-Kâmil fî't-Tarih* adlı eseriyle

⁹¹ Yusuf Şevki Yavuz-Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzi" mad., *DİA*, C. 20, Ankara 1999, s. 543.

⁹² Yavuz-Avcı, aynı yer.

⁹³ Piyadeoğlu, a.g.t., s. XV.

⁹⁴ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H. 430-485=1038-1092)*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme Ali Sevim, Ankara 2014.

ün kazanan İbnü'l-Esîr, tarih yanında edebiyat ve hadis eğitimi de almıştır⁹⁵. *el-Kâmil fi't-Tarih* adlı eseri ise, ona Ortaçağ'ın en güvenilir müelliflerinden olma özelliğini kazandırmıştır⁹⁶. 6 Haziran 1233 tarihinde Musul'da vefat etmiştir⁹⁷.

*El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*⁹⁸ adıyla yayınlanmış olan tercüme eser, çalışmamızda en çok yararlandığımız kaynak olmuştur. Çünkü eser, Selçukluların tarih sahnesine çıktıkları zamandan başlayıp yıkılışa kadar geçen olaylara yer vermiştir. Bundan dolayı çalışmamızın tüm bölümlerinde esere fazlasıyla başvurulmuştur. Kaynaklar arasındaki olayları değerlendirme konusunda ise bu eser, çalışmamıza büyük katkı sağlamıştır. Dukak ile Yabgu arasında İslâm ülkelerini korumak için geçen münakaşa olayı, Selçuk Bey'in gaza faaliyetleri, Tuğrul Bey'in I. ve II. Bağdad Seferi, Alp Arslan'ın I. Kafkasya Seferi, Malazgirt Savaşı ve savaşın sonuçları, Bâtınilerle ve Haçlılarla mücadele hususunda eserde ayrıntılı ve mühim bilgiler bulabilmek mümkündür.

3. Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târihi'l-Âyân*

Sıbt İbnu'l-Cevzî, 1186 yılında Bağdad'da doğmuştur. Bağdad'da başladığı eğitimini Musul ve Dimaşk'ta devam ettirmiştir. Dimaşk'taki medreselerde müderrislik yaparak, pek çok öğrenci okutmuştur. 10 Aralık 1256 yılında Dimaşk'ta vefat etmiştir⁹⁹. *Mir'âtü'z-Zamân fi Târihi'l-Âyân* adlı Arapça eseri, yaratılıştan 1256 yılına kadar gelen olayları kapsayan genel bir tarihtir¹⁰⁰.

*Mir'âtü'z-Zamân fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*¹⁰¹ adlı tercüme eserde, Malazgirt Savaşı, Melikşah'ın Suriye, Filistin ve Mısır Politikası, Atsız ile Tutuş mücadelesi, Karmatîlerle mücadele gibi hususlarda fazlaca bilgiler bulabilmek mümkündür. Ayrıca eserde, Selçuklular ile Abbâsî Halifeliği arasındaki ilişkiler ve diğer devletlerle olan askerî ilişkiler hakkında da bilgiler bulabiliriz.

⁹⁵ Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Esir" mad., *DİA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 26.

⁹⁶ Özeydin, "İbnü'l-Esir" mad., s. 27.

⁹⁷ Özeydin, "İbnü'l-Esir" mad., s. 26.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih Tercümesi*, C. 9-10, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1991.

⁹⁹ Ali Sevim, "Sıbt İbnu'l-Cevzî" mad., *İA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 87.

¹⁰⁰ Sevim, aynı yer.

¹⁰¹ Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, Ankara 2011.

4. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Tarih-i Haleb*

İbnü'l-Adîm adıyla bilinen Ebü'l-Kāsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî, 1192 yılında Halep'te dünyaya gelmiştir. Kur'an, hadis, fıkıh, tarih ve edebiyat alanında dönemin âlimleri arasında yerini almıştır. İbnü'l-Adîm'in vefat tarihi ve yeri 12 Nisan 1262 Kahire'dir. *Buğyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb* adlı Arapça eseri Halep'in tarihi, coğrafyası ve önemli kişileri hakkında bilgi veren bir kaynaktır¹⁰².

Ali Sevim tarafından *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*¹⁰³ adıyla Türkçe'ye tercüme edilen eserde, Dukak'ın Hazarlara bağlılığı ve Selçuklularda İslâmiyet'i ilk kabul eden kişi olduğu yönünde mühim bilgiler verilmiştir. Bu eserde Nizâmülmülk, Tuğrul Bey'in I. ve II. Bağdad Seferi, Malazgirt Savaşı gibi konularda da teferruatlı bilgiler bulabilmek mümkündür. Ayrıca Selçukluların Abbâsî ve Fâtımî Halifeliği ile ilişkileri hakkında da bu eserden faydalanılmıştır.

5. Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*

Ebû Bekr Necmüddîn Muhammed b. Alî b. Süleymân er-Râvendî, Kaşan bölgesindeki Ravend kasabasında dünyaya gelmiştir. *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr* adlı eserini, 1189'lu yıllarda yazma düşüncesi içerisine girmiştir. Fakat 1202-1203 yılında yazmaya başlamıştır. Eserini I. Gıyaseddin Keyhusrev'e 1207 yılında sunmuş ve 1207 yılından sonra vefat etmiştir. *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr* adlı Farsça eseri Selçukluların ilk zamanlarından, son Irak Selçuklu sultanı XI. Tuğrul'un ölümüne kadar olan olayları kapsamaktadır¹⁰⁴.

Türkçe'ye tercüme edilen *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*¹⁰⁵ adlı eserde, Selçuklu-Gazneli ilişkileri ve Dandanakan Savaşı hakkında mühim bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Selçukluların ilk zamanları, Abbâsî ve Fâtımî Halifeliği ile

¹⁰² Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm" mad., *DİA*, C. 20, İstanbul 1999, s. 478.

¹⁰³ İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi Buğyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar Ali Sevim, Ankara 1982.

¹⁰⁴ Abdülkerim Özaydın, "Râvendî, Muhammed b. Ali" mad., *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 471.

¹⁰⁵ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinçlerin Alâmeti)*, C. I, çev. Ahmed Ateş, Ankara 1999.

ilişkileri, Malazgirt Savaşı, Bâtınîlerle ve Karahıtaylarla mücadele, gayrimüslim Oğuzların istila faaliyetleri gibi konularda bilgi verirken de bu eserden istifade edilmiştir.

6. Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*

Minhâc-ı Sirâc adıyla tanınan Cûzcânî, 1193 yılında Fîrûzkûh'ta dünyaya gelmiş olup, ilim ve edebiyatla uğraşan bir ailenin çocuğuydu¹⁰⁶. Sultan Gıyâseddin Balaban'ın hükümdarlığı zamanında (1266-1287) Delhi'de vefat ettiği tahmin edilmektedir. *Tabakât-ı Nâsirî* adlı Farsça eseri, Hz. Âdem'den başlayarak kendi zamanına kadar gelen olayları içeren genel bir İslâm Tarihi'dir¹⁰⁷.

*Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*¹⁰⁸ adıyla Türkçe'ye tercüme edilen eserde, Muhammed Tapar'ın eğlence ve zevk adamı olduğu, döneminde mühim bir iş yapılmadığı yönünde şüpheyile bakılması gereken bir bilgi verilmiştir. Diğer yandan bu eserde Dandanakan Savaşı, Merv kurultayı, Alp Arslan'ın Halife'ye hizmeti, Suriye-Mısır politikası, Melikşah ve hâkimiyet alanı, Sancar'ın faaliyetleri, Katvan Savaşı hakkında bilgiler bulabilmek mümkündür.

7. Gregory Abû'l-Farac Bar Hebraeus, *Abû'l Farac Tarihi*

Abû'l-Farac, 1226 yılında Malatya'da dünyaya gelmiştir. Arapça'yı, Süryanice'yi ve Yunanca'yı öğrenmiş, felsefe ve ilahiyat gibi bilim dallarında eğitimini tamamlamıştır¹⁰⁹. *Meliknâme*'ye eserlerinde yer vermiştir¹¹⁰. 1286 yılında vefat etmiştir. *Abû'l Farac Tarihi* adlı eseri, Selçuklu devri dönemi kaynaklarından

¹⁰⁶ A. S. Bazmee Ansarî, "CÛZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc" mad., *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 98.

¹⁰⁷ Ansarî, a.g.mad., s. 99.

¹⁰⁸ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erkan Göksu, Ankara 2015.

¹⁰⁹ Muhammet Kemaloğlu, "Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları", *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Karabük 2013, s. 22.

¹¹⁰ Özgür Türker-Firdevs Özen, "Oğuznâme, Selçuknâme ve Meliknâme'ye Göre Selçuklu Hanedanı'nın Menşei", *SUTAD*, S. 41 (2017), s. 339; Omid Safi, "Oğuz Boyu ve 1040 Yılında Kadar Yükselişi", çev. Nazlı Esim Mergen, *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 587.

biri olup, kronoloji şeklinde kaleme alınmıştır¹¹¹. Eser, Süryanice olarak yazılmıştır¹¹².

Türkçe'ye çevrilmiş olan *Abû'l-Farac Tarihi*¹¹³ adlı eserde, Selçukluların ilk dönemleri, Selçuk Bey'in Cend'e geliş sebebi ve İslâmiyet'i kabulü hakkında mühim bilgiler mevcuttur. Selçukluların Abbâsî Halifeliği ile siyasi ve kültürel ilişkileri, Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi, Ani ve Ani'nin Fethi, Malazgirt Savaşı sonucunda Romanos Diogenes'in esir alınışı gibi konularda da bu eserden faydalanılmıştır.

8. Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*

Reşîdü'd-dîn Fazlullah, Hemedan'da doğmuştur. Doğum yılıyla ilgili kesin bir tarih olmamakla birlikte, 1247, 1248 ve 1250 tarihleri verilmektedir. 1318 yılında vefat ettiği bilinir¹¹⁴. *Cami'ü't-Tevarih* adlı Farsça eseri, genel dünya tarihidir¹¹⁵. Eserde, Hz. Âdem ile Peygamberler, Hz. Muhammed'in hayatı, Dört Halife dönemi, Emevîler dönemi ve Abbâsîler dönemi, Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar hakkında bilgiler mevcuttur¹¹⁶.

Selçuklularla ilgili kısmı Türkçe'ye çevrilmiş olan *Cami'ü't-Tevarih*¹¹⁷ adlı eserde, Tuğrul Bey'in I. ve II. Bağdad Seferi, Malazgirt Savaşı gibi konularda önemli bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Selçuk Bey'in Cend'e geliş sebebi, Bağdad'da imar faaliyetleri, Selçuklu sultanlarının biyografileri, Berkjaruk döneminde Bâtınîlerle mücadele hakkında bilgi verirken de bu eserden yararlanılmıştır.

¹¹¹ Kemaloğlu, a.g.m., s. 22.

¹¹² Claude Cahen, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 12 (1969), s. 201.

¹¹³ Abû'l-Farac, Gregory Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, çev. Ömer Rıza Doğrul, 3. Baskı, Ankara 1999.

¹¹⁴ Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedani" mad., *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 19-20.

¹¹⁵ Özgüdenli, a.g.mad., s. 20.

¹¹⁶ Ramazan Şeşen, "Camiu't-Tevarih" mad., *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 132-133.

¹¹⁷ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul 2010.

9. Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*

Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, İranlı tarihçi, coğrafyacı ve şairdir. 1281 yılında Kazvin’de doğmuştur. O, Arap kökenli Şîî bir ailenin çocuğuydu. Tarih kitaplarına ilgi duymaya başlamış, âlimlerin meclislerine katılmıştır. 1340 yılında Kazvin’de vefat etmiştir. *Târîh-i Güzîde* adlı eseri, 1330 yılında vezir Gıyâseddin Muhammed’e sunulmuş olan Farsça bir eserdir¹¹⁸. Bu eser, “*Peygamberler tarihi, eski İran tarihi, Hz. Muhammed ve Halifeler tarihi, İslâm devrinde İran ve Turan hanedan tarihi, âlimler/şairler ve Kazvîn tarihi olmak üzere altı bâbdan oluşmaktadır*”¹¹⁹. Eserin dördüncü bâbının altıncı faslını ise Selçuklular oluşturmaktadır¹²⁰.

*Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*¹²¹ adıyla tercüme edilmiş olan eserde, Dandanakan Savaşı, Muhammed Tapar’ın Bâtınilerle mücadelesi gibi hususlarda önemli bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca Selçuk Bey’in Cend’e geliş sebebi ve tarihi, Merv kurultayı, Halife’nin tutsak alınışı, Abbâsî Halifeliği ile akrabalık tesisi, Gürcülerin Müslüman oluşu, Melikşah’ın Hacılar için yaptığı faaliyetler, Tutuş’un faaliyetleri, Berkyaruk’un Haçlılarla mücadelesi, Katvan Savaşı ve Oğuzların istila faaliyetleri gibi konularda da bu eserden istifade edilmiştir.

10. Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ*

Timurlular dönemi tarihçilerinden olan Mîrhând’ın, muhtemelen 1433-34 tarihlerinde Belh’te doğduğu ifade edilmektedir. Mîrhând, ilköğrenimini Belh’te görmüş, daha sonra Herat’a giderek burada eğitimini tamamlamıştır. Çok genç yaşlarda Ali Şîr Nevâî’nin ilgisini çekmiştir¹²². Meliknâme’nin geniş bir şekilde

¹¹⁸ Abdülkerim Özeydin, “Hamdullah el-Müstevfî” mad., *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 454.

¹¹⁹ Erkan Göksu, “Târîh-i Güzîde’ye Göre Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu ve Tuğrul Beg Dönemi”, *History Studies International Journal of History*, C. 3, S. 1 (2011), s. 290-291.

¹²⁰ Göksu, a.g.m., s. 291.

¹²¹ Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, Editör Erkan Göksu, İstanbul 2015.

¹²² İsmail Aka, “Mîrhând” mad., *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 156.

kullanıldığı¹²³ *Ravzatu's-Safâ* adlı eserini, Ali Şîr Nevâî'nin İhlâsiye Hankahı'nı kendisine vermesi üzerine yazmaya başlamıştır. 1498 yılında vefat etmiştir¹²⁴.

Erkan Göksu tarafından Türkçe' ye tercüme edilmiş olan *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*¹²⁵ adlı eserde, Dandanakan Savaşı, Malazgirt Savaşı ve Nizâmülmülk ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulabiliriz. Ayrıca Dukak-Yabgu münakaşası, Selçuk Bey'in Cend'e geliş sebebi, İslâmiyet'i kabulü ve gaza faaliyetleri, Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi, Abbâsîler ve Fâtımîlerle ilişkiler, Melikşah'ın Hacılar için hizmeti, Tutuş'un faaliyetleri, Nizâmülmülk'ün öldürülmesi, Muhammed Tapar'ın İslâm dünyası açısından önemi ve Oğuzların istila faaliyetleri gibi konular hakkında bilgi verirken de bu eserden faydalanılmıştır.

11. Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*

Bursalı olan Ahmed bin Mahmûd, Molla Arap'ın kardeş çocuğuydu. O, âlimlerin yanında çok iyi bir eğitim almıştı¹²⁶. Ahmet b. Mahmûd'un 1569-70 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Ona atfedilen *Selçuk-Nâme* adlı eserinde, daha çok Büyük Selçuklu Devleti'ne yer verilmiştir. Müellif, esas kaynağının *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye* olduğunu ifade etmiştir¹²⁷. *Selçuk-Nâme* adlı eseri, Erdoğan Merçil tarafından yayımlanmıştır¹²⁸.

Türkçe' ye çevrilmiş olan *Selçuk-Nâme*¹²⁹ adlı eserin birinci cildinde, Tuğrul Bey'in I. ve II. Bağdad Seferi, İbrahim Yinal isyanı, Alp Arslan'ın I. Kafkasya Seferi, Meryem-nişin'in alınışı, Ani'nin Fethi, Malazgirt Savaşı gibi konularda geniş ve mühim bilgilere ulaşabilmek mümkündür. Eserde, Selçuklu sultanları ve önemli şahsiyetler ile ilgili de bilgiler bulunmaktadır. Selçuklularda İslâmiyet'i ilk kabul eden kişinin Dukak olduğu yönünde önemli bir bilgi de mevcuttur. Ayrıca

¹²³ Özgür-Özen, a.g.m., s. 339.

¹²⁴ Aka, a.g.mad., s. 156.

¹²⁵ Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar Erkan Göksu, Ankara 2015.

¹²⁶ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s. XIII.

¹²⁷ Erdoğan Merçil, "Selçuknâme" mad., *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 397.

¹²⁸ Merçil, "Selçuknâme" mad., s. 398.

¹²⁹ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.

Selçukluların ilk zamanları, Dandanakan Savaşı, Atsız'ın Şam'ı kuşattığı sırada bölgenin durumu, Atsız'ın Mısır Seferi, Gürcülerle mücadele, Muhammed Tapar'ın Bâtınilerle mücadelesi gibi konular hakkında bilgi verirken de bu eserden istifade edilmiştir.

12. Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*

1631 tarihinde Selânik'te doğan Müneccimbaşı'nın asıl adı Ahmed b. Lütfullah'dır. Ailesi aslen Konya Ereğli bölgesindendi. Müellif, Müneccimbaşılık görevinde bulunduğundan dolayı, Müneccimbaşı ismiyle anılmıştır. 27 Şubat 1702 yılında Mekke'de vefat etmiştir¹³⁰. *Câmiu'd-Düvel* adlı Arapça eseri, yaradılıştan 1670 yılı sonuna kadar gelen olayları kapsayan genel bir tarihtir¹³¹.

Türkçe'ye tercüme edilmiş olan *Câmiu'd-düvel*¹³² adlı eserde, Dandanakan Savaşı, Tuğrul Bey'in I. Bağdad Seferi, Abbâsîlerle akrabalık tesisi, Malazgirt Savaşı ve Haçlılarla mücadele gibi konularda önemli bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca Selçukluların ilk zamanlarındaki faaliyetleri, Merv kurultayı, Melikü'r-Rahîm'in tutuklanması, İbrahim Yinal isyanı, Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi, Ani'nin Fethi, Berkıaruk ve Muhammed Tapar döneminde Bâtınilerle mücadele, Katvan Savaşı, Oğuzların istila faaliyetleri gibi konularda bu eserden yararlanılmıştır.

B. Araştırmalar

Çalışmamızda kaynaklar dışında araştırma eserlere ve makalelere de başvurulmuştur. Ahmet Ocak'ın *Selçukluların Dinî Siyaseti*¹³³ adlı çalışması en çok yararlandığımız araştırma eserler arasındadır. Ocak, eserinde Büyük Selçuklu Devleti'nin Dandanakan Savaşı'ndan sonra kurulduğu yönünde bilgiler vermiştir. Bu eserden Fâtımîlerle Mücadele, Tuğrul Bey'in I. ve II. Bağdad Seferi, Malazgirt Savaşı ve savaşın sonuçları, Bâtınilerle ve Karmatîlerle mücadele gibi konularda çalışmamızda fazlasıyla istifade edilmiştir. Ayrıca Selçuklulardan önce İslâm

¹³⁰ Ahmet Ağırakça, "MÜNECCİMBAŞI, Ahmed Dede" mad., *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 4.

¹³¹ Ağırakça, a.g.mad., s. 5.

¹³² Müneccimbaşı, Ahmed. b. Lütfullah, *Câmiu'd-düvel*, C. I, yay. Ali Öngül, İzmir 2000.

¹³³ Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul 2002.

dünyasının durumu, Selçuk Bey'in gaza faaliyetleri, Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi, Pasinler Savaşı, Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi, Alp Arslan'ın fetih politikası, Nizâmülmülk, Ani'nin Fethi, Halep'in Fethi, Atsız'ın Kudüs'ü Fethi ve diğer faaliyetleri, Haçlı Seferlerinin başlaması ve Hicaz'ın Fethi gibi hemen her konuda bu eserden faydalanılmıştır.

Mehmet Altay Köymen'in Selçuklu devrinin problemleri meselelerini konu edindiği *Selçuklu Devri Türk Tarihi*¹³⁴ adlı eserinden, Selçuk Bey'in Cend'e geliş sebebi, Cend'in önemi, Selçukluların batı siyaseti, Maverdi'nin elçi olarak gönderilişi, Tuğrul Bey'in İslâm dünyasının siyasi liderliğini üzerine alması, Anadolu Seferi, Alp Arslan'ın nutku, Bâtınilerle ve Haçlılarla mücadele; *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C. I*¹³⁵ adlı eserinden Fâtımîlerin ve Doğu Roma'nın hedefleri, Selçuk Bey'in gaza faaliyetleri, Sâmanîlerle ilişkiler; *Tuğrul Bey ve Zamani*¹³⁶ adlı eserinden Tuğrul Bey'in batı siyaseti, Serahs Zaferi'nden sonra Abbâsî Halifesi'nin Selçuklulara elçi göndermesi, Maverdi'nin elçi olarak gönderilişi ve Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi gibi konularda bilgi verirken yararlanılmıştır. *Alparslan ve Zamani*¹³⁷ adlı eserinde ise I. Kafkasya Seferi ile ilgili geniş ve mühim bilgiler yer almaktadır. Bu eserden Ani'nin Fethi ve Malazgirt Savaşı hakkında bilgi verirken istifade edilmiştir. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C. II*¹³⁸ adlı eserinden ise Sancar döneminde Bâtınilerle ve Karahıtaylarla mücadele, Katvan Savaşı gibi konularda yararlanılmıştır.

Osman Turan'ın *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*¹³⁹ adlı eserinde Selçuklularda İslâmiyet'i ilk kabul eden kişinin Dukak olduğunu yönünde mühim bir bilgi yer almaktadır. Bu eserden, Selçuklulardan önce İslâm dünyasının durumu, Selçukluların İslâmiyet'i kabulü, Selçuk Bey'in gaza faaliyetleri, Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi, Tuğrul Bey'in İslâm dünyası açısından önemi, Selçukluların Abbâsî Halifeliği ile siyasi ilişkileri, Dandanakan Savaşı, Selçukluların İslâm'a hizmetleri,

¹³⁴ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1998.

¹³⁵ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C. I*, Ankara 2000.

¹³⁶ Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, İstanbul 1976.

¹³⁷ Mehmet Altay Köymen, *Alparslan ve Zamani*, İstanbul 1995,.

¹³⁸ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C. II*, Ankara 1954.

¹³⁹ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 2010.

Bağdad'da imar faaliyetleri, Anadolu'nun önemi, Malazgirt Savaşı, Diyarbakır'ın önemi, Bâtınilerle ve Karahıtaylarla mücadele gibi birçok önemli konuda istifade edilmiştir. *Selçuklular ve İslâmiyet*¹⁴⁰ adlı eserinden ise Karmatîlerin faaliyetleri, Büyük Selçuklu Devleti'nin Sünnî siyaseti, Türkmenlere karşı uygulanan siyaset ve Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi hakkında bilgi verirken fazlasıyla faydalanılmıştır. Ayrıca Osman Turan'ın *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*¹⁴¹, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*¹⁴² ve *Selçuklular Zamanında Türkiye*¹⁴³ adlı eserlerinden de çalışmamızda yararlanılmıştır.

Erdoğan Merçil ve Ali Sevim'in *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*¹⁴⁴ eserinden Dukak'ın Hazarlara bağlılığı, Selçukluların ilk zamanlarındaki olaylar, Dandanakan Savaşı, Türkmenlere karşı uygulanan siyaset, Pasinler Savaşı, I. Bağdad Seferi, Bağdad'da imar faaliyetleri, Abbâsîler ile akrabalık tesisi, Tuğrul Bey'in Doğu Anadolu Seferi, Ani'nin Fethi, Alp Arslan döneminde Gürcülerin etkisiz hale getirilişi, Alp Arslan'ın Suriye-Mısır Seferi, Malazgirt Savaşı, Hicaz'ın Fethi, Karmatîlerle mücadele, Diyarbakır'ın Fethi, Bâtınilerle mücadele, Haçlılarla mücadele, Muhammed Tapar'ın Gürcüler mücadelesi gibi çeşitli konularda fazlasıyla istifade edilmiştir. Ayrıca Erdoğan Merçil'in *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*¹⁴⁵ ve *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (Siyasî Tarih)*¹⁴⁶ adlı eserlerine de başvurulmuştur.

Araştırma eser olarak yukarıda saydıklarımız dışında, İbrahim Kafesoğlu'nun *Selçuklu Tarihi*¹⁴⁷, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*¹⁴⁸ ve *Türk-İslâm Sentezi*¹⁴⁹; Salim Koca'nın *Dandanakan'dan Malazgirt'e*¹⁵⁰; Abdülkerim Özaydın'ın

¹⁴⁰ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1999.

¹⁴¹ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, Ankara 2014.

¹⁴² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969.

¹⁴³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1991.

¹⁴⁴ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995.

¹⁴⁵ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1997.

¹⁴⁶ Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (Siyasî Tarih)*, Ankara 2005.

¹⁴⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972.

¹⁴⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, İstanbul 1973.

¹⁴⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk-İslâm Sentezi*, İstanbul 1999.

¹⁵⁰ Salim Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, Giresun 1997.

*Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*¹⁵¹, adlı eserlerinden de mühim bilgiler alınmıştır.

Makale olarak, Erdoğan Merçil'in "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi"¹⁵² adlı makalesi Türkmenlere karşı uygulanan siyaset, Pasinler Savaşı sonrası yapılan anlaşma, I. Bağdad Seferi, Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi, Ani'deki nüfus, Alp Arslan'ın Suriye-Mısır Seferi, Malazgirt Savaşı, Atsız'ın fetih hareketleri, Karahanlı Devleti'nin hâkimiyet altına alınması, Haçlılarla, Gürcülerle ve Karahıtaylarla mücadele; Salim Koca'nın, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)"¹⁵³ adlı makalesi Selçukluların ilk zamanları, Dandanakan Savaşı, Türkmenlere karşı uygulanan siyaset, Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi, Alp Arslan'ın I. Kafkasya Seferi ve Malazgirt Savaşı hakkında bilgi verirken en çok yararlandığımız makale arasındadır. Ayrıca Salim Koca'nın "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız"¹⁵⁴ adlı makalesinden ve Ahmet Ocak'ın "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri"¹⁵⁵, adlı makalesinden de mühim ölçüde faydalanılmıştır.

Çalışmamızda yukarıda belirttiğimiz kaynaklar, araştırma eserler ve makaleler dışında yararlandığımız birçok kaynak, araştırma eser ve makale mevcuttur. Onların tümü bibliyografyada gösterilmiştir.

¹⁵¹ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, Ankara 1990.

¹⁵² Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 597-633.

¹⁵³ Salim Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 529-551.

¹⁵⁴ Salim Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara 2011, s. 105-145.

¹⁵⁵ Ahmet Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", *Dinî Araştırmalar*, C. 7, S. 20, s. 163-178.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURULUŞ DÖNEMİ ASKERÎ FAALİYETLERİN İSLÂM DÜNYASINA ETKİLERİ

I. KURULUŞA KADAR İSLÂM DÜNYASI İLE İLK TEMASLAR

A. İslâm Ülkelerini Koruma Yolunda Dukak-Yabgu Münakaşası

Oğuz Yabgusu, Oğuzların¹⁵⁶ başkomutanı ve her daim fikir alışverişinde bulundukları Dukak¹⁵⁷’a, Müslümanlar üzerine sefere çıkmak istediğini söylemiştir¹⁵⁸. Fakat Dukak, Yabgu’nun bu hareketini engellemiştir. Bundan dolayı aralarında birtakım tartışmalar yaşanmıştır. Ancak bu tartışma daha sonra ortadan kalkmış ve Yabgu ile Dukak’ın arası düzelmiştir¹⁵⁹.

Yabgu ile Dukak arasında geçen söz konusu olayın tam olarak ne zaman meydana geldiği bilinmemekle birlikte, bu olaydan bir süre sonra Selçuk¹⁶⁰

¹⁵⁶ Oğuzlar, X. yüzyılda Seyhun ile Hazar Denizi’nin doğusu ve Aral Gölü arasındaki bir yerde yaşamışlardır. Onların doğu tarafında Karluk Türkleri, kuzeyinde Kimekler, batısında Hazar Türkleri ve Bulgarlar, güney kısmında ise İslâm dünyası vardı. Merkezleri ise Aşağı Sir-Derya üzerinde yer alan Yengikent idi. Başlarındaki hükümdara, Yabgu denilirdi. Oğuzlar, ilk başlarda Şaman dinine inanmışlardır. Fakat Müslüman bölgelere yakın olmalarından dolayı İslâmiyet’e karşı yabancı kalmamışlardır. (Hayati Ülkü, *İslâm Tarihi*, İlaveli 2. Baskı, İstanbul 1976, s. 776-777, 159.) Oğuzlar, tarihi süreç içerisinde en fazla, İran’a, Irak’a, Kafkasya’ya, Anadolu’ya ve Suriye’ye gitmişlerdir. Bu bölgelerde birtakım devletler kurmuşlardır. İran’a gidenlerin Büyük Selçuklu Devleti’ni; Anadolu’ya gidenlerin Anadolu Selçuklu Devleti’ni ve Osmanlı Devleti’ni kurdukları ifade edilmektedir. (Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, İstanbul 1977, s. 30.) Oğuz ve Türkmen boylarının Selçuklular açısından önemi büyüktü. Çünkü bunlar, Selçuklu birliğinin özünü oluşturmuşlardır. (Agacanov, a.g.e. s. 101.) Oğuzlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Fadlan, *Seyahatname*, haz. Ramazan Şeşen, İstanbul 2010, s. 66-69; Fuad Köprülü-Franz Babinger, *Anadolu’da İslâmiyet*, İstanbul 1996, s. 44; Şeşen, a.g.e., s. 67; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 23.

¹⁵⁷ Dukak’ın Türkçe’de “demirden yay” anlamına geldiği, çok cesur ve güçlü olduğu için ona Dukak dendiği ifade edilmiştir. (Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 1.) “Demir yaylı” adıyla bilinmiş olması, onun iyi ok kullandığına ve savaşıklık özelliklerine işaret ediyor olabilir. (Osman Gazi Özgüdenli, “Selçukluların Kökeni”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 24.) Oğuzlarda ok ve yay önemli bir hâkimiyet sembolü olarak görülmekteydi. Bu durum düşünülürse Dukak’ın bu lakapla tanınmış olması, onun sıradan bir asker veya yönetici olmadığını göstergesidir. (Abdülkerim Özaydın, “Selçuk Bey” mad., *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 364.) İbnü’l-Adîm, Dukak’ın “Hazar Türklerinin ileri gelenlerinden” olduğunu söylemiştir. Zeki Velidi Togan da bu ifadeyi teyit etmiştir. (İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’l-taleb*, s. 20; Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, C. I, İstanbul 1981, s. 183.) Dukak’ın Hazar Türklerine bağlılığı, Hazarların çok güçlü oldukları 922 tarihinden önce, Oğuz Yabgu Devleti dolayısıyla olabilir. (Sevim-Merçil, a.g.e. s. 15.)

¹⁵⁸ İbnü’l-Esîr, *el Kâmil fi’t-tarih*, C. 9, s. 361; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 1

¹⁵⁹ İbnü’l-Esîr, *el Kâmil fi’t-tarih*, C. 9, s. 361.

¹⁶⁰ Selçuk adının çeşitli dönemlerde farklı şekillerde kaydedildiği dikkat çekmektedir. Günümüzde Selçuk olarak söylenen adın gerçek şeklinin sal veya sel kökünden türediği iddia edilmiştir. Bazı araştırmacılar ise Selçuk adının kökeniyle ilgili olarak, Salçuk şeklinin doğu olduğunu belirtmişlerdir.

doğmuştur. Selçuk 17-18 yaşlarına geldiğinde ise Dukak vefat etmiştir¹⁶¹. Selçuk, X. asrın başlarında dünyaya geldiğine göre¹⁶², Yabgu ile Dukak arasında yaşanan münakaşa tahminen 875-885 yıllarında meydana gelmiş olabilir¹⁶³.

İbnü'l Esîr'in, Ahmed bin Mahmûd'un, Müneccimbaşı'nın, Hüseyinî'nin ve Mîrhând'ın aktardığı söz konusu münakaşa olayı, Omid Safi tarafından eleştirilmiştir. Omid Safi, *"Bizim görevimiz bu geç dönem rivayeti, her nasıl kabul edildi ise, düzmece ve efsanevi saymaktan çok öte. Bu rivayeti, Selçukluları meşrulaştırma teması çerçevesine nasıl oturtabiliriz, sorununu incelemeliyiz. Hiç şüphesiz bu sonraki gelenek, Müslümanları kâfirlerden "korumuş" bir kabilenin atalarını belirtmek için eskiye yönelik atılan adımdan başka bir şey değildir. Müslümanları ve İslamiyet'i iç ve dış tehditlere ve adaletsizliğe karşı koruma iddiaları Selçuk ideolojisinin önemli bir unsuru olan sosyal düzeni sürdürmek ve Müslümanların canlarını ve mallarını korumak konusu için önemli idi."* demiştir¹⁶⁴.

Dukak-Yabgu münakaşası olayını, düzmece ve efsanevi diyerek tamamen reddetmek mümkün değildir. Çünkü bu olay, Selçuklu tarihi ana kaynaklarının çoğunda geçmektedir¹⁶⁵. Bu kaynaklar, olayın yaşandığı tarihten sonra yazılmış olsa da, böyle bir olayın varlığı söz konusu olabilir. Şayet bu olay gerçekten yaşanmış ise, Dukak'ın, İslâm ülkelerine saldırma düşüncesinde olan Yabgu'nun girişimini engellemesi, daha Selçuklular kurulmadan önce Selçukluların ilk atası olan Dukak'ın İslâm ülkelerini koruduğunu gösterir.

(Özgüdenli, "Selçukluların Kökeni", s. 19.) Selçuk adı, Arap harflerinden dolayı Arapça kaynaklarda "Selçuk" şeklinde yazılmasına rağmen, Türkçe'deki ses uyumu açısından birçok araştırmacı yazılışa itiraz etmiştir. (Yaşar Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, Ankara 2012, s. 171-172.) Selçuk adının söyleniş biçimine dair, "W. Barthold ve L. Rasonyi, XI. yüzyılın ünlü Türk bilgini Kaşgarlı Mahmud'un ve Dede Korkut kitabının vermiş olduğu yazılış şekillerine dayanarak adın doğru şeklinin Selçuk olması gerektiğini savunmuşlardır". (Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 7, İstanbul 1992, s. 95.)

¹⁶¹ Nazlı Altunsoy, *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeliği İlişkileri ve İki Hanedan Arasında Evlilikler*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2013, s. 6.

¹⁶² Venz M. Zaporozhets, *The Seljuks*, Hannover 2012, s. 113.

¹⁶³ Altunsoy, a.g.t., s. 7.

¹⁶⁴ Safi, a.g.m., s. 588.

¹⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 361; Sadruddîn el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, Ankara 1999, s. 1; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 2; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 13-14.

1. Dukak'ın Müslümanlığı Meselesi

Ahmed bin Mahmûd, Yabgu'nun İslâm ülkelerine yapacağı saldırıyı engelleyen Dukak'ın, aslında kalbinin iman ile dolu olduğunu, İslâmiyet'i kabul ettiğini ve bundan dolayı İslâm dünyasını koruduğunu belirtmiştir¹⁶⁶. İbnü'l Adîm de Selçuklularda İslâmiyet'i kabul eden ilk kişinin Dukak olduğunu ifade etmiştir¹⁶⁷. Bu durum ise, Selçuk Bey¹⁶⁸ ve mahiyetindekilerin Cend¹⁶⁹ bölgesine gelmeden evvel, Oğuz ülkesinde iken İslâmiyet'i kabul etmiş olabilecekleri ihtimalini uyandırmaktadır¹⁷⁰.

Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* adlı eserinde, İslâmiyet'i ilk kabul eden kişinin Dukak olduğunu söylemiştir¹⁷¹. Zekeriya Kitapçı'nın da bu hususta Turan'ı teyit eden görüşleri vardır. Kitapçı, “*İsmi Selçuklular tarihinde ‘ilk Müslüman Selçuklu hükümdarı’ olarak geçen*

¹⁶⁶ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 2.

¹⁶⁷ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, s. 10.

¹⁶⁸ Selçuk Bey, Selçuklu soyundandı. Aksarayî, eserinde Selçuk Bey'den, Selçukluların ilk sultanı olarak bahsetmiştir. Fakat henüz bir devlet kurulmadığı için sultandan söz etmek mümkün değildir. Aksarayî, Selçuk Bey'in İsrail, Mikail, Musa, Yunus ve Ahmed adında beş oğlunun olduğunu ifade etmiştir. (Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 6.) O, siyasal iktidarın sağlam bir temelini oluşturmuştur. (Saunders, a.g.m., s. 339.) Kınık Türklerindendi. Târih-i Güzîde'ye ve Ravzatu's-Safâ'ya göre İsrail, Mikail, Musa ve Yunus olmak üzere dört oğlu vardı. (Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, s. 16; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 65.) Selçuk Bey, Yabgu tarafından subaşı olarak görevlendirilmiştir. Subaşı, Türkçede kelime anlamı olarak sultanın başkumandanı demektir. Bu mertebeye ulaştıktan sonra, Selçuk Bey'in derecesi iyice yükselmiştir. Böylece Selçuk'tan izinsiz hiçbir kimse adımını atmaz olmuştur. Ahmed bin Mahmûd'a göre Selçuk Bey'in Mikail, Musa ve İsrail adında üç oğlu vardı. (Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 3, 5.) Hüseyinî, üç oğlu olduğunu ve isimlerinin Mikail, Musa ve İsrail olduğunu belirtmiştir. (el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 2.) Reşîdü'd-dîn Fazlullah, Selçuk Bey'in birbirlerinden büyük olan ve adları İsrail, Mikail, Musa, Yusuf ve Yunus olmak üzere beş oğlundan bahsetmiştir. (Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 71.) İbnü'l Verdî, çocuklarının sayısını üç olarak ve isimlerini Arslan, Mikail, Musa şeklinde vermiştir. (İbnü'l-Verdî, *Târihu İbnü'l-Verdî*, Tercüme ve Notlar Mustafa Alican, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, İstanbul 2017, s. 21.) İbnü'l Esîr ise üç çocuktan bahsederek isimlerinin Arslan, Mikail ve Musa olduklarını ifade etmiştir. (İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 362.) Görüldüğü üzere; Selçuk Bey'in oğulları ile ilgili hemen hemen birçok kaynakta İsrail, Mikail ve Musa isimleri geçmektedir. Selçuk Bey'in oğullarının İsrail, Mikail ve Musa gibi isimler alması, onların Yahudi veya Nesturi etkisinde oldukları yönünde bir iddianın ortaya atılmasına sebep olmuştur. (Cahen, a.g.e., s. 38.)

¹⁶⁹ Cend, Harezmi'e on günlük mesafede ve bugünkü Kızılorda şehrinin yakınında kurulmuştur. Burası Oğuzların yaşayıp, kışlık merkezi olarak kullandığı şehirlerden birisiydi. (Abdülkerim Özyayın, “Cend” mad., *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s.359.) Cend, “*Kırgız steplerinden Seyhun'un Aral Gölü'ne döküldüğü*” bir bölgedeydi. (Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara 2002, s. 141.)

¹⁷⁰ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 211.

¹⁷¹ O. Turan, *Mefkûre*, s. 101.

*Dukak'tır*¹⁷²”, ifadesini kullanarak, Dukak’ın Müslüman toplumlardan gördüğü ilgi sonucunda İslâmiyet’i kabul ettiğini belirtmiştir¹⁷³.

Dukak’ın Müslümanlığı meselesi tartışmalı bir konudur. Selçuklularda İslâmiyet’i ilk kabul eden kişi olduğuna dair görüşler olduğu gibi, bu görüşlerin doğruluğunu kabul etmeyen iddialar da mevcuttur. Dukak’ın, Selçuklularda İslâmiyet’i ilk kabul eden kişi olduğu görüşünü reddeden Seyfullah Kara, böyle bir ifadenin kullanılmasının amacını ise Selçuklu soyunu kutsileştirme arzusuna bağlamıştır¹⁷⁴. Claude Cahen de “*Torunları Dukak’ın dinsiz olmakla beraber, o dönemde bile Müslümanları tarafını tuttuğunu ve bu yüzden de beyi ile arasının açıldığını söylerler. Bu, dine bağlılıktan doğan bir efsaneden öteye geçmeyebilir*¹⁷⁵” şeklinde bir ifade kullanmıştır.

Mevcut bilgileri değerlendirecek olursak; Selçuklularda İslâmiyet’i ilk kabul eden kişi Dukak olabilir. Fakat Dukak, İslâmiyet’in yayılması için bir çaba sergileyememiştir. Müslüman olmasına rağmen, bulunduğu ortamdan dolayı Müslümanlığını tam olarak duyuramamıştır. Çünkü bir yandan Yabgu’nun diğer yandan da Kınık boyu beylerinin baskısı altında bulunmaktaydı¹⁷⁶. Dukak vefat ettiğinde ise Selçuk çok küçüktü. Selçuk’a İslâmiyet ile ilgili bilgiler öğretmesine rağmen, fazla etkili olamamıştı¹⁷⁷. Dolayısıyla İslâmiyet, Selçuklularda resmî olarak Selçuk Bey’in Cend’e göç etmesiyle birlikte kabul edilmiştir¹⁷⁸.

B. Selçuk Bey’in Cend’e Gelişi

Selçuk Bey’in Cend’e geliş sebebiyle ilgili kaynaklarda genellikle bahsedilen husus, Yabgu ile olan münasebetidir¹⁷⁹. Çünkü Selçuk Bey, ilk başlarda babası

¹⁷² Zekeriya Kitapçı, *Türk Boyları Arasında İslâm Hidâyet Fırtınası*, C. I, Konya 2000, s. 316.

¹⁷³ Kitapçı, a.g.e., s. 317.

¹⁷⁴ Kara, *Selçuklular’ın Dini Serüveni*, s. 71.

¹⁷⁵ Cahen, a.g.e., s. 37.

¹⁷⁶ Kitapçı, a.g.e., s. 317.

¹⁷⁷ Kitapçı, a.g.e., s. 319.

¹⁷⁸ Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 292-293.

¹⁷⁹ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 3-4; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 361; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 1-2; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 3; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, s. 21; Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 292; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 15.

Dukak gibi Yabgu'nun hizmetinde bulunmaktaydı¹⁸⁰. Fakat Oğuzların idari işleri Yabgu'dan çok kendi elindeydi¹⁸¹. O, görevlerinde büyük bir başarı yakalamıştı. Bu ise Yabgu'nun Selçuk Bey'e karşı tutumunda değişikliklere yol açmıştır¹⁸². Daha sonra Selçuk Bey'in Yabgu ile arası bozulmuştur. Yabgu'nun son derece akıllı olan eşi Ece Hatun¹⁸³, Selçuk'un güçlendiğini orduların bile onun eline baktığını ve bütün işleri üzerine aldığını söyleyerek Yabgu'yu, Selçuk aleyhinde kışkırtmaya başlamıştır¹⁸⁴. Hatta Selçuk'un asker ile anlaşıp memleketi ele geçireceğini ve Yabgu'yu tahtan indireceğini söylemiştir. Bu yüzden Selçuk'u yok etmesi yönünde Yabgu'ya tavsiye vermiştir. Fakat bu durumu öğrenen Selçuk, kendilerinin dinsiz ve inatçı bir kâfire hizmet etmeyeceğini söyleyerek kabilesiyle beraber İslâmiyet'i henüz kabul etmemiş olan Türklerin bulunduğu bölgeden ayrılarak, bir İslâm bölgesi konumunda olan Cend şehrine gelmiştir¹⁸⁵.

Kaynaklarda sıklıkla geçen bu olay, Selçuk Bey'in Cend'e gelişi için yeterli bir izah değildir¹⁸⁶. Bu konuda çeşitli görüşler de mevcuttur¹⁸⁷. Claude Cahen ise Selçuk Bey'in Cend'e gelişiyle ilgili olarak “*Her nasıl olduysa, Dokak'ın oğlu Selçuk, Türk bozkırlarıyla Müslümanlaşmış Orta Asya'yı birbirinden ayıran noktadaki pazar kenti*

¹⁸⁰ Sallabi, a.g.e., s. 27.

¹⁸¹ Togan, a.g.e., s. 183.

¹⁸² Zaporozhets, a.g.e., s. 113.

¹⁸³ Kitapçı, a.g.e., s. 319.

¹⁸⁴ İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 361.

¹⁸⁵ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 4-5.

¹⁸⁶ Kâzım Uzun, *Selçuklu Devletlerinin Kuruluşunu Hazırlayan Sebepler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2013, s. 41.

¹⁸⁷ Görüşler şu şekildedir; bir ifadeye göre, Yabgu ile Selçuk Bey'in arası Yabgu Baran'ın oğlu Ali'yi Yabgu olarak tayin etmesi ve Şah Melik'e de Yabguluk yolunu açmasından dolayı açılmıştır. Hâlbuki Oğuz Devleti'nde başkanlık modeli bir soya ait değildi. Ayrıca Yabgu seçim yoluyla seçilmekte olup, kimse miras yolu ile veliaht olmamaktaydı. Dolayısıyla Selçuk Bey Baran'ın, oğlu Ali'yi Yabguluğa mirasçı göstermesine karşı çıkarak, Yabgu ile mücadeleye girişmiş ve bu mücadeleyi kaybederek Cend'e gitmiştir. (Yasemin Akyol, *Büyük Selçuklu Devleti'nin Doğu Politikası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2013, s. 13.) Kazvîni, Râvendî ve Reşîdü'd-dîn, Selçuk Bey'in Cend'e gelmesinin sebebini otlak yetersizliği ve yer darlığı olarak göstermişlerdir. (Kazvîni, *Târih-i Güzîde*, s. 17; Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Ayet-üs-sürûr*, C. I, s. 85; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 71.) Otlak yetersizliği ve yer darlığı gibi sorunlar, daha çok Cend'e geliş yılından sonraya rastlamaktadır. Çünkü Selçuklular, kalabalık ve hayvan sayıları da fazla olduğundan kendilerine daha geniş bölge arayışı içerisine girmişlerdir. Çağrı Bey'in keşif seferini aynı sebeplerle yaptığını görmekteyiz. (Kafesoğlu, *Türk-İslâm Sentezi*, s. 99.) Zeki Velidi Togan'a göre, Selçuk Bey'in arası Yabgu ile açıldıktan sonra, Selçuk Bey daha zayıf konumda bulunduğundan dolayı Sâmânîlerin topraklarına doğru geçmeye mecbur kalmıştır. (Togan, a.g.e., s. 184.)

*Cend'e gidip yerleşti*¹⁸⁸ şeklinde ifade kullanmıştır. Fakat Selçuk Bey'in Cend'e geliş sebebi hakkında bilgi vermemiştir.

Selçuk Bey'in Cend'e gelişini sadece Yabgu'nun eşinin kışkırtmalarına bağlamak doğru olmayabilir¹⁸⁹. Oğuz Devleti'nin Kıpçaklar tarafından yıkılması da Selçuk Bey'in Cend'e gelişinde mühim rol oynamıştır¹⁹⁰. Çünkü Oğuzların siyasi yapısında bir dağınıklık meydana gelmiş ve Oğuzların bir bölümü daha batıya hareket etmiştir¹⁹¹. Batıya hareket edenler Karadeniz'in kuzey kısmından Balkan topraklarına inerken; diğerleri ise güney yolu seçerek bir uç şehri olan Cend'e gelmişlerdir¹⁹². Selçuk Bey'in Cend şehrine geliş tarihiyle ilgili ise, 930-935, 960-961, 985 şeklinde farklı görüşler bulunmaktadır¹⁹³.

¹⁸⁸ Cahen, a.g.e., s. 37-38.

¹⁸⁹ Uzun, a.g.t., s. 41.

¹⁹⁰ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 43.

¹⁹¹ Kafesoğlu, *Türk-İslâm Sentezi*, s. 97.

¹⁹² Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 530.

¹⁹³ Mehmet Altay Köymen, Selçuk Bey'in Cend'e geliş tarihini 935 olarak vermiştir. (Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah Devrine Dair Bir Eser Münasebetiyle", *Belleten*, C. XVII, S. 68 (Ekim 1953)'den ayırması, Ankara 1953, s. 569.) 930-935 yılları Selçuk Bey'in genç ve dinamik olduğu zamanlardır. Çünkü onun, 1009 yılına doğru yüz yaşlarında vefat ettiği ifade edilmektedir. (Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 11.) Selçuk Bey'in sırf genç ve dinamik olduğu için böyle bir tarihi seçerek Cend şehrine gittiğini söylemek pek mantıklı değildir. Bir diğer iddia edilen tarih olan 960 yılına bakacak olursak, bu tarihte Türklerden 200 bin çadırın İslâm'a girdiği ifade edilmekte ve Selçukluların Cend bölgesine girişleriyle İslâmiyet'i kabul edişleri 960 yılı olarak gösterilmektedir. (O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 43.) Türklerin toplu olarak Müslüman oldukları bu tarihte, Selçuk Bey'in Cend'e gelerek İslâmiyet'i kabul ettiğini söyleyebiliriz. Fakat bu iddia da pek mantıklı görünmüyor. Çünkü İslâm dünyasının o bölgede tam olarak oluşabilmesi için aradan belirli bir sürenin geçmesi gerekirdi. Selçuk Bey ise İslâm dünyasının içerisine, halkı Müslüman olan bir bölgeye gelmiştir. Ayrıca Selçukluların İslâmiyet'i kabul etmelerinin sebepleri arasında, Selçuk Bey'in İslâm dünyasıyla yakınlaşmak istemesi de vardır. Bu yüzden İslâm dünyasının o bölgede oluşması bir anda olamaz. Dolayısıyla o bölgede İslâm dünyasının tam olarak oluşabilmesi için 960 yılının üzerinden bir süre geçmesi gerekirdi. Bir diğer iddia edilen tarih olan 985 yılına baktığımız da ise, bu tarih daha mantıklıdır. *Târih-i Güzîde*'de Selçuk Bey'in Cend şehrine geliş tarihi 985-986 yılı olarak verilmiştir. (Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, s. 17.) İbrahim Kafesoğlu, Faruk Sümer ve Peter Golden, Selçuk Bey'in Cend'e geliş tarihini 985 olarak kabul etmişlerdir. (Kafesoğlu, *Türk-İslâm Sentezi*, s. 97; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul 1999, s. 87; Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ankara 2002, s. 176.) 985 yılı, Türklerin toplu olarak Müslüman oldukları 960 yılından sonraki bir döneme denk gelmektedir. Nitekim İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, İslâm dünyasının burada tam anlamıyla oluşması için belirli bir dönemin geçmesi gerekirdi. Yani hemen bir anda o bölgede İslâm dünyasının oluşması beklenemezdi. Bundan dolayı da aradaki 25 yıllık süre zarfı, bölgede İslâm dünyasının oluşmasına fırsat vermiştir. Dolayısıyla Selçuk Bey'in Cend'e geliş tarihini 985 yılı olarak ifade edebiliriz.

Kitapçı, göçün batıya yapılmasının daha mantıklı, daha az tehlikeli ve sıkıntısız gerçekleşebileceğini söyleyerek, batının güneyden daha iyi olduğunu vurgulamıştır¹⁹⁴. Fakat batının daha makul olduğu ifadesi ne kadar doğrudur? Çünkü Karadeniz'in kuzey kısmını kullanarak batıya doğru gidenler çok iyi teşkilatlanmış olsalar dahi, Doğu Roma İmparatorluğu tarafından ortadan kaldırılıyorlardı. Ayrıca bu bölgede Hazar Devleti de bulunmaktaydı. Oğuzlar arasında Hazar korkusu vardı¹⁹⁵. Bu yüzden batının daha makul olduğu görüşü doğru olmayabilir.

Köymen'e göre; Selçuk Bey'in Cend şehrine gelişinde düşünceleri etkili olmuştur. Yani istikrarlı bir şekilde düşünerek her şeyi hesaba katmıştır. Çünkü Selçuk Bey, batı yönünde göç eden soydaşlarının Batı veya Doğu Roma İmparatorlukları tarafından ortadan kaldırıldığını, güney yönünde göç eden soydaşlarının ise kazanç elde ettiklerini biliyordu. Güney yönünde İslâm dünyası yer almaktaydı¹⁹⁶. Çoktan beri de Oğuzlar ile Müslümanlar hudut komşularıydı. Birbirleriyle ticarî münasebetlerde bulunmaktaydılar¹⁹⁷. Ayrıca İslâm toprakları, onlara daha ilgi uyandırıcı gelmekteydi¹⁹⁸. Dolayısıyla güney istikameti, Selçuk Bey'e daha cazip gelmiş ve İslâm dünyası içerisine girmek istemiş olabilir¹⁹⁹. Selçuk Bey'in bu bölgeyi tercih etmesi son derece önemlidir. Eğer batı yönüne göç etseydi, belki de Selçuklular İslâmiyet ile tanışamayabilirlerdi.

Selçukluların Cend'e gelmesiyle birlikte İslâm dünyasına yeni bir etnik unsur katılmıştır²⁰⁰. Selçuklular Cend'e gelerek, İslâm ve İran kültür dairesine dâhil olmuşlardır²⁰¹. Cend sayesinde İslâm topraklarına yayılma fırsatı elde etmişlerdir²⁰². Selçuklulara İslâm hâkimiyetine giden yolun kapısı açılmıştır²⁰³. “Bağımsız bir sosyal-siyasal birimin ortaya çıkışının ilk adımı²⁰⁴” atılmıştır. Selçuklular, İslâm

¹⁹⁴ Kitapçı, a.g.e., s. 320.

¹⁹⁵ Koca, “Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)”, s. 531.

¹⁹⁶ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 25.

¹⁹⁷ Koca, “Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)”, s. 531.

¹⁹⁸ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 74.

¹⁹⁹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 25.

²⁰⁰ Golden, a.g.e., s. 176.

²⁰¹ Türker-Özen, a.g.m., s. 349.

²⁰² Mehmet Şeker, “Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi”, *Türkler*, C. 6, Ankara 2002, s. 276.

²⁰³ Kitapçı, a.g.e., s. 323.

²⁰⁴ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 25.

dünyasına geçerek İslâmiyet ve Müslümanlara komşu olmuşlardır²⁰⁵. Horosan'dan gelen tüccarlar Selçuklulara İslâmiyet'i tanıtmaya başlamışlardır²⁰⁶. Böylece Selçuk Bey Cend'e gelmekle, kendi neslinden gelenlere yeni bir din ve yeni bir medeniyet ile tanışma yolu açmıştır. Dolayısıyla Selçuk Bey'in Cend şehrine gelmesinin Selçuklular ve İslâm dünyası açısından önemli bir yeri vardır²⁰⁷.

1. Cend'in İslâm Dünyası Açısından Önemi

Cend, dinî açıdan Müslüman, etnik açıdan ise Türklerin çoğunlukta olduğu bir şehirdi. Medeni ve siyasi bakımdan ise İran ülkesi olarak kabul edilmiştir²⁰⁸. Cend halkının Müslümanlardan meydana gelmesinin sebebi, Mâverâünnehir'den gelen Müslümanların bu şehri kolonileştirmiş olmasıydı²⁰⁹. Çünkü burası, Mâverâünnehir'den gelen Müslümanlarla, dini yayma amacı güdenlerin yani propagandacıların yerleşim yeri idi. Ayrıca farklı bölgelerden gelen tüccarlar tarafından da ikamet edilen bir şehirdi²¹⁰. Dolayısıyla Selçuklular Cend'e geldiklerinde, burada Müslüman Türklerle ve İslâm davetçileriyle tanışma imkânı elde etmişlerdir²¹¹.

Cend şehri, İslâm memleketlerine geçişte sınır konumunda bulunmasından dolayı o dönemde önemli bir yere sahipti. İslâm memleketleriyle Türk ülkelerinin kesiştiği bir uc şehri idi. İslâm dünyasına çok yakın bölgeydi ve İslâmiyet burada hızla yayılmaktaydı²¹². Dârü'l-İslâm şeklinde anılan ve gaza bilincinin güçlü olduğu bir yerdi. Oğuzlara karşı cihad²¹³ alanı içerisinde yer almaktaydı²¹⁴. Cend'e gaza

²⁰⁵ Münecimbaş, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 3.

²⁰⁶ Saunders, a.g.m., s. 338.

²⁰⁷ Kitapçı, a.g.e., s. 322.

²⁰⁸ Seda Albayrak, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşunda Oğuzlar ve Oğuz Beyleri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2016, s. 10.

²⁰⁹ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 74.

²¹⁰ Özgüdenli, "Selçukluların Kökeni", s. 32.

²¹¹ Abdullah Ömer Yavuz, *Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2015, s. 29.

²¹² Nilay Ağırnaslı, "Anadolu'nun Fethini Kolaylaştıran Faktörler", *SUTAD*, S. 39 (2016), s. 172; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 26; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 43; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 16.

²¹³ Cihad, "hak yolunda ve dünya nizâmı uğrunda maddi-manevi imkânların ve gerekince de canın fedâ edilmesi idi." İslâmiyet, dünyayı Dârü'l-İslâm yani İslâm memleketleri ve Dârü'l-Cihâd yani gayrimüslim ülkeler şeklinde iki ana kategoriye ayırmıştı. Gayrimüslim topraklarda yaşayanların

amacıyla gelmiş olan birçok insan burada gayrimüslimlerle mücadele etmekteydiler²¹⁵.

Selçuklular geldikleri sırada Cend, Oğuz Yabgu Devleti'nin hâkimiyetinde olmasına rağmen, bölgenin devlete olan bağlılığı gösterişten ibaretti²¹⁶. Selçuk Bey'in hem dinî hem de ekonomik olmak üzere her bakımından hareketli olan bir bölgeye gelmesi, ileride yapacağı faaliyetler açısından oldukça mühimdi. Bu göç olayı, İslâm dünyasında siyasi dengenin değişmesine neden olmuştur. Çünkü dışta Doğu Roma saldırılarına, içte ise Şiîlerin baskılarına maruz kalan, dinî ve siyasi hâkimiyetini mühim ölçüde kaybeden Abbâsî Halifeliği'nin yeniden güçlenmesinin yolunu açmıştır²¹⁷.

C. Selçuk Bey'in İslâmiyet'i Kabulü

Selçuk Bey Cend bölgesine geldiğinde, henüz İslâmiyet'i kabul etmemişti. Bundan dolayı bu bölgenin şartlarını ve kendi durumunu gözden geçirmiş ve birtakım düşünceler içerisine girmiştir. Bu bölgede ikamet eden halkın dinini yani İslâmiyet'i kabul etmezlerse ve onların törelerine uymazlarsa, kimsenin kendilerini dinlemeyeceğinin farkına varmıştır. İslâmiyet'i kabul etmedikleri takdirde bu bölgede tek başına kalacaklarını düşünmüştür²¹⁸. Çünkü İslâmiyet'in çevrede sosyal ve siyasal bakımdan çok etkili olduğunu anlamıştır²¹⁹. Bu sırada Türkler arasında da İslâmiyet hızla yayılmaktaydı²²⁰. Diğer yandan, sınır boyunda olduğu sürece Mâverâünnehir'den doğuya değin uzanan topraklarda gayrimüslimlerle mücadele

İslâm'a karşı tehditlerde bulunmaları cihadın bir görev haline gelmesinin sebebiydi. Dolayısıyla cihad, haksız yere bir mücadele değildi. (O. Turan, *Mefkûre*, s. 356, 152.)

²¹⁴ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 25; Efe Yeşildurak, *Sultan Sencer Devri (1098-1157) Selçuklular'da İlmî ve Fikrî Hayat*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2015, s. 3.

²¹⁵ Özgüdenli, "Selçukluların Kökeni", s. 32.

²¹⁶ İbrahim Balık, *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti*, Ankara 2005, s. 106.

²¹⁷ Osman Çetin, *Anadoluda İslâmiyetin Yayılışı*, İstanbul 1990, s. 9.

²¹⁸ Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 293.

²¹⁹ Mevlüt Koyuncu, "Büyük Selçuklu Devletinin İlk Hükümdarı Tuğrul Bey Zamanında (1038-1063) Sultan-Halife İlişkileri", *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, (Kayseri, 27-30 Eylül 2010), Ankara 2014, s. 366.

²²⁰ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 43.

edecekti²²¹. Neticede tüm bunları göz önünde bulunduran Selçuk Bey, kendisine bağlı Oğuzlarla birlikte İslâmiyet'i kabul etmeye karar vermiştir²²².

Selçuk Bey, Cend'e geldikten ve İslâmiyet'i kabul etme yolundaki kararı aldıktan sonra Harezm'deki Zandak şehrine elçiler göndermiştir²²³. Ayrıca Selçuk Bey'in, Buhara²²⁴'nın idarecilerine de elçiler gönderdiği bilinmektedir²²⁵. Bu elçileri göndermesindeki amacı, kendilerine Kur'an'ı ve İslâmiyet'i öğretecek kişiler istemesiydi²²⁶. Onun bu isteği olumlu karşılanmış ve hediyeler ile beraber Selçuk Bey'e İslâmiyet'i öğretmesi için yaşlı bir adam gönderilmiştir. Bahsedilen bu yaşlı adamın ismi kaynaklarda geçmemektedir. Neticede Selçuk Bey Müslüman olmuştur. İslâmiyet onun sayesinde Selçuklular arasında hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır²²⁷.

Selçukluların İslâmiyet'i kabul tarihi ile ilgili 956²²⁸, 960²²⁹ gibi çeşitli görüşler vardır. Fakat Selçukluların İslâmiyet'i kabul tarihini Cend'e göç tarihi olan 985-986 yılı ile Arslan Yabgu'nun Sâmânîlere yardım etmek amacıyla Mâverâünnehir'e yollandığı 992 yılı arasına yerleştirebiliriz²³⁰. Bu tarihten itibaren Selçuklular, İslâm dünyasının mühim bir parçası olma ve etkileri İslâm dünyasında hissedilen bir İslâm gücü haline gelme yolunda ilk adımı atmışlardır²³¹.

²²¹ Enver Behnan Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1972, s. 27.

²²² Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 293.

²²³ Abûl-Farac, aynı yer.

²²⁴ Buhara, Horasan şehirlerinden sayılmaktadır. Buhara'nın birçok ismi bulunmaktaydı. Bunlar arasında Numicket, Bûmisket, Medînetü's-Sufriyye yani Tunç Şehir, Medînetü't-Tüccâr yani Tâcirler Şehri ve Fâhire gibi isimler yer almaktaydı. Buhara halkı, Kuteybe zamanında İslâmiyet'e girmişti. (Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî, *Târih-i Buhârâ*, Farsçadan Tercüme ve Notlar Erkan Göksu, Ankara 2013, s. 17, 34-35, 75.) Buhara, Sâmânîlerin başkenti idi. Aynı zamanda İslâm kültür ve medeniyetinin de mühim merkezleri arasında yer almaktaydı. Klasik anlamda İslâm medreseleri burada inşa edilmişti. Dünyanın her yerinden ilim adamları buraya akın etmekteydiler. (Kitapçı, a.g.e., s. 333.)

²²⁵ Özaydın, "Selçuk Bey" mad., s. 365.

²²⁶ Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, s. 17.

²²⁷ Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 293.

²²⁸ Köprülü-Babinger, a.g.e., s. 13; Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaıları*, İstanbul 2007, s. 168; Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 76.

²²⁹ O. Turan, *Mefkûre*, s. 174; James D. Ryan, "Seljuk Turks", *Trade, Travel, and Exploration in the Middle Ages An Encyclopedia*, New York 2000, s. 546.

²³⁰ Özgüdenli, "Selçukluların Kökeni", s. 32.

²³¹ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaıları*, s. 168.

Kafesoğlu, Selçukluların İslâmiyet’i kabulünden şu şekilde bahsetmektedir: “*Aral-Hazar civarından Selçuk idaresinde Mâveraünnehir üzerinden Horasan’a inen, çoğunu Oğuz boylarının teşkil ettiği Türkler, iktisadî hayat ve idarî bakımlardan olduğu kadar dil, fikir, edebiyat yönlerinden de yeniliklerle karşılaşmışlar ve bu yeni kültür çevresine uyma gerekliliğinin idraki içine önce İslâmiyeti kabul ederek bozkırlardakinden farklı bir hüviyet kazanmağa başlamışlardır*²³².”

Selçuk Bey’in İslâmiyet’i kabul etmesinin ana sebebi neydi? Bu sorunun cevabı tartışma konusudur. Merçil’e göre Selçuk Bey, “*Türk inanışlarına yakınlığı ve siyasi geleceğinin parlaklığı dolayısıyla*²³³” İslâmiyet’i kabul etmiştir. Kitapçı ise, Selçuk Bey’in İslâmiyet’i “*bir iman coşkusu ve bir dünya ve âhiret mutluluğu için kabul ettiğini*” vurgulamıştır²³⁴. Fakat Selçuk Bey’in İslâmiyet’i kabul etmedeki ana nedenin siyasi olduğu bir gerçektir. Yukarıda da ifade edildiği üzere; İslâmiyet’i kabul etmezlerse, kimsenin kendilerini dinlemeyeceğini ve bölgede tek başına kalacaklarını düşünmüştür²³⁵. Çevredekilerin kendilerine düşman olmasını istemiştir²³⁶. Sosyal ve siyasi koşulları belirleyen ana unsurun İslâmiyet olduğunu görmüştür²³⁷.

Elbette Selçuk Bey’in ve mahiyetindekilerin İslâmiyet’i kabulünü sadece siyasi bir olaya bağlayamayız. Çünkü din değiştirmek hemen gerçekleşebilecek bir durum değildir. İnsanların psikolojik açıdan da bu duruma karşı kendilerini hazır hissetmeleri gerekir²³⁸. Bunu hazırlayan ise bazı sebepler bulunmaktadır. Türklerin inanç yapısı ile İslâmiyet arasında benzerlikler olması, tüccar ve mutasavvıfların çalışmaları, Selçuk Bey’in İslâmiyet’in üstünlüğünün farkına varması gibi sebeplerin önemli bir yere sahip olduğu unutulmamalıdır²³⁹.

²³² Kafesoğlu, *Türk-İslâm Sentezi*, s. 149.

²³³ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 43.

²³⁴ Kitapçı, a.g.e., s. 321.

²³⁵ Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 293.

²³⁶ Cihan Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, İstanbul 2017, s. 16.

²³⁷ Koca, *Dandanakan’dan Malazgirt’e*, s. 47; Koca, “Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu’ya: Oğuzlar (Türkmenler)”, s. 531.

²³⁸ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 213.

²³⁹ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 26-27.

Selçuk Bey'in İslâmiyet'i kabulü akıllıca bir hareket olmuştur²⁴⁰. Çünkü İslâmiyet'i kabul etmesi, içinde bulunduğu çevrenin maddi ve manevi desteğini kazanmasına yol açmıştır²⁴¹. Güney komşuları olan Müslümanlarla yaşanması ihtimal din savaşlarını engellemiştir²⁴². Siyasi bir amaçla İslâmiyet'i kabul eden Selçuk Bey, bu dine girdikten sonra İslâmiyet'e son derece bağlı bir insan haline gelmiştir²⁴³. Yaşamı boyunca İslâmiyet'e saygı duymuştur²⁴⁴.

Selçuk Bey ve beraberindekiler İslâmiyet'i kabul etmelerinin yanında Sünnî inancı da benimsemişlerdir²⁴⁵. Carl Brockelmann eserinde “*İslâm topraklarına girişlerinden sonra bu Türkler, Sünnîliğe girdiler*”²⁴⁶.” ifadesiyle bu duruma işaret etmiştir. Çünkü kendilerine İslâmiyet'i öğretecek kişiler istediklerinde, muhatapları Sünnî inanca sahip olan Sâmânoğulları olmuştur²⁴⁷. Böylece Selçuklular ve mahiyetindeki diğer topluluklar, Gök Tanrı inancından ayrılıp Sünnî Müslüman olmuşlardır²⁴⁸. Onların Sünnî inancı benimsemeleri son derece önemlidir. Çünkü bu inanç, Selçukluların devlet politikasının belirlenmesinde mühim rol oynamıştır²⁴⁹. Ayrıca Abbâsî Halifeliği'nin de Sünnî inanca sahip olması, ileride Türklerle Hilafet arasındaki bağlantının kuvvetlenmesine sebep olmuştur²⁵⁰.

Omid Safi, Selçuklular hakkında kaynaklarda “dindar, Allah’a inanan, Sünnî inanca sahip, saf ve temiz insanlar” şeklindeki nitelendirmelerin, Selçuklu idaresini temize çıkarmak amacıyla kullanıldığını²⁵¹; Selçukluların İslâm’a bağlı oldukları ve sosyal nizamın devamından yana olduklarını vurgulamaya çalışan eserlerin şüphe ile okunması gerektiğini; bu türden eserlerin amacının, Selçukluların çıkardıkları huzursuzlukları örtmeye çalışmak olduğunu söylemiştir²⁵². Fakat Omid Safi

²⁴⁰ Safi, a.g.m., s. 588.

²⁴¹ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 47.

²⁴² Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 16.

²⁴³ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 77.

²⁴⁴ Şapolyo, a.g.e., s. 28.

²⁴⁵ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 546.

²⁴⁶ Brockelmann, a.g.e., s. 141.

²⁴⁷ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 168-169.

²⁴⁸ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 16.

²⁴⁹ Bedirhan, a.g.t., s. 189.

²⁵⁰ Kafesoğlu, *Türk-İslâm Sentezi*, s. 162.

²⁵¹ Safi, a.g.m., s. 590.

²⁵² Safi, a.g.m., s. 592.

tarafından söylenen bu ithamların doğruluk payı nedir? Çünkü Selçuklular, Sünnî inancı bir devlet politikası şekline getirmeyi hedeflemişlerdir. Yani bu inanç ile birlikte Abbâsî Halifesi savunulacak, yıkıcı mezhep ayrılıklarıyla mücadele edilecek, Sünnî inanç çerçevesinde İslâm âleminde siyasi ve dinî birlik sağlanacaktı²⁵³. Dolayısıyla Selçukluların İslâm'a bağlı oldukları ve sosyal düzeni sağlamaya çalıştıkları bir gerçektir²⁵⁴.

Selçuklular, Sünnî inancı muhafaza etmek, ona karşıt olan fikirlerle mücadelede bulunmak ve gayrimüslimlerle İslâm adına savaşmak için çalışmışlardır²⁵⁵. Bu bakımdan özgürlüğü koruyucu bir özellik taşıyan Büyük Selçuklu Devleti'nin Sünnî siyaseti, İslâm dünyasını karışıklığa sürüklemeye, her çeşit düşünce özgürlüğünü engelleme ve kendilerinden olmayanları ortadan kaldırarak hâkimiyet sürme hedefi taşıyan hareketlere karşı alınmış bir önlem niteliğinde olmuştur²⁵⁶.

Selçuk Bey ve mahiyetindekilerin İslâmiyet'i kabul etmeleri sadece dinî değil, aynı zamanda sosyal, siyasal ve ekonomik bakımdan da geniş kapsamlı ve mühim sonuçlar doğurmuştur. Onların İslâmiyet'i kabul etmeleri, sonraki faaliyetleri için önemli bir süreç olmuştur. İleride detaylı olarak bahsedileceği üzere; Büveyhîlerin yıkılmasının, Sünnî İslâm dünyasının ve dininin eski gücüne kavuşmasının, Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşma sürecinin başlamasının Selçukluların İslâmiyet'i kabul etmeleriyle bağlantılı bir durum olduğu görülmektedir²⁵⁷.

Selçukluların İslâmiyet'i kabul etmeleri, İslâm âlemi için bir kurtuluş ümidi olmuştur²⁵⁸. Selçukluların Müslüman olmasıyla birlikte, İslâm âleminde yeni bir devir başlamıştır²⁵⁹. Çünkü Selçuklular, Müslüman olduktan sonra tüm düzenlerini Sünnî İslâm dünyasını koruma ve güçlendirme üzerine kurmuşlardır²⁶⁰.

²⁵³ Bedirhan, a.g.t., s. 189-190.

²⁵⁴ Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi", s. 271.

²⁵⁵ Ocak, aynı yer.

²⁵⁶ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 22.

²⁵⁷ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 215-216.

²⁵⁸ O. Turan, *Meşkûre*, s. 188.

²⁵⁹ Sutay, a.g.t., s. 100.

²⁶⁰ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 547.

Yeni bir dinin kabul edilmesiyle birlikte toplumun inanış ve düşünüş biçiminde değişiklikler meydana gelir²⁶¹. Bu değişiklik ise Selçuklularda, İslâm aleyhtarı faaliyetlerle mücadele şeklinde göze çarpmaktadır²⁶². İslâmiyet'i kabul eden Selçuklular, hızla cihadın liderlerinden biri haline gelmişlerdir²⁶³. Ayrıca İran topraklarına girdikleri için kültürel anlamda değişikliklere de uğramışlardır²⁶⁴. İslâm medeniyetine dâhil olmuşlardır²⁶⁵. Eğer Selçuklular İslâmiyet'i kabul etmeselerdi, belki de bu sözü edilen olayların hiçbirisi gerçekleşmeyecekti. Dolayısıyla Selçuk Bey'in İslâmiyet'i kabulü, hem Selçuklu tarihinde hem de Türk-İslâm tarihinde büyük bir dönüm noktası olarak görülmektedir²⁶⁶.

İbnü'l-Esir, Selçuk Bey'in Müslüman olmasının önemini şu şekilde ifade etmiştir; *“Selçuk bütün adamlarını ve kendine itaat edenleri yanına alıp “darü'l-harb”dan İslâm ülkelerine gitti, iman etme mutluluğuna erdi ve Müslümanlara komşu olmak bahtiyarlığına kavuştu. Mevki ve itibarı arttı, büyük bir emir oldu ve halk ona daha çok itaat arz etti”*²⁶⁷.

Selçuk Bey'in Cend bölgesine gelmekle ve İslâmiyet'i kabul etmekle ne kadar isabetli bir karar aldığını görebiliriz. Eğer bunun tam tersi olsaydı, belki de Selçuk Bey Cend halkı içerisinde önemsiz bir kişi olarak kalacaktı. Diğer bir varsayım ise; Selçuklular İslâmiyet'i kabul etmeselerdi, askerî bakımdan ne kadar başarılı olurlarsa olsunlar, tüm Müslüman devletler tarafından düşman olarak algılanabilirler ve İslâmiyet üzerinden herhangi bir siyasi kazanım sağlayamayabilirlerdi. Dolayısıyla Selçukluların İslâmiyet'i kabulü, siyasi otorite ve nüfuzun güçlendirilmesine zemin hazırlaması²⁶⁸; hem dinî anlayışları hem de iktisadî, içtimaî ve siyasi hayatları açısından önemli bir olay olmuştur²⁶⁹.

²⁶¹ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 1.

²⁶² Sevim-Merçil, a.g.e., s. 16.

²⁶³ Zaporozhets, a.g.e., s. 114.

²⁶⁴ David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*, çev. L. Ece Sakar, İstanbul 2011, s. 9.

²⁶⁵ Uzun, a.g.t., s. 33.

²⁶⁶ O. Turan, *Meşkûre*, s. 12; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 37.

²⁶⁷ İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 361-362.

²⁶⁸ Uzun, a.g.t., s. 34.

²⁶⁹ Uzun, a.g.t., s. 31-32.

D. Selçuk Bey'in Gaza Faaliyetleri

Tüm maiyeti ile beraber İslâmiyet'i kabul etmiş olan Selçuk Bey'in artık yeni görevleri bulunmaktaydı. Çünkü Selçuk Bey, İslâm toprakları içerisine girmişti. Bundan sonra İslâm dünyası ile birlikte olacaktı. Dolayısıyla Selçuk Bey'in ana amacı, ırk ayrımı gözetmeksizin Müslüman olmayanlarla çarpışmak olmuştur²⁷⁰. Müslüman olan Selçuk Bey, "Melikü'l-Gazi" unvanını alarak gayrimüslimlere karşı savaşılmaya başlamıştır²⁷¹.

Selçuklular, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Cend bölgesindeki Müslümanları, gayrimüslimlerin baskısından kurtarmak için mücadele etmişlerdir²⁷². İslâmiyet'i kabul etmelerinden itibaren, hem batı yönündeki gayrimüslimlere hem de doğudaki gayrimüslimlere karşı gaza faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu, Selçukluların ana siyaseti olmuştur²⁷³. İşte daha devlet kurulmadan önce, Selçuk Bey döneminde bile bu amaçta mücadeleler yaşandığını görmekteyiz. Nitekim Selçuk Bey'in, Cend bölgesinde yerleşmiş olan ve henüz Müslüman olmayan Türkler üzerine bir gaza faaliyeti düzenlediği bilinmektedir²⁷⁴. Zaten Cend şehri, gaza ve cihad alanında yer alan bir uc şehri idi. Diğer uclarda cihad hareketleri gerçekleştirenler gibi, Selçuklular da Cend'de aynı faaliyetlerde bulunmuşlardır²⁷⁵.

İslâmiyet'i kabul eden Selçuk Bey, bundan sonra Oğuz Türkleri ile her türlü münasebeti sona erdirmiş ve Oğuzlar Devleti ile siyasi bağlantısını kesmiştir. Hatta onlarla siyasi münasebetini kesmekle kalmamış, bütün gayrimüslim Oğuz Türkleriyle savaşılmaya başlamıştır²⁷⁶.

Cend, Müslümanların yaşadığı bir şehir olmasına rağmen, Oğuz idaresine bağlıydı²⁷⁷. Oğuz Yabgu'su Cend bölgesinde oturan Müslüman halktan haraç toplamaktaydı. Bu durum karşısında ise Selçuk Bey, Müslümanların gayrimüslimlere

²⁷⁰ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I, s. 23.

²⁷¹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 16.

²⁷² Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 78.

²⁷³ Ocak, a.g.e., s. 261.

²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 362.

²⁷⁵ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 78.

²⁷⁶ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I, s. 21.

²⁷⁷ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 78.

haraç vermeyeceğini söyleyerek vergi memurlarını kovmuştur²⁷⁸. Böyle yaparak aslında bağımsızlığını da ilan etmiştir²⁷⁹. Çünkü İslâmiyet'i kabul etmemiş olan Türklere karşı gerçekleştirilen gazalar ve Oğuz Devleti ile yapılan mücadeleler sonucunda Cend, Selçukluların hâkimiyetine girmiştir²⁸⁰.

Selçuk Bey yapmış olduğu gaza ile bir İslâm gazisi olmuş²⁸¹ ve Allah yolunda mücadelesini devam ettirdiğini belirtmiştir²⁸². Onun, İslâmiyet'i kabul etmemiş olanlarla mücadeleye girişmesi etrafta tanınmasını ve saygınlığının artmasını sağlamıştır²⁸³. Türkler, Selçuk Bey'in çevresinde toplanmaya başlamışlardır. Müslümanların da yardımını alan ve kuvvetlenen Selçuk Bey, gayrimüslimler üzerine gerçekleştirdiği savaşlarla şöhretini artırmıştır²⁸⁴.

Selçuk Bey'in Cend'de İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, Müslümanların gayrimüslimlere haraç vermeyeceğini söyleyerek mücadeleye giriştiği konusunda kaynaklar müttefiktirler²⁸⁵. Fakat bu olayın yorumlanması hususunda görüş farklılıkları mevcuttur. İbnü'l Esîr ve Müneccimbaşı, Selçuk Bey'in gerçekleştirmiş olduğu savaşları bir gazve olarak kabul etmiştir²⁸⁶. Bu yüzden de "Melikü'l-Gazi" unvanı Selçuk Bey'e atfedilmiştir²⁸⁷. Bu bilgiler, Selçukluların gazi savaşçılar olduklarını ve Müslümanları koruduklarını göstermektedir²⁸⁸.

Omid Safi, yaşanan olaya ideolojik bir anlam yüklendiğini, aslında iki Türk boyu arasında bir koyun sürüsü yüzünden çatışma yaşandığını ve bu olayın farklı şekilde yorumlandığını belirterek, Müslümanları korumakla bir ilgisinin olmadığını

²⁷⁸ Mîrhând, *Ravzatu 's-Safâ*, s. 17.

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi 't-tarih*, C. 9, s. 362.

²⁸⁰ Özeydin, "Selçuk Bey" mad., s. 365; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi 't-tarih*, C. 9, s. 362.

²⁸¹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 44.

²⁸² Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, C. 1-2, çev. Metin Muhsin Bozkurt, İstanbul 1981, s. 740.

²⁸³ Mîrhând, *Ravzatu 's-Safâ*, s. 18.

²⁸⁴ Hamit Pehlivanlı, "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000-1300)", *Tarih El Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, Ankara 2004, s. 7.

²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi 't-tarih*, C. 9, s. 362; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 3; Mîrhând, *Ravzatu 's-Safâ*, s. 17-18; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, s. 740.

²⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi 't-tarih*, C. 9, s. 362; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 3.

²⁸⁷ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 16.

²⁸⁸ Safi, a.g.m., s. 589.

ifade etmiştir²⁸⁹. Fakat Selçuk Bey'in olaydan sonra şöhretinin artması ve tanınması²⁹⁰, Türklerin, Selçuk Bey'in çevresinde toplanmaya başlaması²⁹¹, Sâ mânîlerin Selçuk Bey'den devlet hudutlarını saldırılara karşı savunması için yardım istemesi²⁹², Selçukluların bölgede tutunmaları ve toprak kazanmaları²⁹³ Selçuk Bey'in gaza faaliyetinde bulunduğunu ve cihad hareketi başlattığını doğrular niteliktedir. Birçok araştırma da bu olaya işaret etmiştir²⁹⁴. Şayet iki Türk boyu arasında bir koyun sürüsü yüzünden çatışma yaşansaydı, Selçuk Bey'in şöhreti bu kadar nasıl yayılabilirdi?

Selçuk Bey'in başlattığı gayrimüslimlerle mücadele görevi zaman içerisinde gelişerek devam etmiştir²⁹⁵. Selçuk Bey vefat ettikten sonra arkasında gayrimüslimlere karşı gazalar düzenlemeye devam edecek evlatlar bırakmıştır²⁹⁶. Bunlardan birisi oğlu Mikail'dir. Mikail, gayrimüslimler ile yaptığı bir savaş sırasında vefat etmiştir²⁹⁷. Sözü edilen bu gayrimüslimler, büyük ihtimalle Oğuzlar olabilir²⁹⁸. Selçuk Bey'in evlatları, Müslüman halkı saldırılardan koruma konusunda askerî faaliyetler gerçekleştirerek büyük çabalar göstermişlerdir²⁹⁹.

E. Sâ mânîlerle İlişkiler

Sâ mânîlerle Selçuklular arasında yaşanan ilişkiler, iki taraf için de geçerli olan bir menfaat üzerine inşa edilmiştir³⁰⁰. Selçuk Bey'in artan şöhreti, Sâ mânî-Karahanlı mücadelelerinde yardımı aranan bir güç haline gelmesine yol açmıştır³⁰¹. Sâ mânîlerle anlaşmasını sağlamıştır. Sâ mânîler, devlet hudutlarını saldırılara karşı savunması için

²⁸⁹ Safî, aynı yer.

²⁹⁰ Mîrhând, *Ravzatu 's-Safâ*, s. 18.

²⁹¹ Pehlivanlı, a.g.m., s. 7.

²⁹² İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi 't-tarih*, C. 9, s. 362.

²⁹³ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 27.

²⁹⁴ O. Turan, *Mefkûre*, s. 174; M. Fuad Köprülü, *Türkiye Tarihi Anadolu İstilâsına Kadar Türkler*, Ankara 2005, s. 182; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 19-20; Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 77-78; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 221; Pehlivanlı, a.g.m., s. 7.

²⁹⁵ Ocak, a.g.e., s. 261.

²⁹⁶ Sallabi, a.g.e., s. 27-28.

²⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi 't-tarih*, C. 9, s. 362.

²⁹⁸ Özgür Denizoglu, *Tuğrul ve Çağrı Beyler Döneminde Anadolu Seferleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2011, s. 58.

²⁹⁹ Sallabi, a.g.e., s. 28.

³⁰⁰ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 30.

³⁰¹ Tüysüz, a.g.m., s. 556.

Selçuk Bey'den yardım istemişlerdir³⁰². Çünkü o sırada Sâmânîler, Karahanlılar ile olan mücadelelerinde, onlar karşısında zor bir duruma düşmüşlerdi. Yardım karşılığında ise Selçuklulara Nur Kasabası'na³⁰³ yerleşme müsaadesi verilmiştir³⁰⁴. Bu amaçla Selçuk Bey davet edilmiştir³⁰⁵.

Selçuk Bey'in Sâmânîler tarafından davet edilmesi, Selçukluların resmen siyasi bir güç olarak tanındığının göstergesidir³⁰⁶. Dolayısıyla Selçuklular, devletlerarası münasebet anlamında ilk olarak Sâmânîler ile siyasi temas kurmuşlardır³⁰⁷. Bu anlamda Sâmânîler, Selçukluların siyasi bir oluşum olarak gelişmesinde mühim bir aşamayı oluşturmuşlardır³⁰⁸. Ayrıca bu sırada Oğuz Yabgusu, Sâmânîoğulları hükümdarının kızı ile evlenmiştir. Böylece ilişkiler çok yönlü bir şekil alarak, Sâmânîler ile yapılan anlaşma pekişmiş ve Selçukluların saygınlığı artmıştır³⁰⁹.

Buhara'ya saldırı düzenleyen Karahanlılara karşı Selçuklular, 992 tarihinde Sâmânîlerin tarafında yer almışlardır³¹⁰. Sâmânîler, Selçuklulardan gelen askerî destek sayesinde Karahanlıları yenmişlerdir. Sâmânî şehirleri güvene kavuşmuştur³¹¹. Buhara ile Semerkant³¹² arasındaki Nur Kasabası, Selçuklulara verilmiştir. Böylece Selçuklular, hem kendilerine yeni yerleşim yeri bulmuşlar hem de Mâverâünnehir topraklarına geçme fırsatını elde etmişlerdir³¹³.

Sâmânîler Devleti'nin yaptığı davet önemli bir yere sahiptir. Çünkü Selçuklular bu zamana kadar ne tam anlamıyla İslâm dünyasına girmiş bulunuyorlardı, ne de tamamen Oğuzlar Devleti'nin egemenliğindeydiler. Yani bir kesinlik söz konusu

³⁰² İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 362.

³⁰³ Nur Kasabası, Buhara ile Semerkant arasında yer almaktaydı. Geniş otlak ve arazilere sahipti. (Kitapçı, a.g.e., s. 332.)

³⁰⁴ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 44.

³⁰⁵ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I, s. 29.

³⁰⁶ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 531.

³⁰⁷ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 30.

³⁰⁸ Uzun, a.g.t., s. 50.

³⁰⁹ Uzun, a.g.t., s. 57.

³¹⁰ Bedirhan, a.g.e., s. 176.

³¹¹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 3.

³¹² Semerkant, ilk olarak Soğd nehrinin güney kıyısında bulunan yüksek bir yerde kurulmuştur. Günümüzde ise Özbekistan'da tarihi bir şehirdir. Şehrin günümüzde kalan harabelerine ise Efrâsiyâb adı verilmiştir. (Osman Aydın, "Semerkant" mad., *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 481.)

³¹³ Piyadeoğlu, a.g.t., s. 14.

değildi. Selçuk Bey, İslâmiyet'i kabul etmiş olmasına ve bir gazi sıfatıyla gayrimüslimlere karşı mücadele ederek Oğuzlar Devleti'nin bu bölgedeki hâkimiyetini sona erdirmesine rağmen, henüz tam anlamıyla İslâm dünyasına dâhil olamamıştı. Dolayısıyla Sâ mânîler Devleti tarafından yapılan davet, Selçukluların İslâm âlemine tamamen hâkim olmasına yol açması açısından son derece önemlidir. Bu davet ile birlikte Selçuk Bey, tam anlamıyla İslâm dünyasına girmiştir³¹⁴.

Selçuk Bey'in, o dönemde bölgenin zayıf devletlerinden birisi olan Sâ mânîlerle işbirliği yapması dikkat çekicidir. Normalde Selçuklular gibi daha devlet olamamış ve bölgede tutunmak isteyen grupların, güçlünün yanına yanaşması gerekirdi. Fakat Selçuk Bey, bunun tam tersini gerçekleştirmiştir. Böyle bir tutum sergilemesinin sebebi ise muhtemelen herhangi bir siyasi otoritenin hâkimiyeti altına girmek istememesi olabilir³¹⁵. Nitekim Selçuklular, dönemin büyük devletleri tarafından Sâ mânîler sayesinde tanınmışlardı³¹⁶. Fakat 999 yılında Buhara'nın Karahanlılar tarafından alınmasıyla birlikte Sâ mânî Devleti yıkılmıştır³¹⁷. Bu durum ise Selçukluların yardımının Sâ mânîleri kurtarmaya yetmediğinin göstergesi olmuştur. Sâ mânîlerin yıkılmasıyla bölge Karahanlılar ve Gaznelilere kalmıştır. Mâverâünnehir Karahanlıların, Horasan Gaznelilerin olmuştur³¹⁸.

F. Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi

Çağrı Bey³¹⁹'in Doğu Anadolu Seferi gerçekleştirdiği konusunda kaynaklar müttetikler³²⁰. *Meliknâme* de Çağrı Bey'in Doğu Anadolu seferi hakkında bilgiler

³¹⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I, s. 29.

³¹⁵ Balık, a.g.e., s. 108.

³¹⁶ Uzun, a.g.t., s. 60.

³¹⁷ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 43.

³¹⁸ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 31.

³¹⁹ Çağrı Bey, Mikail b. Selçuk'un oğludur. Asıl adı Davud'dur. Çağrı ise, onun unvan idi. Çağrı Bey'in doğum tarihiyle ilgili kesin bir bilgi olmamasına rağmen, tahmini olarak yetmiş yaşında öldüğü bilinmektedir. (Cihan Piyadeoğlu, *Çağrı Bey Selçuklular'ın Kuruluş Hikâyesi*, İstanbul 2011, s. 27.) Ahmed bin Mahmûd da, Çağrı Bey'in yetmiş yaşında ve 1060 yılında öldüğünü belirtmiştir. (Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 49.) Çağrı Bey, kişilik bakımından “hayır sever, adaletli, güzel ahlâklı ve Allah'a şükreden bir insan” olarak nitelendirilmiştir. (İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 26.) Çağrı Bey'in 1060 yılında yetmiş yaşındayken öldüğü göz önüne alınırsa, tahmini olarak 990 yılında doğduğunu ifade edebiliriz.

vermiştir³²¹. Bu sefer 1016-1021 tarihleri arasında gerçekleşmiştir³²². Fakat bu seferin sebebi, Selçuklu tarihi ile ilgilenenlerin tartışmalı mevzularından birisini oluşturmaktadır. Bazılarına göre bu sefer, keşif mahiyeti taşımaktadır³²³. Bazılarına göre ise hem gaza hem keşif seferidir³²⁴. Abû'l-Farac keşif seferi olduğunu ifade ederken³²⁵, Mîrhând ise “Onlarla birlikte gazâyâ başladı ve bazı kaleleri fethetti. Hadsiz ganimet ele geçirip arzulanen güzellikleri elde etti³²⁶” diyerek gaza ve ganimet seferi olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Köymen de gaza ve ganimet seferi olduğunu iddia etmiştir³²⁷. Dolayısıyla seferin ana sebebi hakkında herhangi bir ittifak mevcut değildir.

Çağrı Bey’in Doğu Anadolu seferinin ana sebebi nedir? İlk olarak bu soruyu cevaplamak gerekir. Çağrı Bey’in Doğu Anadolu seferinin sebebi, doğrudan doğruya gaza yapmak veya ganimet elde etmek değil, bir keşif seferi yapmaktır. Sefer sonucunda birçok ganimet elde edilmiş³²⁸ ve gayrimüslimlere karşı sefer yapılarak bir anlamda “gaza ve cihad” gerçekleştirilmiş³²⁹ olsa da ana sebep, Türkmenlere³³⁰

³²⁰ Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 293; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 28; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar Edouard Dulaure-M. Halil Yinanç, Ankara 2000, s. 48.

³²¹ Claude Cahen, “Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi”, çev. Bahaeddin Yediyıldız-Yaşar Yücel, *Belleten*, C. LI, S. 201 (1987), s. 1428.

³²² Çetin, a.g.e., s. 37.

³²³ O. Turan, *Mefkûre*, s. 216; Togan, a.g.e., s. 188; Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s.144; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s. 31; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 18; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 21; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 128-129; Erol Kürkçüoğlu, “Başlangıcından Malazgirt Savaşı'na Kadar Selçuklu- Bizans Münasebetleri”, *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 695; Işın Demirkent, “1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askeri ve Siyasi Durumu”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 33 (1981), s. 142; Şeker, a.g.m., s. 277; Bedirhan, a.g.t., s. 42.

³²⁴ Mustafa Kafalı, “Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi”, *Türkler*, C. 6, Ankara 2002, s. 178.

³²⁵ Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 293.

³²⁶ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 28.

³²⁷ Köymen, “Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah”, s. 569.

³²⁸ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 53; Bedirhan, a.g.t., s. 51.

³²⁹ Köymen, “Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah”, s. 570.

³³⁰ Türkmen kelimesi, hem eski metinlerde hem de son yıllarda yapılan araştırmalarda değişik biçimlerde kullanılmıştır. İlk olarak Kaşgarlı Mahmud'un “Divan-ı Lügat-it Türk” adlı eserinde açıklanmıştır. (Tüysüz, a.g.m., s. 553.) Türkmenlerden söz eden ilk İslâm müellifi, el-Mukaddesi'dir. O, Türkmenleri, İslâmiyet'i kabul etmiş gruplar şeklinde ifade etmiştir. (İbrahim Kafesoğlu, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, *Türkler*, C.4, Ankara 2002, s. 582.) Birûni ve Mervezî gibi bilginler, İslâmiyet'i kabul etmiş olan Oğuzlara, Türkmen demişlerdir. (Ahmet Caferoğlu, “İlk Anadolu Vatan Kültürü Kurucuları”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 17, (1972), s. 2.) Müslüman olan Oğuzların, Türkmen ismini aldıkları bilinse de Kaşgarlı Mahmud, Müslüman olan Karluklara, Çiğillere ve Yağmalara da ilk başlarda Türkmen denildiğini kaydetmiştir. (O. Turan, *Mefkûre*, s. 172.)

ikamet edecekleri ve vatan olarak edinebilecekleri bölgeler bulmaktı³³¹. Çünkü belirli yerleri olmayan Türkmenler, devamlı olarak toprak değiştirmelerinden dolayı bazı sıkıntılar içerisine düşmüşlerdi³³². Ayrıca Mâverâünnehir’de Karahanlı ve Gazneli Devletleri tarafından sıkıştırılan Selçuklular, bir çıkış yolu bulmak istemişlerdi³³³. Bu bakımdan Çağrı Bey, Abbâsî Halifelerinin hizmeti altında bulunan Türk soydaşlarının gaza faaliyetlerinde bulundukları Doğu Roma idaresindeki Anadolu’ya bir keşif seferi düzenlemiştir³³⁴.

Çağrı Bey’in seferinin ilk hedefi, Van gölü çevresindeki alanlarda hâkimiyetini sürdüren Ermeni Vaspuragan Krallığı’nın topraklarıydı. Neticede bu bölge Selçuklular tarafından ele geçirilmiştir.³³⁵ Urfalı Mateos, “ *Mukaddes Haça tapınan bütün hristiyan halk, Allah’ın hiddetine maruz kaldı. Öldürücü nefesli ejder, kasıp kavuran ateşle beraber ortaya çıktı. Resul ve peygamber kitaplarının temelleri sarsıldı. Çünkü kanatlı yılanlar, bütün hristiyan memleketlerini ateşe vermek üzere geldiler. Kana susamış yırtıcı hayvanların ilk zuhuru böyle olmuştur. Bu zamanda Türk tesmiye edilen barbar millet toplanıp, Ermenistan’ın Vaspurakan eyaletine geldi ve hristiyanları merhametsizce kılıçtan geçirdi*³³⁶. ” diyerek, bu sefere dikkat çekmiştir. Burada Türk sözıyla ima edilen aslında Selçuklulardır. Urfalı Mateos, Türklerden bahsederken görüldüğü üzere abartılı ifadeler kullanmıştır.

Çağrı Bey, Ermenilerin ve Gürcülerin siyasi güçlerine büyük bir zarar vermiştir³³⁷. Gürcülerin ikamet ettikleri Nahçıvan civarına yürüyerek, bu bölgeyi ve Doğu Roma’nın Gürcü asıllı kumandanı Liparit’i denetim altına almıştır³³⁸. Çağrı Bey’in akınına Ermenilerden başka diğer Hristiyan topraklar da maruz

Türkmen kelimesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Şeşen, a.g.e., s. 29; Sümer, a.g.e., s. 79-80; Kafesoğlu, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, s. 580-584; Tüysüz, a.g.m., s. 553.)

³³¹ Kara, *Selçuklular’ın Dini Serüveni*, s.144.

³³² Koca, *Dandanakan’dan Malazgirt’e*, s. 53.

³³³ Ocak, a.g.e., s. 252; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 129.

³³⁴ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 18.

³³⁵ Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 695.

³³⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 48.

³³⁷ Yaşar Bedirhan, “Ortaçağda Kafkasya’da Selçuklularla-Gürcüler Arasında Siyâsi Hâkimiyet Mücadelesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 6 (2000), s. 161; Bedirhan, a.g.t., s. 53.

³³⁸ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 19.

kalmışlardır³³⁹. Nitekim Çağrı Bey, Doğu Roma şehirlerine yönelmiş ve buralarda da çarpışmalar gerçekleştirmiştir. Doğu Roma ile gerçekleştirilen mücadele sonucunda Van Gölü mıntikasının büyük bir kısmı Türk kuvvetlerinin denetimi altına girmiştir³⁴⁰. Doğu Roma bu akınlar sonucunda çok zor durumda kalmıştır³⁴¹.

Çağrı Bey, döndüğünde “*Tuğrul Bey’e gelecekte Türklerin vatani olarak toprakları keşfettiğine dair raporunu vermiştir*³⁴².” Tuğrul Bey³⁴³’e yeni keşfedilen toprakların durumunu bildirerek, onu Anadolu’ya gitmesi için teşvik etmiştir³⁴⁴. Bu sırada Gazneli Mahmud³⁴⁵ ise, Hindistan fetihleriyle meşgul olduğundan dolayı, Çağrı Bey’in seferi ile ilgilenememiştir³⁴⁶. Anadolu’da Çağrı Bey ile başlayan keşif seferleri, Çağrı Bey haricinde 1040 yılına kadar devam etmiştir³⁴⁷. Arslan Yabgu’ya bağlı olan Türkmenler tarafından Anadolu’ya 1028 yılında ikinci bir akın, 1038 yılında da üçüncü bir akın daha düzenlenmiştir. Bu akınlarla Türkmenler,

³³⁹ Bedirhan, a.g.t., s. 47.

³⁴⁰ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 19.

³⁴¹ Bedirhan, a.g.t., s. 44.

³⁴² Kafesoğlu, *Türk-İslâm Sentezi*, s. 99.

³⁴³ Tuğrul Bey, 1040 yılında Nişâbur’da tahta çıkmıştır. 1063 yılına kadar yönetimde kalmıştır. (Müneccimbaşı, *Câmiu’d-düvel*, C. I, s. 14.) O, kişilik bakımından hoşgörülü, cömert bir insan olarak tanımlanmıştır. Ayrıca beş vakit namazı cemaatle kılmaya son derece dikkat edip, haftada iki gün oruç tuttuğu ifade edilmiştir. Dinî konuda bir diğer özelliği ise, çok sadaka verdiği ve mescitler yaptırdığı şeklindedir. (el-Feth b. Ali b. Muhammed en-Bundârî, *Zübdetü’n-nusra ve Nuhbetü’l-usra*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1889/çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara 1999, s.25; İbnü’l-Esîr, *el Kâmil fi’t-tarih*, C. 10, s. 42-43; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve’n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi*, C. 12, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995, s. 201; İbrahim Gök, “İbn Hallikân’da Selçuklu Biyografileri-I”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.15, (2006), s. 91.) Tuğrul Bey, “*Bir ev binâ edeyim, yanına bir mescid yapmazsam, Allâh’tan utanırım.*” derdi. Bu sözü Tuğrul Bey’in ne kadar dindar bir kişiliğe sahip olduğunun göstergesidir. (Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 51; el-Hüseynî, *Ahbârü’d-Devleti’s-Selçukiyye*, s. 16.) Tuğrul Bey’in ömrü yetmiş yıl idi. Hükümdarlığı zamanında sekiz yıl Bağdad’a egemen olduğu bilinmektedir. (Abû’l-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, C. I, s. 316.) Dinî meselelere çok sıkı bağlı olan Tuğrul Bey, özellikle büyük kentlerdeki dinî liderlerle arasındaki ilişkileri güçlendirmiştir. Tuğrul Bey zamanında Türklerin İslâm’a girmeleri de devam etmiştir. Örneğin; Tuğrul Bey’in, Cürcan, Taberistan, Harezm ve Cebel bölgelerini fethedip bu bölgelerde hâkimiyetini kurduğu yıllarda, Kaşgar ve Balasagun yöresinde bulunup İslâm topraklarına saldırılarda bulunan Müslüman olmayan Türkler, İslâmiyet’i kabul etmişlerdir. (Ocak, a.g.e., s. 251, 304.)

³⁴⁴ Ocak, a.g.e., s. 253.

³⁴⁵ Gazneli Mahmud, “*Dârul Hilâfe tarafından Sultân lakabıyla hitap edilen ilk kişi idi.*” Doğu taraflarında yer alan İslâm ülkelerini almış; Horasan, Harezm, Taberistan, Irak, Fars ve Toharistân bölgelerini de ele geçirmiştir. (Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 29, 34-35.)

³⁴⁶ Avşar Yıldırım, *Selçuklu Devrinde Ani Şehri (1064-1200)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010, s. 26.

³⁴⁷ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 33.

Azerbaycan, Ermenistan, Doğu Roma arazilerine ve Diyarbakır³⁴⁸ bölgesine kadar ilerlemişlerdir³⁴⁹.

1. Seferin Önemi

Çağrı Bey'in gerçekleştirmiş olduğu keşif seferi, Selçukluların sonraki zamanlarda yürütecekleri siyasetleri için, Anadolu hakkında bilgi kazanmalarını sağlamıştır³⁵⁰. Çağrı Bey, gerçekleştirmiş olduğu seferde Doğu Anadolu'nun ve Kafkasların bir bölümü hakkında siyasi, ekonomik, etnik, kültürel ve askerî stratejik bilgiler elde etmiştir. Ayrıca bölgenin tabiatını ve iklimini de yakından tanıma imkânı bulmuştur. Böylece Anadolu topraklarının yerleşime son derece uygun olduğunu görmüştür³⁵¹.

Çağrı Bey'in Doğu Anadolu seferi, Anadolu'da gerçekleştirilecek olan akınlar için faydalı bilgiler sağlamıştır³⁵². Elde edilen bilgiler sayesinde sonraki süreçte Selçukluların ganimet almak veya bu toprakları fethetmek için Anadolu'ya yönelmelerine yol açılmıştır³⁵³. Bu bakımdan Çağrı Bey'in seferi Selçuklulara, Anadolu'ya giden en kısa güzergâhı göstermiştir³⁵⁴.

Selçuklular, Türkmen topluluklarına ahalisi Müslüman olan ülkelerin topraklarına yerleştirerek yurt sağlayamazlardı. Fakat Hristiyanların elindeki Kafkasya ve Anadolu onlar için uygun bir ortamdı. Çağrı Bey ise gerçekleştirdiği keşif seferiyle, Anadolu'nun ve Kafkasların vatan edinmek için çok iyi ve zengin bir

³⁴⁸ Diyarbakır bölgesi, Âmid, Meyyâfârikîn, Erzen ve Mardin şehirleriyle birlikte otuzdan fazla kaleyi içermekteydi. Bu bölgede Emevîlerin ve Abbâsîlerin ilk dönemlerinde Hâricî fırkası hâkimdi. XI. yüzyılda Hâricî fırkası terkedilerek, Hanbelî ve Maliki mezhepleri bölgeye hâkim olmaya başlamışlardır. Şehir Sünnileşmekle birlikte, Hâricîlik mezhebi de varlığını bir süre devam ettirmiştir. 935 yılında Diyarbakır'da Hamdanî idaresi kurulmuştur. 983'de ise Mervanoğulları bölgeye hâkim olmuşlardır. (Nilay Ağırnaslı, *Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır ve Anadolu Politikaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, s. 203-204.)

³⁴⁹ Çetin, a.g.e., s. 40.

³⁵⁰ Bedirhan, a.g.m., s. 161.

³⁵¹ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 534.

³⁵² Ağırnaslı, a.g.m., s. 179.

³⁵³ Şeker, a.g.m., s. 277.

³⁵⁴ Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 696.

yer olduğu görüşünü tüm Selçuklu beylerine anlatmıştır. Böylece Anadolu'nun fethine bir nevi kapı açmıştır³⁵⁵.

Her ne kadar bu hareketler, keşif seferi olarak görülse de Yinanç'a göre; Çağrı Bey'in bu seferinde kâfirlere karşı bir mücadele içerisine girilmiş ve bir anlamda dinî bir görev de yerine getirilmiştir³⁵⁶. Ayrıca bu keşif seferi, ilerde İslâm dünyası için birtakım etkiler bırakan askerî faaliyetlerin yapılmasına zemin hazırladığı için önemli bir yere sahiptir³⁵⁷. Malazgirt Savaşı ve sonrası için bir hazırlık evresi olmuştur³⁵⁸.

II. TUĞRUL BEY DÖNEMİ

Tuğrul Bey'in Çağrı Bey ile beraber İslâm tarihinde yeni bir dönem açtıkları ifade edilmiştir³⁵⁹. Böyle bir ifadenin kullanılmasının sebebi ise, karışıklık içerisinde bulunan İslâm âlemine bir kurtarıcı olarak gelmeleri olabilir. Onlar, gerçekleştirdikleri faaliyetler açısından, birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olmuşlardır. Çünkü Çağrı Bey'in faaliyetleri doğuya ve güneydoğuya dönük iken, Tuğrul Bey'in faaliyetleri ise batıya dönüktü. Dolayısıyla Tuğrul Bey, doğudan emin olduğu için batıya doğru serbestçe yayılma siyaseti izlemiştir³⁶⁰. Bu anlamda en önemli başarılar, Tuğrul Bey'in yönetiminde batıda kazanılmıştır³⁶¹. Tuğrul Bey, İslâm âlemine yeni bir kurtuluş ve düzen yolu açmıştır³⁶². İslâm dünyasının düşmanlarına karşı harekete geçmekte hiçbir zaman çekinmemiştir³⁶³.

Selçukluların batıya yönelik siyasetleri temelde iki ana cepheliydi. Bunlardan birinci cephe Doğu Roma İmparatorluğu iken, ikinci cephe ise Fâtımî Devleti idi. Çünkü Selçuklular batı istikametine doğru askerî faaliyetler sürdürürlerse, o topraklarda hüküm süren Doğu Roma İmparatorluğu karşılına çıkmaktaydı. Diğer yandan İslâm dünyası içerisinde ise güney batıya doğru yollarını sürdürürlerse

³⁵⁵ Bedirhan, a.g.t., s. 52.

³⁵⁶ Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah", s. 570.

³⁵⁷ Ağırnaslı, a.g.m., s. 176.

³⁵⁸ Denizöğlü, a.g.t., s. 111.

³⁵⁹ Öztuna, a.g.e., s. 386.

³⁶⁰ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 20.

³⁶¹ Cahen, a.g.e., s. 40; Sevim-Yücel, a.g.e., s. 3; Ömer Subaşı, "Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı", *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 44 (2010), Erzurum 2010, s. 248.

³⁶² O. Turan, *Meşkûre*, s. 204; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 52.

³⁶³ Ocak, a.g.e., s. 251.

karşılarında Şîî Fâtımî Devleti vardı³⁶⁴. Dolayısıyla Selçukluların askerî faaliyetleri ağırlıklı olarak bu iki cepheyle gerçekleşmiştir.

Selçukluların batı yönünde, sözü edilen iki cepheyle gerçekleştirdikleri askerî faaliyetlerin İslâm dünyasına birtakım etkileri olmuştur. Çünkü Selçuklular, batıya yönelik gaza faaliyetleri içerisine girerek İslâm'ın korunması adına İslâm âleminin birliğini ve beraberliğini sağlamayı amaç edinmişlerdir³⁶⁵. Nitekim Tuğrul Bey, İslâm topraklarını düzenli bir plan dâhilinde alarak, bu toprakları Selçuklu egemenliği altında birleştirmeye çalışmıştır³⁶⁶. Yürüttüğü faaliyetlerle de Müslümanların yakınlığını kazanmıştır³⁶⁷. Bu ise Selçukluların yaptıkları askerî faaliyetlerin, belirli bir amaç için gerçekleştirildiğinin açıkça göstergesidir.

Tuğrul Bey zamanında Büyük Selçuklu Devleti'nin hudutları, Ceyhun'dan Fırat'a değin genişletilmiştir³⁶⁸. Tuğrul Bey, gerçekleştirmiş olduğu askerî faaliyetlerle İslâm dünyası üzerinde etkiler bırakmıştır. İslâm uygarlığının ve kavimlerinin selameti ve güçlenmesi için önemli hizmetler yapmıştır³⁶⁹. Dolayısıyla İslâm'ın koruyuculuğunu üstlenmiştir diyebiliriz. İslâm'ın koruyuculuğunun önemini göstermesi bakımından Gazzâlî³⁷⁰'nin sultan ve din ile ilgili söylemiş olduğu sözü örnek olarak burada belirtmekte yarar vardır. Gazzâlî'nin dediği üzere; *“Din ve Sultan ikiz kardeştir. Yine bundan dolaydır ki: Din esas ve Sultan koruyucudur. Esası, temeli bulunmayan bir bina yıkılmaya mahkûm olduğu gibi, koruyucusu bulunmayan bir şey de yok olmaya mahkûmdur*³⁷¹”.

³⁶⁴ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 232.

³⁶⁵ Agacanov, a.g.e., s. 101.

³⁶⁶ Kuşçu, a.g.m., s. 647.

³⁶⁷ Kuşçu, a.g.m., s. 648.

³⁶⁸ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 51.

³⁶⁹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 102.

³⁷⁰ Gazzâlî, filozoflara yönelik eleştirisiyle bilinen ünlü İslâm düşünürüdür. Eş'arî kelamcısıdır. 1058 tarihinde Tûs'ta doğmuştur. Fars kökenli olduğu tahmin edilmektedir. Doğduğu yere nisbetle Tûsî diye anılmıştır. Hüccetü'l İslâm ve Zeynüddin gibi lakaplarla da bilinir. Ortaçağ Batı skolastikleri tarafından Abuhamet ve Algazel şeklinde tanınmaktaydı. Eğitimine ilk olarak Tûs'ta Ahmed b. Muhammed er-Râzkânî adlı âlimden fıkıh eğitimi alarak başlamıştır. Daha sonra Gürçan'a gitmiştir. 1111 yılında vefat etmiştir. Gazzâlî hakkında Mustafa Çağrırcı'nın *DİA* maddesinde ayrıntılı bilgiler mevcuttur. (Mustafa Çağrırcı, “Gazzâlî” mad., *DİA*, C. 13, İstanbul 1999, s. 489-505.)

³⁷¹ Ocak, a.g.e., s. 327.

Gazzâlî gibi sultan ve din arasındaki ilişkiye Nizâmülmülk³⁷² de dikkat çekmiştir. Nizâmülmülk'e göre; Selçuklu sultanları, dünya meselelerinden ve cihan halkının kamu düzeninden sorumluydular. Fitne ve kargaşayı önlemek onların göreviydi. Böylece adaleti ve huzuru kurarak halkın güvende olmasını sağlamışlardır³⁷³. Ayrıca sultanların dinî konularda da birtakım görevleri vardı³⁷⁴. Onlarda olmazsa olmaz en önemli şey dindi. Sultanın hâkimiyet kurduğu bölgelerde bir kargaşalık baş gösterdiği zaman din, bundan zarar görür ve bozgunculara gün doğardı. Aynı şekilde dinde de bir fesat meydana gelirse memlekette düzen kalmazdı³⁷⁵.

Nizâmülmülk'e göre; sultanların dinî ve dünyevî konularda sergileyeceği tutumlar önemli bir yere sahipti. Çünkü kararlı tutumları sayesinde mezhebi bozuk kişiler onları hak yolundan ayıramazdı. Böylece sultanlar, kötü niyet besleyen işleri ortadan kaldırırlardı³⁷⁶. Dolayısıyla kendi dönemlerinde ahlaksızlığın ve bozgunculuğun kökü kazınmış olurdu³⁷⁷. İslâm dünyasında birlik ve beraberliği sağlayarak, İslâm'ın gücünü tazelemek de onların göreviydi³⁷⁸. Sultanlar, yaptıkları

³⁷² Nizâmülmülk'ün asıl adı Hasan idi. O, ülke işlerine özen gösterdiği ve devleti düzene koyduğu için Nizâmülmülk olarak adlandırılmıştır. (Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. II, s. 9.) Nizâmülmülk unvanını ona Abbâsî Halifesi vermiştir. Nizâmülmülk, 10 Nisan 1018 tarihinde Horasan'ın Tûs şehrinde doğmuştur. Henüz on bir yaşlarında Kur'an'ı hıfz etmiştir. İslâm dünyasının çeşitli yerlerinde bulunan ilim ve kültür noktalarına giderek, buralarda dersler almış ve Hadis eğitimi görmüştür. (Erkan Göksu, *Bilge Vezir Nizamülmülk*, İstanbul 2018, s. 17-18). Devlet adamı, âlim ve siyasi bir şahsiyet olan Nizâmülmülk, Alp Arslan ve Melikşah'a vezirlik yapmıştır. (Şapolyo, a.g.e., s. 98.) Nizâmülmülk Şâfî-Eşarî bir inanca sahipti. (Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 220.) Bâtınilerle siyasi, askerî, dinî ve kültürel birçok alanda mücadele etmiştir. (Hasan Taşkıran, "Büyük Selçuklu Devletinde Bâtınî Suikastları ve Selçuklu Toplumunun Suikastlar Karşısındaki Tutumu", *BEUSBE Dergisi*, C. 1, S. 2 (2013), s. 141.) Melikşah'ın, devletin nasıl yönetilmesi gerektiği hakkında düzenlediği yarışmada yazdığı "Siyasetname" adlı eseriyle birinci olmuştur. (Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ve Târihî Rolü", *Türkler*, C. 5, Ankara 2002, s. 270.) Nizâmülmülk'ün gayretleri sayesinde "askeri cephesi Türk, bürokrasi cephesi ise İranlılardan oluşan ve fikhî olarak da Sünnî esaslara dayanan bir devlet sistemi kurulmuştur". (Mustafa Şahin, "Büyük Selçuklu Devleti Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasal, Sosyal, Dinî ve Kültürel Hayattaki Rolü (1018-1092)", *History Studies International Journal of History*, C. 5, S. 6 (2013), s. 233.) Nizâmülmülk ile ilgili daha fazla ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi'l-Ümem*, s. 157-161; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 36-61; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 136-147; Şahin, a.g.m., s. 225-242.

³⁷³ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, İstanbul 2015, s. 11.

³⁷⁴ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 12.

³⁷⁵ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 78.

³⁷⁶ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 77.

³⁷⁷ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 78.

³⁷⁸ Bedirhan, a.g.t., s. 201.

bu faaliyetleriyle dünyada iyi olarak hatırlanırken, diğer cihanda ise büyük sevap kazanırlardı³⁷⁹.

Nizâmülmülk'ün ve Gazzâlî'nin sultan ve din ilişkisi hakkındaki bu ifadeleri aslında bizlere, İslâmiyet ve İslâm dünyası açısından bir koruyucu gücün bulunmasının önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Tuğrul Bey de İslâm topraklarında siyasi ve manevi birliği sağlamaya, parçalanmış İslâm memleketlerini Selçuklu egemenliği altında birleştirmeye çalışmıştır³⁸⁰. İslâm milletlerinin saygısını kazanmıştır³⁸¹.

A. Gaznelilerle İlişkiler

Târîh-i Beyhakî, Gazneli-Selçuklu ilişkileri açısından önemli bir kaynaktır³⁸². Râvendî de Selçuklu-Gazneli ilişkileri hakkında eserinde bahsetmiştir³⁸³. *Târîh-i Beyhakî*'ye göre, Selçuklu-Gazneli ilişkilerini iki döneme ayırabiliriz. İlk dönem Sultan Mahmud; ikinci dönem ise Sultan Mesud dönemidir³⁸⁴.

Sultan Mahmud zamanında Selçuklu-Gazneli ilişkileri başlamıştır³⁸⁵. “*Konargöçer unsur İslâm devletlerinde zengin bir gelir kaynağı olarak görüldüğü için*³⁸⁶”, Sultan Mahmud, Türkmenlerin Horasan'a geçmelerine izin vermiştir³⁸⁷. Türkmenleri denetim altında tutabileceğini ve istediğinde onlardan yararlanabileceğini düşünerek Türkmenleri topraklarına kabul etmiştir. Fakat Türkmenlerin amaçlarının, Gaznelilerin egemenliğinde yurt edinerek geçimlerini sağlamak ve hayvanlarını otlatmak olmadığını farkına varan Sultan Mahmud, topraklarını kaybetmemek için

³⁷⁹ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 78.

³⁸⁰ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 85.

³⁸¹ Togan, a.g.e., s. 202.

³⁸² Akkuş-Zeki, a.g.m., s. 181.

³⁸³ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 85-90.

³⁸⁴ Akkuş-Zeki, a.g.m., s. 202.

³⁸⁵ Akkuş-Zeki, a.g.m., s. 189.

³⁸⁶ Uzun, a.g.t., s. 84.

³⁸⁷ Akkuş-Zeki, a.g.m., s. 183.

önlemler almıştır³⁸⁸. Sultan Mahmud'un siyaseti sayesinde, Selçuklu-Gazneli ilişkileri zorunlu dostane münasebetler şeklinde geçmiştir³⁸⁹.

Türkmenler, Sultan Mahmud döneminde alınan önlemlere rağmen Horasan merkezli bir devlet kurma düşüncelerinden vazgeçmemişlerdir. Sultan Mesud döneminde de bu hedeflerine ulaşmak için çalışmışlardır³⁹⁰. Bu dönemde Türkmenler yeniden Horasan'a yerleştirilmişlerdir. Sultan Mesud, Türkmenleri yerleştirmekle kalmayarak önemli görevlere de tayin etmiştir. Türkmenler ise bu durumu fırsata çevirerek iyice güçlenmişler ve Gazneli Devleti'nin eski gücünü yitirmesine neden olmuşlardır³⁹¹. Devlet kurma amacıyla olduklarını Sultan Mesud'a yolladıkları mektuplarla bildirmişlerdir³⁹². Sultan Mesud ise Türkmenlerin Horasan'da bağımsız hareket etmeye başladıkları sırada Hindistan'a gitmiş veya Gazne'de eğlence ile meşgul olmuştur³⁹³.

Gazneliler ile Türkmenlerin birtakım sorunlar yaşadıkları sırada Tuğrul ve Çağrı Beyler Mâverâünnehir'de idiler³⁹⁴. Fakat Selçuklular, Şah Melik'in ve Ali Tegin'in düşmanlığından dolayı Horasan'a gitmek zorunda kalmışlardır³⁹⁵. Harezm ve Ceyhun tarafından gelebilecek Türkmen saldırılarını önlemek şartıyla Karakum Çölü'nde yer alan Merv³⁹⁶'in, Tûs ile Merv arasındaki bölgede yer alan Serahs'ın ve Nesa³⁹⁷'nin sol tarafında kalan Ferâve'nin kendilerine verilmesini söylemişlerdir. Sultan Mesud bunu kabul etmeyerek, Selçukluların üzerine ordu yollamıştır. Neticede 1035 yılında Nesa'da savaş yapılmış ve savaşı Selçuklular

³⁸⁸ Akkuş-Zeki, a.g.m., s. 189.

³⁸⁹ Akkuş-Zeki, a.g.m., s. 202.

³⁹⁰ Akkuş-Zeki, a.g.m., s. 189.

³⁹¹ Akkuş-Zeki, a.g.m., s. 181.

³⁹² Akkuş-Zeki, a.g.m., s. 202.

³⁹³ Akkuş-Zeki, a.g.m., s. 203.

³⁹⁴ Ağırnaslı, a.g.t., s. 8.

³⁹⁵ Bedirhan, a.g.e., s. 178.

³⁹⁶ Merv, "Afganistan'daki Bâbâ dağlarından doğan Murgân Nehri'nin taşıdığı alüvyonlarla oluşan verimli delta üzerinde kurulmuştu". (Piyadeoğlu, a.g.t., s. 4.) Oğuzların, Horasan bölgesine ve İslâm dünyasına giriş kapısı konumundaydı. Burada ticarî faaliyetler, ulaşım, iletişim ve kültürel alışverişler gerçekleştirilmekteydi. Selçuklular Merv'e geldiğinde, burası oldukça gelişmiş bir sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıya sahipti. (İlhan Erdem, *Selçukluların İlk Dönemlerinde Merv Şehri ve Önemi (1035-1092)*, TAD, C. 35, S. 60 (2016), s. 66, 68.)

³⁹⁷ Nesa, Nişâbur'un kuzeydoğu bölümünde yer almaktaydı. Orta büyüklükte, bereketli, pazarları büyük ve güzel bir şehirdi. (Piyadeoğlu, a.g.t., s. 115.)

kazanmışlardır³⁹⁸. Nesa Zaferi ile birlikte Selçuklular, yasal bir kuvvet haline gelmişlerdir³⁹⁹. Maddi ve manevi anlamda güç kazanmışlardır⁴⁰⁰. Devletleşme sürecindeki ilk basamağı atmışlardır⁴⁰¹. Ayrıca Horasan bölgesinde yaşayabilmek için önemli bir fırsat elde etmişlerdir⁴⁰². Savaşın sonucunda iki taraf arasında bir anlaşma imzalanmıştır⁴⁰³.

Nesa Savaşı sonucunda imzalanan anlaşmaya rağmen Selçuklular, Horasan bölgesine akınlar gerçekleştirmeye başlamışlardır. Hatta Merv'in ve Serahs'ın kendilerine verilmesini istemişlerdir. Sultan Mesud yaşanan gelişmeler üzerine Selçuklulara karşı savaş açmıştır. 1038 yılında Serahs civarında yapılan savaşta, Selçuklular tekrar zafer kazanmışlardır⁴⁰⁴. Serahs Zaferi ile birlikte Selçukluların bağımsızlıklarını kazandıkları ifade edilmektedir⁴⁰⁵. Fakat Selçuklular, henüz bağımsızlıklarını kazanmamışlardır. Serahs Zaferi ile birlikte Horasan'da teşkilatlanma yoluna gitmişler ve böylece devletleşme sürecindeki ikinci basamağı atmışlardır. Yani Serahs Zaferi ile Selçuklular, devletlerine kavuşmuşlardır⁴⁰⁶. Tuğrul ve Çağrı Beyler, bundan sonra kendilerine bir sultan gözüyle bakmaya başlamışlardır⁴⁰⁷.

1. Serahs Zaferi'nden Sonra Abbâsî Halifesi'nin Selçuklulara Elçi Göndermesi

Selçuklular, ilk kez 1038 yılında Serahs Zaferi sonrasında Abbâsî Halifesi'nin ilgisini çekmeyi başarmışlardır⁴⁰⁸. Çünkü Selçukluların zaferini duyan Abbâsî Halifesi Kâim Biemrillâh, Selçuklulara bir elçi göndermiştir⁴⁰⁹. Tuğrul ve Çağrı

³⁹⁸ Piyadeoğlu, a.g.t., s. 18.

³⁹⁹ Balık, a.g.e., s. 111.

⁴⁰⁰ Sümer, a.g.e., s. 104.

⁴⁰¹ Ağırnaslı, a.g.t., s. 10.

⁴⁰² Esin Küçükbeğir, *Sultan Tuğrul Bey Dönemi Tâbi Devletler*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2016, s. 9.

⁴⁰³ Piyadeoğlu, a.g.t., s. 18.

⁴⁰⁴ Piyadeoğlu, aynı yer.

⁴⁰⁵ Balık, a.g.e., s. 114.

⁴⁰⁶ Koyuncu, a.g.m, s. 367; Ağırnaslı, a.g.t., s. 11.

⁴⁰⁷ Sümer, a.g.e., s. 109.

⁴⁰⁸ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 107; Altunsoy, a.g.t., s. 23.

⁴⁰⁹ O. Turan, *Mefkûre*, s. 202; Pehlivanlı, a.g.m., s. 13.

Beylerden yağma faaliyetlerinden vazgeçmelerini ve aldıkları şehirlerde imar faaliyetlerinde bulunmalarını istemiştir⁴¹⁰. Fakat Halife'nin bu isteği mantıklı bir temele dayanmamaktadır. Çünkü Halife, bu sırada Büveyhîlerin baskısı altında bulunmaktaydı. Bu yüzden Tuğrul Bey'in hâkimiyetini genişletmesi karşısında yitireceği pek bir şeyi yoktu. Dolayısıyla Halife'nin bu şekilde davranmasında Büveyhî baskısının etkisi olabilir⁴¹¹.

Tuğrul Bey, Abbâsî Halifesi tarafından gönderilen elçiye saygı göstererek, İslâm ülkelerini koruma konusunda Halife'nin hizmetinde olduğunu ifade etmiştir⁴¹². Bu bakımdan Serahs Zaferi, Selçukluların İslâm dünyasında tanınmasını sağlaması açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü Selçuklular bu zafer sayesinde, askerî ve siyasi açıdan kendilerini ispatlamışlardır⁴¹³. Artık devletin kuruluşunun tam olarak tamamlanması için tek engel Gazneliler Devleti idi⁴¹⁴. Fakat şu husus unutulmamalıdır ki; Halife'nin Selçuklulara yönelik düşünceleri bu yıllarda henüz belirginleşmemiştir⁴¹⁵.

2. Dandanakan Savaşı ve Sonuçları

Serahs Zaferi sonrasında Gazneli Sultan Mesud, Selçukluları ortadan kaldırmazsa Horasan'da tutunamayacağını anlamıştır⁴¹⁶. Bunun sonucunda Dandanakan⁴¹⁷ Savaşı gerçekleşmiştir. Bu savaş 24 Mayıs 1040 yılına kadar üç gün

⁴¹⁰ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 34-35; Apak, a.g.e., s. 445; Kitapçı, a.g.e., s. 344; Kaya, a.g.m., s. 2;

⁴¹¹ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 90.

⁴¹² Apak, a.g.e., s. 445.

⁴¹³ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 107.

⁴¹⁴ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 538; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 72.

⁴¹⁵ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 108.

⁴¹⁶ Koyuncu, a.g.m, s. 367.

⁴¹⁷ Dandanakan, Uzakdoğu ile Akdeniz arasındaki ticaret yolu güzergâhında yer almaktaydı. Ortaçağ'ın önemli ticaret ve sanat şehirlerinden olması bakımından önemli bir yere sahipti. Bu sözü edilen yer Serahs-Merv arasında bulunmaktaydı. Dandanakan'ın bir tepe üzerinde olup surlarla çevrili olduğu ve şehirde kanalizasyon sisteminin bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca burada bir cami ile bir ribâtın da yer aldığı bilinmektedir. Bir Arap coğrafyacısı olan Yâkut el-Hamevî, XIII. yüzyılda Serahs-Merv yolundan geçerken burayı görmüş ve kasabada bir ribât ve bir minarenin olduğunu söylemiştir. (Ali Sevim, "Dandanakan Savaşı" mad., *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 456.) Dandanakan'da Şâfiîler çoğunluklardı. Gazneliler XI. yüzyılın ilk yarısında Hanefiliği ön plana çıkartmak için çabalamışlardır. (Piyadeoğlu, a.g.t., s. 115.) Dandanakan'ın günümüzdeki yerinin adı, Taş-Rabat olarak geçmektedir. (Küçükbeğir, a.g.t., s. 14.)

boyunca sürmüştür⁴¹⁸. Dandanakan Savaşı ile ilgili kaynaklarda ayrıntılı bilgiler mevcuttur⁴¹⁹. Savaşın anlatımından ziyade, sonuçları konumuz açısından önemlidir.

Dandanakan Savaşı, Selçukluların Gaznelilerle giriştiği mücadelelerin zirvesi olarak görülmektedir⁴²⁰. Selçuklular bu savaştan sonra Nîşâbur⁴²¹ merkezli tam bağımsız bir devletin sahibi haline gelmişler⁴²² ve güçleri oldukça artmıştır⁴²³. Gazneli Sultan Mesud ise mağlup olarak⁴²⁴ Hindistan'a gitmiştir⁴²⁵. Horasan'ı, Harezm'i ve İran'ı kaybetmiştir⁴²⁶. Böylece Horasan'da Gazneli hâkimiyeti tamamen son bulmuştur⁴²⁷.

Gazneliler topraklarını kaybetmelerinin yanı sıra, iç ve dış saygınlığını da yitirmişlerdir⁴²⁸. Dolayısıyla Gazneli Devleti artık Selçuklular için bir tehdit unsuru olmaktan çıkmıştır⁴²⁹. Sümer, “*Selçukluların kazandıkları zafer kesin ve büyük idi; beş yıldan beri ettikleri yorucu mücadelenin neticesini almışlar, gayelerine ulaşmışlardı*”⁴³⁰” diyerek, zaferin önemine dikkat çekmiştir.

Ocak'ın *Selçukluların Dini Siyaseti* adlı eserine göre; Büyük Selçuklu Devleti Dandanakan Savaşı'ndan sonra kurulmuştur⁴³¹. Fakat daha önce de bahsedildiği

⁴¹⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 74; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. II, s. 141.

⁴¹⁹ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 8-9; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. II, s. 141; Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 100-103; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 11; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 75; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 61-65; Kazvînî, *Târih-i Güzide*, s. 24-26; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Tercüme ve Notlar Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Ankara 2014, s. 19-20.

⁴²⁰ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 26.

⁴²¹ Nîşâbur, Horasan'ın merkezi ve en büyük şehri idi. Bulut şehri anlamında Ebr-i şehri şeklinde isimlendirilmekteydi. Burada ilk zamanlarda Hanefiler, daha sonra Şâfiiler ve farklı mezheplerden insanlar yaşamışlardı. (Piyadeoğlu, a.g.t., s. 2, 115.)

⁴²² R. Turan, “Türk ve İslâm Tarihinin İhtişamlı Halkası: Selçuklular”, s. 11; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 47; Subaşı, a.g.m., s. 247; Sevim-Yücel, a.g.e., s. 3; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 16; Mustafa Alican, *Malazgirt Kıyametin İlk Günü 1071*, İstanbul 2017, s. 17.

⁴²³ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 100.

⁴²⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 75.

⁴²⁵ Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 185.

⁴²⁶ Şapolyo, a.g.e., s. 49.

⁴²⁷ V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 323; Balık, a.g.e., s. 115.

⁴²⁸ Mohammad Qasim İbadi, *Dandanakan Savaşı ve Tarihteki Önemi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 81.

⁴²⁹ Zaporozhets, a.g.e., s. 122.

⁴³⁰ Sümer, a.g.e., s. 114.

⁴³¹ Ocak, a.g.e., s. 261.

üzere; Selçuklular Nesa Savaşı ile birlikte özerklik kazanırken, Serahs Savaşı ile birlikte devletlerine kavuşarak kurulmuş ve Dandanakan Savaşı ile birlikte bağımsızlığını kazanmışlardır. Devletin kurulmasının Dandanakan Savaşı'na bağlanması, herhalde bağımsızlık ile ilişkilendirildiği için olsa gerektir. Çünkü Serahs Savaşı'ndan sonra Gaznelilerin siyasi varlığı ve hâkimiyeti hala devam etmekteydi⁴³². Fakat Selçukluların kurulması için atılan ilk adımın tarihi Serahs Zaferi'ne dayanmaktadır. Bağımsızlığa ise Dandanakan Zaferi ile birlikte ulaşılmıştır. Dolayısıyla Selçuklular, Dandanakan Savaşı'nı kazanarak kuruluş sürecini kesin olarak tamamlamışlardır⁴³³.

a. Zaferin İslâm Dünyasına Etkileri

Dandanakan Savaşı, hem Türk hem de İslâm dünyası açısından çok önemli sonuçların yaşanmasına sebep olmuştur⁴³⁴. Bu savaşı İslâm âlemi için önemli yapan nokta ise, İslâm'ın koruyuculuğunu üzerlerine alacak bir devletin yani Büyük Selçuklu Devleti'nin bağımsızlığını kazanmasına sebep olmasıydı. Nitekim bu olaylar, gayrimüslimlerin yaşadığı topraklarda İslâmiyet'in hızla yayılmasına da hizmet etmiştir⁴³⁵. Bu bakımdan Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması ve bağımsızlığını kazanması Müslümanların tarihinde önemli bir olay olarak görülmektedir⁴³⁶. Diğer yandan mağlubiyete uğrayan Gazneliler, Afganistan ve Hindistan bölgesine giderek İslâmiyet'in bu topraklarda iyice yayılmasına zemin hazırlamışlardır⁴³⁷.

Selçukluların lehine neticelenen Dandanakan Savaşı sayesinde, İslâm dünyasının lideri olma konumuna erişme yolundaki sürece adım atılması sağlanmıştır⁴³⁸. Selçuklulara, İslâm topraklarına hâkimiyetin kapısı açılmıştır⁴³⁹. Bu

⁴³² Uzun, a.g.t., s. 102.

⁴³³ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 77; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989, s. 76.

⁴³⁴ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 26; Sevim-Yücel, a.g.e., s. 3.

⁴³⁵ O. Turan, *Mefkûre*, s. 176.

⁴³⁶ Sallabi, a.g.e., s. 36.

⁴³⁷ Balık, a.g.e., s. 115.

⁴³⁸ Sutay, a.g.t., s. 97.

⁴³⁹ Koca, "İslâm Medeniyeti Çerçevesinde Türk İmajı", s. 138; Koca, "Selçuklu Devri Türk Başkomutanlarının Dünya Tarihine Yansıyan İmajları", s. 6.

zafer ile birlikte Selçuklular, İslâm dünyasının maddî kuvvet ve kudretini temsil ederek, İslâm coğrafyasını tehlikelere karşı savunma vazifesini üzerlerine almaya başlamışlardır⁴⁴⁰. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'nin asıl amacı, hem İslâm âlemine hâkim olmak hem de Mısır'ı ele geçirmektir⁴⁴¹. İşte savaşı kazanan Selçukluların, artık Büveyhîler aleyhine hâkimiyetlerini genişletme sürecini başlattıkları görülmektedir⁴⁴². Dolayısıyla bu zafer Tuğrul Bey'in, Abbâsî Halifesi'nin çağrısı üzerine Bağdad'a girerek, Şîî Fâtımî gücüne son vermesine zemin hazırlaması açısından da önem taşımaktadır⁴⁴³.

Dandanakan Savaşı sonrası, Selçukluların etkili bir şekilde askerî faaliyetlerde bulunduğunu görebiliriz. Çünkü doğu ve batı istikamette Türk hâkimiyetini temin eden fetihler gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda Çin hudutlarından Adalar ve Marmara Denizi kıyılarına, Kafkaslardan Doğu Arabistan'a kadar Selçukluların gücü tanınmak zorunda kalmıştır⁴⁴⁴. Böylece, İslâm dünyasında Selçuklular dönemi başlamıştır⁴⁴⁵. Ayrıca bu zafer sayesinde Selçukluların batı yönüne doğru önleri açılmıştır⁴⁴⁶. Nitekim Selçuklular, batıya yönelmişler ve Doğu Roma ile mücadele etmişlerdir⁴⁴⁷. Oysaki Dandanakan'dan önce Gazneliler, Selçukluların Anadolu'da hüküm süren Doğu Roma İmparatorluğu üzerine sefer yapmalarına engel oluşturmaktaydılar⁴⁴⁸. Dolayısıyla Dandanakan Zaferi'nden sonra Selçuklular, planlı fetih faaliyetleri gerçekleştirerek Anadolu'ya akınlar düzenlemeye başlamışlardır⁴⁴⁹.

Eğer Selçuklular, Dandanakan Savaşı'nı kaybetmiş olsalardı, belki de İslâm dünyası için birtakım askerî faaliyetler gerçekleştiremeyecekti. Bu yüzden Dandanakan Savaşı'nın Türk-İslâm tarihinde yeri son derece önemlidir. Selçuklular, bu zafer

⁴⁴⁰ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 26; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 36.

⁴⁴¹ Refik Turan, "Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 97.

⁴⁴² Genç, a.g.m., s. 644.

⁴⁴³ İbadi, a.g.t., s. 88.

⁴⁴⁴ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. VII.

⁴⁴⁵ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 540.

⁴⁴⁶ R. A. Hüseyinof, "Malazgird ve Kafkaslar", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 10-11 (1968), s. 62.

⁴⁴⁷ Nebi Gümüş, "Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri", *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 714.

⁴⁴⁸ Kafalı, a.g.m., s. 178.

⁴⁴⁹ Ebru Altan, "Ortaçağ'da Antakya (969-1098)", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 326.

sonrasında ileride görüleceği üzere Şîî ve yıkıcı faaliyetleri bertaraf etmek için askerî faaliyetlerde bulunmuşlardır⁴⁵⁰. Böylece Selçuklular, İslâm âlemini iç ve dış sorunlardan kurtarmışlardır. Selçuklularla birlikte İslâm medeniyeti yeni bir yükselme dönemi yaşamıştır⁴⁵¹. Dolayısıyla Horasan’da bağımsız bir şekilde kurulan bu devlet, İslâm’ın siyasal kaderini belirleme durumuna gelmiştir⁴⁵². Ayrıca bu zafer Müslümanların tek bir çatı altında toplanmasını sağlayarak, İslâm dünyasında birlik ve beraberliğin oluşmasına yardım etmiştir⁴⁵³.

ı. İbrahim Yinal’ın Abbâsî Halifesi’ne Mektup Göndermesi

Dandanakan Zaferi’nden sonra İbrahim Yinal⁴⁵⁴’ın Abbâsî Halifesi’ne bir mektup yolladığı bilinmektedir. İbrahim Yinal’ın bu mektubu, Tuğrul Bey’in İslâm dünyasını koruduğunun göstergesidir. Çünkü İbrahim Yinal mektubunda, Tuğrul Bey’in, Bedevilerin Hac yollarındaki faaliyetlerini ve Kâbe’ye ibadet etmeye gidenleri yakalayıp soyduklarını öğrendiğini, bu nedenle Bağdad’a bir ordu göndermeye hazırlandığını ve suçlu olanları cezalandırmak istediğini, Selçukluların ülkede barış ve huzuru hâkim kılmaya geldiklerini söylemiştir⁴⁵⁵.

ii. Merv Kurultayı ve Abbâsî Halifesi’nin Onayının Alınması

Tuğrul Bey, Dandanakan Zaferi’nin son günü Cuma namazından sonra yapılan toplantıda Selçuklu sultanı olmuştur⁴⁵⁶. Ayrıca zafer sonrasında Merv’de bir kurultay toplanmış ve kurultayda birtakım kararlar alınmıştır. Kurultayda alınan kararlardan birincisi, devletin tanınması için Abbâsî Halifesi’nin onayının alınması; ikincisi ise,

⁴⁵⁰ Alper Tunga Toysal, *Tuğrul Bey Dönemi Selçukluların Dinî Siyaseti*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007, s. 14.

⁴⁵¹ Toysal, a.g.t., s. 15.

⁴⁵² Koyuncu, a.g.m., s. 378.

⁴⁵³ Sallabi, a.g.e., s. 35.

⁴⁵⁴ İbrahim Yinal, Tuğrul Bey’in üvey kardeşidir. Selçukluların devlet haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Dandanakan Savaşı’ndan sonra batı istikamete yönelerek yaptığı fetihler sayesinde hanedan içerisinde önemli bir komutan olmuştur. (Cihan Piyadeoğlu, “Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yinal”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 23 (2013), s. 119.) İbrahim Yinal daha sonra Hamedan şehrini Tuğrul Bey’e vermeyerek isyan etmiştir. Tuğrul Bey ise bu isyanı bastırdıktan sonra kardeşini affetmiş olsa bile İbrahim Yinal, Fâtımîlerin ve Büveyhoğullarının etkisi altında kalarak tekrar isyan eylemlerine girişmiştir. İşte bunun sonucunda Tuğrul Bey tarafından boğdurulmuştur. (Ülkü, a.g.e., s. 784.)

⁴⁵⁵ Genç, a.g.m., s. 644.

⁴⁵⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 75.

fethedilecek yerlerin ve idarecilerin belirlenmesiydi⁴⁵⁷. Dolayısıyla Merv kurultayı, Selçukluların siyasal oluşumunu ve dış siyasetini belirleyen önemli bir toplantı olmuştur⁴⁵⁸. Eğer bu kurultay düzenlenmeseydi, belki de Selçuklular batıya doğru yönelemeyeceklerdi.

Merv’de yapılan kurultay sonrasında devlet toprakları eski Türk yönetim anlayışına göre düzenlenmiştir. Devlet topraklarının feodal ögelere göre taksimi⁴⁵⁹ yapılmıştır.⁴⁶⁰ Ülkenin batı kısmını Tuğrul Bey’in; doğu kısmını da Çağrı Bey’in yönetmesine karar verilmiştir⁴⁶¹. Kurultayda belirlenen fetih politikası sonucunda, Selçuklular hâkimiyetlerini yayma çalışmalarına ilk olarak doğu İslâm memleketlerinden başlamışlardır. Çağrı Bey ve amcası Musa Yabgu, Gaznelilere ve Karahanlılara ait topraklarda askerî faaliyetlerde bulunmuşlardır⁴⁶².

Kurultayda alınan kararlar sayesinde ilerde, Harezm’in, Toharistan’ın, Umman’ın, Irak’ın, Suriye’nin kuzey kısmı ve Azerbaycan’ın güney bölümü başta olmak üzere İslâm memleketleri hâkimiyet altına alınmıştır⁴⁶³. Anadolu’nun fethine zemin hazırlanmıştır⁴⁶⁴. Görüldüğü üzere Merv kurultayı, Selçukluların öncülüğünde İslâm dünyasının birliğini sağlamak açısından önemli bir yere sahiptir⁴⁶⁵.

⁴⁵⁷ Ülkü, a.g.e., s. 784; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 47.

⁴⁵⁸ Akyol, a.g.t., s. 26.

⁴⁵⁹ Kurultayda alınan karara göre; Merv, Çağrı Bey’e düşmüş ve Çağrı Bey Merv’i merkez yapmıştır. Bust, Herat ve Sistan çevresi Musa Yabgu’ya düşmüştür. Çağrı Bey’in oğlu Kara Arslan Kavurd ise Kirman bölgesine gönderilmiştir. (Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 102.) Kavurd, 1041 tarihinden itibaren gerçekleştirmiş olduğu mücadeleler sonucunda Kirman bölgesini Büveyhîlerden almıştır. Böylece Büyük Selçuklu Devleti’nin hudutları denizlere ulaşmıştır. Daha sonra Umman bölgesini Selçuklu hâkimiyetine bağlamıştır. Ele geçirdiği yerlerde, Tuğrul Bey’e bağlı Kirman Selçuklu Devleti’nin temelini atmıştır. (Koca, *Dandanakan’dan Malazgirt’e*, s. 88.) Tuğrul Bey, Irak-ı Acem’i seçmiş ve Rey’i başkent yapmıştır. (Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s. 28.) Belh’e gönderilen Davud, şehri kuşatmış ve Gazneliler ile savaşmıştır. Neticede şehri teslim almıştır. (Müneccimbaşı, *Câmiu’d-düvel*, C. I, s. 11; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 75.)

⁴⁶⁰ Mikâil Bayram, “Anadolu Selçukluları’nda Devlet Yapısının Şekillenmesi”, *Cogito*, S. 29 (2001), s. 62.

⁴⁶¹ Ebû Abdullah Muhammed Azimî, *Azimî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538)*, Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar Ali Sevim, Ankara 1988, s. 72; Ülkü, a.g.e., s. 784.

⁴⁶² Koca, *Dandanakan’dan Malazgirt’e*, s. 85-86.

⁴⁶³ Koca, “Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu’ya: Oğuzlar (Türkmenler)”, s. 541; Pehlivanlı, a.g.m., s. 12.

⁴⁶⁴ Toysal, a.g.t., s. 25.

⁴⁶⁵ Ağırnaslı, a.g.t., s. 16.

Merv’de alınan bir diğer karar olan devletin tanınması için Abbâsî Halifesi’nin onayının alınmasına dair konuda Tuğrul Bey’in bir adım attığı görülmektedir. Nitekim savaştan hemen sonra Abbâsî Halifesi ile iletişime geçilmiştir⁴⁶⁶. Çünkü meşruiyet şekli bu idi⁴⁶⁷. Bu anlamda Tuğrul Bey, devletin temellerini atıp sağlamlaştırdıktan sonra, yönetiminin Müslümanlar tarafından tanınmasını istemiştir. Bu amaçla, çevre bölgelerdeki hükümdarlara fetihnameler yolladığı gibi⁴⁶⁸, Abbâsî Halifesi’ne de bir mektup⁴⁶⁹ yazmıştır⁴⁷⁰.

Abbâsî Halifesi’ne yazılan mektup, Selçukluların İslâmiyet’e bağlılığını, Allah yolunda cihadı bırakmayacaklarını, gayrimüslimlere karşı savaşacaklarını ve Halife’ye sadakatlerini ifade ediyordu. Ayrıca mektupta Selçuklular, Halife’den devletlerinin tanınmasını da isteyen ifadeler kullanmışlardır. Çünkü Abbâsî Halifesi, Sünnî İslâm dünyası üzerinde manevi bir güce sahipti. Bu bakımdan Selçuklular için bu manevi destek oldukça önemliydi⁴⁷¹. Tuğrul Bey, devletin resmî olarak tanınmasını talep etmenin yanı sıra bir sultan unvanını almayı da umut ediyordu⁴⁷².

⁴⁶⁶ Ahmet Kolbaşı, “Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi Adlı Eserde, Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Hakkında Verilen Bilgilerin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Deneme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13 (2002), s. 206.

⁴⁶⁷ Bedirhan, a.g.e., s. 181.

⁴⁶⁸ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 27.

⁴⁶⁹ “Bu mektupta şöyle deniyordu: “Biz Selçuklu hanedanı mukaddes nebevi makamı daima kalbimizin derinliklerinden sevdik. Hep kâfirlerle savaşmaya ve cihâdı ilana çalıştık. Mukaddes Kâbe’yi ziyarete devam ettik. Bizim Selçuk oğlu İsrail adında önder bildiğimiz ve saygı duyduğumuz bir amcamız vardı. Yeminüddele Mahmud b. Sebük Tegin hiçbir suç ve cürmü olmaksızın onu tutukladı ve Hindistan’daki Kancerad kalesine götürdü. Amcamız orada yedi yıl yaşadıktan sonra öldü. Ailemizden ve akrabalarımızdan birçok kişi başka kalelerde tutsak tutuldular. Mahmud ölüp yerine oğlu Mesud geçince halkın maslahatına işler yapmayıp oyun ve eğlenceyle vakit geçirdi. Doğal olarak Horasan’ın eşrafi ve meşhur insanlarımız kendilerini korumamız için bizden yardım istediler. Fakat Mesud üzerimize ordu gönderdi. Aramızda gerçekleşen savaşta sırayla saldırdık ve geri çekildik, yendik ve yenildik. Sonunda güzel kader bize güldü ve Mesud’un ordusunun son kalıntıları da bize katıldı. Onun korkunç çapta bir ordusu vardı. Yüce Allah’ın yardımıyla ve Hz. Peygamber’in mukaddes ve pak ruhuna teveccühümüz sayesinde onlara karşı büyük bir üstünlükle zafer kazandık. Bunun üzerine Mesud’un gücü kırıldı ve zillate düşer oldu. Saltanat ve teveccühü bize bırakarak çekip gitti. Bize lütfettiği zafer ve fetihlerden dolayı Allah’a hamdolsun. Biz de kullar üzerine adalet ve insaf kanatlarımızı gerdik. Zulüm, haksızlık ve fesat yolundan uzak durduk. Umuyoruz ki dinin öğretilerine ve mü’minlerin emirinin emirlerine uygun yol izlemiştir.” (Sallabi, a.g.e., s. 51.)

⁴⁷⁰ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 19; Kitapçı, a.g.e., s. 344.

⁴⁷¹ Sallabi, a.g.e., s. 51; Kitapçı, a.g.e., s. 344.

⁴⁷² Zaporozhets, a.g.e., s. 122.

Dolayısıyla mektup, Selçuklular açısından kimliklerinin tanınması anlamına geliyordu⁴⁷³.

Mektup, Selçukluların Fâtımî aleyhtarı politikasının ve mücadelesinin önemini göstermesi açısından dikkat çekmektedir. Mektuba göre, kendilerini Sünnî Müslüman şeklinde sunmaları ve Abbâsî Hilafeti'ne sadakatini bildirmeleri, Selçukluları Fâtımî aleyhtarı bir politika izleyerek mücadeleye yönlendirmiştir. Nitekim Tuğrul Bey, Horasan'da ve Mâverâünnehir'de faaliyetlerde bulunan Fâtımî davetçileriyle, propagandası gerçekleştirilen Şîi Fâtımî Hilafeti yerine Bağdad'daki Sünnî Abbâsî Hilafeti'ne sadakatini bildirmiştir. Çünkü Selçuklular, Sünnî İslâm ve Sünnî Hilafet anlayışını kabul etmişlerdir⁴⁷⁴.

Mektup, Abbâsî Halifesi'ne ulaştığında Halife çok sevinmiş ve Selçuklularla yakınlaşma arzusunu açığa vurmuştur⁴⁷⁵. Çünkü Selçuklular, bölgede büyük bir İslâm devleti şeklinde yükselmeye başlamışlardı⁴⁷⁶. Bu ise Abbâsî Halifesi açısından oldukça önemliydi. Çünkü Sünnî Müslüman olan bir devletin, bağımsızlığını kazanarak tam anlamıyla kurulması hem İslâm dünyası hem de Abbâsî Halifesi için yıllarca yolunu gözlediği kurtuluşun habercisiydi⁴⁷⁷. Dolayısıyla Abbâsî Halifesi, dayanacağı askerî gücün yanı sıra, kendilerini hukuken de yasal gösteren Selçuklulara ihtiyaç duymuştur⁴⁷⁸. Neticede Selçukluların mektubuna cevap vermiş⁴⁷⁹ ve onları tanımıştır⁴⁸⁰.

B. Türkmenlere Karşı Uygulanan Siyaset

Türkmen meselesi, Büyük Selçuk Devleti'ni kuruluşundan itibaren uğraştıran en önemli konular arasındaydı. Türkmenler, Selçuklu hudutları içerisinde ve Müslüman memleketlerde kendi beyleri yönetiminde, sultanlara bağlı olmadan

⁴⁷³ Toysal, a.g.t., s. 14.

⁴⁷⁴ Genç, a.g.m., s. 644.

⁴⁷⁵ Sallabi, a.g.e., s. 51-52.

⁴⁷⁶ Kolbaşı, a.g.m., s. 207.

⁴⁷⁷ R. Turan, "Türk ve İslâm Tarihinin İhtişamlı Halkası: Selçuklular", s. 11.

⁴⁷⁸ Ocak, a.g.e., s. 315.

⁴⁷⁹ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 103; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 20.

⁴⁸⁰ R. Turan, "Türk ve İslâm Tarihinin İhtişamlı Halkası: Selçuklular", s. 11.

bağımsız bir şekilde yaşamaya başlamışlardı⁴⁸¹. Onlar için Sünnî bir İslâm devletinden ziyade, hayvanlarına otlak yerler bulmak daha önemliydi⁴⁸². Nitekim çoğu zaman Selçuklu sultanlarını tanımayarak, yurt aramak ve hayvanlarını beslemek amacıyla İslâm ülkelerine saldırılar düzenlemişlerdir. Onlar, bu saldırıları sırasında yerli halk ile çatışmışlar yaşamışlar ve çevrede yağmaya sebep olmuşlardır⁴⁸³.

Türkmenler, görünürde Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olmalarına rağmen, akınlarını devletin fetih planlarına uygun olarak gerçekleştirmemişlerdir⁴⁸⁴. Bu ise İslâm memleketlerini koruma gayesiyle hareket eden Tuğrul Bey'in siyasetine ters düşmekteydi⁴⁸⁵. Çünkü Selçuklulara bağlı olmak istemeyen Türkmenlerin yağma ve akınları, Güneydoğu Anadolu bölgesine kadar genişlemiştir. Bu bölgelerde hâkimiyeti ellerinde bulunduran Mervânîler, Ukayliler ve Irak'taki Büveyhî hükümdarı, bu akınlardan dolayı Tuğrul Bey'e şikâyetle bulunmuşlardır⁴⁸⁶. Kısacası Türkmenler, yağma ve istila hareketleriyle İslâm ülkelerine zararlar vermeye başlamışlardır.

1. Mâverdî'nin Tuğrul Bey'e Gönderilmesi

Büyük Selçuk Devleti'ne henüz bağımlı hale gelmemiş olan Türkmenlerin, geçim sorunu ve yurt aramak amacıyla gerçekleştirdikleri baskınlar sonucunda şikâyetler çok fazla büyümüştür⁴⁸⁷. Türkmenlerin gerçekleştirdikleri yağma hareketlerinin İslâm topraklarında meydana getirdiği zararlardan dolayı Abbâsî Halifesi, 1044 yılında Mâverdî⁴⁸⁸'yi bir mektupla Tuğrul Bey'e göndermiştir⁴⁸⁹. Bu

⁴⁸¹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 72.

⁴⁸² Jean-Pierre Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", çev. Ali Osman Öztürk, *Cogito*, S. 29 (2001), s. 36.

⁴⁸³ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 72; Bedirhan, a.g.t., s. 87.

⁴⁸⁴ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 34; Sevim-Yücel, a.g.e., s. 40.

⁴⁸⁵ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 543; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 99.

⁴⁸⁶ İbrahim Kafesoğlu-Hakkı Dursun Yıldız-Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi (Osmanlılar Hariç)*, İstanbul 1999, s. 90.

⁴⁸⁷ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 74.

⁴⁸⁸ Mâverdî, Abbâsî Halifesi'nin baş kadısıydı. Selçuklular döneminde elçilik görevinde bulunmuştur. (Refik Turan, "Dandanakan Savaşı Sonrası Tuğrul Bey", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 85.) Halifeler ile Büveyhî sultanları arasında yaşanan çatışmalarda, Halifelerin tarafını tutmuştur. Mâverdî'nin Fâtımî tehlikesine karşı, Sünnî Halife'yi koruyacak yollar bulmaya çalıştığı ifade edilir.

mektupta, Türkmenlerin İslâm dünyasına zarar vermemeleri için gerekli önlemlerin alınması istenmiştir⁴⁹⁰. Tuğrul Bey ise, Mâverdî'ye gerekli saygıyı göstererek bir mektup yazmış ve Halife'ye elçi göndermiştir⁴⁹¹.

Mâverdî'nin elçi olarak gönderilmesinde asıl amaç, Selçukluların Halife'ye karşı tutumu hakkında bilgi edinmek ve Selçukluların Abbâsîleri, Büveyhî baskısından kurtarmak istemesiydi. Halife, Mâverdî sayesinde Tuğrul Bey'in kendisi hakkında neler düşündüğünü öğrenmiştir. Ayrıca Halife'nin Tuğrul Bey'e elçi göndermesi, Selçukluları siyasi bir güç olarak tanıdıklarının göstergesi olmuştur⁴⁹².

Mâverdî'nin Tuğrul Bey'e elçi olarak gönderilmesi, Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinin ilerlemesini sağlaması açısından önemli bir yere sahiptir⁴⁹³. Gerçekleşen görüşmeler Selçukluların batı siyasetinin oluşmasına da mühim katkıda bulunmuştur. Çünkü bu olaylardan sonra Selçukluların Doğu Romalılara, Büveyhîlere ve Fâtımîlere karşı hep Abbâsî Halifesi'nin yanında olduklarını açıkça görebiliriz⁴⁹⁴.

2. Türkmenlerin Azerbaycan'a Yönlendirilmeleri

Sayıları bakımından azımsanamayacak kadar kuvvette olan Türkmenler, her ne kadar topraklar üzerinde kargaşalık ortaya çıkarmışlar da, onların devlet nezdinde önemli hakları vardı. Çünkü onlar, devletin kurulması sırasında birtakım hizmetler gerçekleştirmişlerdi⁴⁹⁵. Bu anlamda Tuğrul Bey, gücünün en mühim kısmının Türkmenler olduğunun farkındaydı. Onlara karşı herhangi bir çatışmaya cesaret edemiyordu⁴⁹⁶. Dolayısıyla Tuğrul Bey'in onlara karşı takınacağı tavır ve alacağı

Mâverdî'ye göre Halife'nin görevleri; dini korumak, adaleti ve düzeni sağlamaktı. Bundan dolayı ona göre, Büveyhîlerin yaptıkları hukuk dışı olaylardı. (Ocak, a.g.e., s. 316.)

⁴⁸⁹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 74; O. Turan, *Meşkûre*, s. 203; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 9; Muhittin Kapanşahin, "Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbâsî Halifelerinin İlişkileri", *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, (Kayseri, 27-30 Eylül 2010), Ankara 2014, s. 403; Ağırnaslı, a.g.m., s. 173; Hamdani, a.g.m., s. 9.

⁴⁹⁰ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 9; Alptekin, a.g.m., s. 107; Şeker, a.g.m., s. 277.

⁴⁹¹ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 35.

⁴⁹² Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 168; Sutay, a.g.t., s. 104.

⁴⁹³ Genç, a.g.m., s. 645.

⁴⁹⁴ Genç, a.g.m., s. 646.

⁴⁹⁵ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 147.

⁴⁹⁶ Cahen, a.g.e., s. 41.

önlem önemliydi⁴⁹⁷. O, hem Türkmenleri hem de İslâm topraklarını korumak zorundaydı⁴⁹⁸. Türkmenler, devletin temelini ve askerî gücünü oluşturduğundan dolayı onlara yer bulmak ve onların geçimlerini sağlayarak İslâm ülkelerine verdikleri zararları önlemek istemiştir. Bu yüzden Türkmen meselesini hemen ele almıştır⁴⁹⁹.

Türkmenlerin gerçekleştirdiği istila ve yağma hareketlerini duyan Tuğrul Bey, Türkmenlere İslâm memleketlerine saldırıdan vazgeçmelerini, Azerbaycan'a giderek orada bulunan yaylak ve kışlakları yer edinmelerini ve Doğu Roma'ya akınlar düzenleyecek olan emirlerin hizmetine girmelerini söylemiştir⁵⁰⁰. Böylece Türkmen akınlarının yönü, İslâm topraklarından Doğu Hristiyanlığı'nın sınırlarına doğru çevrilmiştir⁵⁰¹. Dolayısıyla Tuğrul Bey'in gayesi, Türkmenleri ortadan kaldırmak değil, başka topraklara yönlendirmek olmuştur⁵⁰².

Tuğrul Bey'in Türkmenlere Anadolu'yu hedef göstermesi gelişi güzel alınmış bir karar değildi. Çünkü Anadolu, eskiden beri Müslüman Türklerin gaza faaliyetlerinde bulundukları bir yerdi⁵⁰³. Ayrıca iklim şartları ve coğrafi yapısı açısından Türkmenler için çok uygundu⁵⁰⁴. Diğer yandan Selçuklular, Türkmen topluluklarını Abbâsî Halifesi'nin hudutları dâhilinde bulunan İran, Irak ve diğer İslâm topraklarına yerleştiremezlerdi⁵⁰⁵. Türkmenlerin Arap toplumu ile anlaşmazlığı, Arap toplumunun Türk yönetimine karşı hoşnutsuz bir tavır takınmasına sebep olabilirdi⁵⁰⁶. Ancak bu işi yapabilmenin dinî ve milli açıdan tek çözümü, Doğu Roma İmparatorluğu'na ait toprakların fethiydi⁵⁰⁷. Çünkü burada hüküm süren Doğu Roma İmparatorluğu, İslâm dünyasının düşmanlarından

⁴⁹⁷ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 72.

⁴⁹⁸ Ünlü, a.g.e., s. 162.

⁴⁹⁹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 72.

⁵⁰⁰ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 603; Bedirhan, a.g.e., s. 185; Sevim-Yücel, a.g.e., s. 39; Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 121.

⁵⁰¹ Saunders, a.g.m., s. 341.

⁵⁰² Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", s. 1381.

⁵⁰³ Ağırnaslı, a.g.m., s. 174.

⁵⁰⁴ Ağırnaslı, a.g.t., s. 59.

⁵⁰⁵ Bedirhan, a.g.t., s. 67.

⁵⁰⁶ Çetin, a.g.e., s. 65.

⁵⁰⁷ Bedirhan, a.g.t., s. 67.

biriydi⁵⁰⁸. Böylece hem İslâm ülkelerinde hem de Halife'nin nezdinde saygınlık elde edilmiş olacaktı. Ayrıca yurtsuz kalmış olan soydaşlara da bir yurt sağlanacaktı⁵⁰⁹. Bu yüzden Tuğrul Bey, Türkmenlerin Azerbaycan'a gitmesi ve Doğu Roma'ya akınlar düzenleyecek olan emirlerin hizmetine girmesi yönünde karar almıştır⁵¹⁰.

Neticede Türkmenler Büyük Selçuklu Devleti'nin emrine girmişlerdir⁵¹¹. İbrahim Yinal, Tuğrul Bey'in verdiği emre göre Türkmenlere; “*Bana kalırsa en doğru iş Rumlara karşı gazaya gidip, Allah yolunda cihat etmenizdir. Böylece ganimet de elde edersiniz*⁵¹²” diyerek, onları Anadolu'ya teşvik etmiştir. Böylece Mansur, Göktaş, Anasioğlu, Boğa gibi Türkmen beyleri, mahiyetlerindeki Türkmen topluluklarıyla beraber, Doğu Roma'ya ait birtakım yerleri yağmaladıktan sonra Erciş'e varmışlardır. 1045 yılında Doğu Roma kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Azerbaycan'a geçmişlerdir⁵¹³. Böylece Anadolu topraklarında Selçuklu-Doğu Roma mücadelesi başlamıştır⁵¹⁴.

Türkmenlerin batı istikamete doğru yöneltilerek Hristiyan topraklarını yurt edinmeleri sağlanmıştır⁵¹⁵. Böylece “*İslâm'ın cihat mefkûresi ve Türklerin cihan hâkimiyeti*⁵¹⁶” gerçekleşmiş olacaktı. Daha önce Doğu Roma'ya karşı yapılan gaza faaliyetleri, İslâm dünyasının birtakım karışıklar içerisine girmesinden dolayı zayıflamaya başlamıştı⁵¹⁷. Fakat “*Türkmenler, İslâm dünyasındaki gaza ruhuna yeni bir canlılık getirmişlerdir*⁵¹⁸”. Dolayısıyla XI. yüzyılın ilk yarısında Doğu Roma ülkesine Türkmenlerin gelmeleriyle birlikte İslâm ve Doğu Roma tarihinde yeni bir devir başlamıştır⁵¹⁹.

⁵⁰⁸ Ağırnaslı, a.g.m., s. 174.

⁵⁰⁹ Bedirhan, a.g.t., s. 67.

⁵¹⁰ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 49.

⁵¹¹ Merçil, aynı yer.

⁵¹² Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 86; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, s. 758; Koca, “Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)”, s. 542; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 94; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 142.

⁵¹³ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 33.

⁵¹⁴ Balık, a.g.e., s. 117.

⁵¹⁵ Alptekin, a.g.m., s. 107.

⁵¹⁶ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 76.

⁵¹⁷ Ağırnaslı, a.g.m., s. 180.

⁵¹⁸ Ağırnaslı, aynı yer.

⁵¹⁹ Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 694.

Türkmenlerin Anadolu'ya sevk edilmesinin sonucunda Anadolu, Türk nüfusu tahakkümüne ve akınlarına maruz kalmıştır⁵²⁰. Anadolu'ya gaza faaliyetleri gerçekleştiren Türkmenler, her yıl ileriye giderek Azerbaycan bölgesinden Anadolu'nun doğu, orta ve batı bölgelerine kadar genişlemişlerdir⁵²¹. Dolayısıyla Anadolu'nun Türkleşmesinin ve İslâmlaşmasının, Türkmen göçleriyle bağlantısı vardır. Türkmenler sayesinde Anadolu'nun etnik ve dinî yaşantısı, İslâmiyet lehine değişikliğe uğramıştır⁵²². Ayrıca Anadolu'nun fethine de zemin hazırlanmıştır⁵²³. Fakat bu sıralarda Anadolu, Türkler için güvenle ikamet edecekleri bir yer haline henüz gelmemiştir⁵²⁴.

Tuğrul Bey'in Türkmenlere karşı uyguladığı siyaset, İslâm dünyası açısından önemlidir. Çünkü İslâm toprakları artık Türkmen akınlarından kurtulmuştur⁵²⁵. Bu ise Selçuklu yayılcılığının İslâm âleminde korkunç bir istila hareketi olarak görülmesinin engellenmesini sağlamıştır⁵²⁶. Diğer yandan Türkmenlerin Doğu Roma ülkesine yönlendirilmesiyle birlikte, Türklerle yerli Müslüman ahali arasında ortaya çıkabilecek olan anlaşmazlık önlenmiştir⁵²⁷. Ayrıca Doğu Roma'ya karşı da büyük bir güç kazanılmıştır⁵²⁸. Eğer Türkmenler başına buyruk hareket etmeye devam etseydi, hem İslâm hem de Selçuklu topraklarında karışıklar büyüyebilirdi. Bunun sonucunda da birlik ve beraberlik sağlanamazdı. Fakat Tuğrul Bey, isabetli ve doğru bir karar alarak, Türkmenlerin İslâm topraklarına zarar vermelerini engellemiştir.

C. Pasinler Savaşı

Dandanakan Savaşı sonucunda Azerbaycan ve Doğu Anadolu önlerinde biriken Türkmen grupları, Doğu Roma'yı rahatsız etmeye başlamışlardır⁵²⁹. Bu durum

⁵²⁰ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 35-36.

⁵²¹ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 36.

⁵²² Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 146.

⁵²³ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 34; Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 116.

⁵²⁴ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 36.

⁵²⁵ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 34.

⁵²⁶ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 46.

⁵²⁷ Çetin, a.g.e., s. 64.

⁵²⁸ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 34; Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 697.

⁵²⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063)", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 61.

karşısında Doğu Roma İmparatoru Constantine⁵³⁰, doğu sınırlarını güvence altına almak ve İslâm memleketlerine doğru yayılmak amacıyla önemli bir Ermeni nüfusunu Anadolu'ya ve Sivas'a aktarmıştır. Böylece Doğu Roma, hudutlarını Azerbaycan ve Kafkasya'ya kadar genişletmiştir. Fakat bunun sonucunda Selçuklular ile Doğu Romalılar karşı karşıya gelmişlerdir⁵³¹.

Doğu Roma'nın İslâm dünyasına doğru genişleme siyasetinde olduğunu ve faaliyetlerini gören Tuğrul Bey, Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ı ve İnanç Yabgu'nun oğlu Hasan⁵³²'i, Doğu Roma İmparatorluğu'nun gücünü kırmak üzere Azerbaycan'a göndermiştir⁵³³. Kutalmış, ilk olarak Ermeni Prenslerinin saldırılarına karşı Şeddâdiler⁵³⁴ Hanedanlığı'nı koruma altına almıştır. Daha sonra 1045 yılında Gürcü, Ermeni ve Rumlardan meydana gelen Doğu Roma askerlerini yenmiştir⁵³⁵. Kazandığı zaferden sonra Kutalmış, Tuğrul Bey'e bu toprakların zengin ve halkın da korkak olduğundan, bundan dolayı da bu bölgelerin kolaylıkla ele geçirebileceğinden bahsetmiştir⁵³⁶.

Hasan, Doğu Roma egemenliğinde bulunan Erzurum'u ve Pasinler'i ele geçirdikten sonra güneye doğru yönelmiştir⁵³⁷. Fakat Doğu Roma'ya karşı gerçekleştirilen akınlardan birisinde Büyük Zap Suyu kenarında öldürülmüştür⁵³⁸. Hasan'ın ölümünden sonra Tuğrul Bey, onun intikamını almak amacıyla İbrahim Yinal ve Kutalmış'ı Doğu Roma ile çarpışması için Anadolu Seferi'ne göndermiştir⁵³⁹. Urfalı Mateos, “*Apreem (İbrahim) ve Kıtılmış (Kutalmış) adlı iki kumandan, Sultanın divanından çıkıp, muazzam bir ordunun başında oldukları halde*

⁵³⁰ Çetin, a.g.e., s. 40.

⁵³¹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 80.

⁵³² Musa Yabgu'nun çocuğuydu. (Toysal, a.g.t., s. 26.)

⁵³³ Özgüdenli, “Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063)”, s. 61.

⁵³⁴ Şeddâdiler, Abbâsîlerin zayıflamasından sonra kurulan bir İslâm hanedanıydı. Bu mahalli hanedan 951-1175 tarihleri arasında Arrân ve Doğu Anadolu'nun bazı şehirlerinde hüküm sürmüştü. Şeddâdilerin bilinen ilk atası, Muhammed b. Şeddâd b. Kurtuk'tu. (Gülay Ögün Bezer, “Şeddâdiler” mad., *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 409.)

⁵³⁵ Bedirhan, a.g.t., s. 71.

⁵³⁶ Çetin, a.g.e., s. 41.

⁵³⁷ Bedirhan, a.g.t., s. 73.

⁵³⁸ Özgüdenli, “Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063)”, s. 61; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 49.

⁵³⁹ R. Turan, “Dandanakan Savaşı Sonrası Tuğrul Bey”, s. 84; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 49; Subaşı, a.g.m., s. 251.

Ermenistan'a karşı yürüdüler. İşte bu zamanda, zalim askerler, Ardızın⁵⁴⁰ denilen çok nüfuslu ve meşhur Ermeni şehrine geldiler⁵⁴¹." ifadesini kullanarak, bu sefere dikkat çekmiştir.

İslâm ülkeleri ile yaptığı ticarî faaliyetler sonucunda zenginliği artan Erzurum bölgesinde 18 Eylül 1048 yılında⁵⁴² bir çarpışma yaşanmıştır⁵⁴³. Neticede Pasinler adı verilen savaş sonucunda Selçuklular kesin bir zafer kazanırken, Doğu Romalılar mağlup olmuşlardır. Doğu Romalılarından çok sayıda kişi öldürülmüş ve esir edilmiştir. Büyük miktarda ganimet de ele geçirilmiştir⁵⁴⁴. Urfalı Mateos, "*Gasp edilen altını, gümüşü ve kıymetli kumaşları zikretmiye hacet yoktur, çünkü bunların miktarını kalemle ifade etmek imkân haricindedir⁵⁴⁵.*" ifadesini kullanarak bu hususa dikkat çekmiştir.

1. Zaferin İslâm Dünyasına Etkileri

Pasinler Savaşı'nın, Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı kazanılan ilk zafer olması bakımından Türk-İslâm tarihinde oldukça önemli bir yeri vardır⁵⁴⁶. Çünkü bu zaferle birlikte İslâmiyet açısından zararlı faaliyetlerde bulunan Doğu Roma'ya karşı çekingenlik tamamen ortadan kalkmış ve Doğu Roma'nın yenilmez olduğu fikri çürümüştür⁵⁴⁷. Doğu Roma İmparatorluğu, Kafkasya topraklarının artık kendileri için emniyetli olmadığını anlamıştır⁵⁴⁸.

Pasinler Savaşı'ndan sonra Doğu Roma İmparatoru, İslâm dünyasında dinî otorite olarak Abbâsî Halifeliği'ni, siyasi otorite olarak ise Selçukluları tanımıştır⁵⁴⁹.

⁵⁴⁰ "Bitlis ve Diyarbakır arasındaki Erzen'den ayırmak için İslamların verdiği Erzen ur Rûm (Rum Erzeni) adı, telaffuz ve bir benzetme ile Arz-Rûm olmuş ve bugünkü Erzurum şeklini meydana getirmiştir." (Bedirhan, a.g.e., s. 187; Bedirhan, a.g.t., s. 74.)

⁵⁴¹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 85-86.

⁵⁴² Sevim-Merçil, a.g.e., s. 35.

⁵⁴³ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 82; Bedirhan, a.g.t., s. 74.

⁵⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 415.

⁵⁴⁵ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 86.

⁵⁴⁶ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 83; Bedirhan, a.g.e., s. 188; Subaşı, a.g.m., s. 264.

⁵⁴⁷ Ocak, a.g.e., s. 256.

⁵⁴⁸ Bedirhan, a.g.t., s. 76.

⁵⁴⁹ Gökhan, a.g.m., s. 94.

Bu bakımdan zaferin, Malazgirt öncesi ilk büyük deneme olduğu ifade edilmiştir⁵⁵⁰. Bu zaferle birlikte İslâmiyet açısından gerçekleştirecek askerî fetihler hız kazanmaya başlamıştır. Zaferden sonra Tuğrul Bey'in, İslâm dünyasında hâkimiyet kurmak ve Şîî hareketlere son vermek amacıyla olduğunu görebiliriz⁵⁵¹.

a. Doğu Roma İmparatorluğu ile Anlaşma Yapılması

Pasinler Savaşı'nın bizi en çok ilgilendiren kısmı, savaş sonucunda gerçekleştirilen ve İslâm dünyasına birtakım etkileri olan anlaşma maddeleridir. Bu anlaşmayla Selçuklular, Doğu Roma'ya karşı siyasi; Fâtımîlere karşısı ise diplomatik bir başarı elde etmişlerdir⁵⁵². Nitekim bu anlaşma maddelerine bakacak olursak;

1. Emevîler zamanında Mesleme b. Abdulmelik tarafından İstanbul'da yaptırılmış olan cami ve medrese onarılacak⁵⁵³,

Tuğrul Bey böyle bir şey isteyerek, açıkça İslâm dünyasının hâkimiyetini elinde bulundurduğunu göstermiştir. Çünkü cami ve medrese İslâmiyet'i yansıtan unsurlardır. Doğu Roma İmparatoru'nun, Müslümanlara ait olan İstanbul'daki camiye tamir ettirmesi Tuğrul Bey'in İslâm dünyasında saygınlığını arttırmıştır⁵⁵⁴.

2. Şîî Fâtımî Halifeliği için okutulan hutbe, Abbâsî Halifesi ve Tuğrul Bey adına okutulacak⁵⁵⁵,

Bu madde Doğu Roma İmparatorluğu'nun, Abbâsî Halifesi'ni tanımasını sağlaması bakımından önemlidir⁵⁵⁶. Diğer yandan Şîî Fâtımî Halifeliği bu dönemde İslâm dünyasına zarar veren bir unsurdu. Abbâsî Halifesi ise Sünnî idi. Dolayısıyla okutulan hutbenin Abbâsî Halifesi adına değiştirilmesi, İslâm dünyası açısından mühimdir. Ayrıca hem Selçuklular hem de Abbâsî Halifesi Sünnî inanca sahiplerdi.

⁵⁵⁰ Subaşı, a.g.m., s. 261.

⁵⁵¹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 85-86.

⁵⁵² Ağırnaslı, a.g.t., s. 68.

⁵⁵³ R. Turan, "Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı", s. 101; Bedirhan, a.g.e., s. 189; Subaşı, a.g.m., s. 262.

⁵⁵⁴ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 604.

⁵⁵⁵ Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 79; R. Turan, "Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı", s. 101; Arıkan, a.g.t., s. 237.

⁵⁵⁶ Alptekin, a.g.m., s. 109.

Bu yüzden Tuğrul Bey'in camilerde okunan hutbeyi Abbâsî Halifesi adına değiştirilmesini istemesi doğaldır. Fâtımî Halifesi hutbeyi tekrar kendine çevirmek için birtakım teşebbüslerde bulunmasına rağmen, Doğu Romalılar Selçuklularla yaptıkları anlaşmadan dolayı Fâtımîlerin isteklerini kabul etmemişlerdir⁵⁵⁷. Dolayısıyla Şîî Fâtımîlerin, Doğu Roma İmparatorluğu ile olan ilişkileri zedelenmiştir⁵⁵⁸.

3. İstanbul'daki cami mihrabına, hâkimiyeti temsil eden ok ve yay işaretleri konulacak⁵⁵⁹,

Ok ve yay, Türklerde hâkimiyetin sembolüydü⁵⁶⁰. Dolayısıyla böyle bir şeyi isteyerek Selçuklular, İslâm dünyasına hâkim olduklarını göstermişlerdir. Doğu Roma İmparatoru'nun, Müslümanlara ait olan İstanbul'daki cami mihrabına ok ve yay sembollerini yaptırması, Tuğrul Bey'in İslâm ülkelerindeki saygınlığını çok fazla arttırmıştır⁵⁶¹.

4. Doğu Roma, bir zamanlar Abbâsî Halifesi'ne verdiği yıllık vergiyi, şimdi Selçuklulara verecekti. Fakat bu anlaşma maddesi Doğu Roma tarafından kabul edilmemiştir⁵⁶².

İki taraf arasında gerçekleştirilen bu anlaşma dört yıl sürmüştür. Daha sonra İbrahim Yinal'ın Tuğrul Bey'den izinsiz Kars'ı kuşatmasından dolayı anlaşma bozulmuştur⁵⁶³. Bunun sonucunda Doğu Roma İmparatoru, Türk akınlarının tekrar başlayacağını düşünmüştür. Önlem olarak da doğu sınırlarındaki kaleleri tamir ettirmiş ve etrafındaki kuvvetlerin sayısını arttırmıştır⁵⁶⁴.

⁵⁵⁷ Gökhan, a.g.m., s. 94.

⁵⁵⁸ Ağırnaslı, a.g.t., s. 68.

⁵⁵⁹ R. Turan, "Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı", s. 101; Bedirhan, a.g.e., s. 189.

⁵⁶⁰ Bedirhan, a.g.e., s. 189.

⁵⁶¹ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 604.

⁵⁶² R. Turan, "Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı", s. 101; Subaşı, a.g.m., s. 262.

⁵⁶³ R. Turan, "Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı", s. 102.

⁵⁶⁴ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 604; Subaşı, a.g.m., s. 262.

D. Fâtımîlerle Mücadele

Tuğrul Bey döneminde Selçukluların batı politikasının temelini Fâtımî Devleti oluşturmaktaydı⁵⁶⁵. Çünkü Fâtımîler, Hristiyanlara karşı mücadeleden ziyade dindaşları olan Sünnîlere Şîî inancı kabul ettirme düşüncesini taşımaktaydılar⁵⁶⁶. Ayrıca Kuzey Suriye'ye kadar olan toprakları egemenlikleri altına alarak Abbâsî Halifeliği için ciddi bir tehdit unsuru oluşturmaktaydılar⁵⁶⁷.

Kuzey Afrika'da Fâtımî Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Fâtımî imamları namına uygulanan propaganda çalışmaları devam etmişti. Fâtımîlerin çalışmaları Mısır'da daha çok yoğunlaşmıştı. Bu faaliyetlerin gittikçe artmasının ve devam etmesinin nedeni ise, Fâtımîlerin hâkimiyetlerini bütün İslâm dünyasına yayma arzularıydı⁵⁶⁸. Fakat Fâtımîler, İslâm âleminde hâkimiyet kurabilmek için karşılarında tek engel olarak Abbâsî Halifeliği'ni görmekteydiler⁵⁶⁹. Abbâsîler Sünnî oldukları için, Fâtımîler onları kendilerine hedef olarak seçmişlerdi. Dolayısıyla Abbâsî Devleti'nin hâkim olduğu bölgeleri alarak, topraklar üzerinde egemenlik kurmayı kendilerine amaç edinmişlerdi⁵⁷⁰. Abbâsî Halifeliği'ne karşı kendi nüfuzlarını yaymaya çalışmışlardı⁵⁷¹. Böylece Sünnî inanca karşı olumsuz tutumlar takınarak İslâm dünyasının bir meselesi haline gelmişlerdi⁵⁷².

Selçuklular, Bağdad'a gelmeden önce Irak ve Suriye gibi ülkeler Fâtımîlerin hâkimiyetindeydi⁵⁷³. Fâtımîlerin desteğiyle Bağdad'ı ele geçiren ve bu bölgede siyasi bir egemenlik kuran Büveyhîler ise, Fâtımîlerin doğrultusundan gitmekteydiler⁵⁷⁴. Abbâsî Devleti'ne büyük bir tahakküm uygulamaktaydılar⁵⁷⁵. Fâtımîler, Büveyhîler sayesinde Abbâsîleri ortadan kaldıracabileceklerini düşünmüşlerdi. Çünkü onların

⁵⁶⁵ Sutay, a.g.t., s. 282.

⁵⁶⁶ Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 180.

⁵⁶⁷ Sutay, a.g.t., s. 282.

⁵⁶⁸ Kuşçu, a.g.m., s. 654.

⁵⁶⁹ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 130; Sutay, a.g.t., s. 282.

⁵⁷⁰ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 163.

⁵⁷¹ Wilhelm Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Mehmet Fuad Köprülü, Ankara 1984, s. 37.

⁵⁷² Sutay, a.g.t., s. 282.

⁵⁷³ Aydın Çelik, "Fâtımî-Selçuklu Münasebetleri", *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 746.

⁵⁷⁴ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 164.

⁵⁷⁵ Kuşçu, a.g.m., s. 648.

amacı, Bağdad'da Şîî hâkimiyeti kurmaktır⁵⁷⁶. Dolayısıyla Fâtımîler, Büveyhîler Devleti'ni destekleyerek Sünnî İslâm dünyasını zor duruma sokacak faaliyetlere kalkışmışlardır⁵⁷⁷.

Fâtımîlerin, İslâm dünyasını zor duruma soktuğunu gören Tuğrul Bey, sultan olduğunda Fâtımîlerle mücadele etmeye karar vermiştir⁵⁷⁸. Nitekim Sünnî İslâm âleminin liderlik ve koruyuculuk görevini üzerine almış bir sultanın, Şîîlerin hâkimiyet alanıyla ilgilenmesi kaçınılmazdı⁵⁷⁹. Fakat şurası unutulmamalıdır ki; Tuğrul Bey'in Şîîlerle olan mücadelesinde ana gaye, topraklarda hâkimiyet sağlamaktır. Bu bakımdan Selçuklular ile Fâtımîler arasındaki mücadele, Selçukluların Sünnî İslâm dünyasının askerî gücü olmalarıyla birlikte başlamıştır⁵⁸⁰. Bu mücadelenin Tuğrul Bey döneminde Abbâsî Halifeliği'nin egemenlik sürdüğü yerde başladığı görülmektedir⁵⁸¹.

Selçuklular, hem devletlerinin menfaati hem de inançları bakımından Sünnî inancı İslâm âlemine hâkim kılmak için çabalamışlardır⁵⁸². İslâm ülkelerini Sünnî inanç altında birleştirmeyi amaçlamışlardır⁵⁸³. Kuruldukları yıldan itibaren Abbâsî Hilafeti'nin ve Sünnî İslâm dünyasının savunulmasını amaç edinmişlerdir⁵⁸⁴. Halife'ye karşı ciddi bir bağlılık sergilemişlerdir⁵⁸⁵. Şîî hareketlere karşı askerî faaliyetler düzenleyerek, İslâm coğrafyasında birliği ve beraberliği sağlamaya çalışmışlardır⁵⁸⁶. Dolayısıyla Fâtımîlerle askerî bakımdan ciddi mücadeleler yapmışlardır⁵⁸⁷. Bu anlamda Selçukluların batı politikasının temellerinin Tuğrul Bey zamanında atıldığını ifade edebiliriz⁵⁸⁸. Nitekim bu dönemde, batı İslâm

⁵⁷⁶ Sutay, a.g.t., s. 282.

⁵⁷⁷ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 165.

⁵⁷⁸ Gökhan, a.g.m., s. 94.

⁵⁷⁹ Ocak, a.g.e., s. 192-193.

⁵⁸⁰ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 160.

⁵⁸¹ Gökhan, a.g.m., s. 106.

⁵⁸² O. Turan, "Türkler ve İslâmiyet", s. 298; Bağlıoğlu, a.g.m., s. 217.

⁵⁸³ Bağlıoğlu, a.g.m., s. 216.

⁵⁸⁴ Toysal, a.g.t., s. 30.

⁵⁸⁵ Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 206.

⁵⁸⁶ Ocak, a.g.e., s. 361.

⁵⁸⁷ Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi", s. 272.

⁵⁸⁸ Kuşçu, a.g.m., s. 654.

memleketlerinde Selçuklu egemenliğini yayma çalışmaları yolunda en önemli faaliyetler gerçekleştirilmiştir⁵⁸⁹.

Burada şu hususu belirtmek gerekir ki; Büyük Selçuklu Devleti döneminde Şîî unsurlar müfrit (aşırı) ve mutedil (ılımlı) olmak üzere ikiye ayrılmaktaydılar⁵⁹⁰. Müfrit Şîîler de kendi içerisinde dört kategoriye bölünmekteydiler. Bunlar; “1-İslam inancını bozacak derecede aşırı itikadı sapmalar gösteren Şîî ekol. 2-Müslüman halkın huzurunu bozacak saldırgan davranışlar sergileyen Şîî gruplar. 3-İslam dünyasına hâkim olmak için siyasî düşünceler taşıyan ve bunu eylemleriyle ortaya koyan Şîîler. 4-Selçuklu Devlet çatısı altında yaşadıkları halde başka devletler hesabına çalışan ve böylece vatana ihanet eden Şîî guruplar⁵⁹¹.” şeklinde idi.

Devletin ve sultanların müfrit yani aşırı Şîî oluşumlarla, ılımlı olanlara karşı yaklaşım biçimi farklı olmuştur. Aşırılığa giden Şîîlerle mücadele edilirken, ılımlı olan Şîîlere karşı herhangi bir mücadele içerisine girilmemiştir⁵⁹². Dolayısıyla Selçukluların Sünnîlik siyasetleri, İslâm dünyasını baltalama amacı taşıyan, hürriyete düşman olan ve İslâmiyet için bir tehlike oluşturan müfrit yani aşırı Şîîlere yönelik olmuştur⁵⁹³. Bu bakımdan “Selçukluların bu siyasetine hürriyeti koruyucu gözüyle bakılabilir”⁵⁹⁴.

Selçukluların Şîîlere karşı politikası, bazı Şîî yazarlar tarafından tahakküm ve zorbalık şeklinde algılanmıştır. Çünkü onlar, Şîîlerin yıkıcı faaliyetlerini görmeksizin bu nitelendirmeyi yapmışlardır. Hatta Selçukluların Irak-ı Acem, Cibâl, Taberistan, Fars ve Irak-ı Arab topraklarında bulunan Şîîleri öldürdüklerini, Şîî katliamı yaptıklarını söyleyerek, Selçuklular aleyhinde kötü bir imajın oluşması için çabalamışlardır. Fakat Selçuklular döneminde Şîîlere karşı alınan önlemlerin, yalnızca devleti ve düzeni tehdit eden müfrit Şîîlere yönelik olduğu, Selçukluların

⁵⁸⁹ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 87.

⁵⁹⁰ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 168.

⁵⁹¹ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 153.

⁵⁹² Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 168; O. Turan, “Türkler ve İslâmiyet”, s. 300.

⁵⁹³ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 22; O. Turan, “Türkler ve İslâmiyet”, s. 300.

⁵⁹⁴ O. Turan, aynı yer.

mutedil Şîîlere herhangi bir kötülük yapmadıkları bir gerçektir⁵⁹⁵. Abdülcélil Kazvinî gibi bazı Şîî âlimler de bu duruma işaret ederek, Selçuklular sayesinde özgürlük ve himaye gördüklerini, Selçukluların İslâm'a mühim hizmetlerde bulunduklarını ve tüm kötülükleri ortadan kaldırmak için çabaladıklarını ifade etmiştir⁵⁹⁶.

Şîî Fâtımîlerin Selçuklularla İslâm dünyasının her bölgesinde, özellikle Abbâsî Halifesi'nin merkezi olan Bağdad'ın yanında Suriye ve Hicaz bölgelerinde de mücadele ettikleri görülmektedir. Çünkü Fâtımîler, İslâm dünyasının kutsal toprakları olan Mekke ve Medine'de hâkimiyet kurup, bu bölgelerde Şîî Halife adına hutbe okutmak istemişlerdir. Bu durum, onlar için önemli bir güç gösterisiydi. Bu anlamda Selçuklular, İslâm dünyası için tehlikeli faaliyetlerde bulunan Fâtımîler meselesini halletmeyi kendileri açısından bir görev olarak görmüşlerdir. Bu vazgeçilmez vazife ise, ilk olarak Tuğrul Bey ile başlamıştır⁵⁹⁷.

Selçuklular, Tuğrul Bey döneminden itibaren Fâtımîlerin hâkimiyet kurduğu bölgeleri ele geçirmek amacıyla askerî faaliyetlerde bulunmuşlardır⁵⁹⁸. Irak'ın, Suriye'nin, Filistin'in ve Mısır'ın alınması, Tuğrul Bey ve Selçukluların batı politikasının önemli bir ögesi olmuştur⁵⁹⁹. Fakat Tuğrul Bey döneminde zamanın şartları gereği ilk olarak Bağdad'daki Fâtımîleri ortadan kaldırmak ve Anadolu'daki fetihlerle uğraşmak zorunluluğundan dolayı Suriye bölgesinde fetih hareketleri olmamıştır⁶⁰⁰.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki; Selçuklular ile Fâtımîler arasında yaşanan mücadeleler, ileride de görüleceği üzere, en çok Haçlılara yaramıştır. Haçlılar için uygun bir ortam hazırlamıştır. Çünkü Selçuklu-Fâtımî mücadelesi, bölgeye gelen Haçlıların bölgede hâkimiyet kurabilmelerini kolaylaştırmıştır⁶⁰¹.

⁵⁹⁵ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 162-163.

⁵⁹⁶ O. Turan, *Mefkûre*, s. 192.

⁵⁹⁷ Ocak, a.g.e., s. 387.

⁵⁹⁸ Ocak, aynı yer.

⁵⁹⁹ Kuşçu, a.g.m, s. 653.

⁶⁰⁰ Ocak, a.g.e., s. 193.

⁶⁰¹ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 161.

1. I. Bağdad Seferi

Arslan Besâsîrî⁶⁰², Abbâsî Halifesi Kâim Biemrillah döneminde Türklere kumandanlık yapmış olan bir kişiydi⁶⁰³. Halife, onu memleketin işleriyle ilgilenmesi için vazifelendirmişti⁶⁰⁴. Fakat Besâsîrî'nin Halife'ye karşı olan davranışlarında sonradan değişiklikler olmuştur⁶⁰⁵. Halife'ye saygı göstermemiş ve daima muhalefet etmiştir⁶⁰⁶. Bu sırada bir grup Türk, Vâsıt⁶⁰⁷, ta ikamet eden Besâsîrî'nin Halife'nin sarayını yağmalayacağına ve Halife'yi hapsedeceğine dair haberleri Halife'ye bildirmiştir. Böylece Abbâsî Halifesi, Arslan Besâsîrî'nin gerçek niyetini anlamıştır⁶⁰⁸. Ayrıca bu esnada Büveyhoğulları da Besâsîrî aracılığıyla Abbasî Halifeliği'ni tahakküm altında tutmaktaydılar⁶⁰⁹. Dolayısıyla Halife, hem Arslan Besâsîrî'nin hem de Büveyhoğullarının tahakkümünden şikâyetçi olmaya başlamıştır⁶¹⁰.

Bağdad'da Büveyhîlerin uyguladıkları baskılar, Abbâsî Halifesi ile Selçukluların ilişkilerinin gelişmesine yol açmıştır⁶¹¹. Çünkü Halife, kendisini Şîî

⁶⁰² Arslan Besâsîrî, Ebû Mansur el-Besâsîrî ismiyle de anılmaktadır. Bir diğer adı ise, Ebu'l-Hâris Arslan et-Türkî'dir. Besâsîrî, İran'daki Besâ şehrinde doğmuştur. (İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 1.) Türk asıllı bir köledir. (İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 492.) İlk efendisinin Fars civarındaki Besâ şehrinde olmasından dolayı Besâsîrî adını almıştır. Büveyhî Emîri el-Melikü'r-Rahîm Hüsrev Fîruz döneminde huzurun sağlanmasında önemli görevi olmuştur. (Erdoğan Merçil, "Besâsîrî" mad., *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 528.) Besâsîrî, Şîî inancı benimsemiş ve Büveyhî hizmetine girmiştir. Onun amacı Abbâsî Halifesi'ni tarih sahnesinden silmekti. O, Abbâsîler yerine Fâtımî Halifesi'nin tek güç olmasını istiyordu. (Öztuna, a.g.e., s. 387.) Oldukça güçlenen ve otoritesi büyüyen Besâsîrî, ülkeleri istilâyla almış ve adı, Arap ve Acem emirleri içerisinde yayılmıştır. Daha sonra onun adına Irak, Ahvaz ve dolaylarındaki camilerde de hutbe okunmuştur. (Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem*, s. 17.) Besâsîrî ile Abbâsî Halifesi arasında 1054 yılında Kureyş b. Bedran'ın adamlarından dolayı ihtilaf çıkmıştır. "*Bunun sebebi olarak Reisü'r-Rüesayı suçlayan Besasiri: "Ben sadece şehirleri harabeye çeviren ve Oğuzlarla haberleşerek onları tahrik eden Reisü'r-Rüesa'ya karşıyım" demek suretiyle şikâyetini dile getirmesi Halife ile Besasiri arasındaki ilk anlaşmazlığın da başlangıcı olmuştu*". (Sutay, a.g.t., s. 306.)

⁶⁰³ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 37.

⁶⁰⁴ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 1.

⁶⁰⁵ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem*, s. 15.

⁶⁰⁶ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 38; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, C. 12, s. 193.

⁶⁰⁷ Vâsıt, Irak'ta bugün mevcut olmayan bir şehir idi. Güney Irak'taki bataklık alanının kuzeydoğusunda Emevîlerin Irak valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî tarafından inşa edilmişti. (Mehmet Mahfuz Söylemez, "Vâsıt" mad., *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 541.)

⁶⁰⁸ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 4; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem*, s. 17.

⁶⁰⁹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 40.

⁶¹⁰ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 605.

⁶¹¹ Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 73.

saldırılarından kurtaracak ve eski gücüne kavuşmasını sağlayacak bir kuvvet bulmaya yönelmişti. Halife'yi içine düştüğü durumdan kurtaracak olan güç ise Selçuklulardı⁶¹². Doğuda ve batıda yapılan fetihler sonucunda Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırları genişlemiş ve devletin gücü artmıştı⁶¹³. Bu ise Halife'nin dikkatini çekmiştir. Halife ilk zamanlarda Selçukluları uyaran ve yönlendiren bir tutum sergilemesine rağmen⁶¹⁴, Abû'l-Farac'ın da bahsettiği gibi, artık Selçukluları öven bir tavır takınmaya başlamıştır⁶¹⁵. Şîî Büveyhoğulları ise Selçukluların gücünden dolayı korkuya kapılmışlardır⁶¹⁶.

Gazneli Sultan Mahmud zamanında İran bölgesine bir sefer düzenlenerek, Büveyhîlerin Rey'de bulunan kolu kırılmıştı. Fakat Sultan Mahmud, daha çok Hindistan bölgesindeki fetih faaliyetleriyle ilgilendiğinden dolayı Büveyhîlerin diğer kolları ortadan kaldırılamamıştı⁶¹⁷. Tuğrul Bey'in ise Sünnî bir inanca sahip olması, Şîî olan Büveyhîlere karşı Abbâsî Halifesi ile işbirliği yapmasını sağlamıştır⁶¹⁸. Bu sadece Tuğrul Bey için geçerli olan bir durum değildi. Çünkü diğer Selçuklu sultanları da Halife'yi tehditlerden korumayı amaç edinmişlerdir. Halife'ye saygı göstererek onunla işbirliği yapmışlardır⁶¹⁹. Nitekim Abbâsî Halifeleri ile Selçuklu sultanları arasındaki yakınlaşmalar, İslâm dünyasında birlik ve beraberliğin kurulması açısından önem taşımaktaydı⁶²⁰.

Kaynaklarda Halife'nin Tuğrul Bey'i Bağdad'a davet konusunda çok ısrarcı olduğu, hatta yakasını bırakmadığı şeklinde ifadeler bulunmaktadır⁶²¹. Bunun sebebi ise bahsedildiği üzere; Fâtımî Devleti ile Büveyhoğullarının Halife'yi zor durumda bırakmalarıydı. Ayrıca Doğu Roma İmparatorluğu da Abbâsî Halifeliği aleyhine sürekli hudutlarını genişletme sürecine başlamıştı. Dolayısıyla bu durum içerisinde

⁶¹² Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 164.

⁶¹³ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 40.

⁶¹⁴ Balık, a.g.e., s. 118.

⁶¹⁵ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 306.

⁶¹⁶ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 40.

⁶¹⁷ Kaya, a.g.m., s. 3.

⁶¹⁸ Karadaş, a.g.m., s. 95

⁶¹⁹ Kolbaşı, a.g.m. s. 208.

⁶²⁰ Ocak, a.g.e., s. 251.

⁶²¹ Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, s. 7.

Halife, Selçukluları adeta bir kurtarıcı olarak görmüştür⁶²². Kendisini Şîî tehlikelerden ancak Tuğrul Bey'in kurtaracağına inanmıştır⁶²³. Halifelik kurumunun devamı açısından Selçuklular gibi güçlü yöneticilerin varlığının oldukça önemli olduğunu kavramıştır⁶²⁴.

Halife, yolladığı elçiler vasıtasıyla Tuğrul Bey'in Arslan Besâsîrî'ye karşı kendisine yardım etmesi için Bağdad'a gelmesini istemiştir⁶²⁵. Fakat Halife'nin dördüncü kez davetinden sonra Tuğrul Bey'in Bağdad'a girdiği görülmektedir⁶²⁶. Tuğrul Bey'in dördüncü kez davetten sonra Bağdad'a girmesinin sebebi ise, o sıralarda Orta ve Batı İran fütuhatıyla ilgilenmesiydi. Tuğrul Bey, işlerini hallettikten ve Doğu Roma seferinden sonra siyasi şartların Selçukluların lehine döndüğünü fark etmiştir⁶²⁷. Bunun sonucunda Halife'yi ve İslâm dünyasını rahatsız eden olaylarla mücadele etme kararı almıştır⁶²⁸.

Hem Abbâsî Halifesi'nin fiilî fonksiyonunu yitirmesi ve Hilafet kurumuyla birlikte onun temsil ettiği Sünnî inancın tehlikeye girmesi, hem de Selçukluların hâkimiyet sahasını İslâm dünyasında yaygınlaştırma arzusu Tuğrul Bey'in Bağdad'a girişini lüzumlu hale getirmiştir⁶²⁹. Tuğrul Bey, Abbâsî Halifesi'ni Şîî Büveyhîlerin baskısından kurtarmak istemiştir⁶³⁰. Bu suretle hem Sünnî İslâm dünyasının sempatisini elde edebilir hem de Türk'ün kuvvetini Hıristiyan dünyasına kanıtlamış olabilirdi⁶³¹. Dolayısıyla Tuğrul Bey'in Bağdad'a davet edilişi konusu hem İslâm dünyası hem de Selçuklular açısından son derece önemli bir konudur. Çünkü Tuğrul Bey'in Bağdad'a çağrılışı, “İslâm dünyasının siyasî liderliğinin Büveyhîlerden alınıp

⁶²² Balık, a.g.e., s. 118.

⁶²³ Çağfer Karadaş, “Selçuklular'ın Din Politikası”, *İstem*, S. 2 (2003), s. 100.

⁶²⁴ Mansurnoor, a.g.m., s. 731.

⁶²⁵ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, s. 1; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 13; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 38; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 17; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 50.

⁶²⁶ Ocak, a.g.e., s. 337.

⁶²⁷ Özgüdenli, “Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063)”, s. 65.

⁶²⁸ Adalıoğlu, a.g.m., s. 661.

⁶²⁹ Aydın Çelik-Taner Yıldırım, “Tuğrul Bey Dönemi Bağdad'ta Sosyal Karışıklıklar ve Tabii Afetler”, *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, (Kayseri, 27-30 Eylül 2010), Ankara 2014, s. 99.

⁶³⁰ C.E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, çev. Erdoğan Merçil-M. İpşirli, İstanbul 1980, s. 147; O. Turan, *Meşkûre*, s. 203; Günaltay, “İslâm Dünyasının İnhitatı Sebebi-Selçuk İstilası Mıdır?”, s. 279.

⁶³¹ Kafesoğlu, *Türk-İslâm Sentezi*, s. 101.

*Selçuklular'a verilmesi konusunda atılmış önemli bir adımdır*⁶³²". Ayrıca Tuğrul Bey Irak, Suriye, Filistin ve Mısır topraklarını almak ve İslâm coğrafyasında birliği sağlamak konusunda da önemli bir fırsat kazanmıştır⁶³³.

Tuğrul Bey'in Bağdad'a giriş tarihi 1055 olarak verilmiştir⁶³⁴. Fakat bu tarih Ahmed bin Mahmûd'un eserinde 1058 olarak geçmektedir⁶³⁵. İleride de bahsedileceği üzere Tuğrul Bey'in Bağdad'a düzenlediği birinci seferinden sonra Şîf Fâtımî Devleti'nin Arslan Besâsîrî'yi destekleyerek onun yanında toplanmaya başladığı; Arslan Besâsîrî'nin 1057 yılında Sincar bölgesinde Kutalmış Bey'in yönetimindeki Selçuklu kuvvetlerini yenilgiye uğrattığı; Tuğrul Bey'in kuvvetleriyle birlikte Besâsîrî üzerine yürüdüğü ve Besâsîrî'nin de Mısır'a kaçtığı⁶³⁶ düşünülürse, 1055 yılı daha mantıklıdır.

Tuğrul Bey'in Bağdad'a girişi, Türk-İslâm tarihinde önemli bir yere sahiptir. Eğer Tuğrul Bey Bağdad'a girmemiş olsaydı, belki de Ortodoğu coğrafyasında dinî inanç ve siyasi yapı bambaşka olacaktı. Fakat İslâm tarihinde ilk kez bağımsız bir Türk sultanı, Bağdad'a girmiştir⁶³⁷. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Cahen'e göre; *"Tuğrul Bey'in Bağdad'a girişi şiddet yoluyla fetih karakteri taşımamaktadır"*⁶³⁸. Tuğrul Bey Bağdad'a giriş amacının; Hz. Peygamber'in Halifesi'ne hizmet ederek onur kazanmak, Mekke'ye giderek orada ibadette bulunmak ve dua etmek, Hacıların geçtiği tüm güzergâhların güvenliğini ve

⁶³² Kuşçu, a.g.m, s. 651.

⁶³³ Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası", s. 109.

⁶³⁴ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 4; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 19; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 98; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 17; O. Turan, *Meşkûre*, s. 203; Sümer, a.g.e., s. 118; Abdülkerim Özaydın, "Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 424; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 49; Ryan, a.g.m., s. 547.

⁶³⁵ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 38.

⁶³⁶ Alptekin, a.g.m., s. 111.

⁶³⁷ Ülkü, a.g.e., s. 786.

⁶³⁸ Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", s. 1386.

korunmasını sağlamak, Suriye'yi ve Mısır'ı almak olduğunu söylemiştir⁶³⁹. Ayrıca Şîî Fâtımî Halifesi'ni bölgeden uzaklaştırmak istemiştir⁶⁴⁰.

Tuğrul Bey'in Suriye ve Mısır ile ilgili amacı, Fâtımî Devleti'ne son vermek düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Bu ise sadece Tuğrul Bey için değil, Abbâsî Halifeliği açısından da çok önemliydi. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi Mısır Fâtımî Halifeliği, Abbâsî Halifeliği'ne karşı siyasi ve dinî bir güç şeklinde ortaya çıkmıştı⁶⁴¹. Diğer yandan Tuğrul Bey batıya doğru ilerleyişini haklı bir nedene bağlamak istiyordu⁶⁴². Dolayısıyla Tuğrul Bey'in amacı, Suriye'de ve Mısır'da hâkimiyet kurmuş olan Fâtımî Devleti'ni tarih sahnesinden silmekti⁶⁴³. Bu ise, Fâtımîlere karşı savaş ilan ettiğinin göstergesiydi⁶⁴⁴.

Tuğrul Bey'in Bağdad'a geliş sebebini sadece Abbâsî Halifesi'ni baskıdan kurtarma amacına⁶⁴⁵ ve dinî bir gayeye bağlamak doğru olmayabilir. Siyasi sebeplerin de göz önünde bulundurulması gerekir⁶⁴⁶. Çünkü Tuğrul Bey, Selçukluların hâkimiyet sahasını İslâm dünyasında yaygınlaştırma arzusunu taşımaktaydı⁶⁴⁷. Büyük Selçuklu Devleti'nin Ortadoğu⁶⁴⁸ topraklarında meşru bir güç olarak tanınabilmesi için bu sefer önemliydi⁶⁴⁹.

Abbâsî Halifesi, Tuğrul Bey'in Bağdad'a gelişine büyük ehemmiyet göstermiştir. Daha Tuğrul Bey Bağdad'a gelmeden adına camilerde hutbe

⁶³⁹ Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 306; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 462; Müneccimbaş, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 19; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 78; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem*, s. 19; O. Turan, *Mefkûre*, s. 203; Alican, a.g.e., s. 17-18.

⁶⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 462.

⁶⁴¹ Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası", s. 109.

⁶⁴² Ağırnaslı, a.g.t., s. 24.

⁶⁴³ Merçil, "Besâsîr" mad., s. 528.

⁶⁴⁴ Sutay, a.g.t., s.307.

⁶⁴⁵ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 103.

⁶⁴⁶ Bodmer, a.g.m., s. 36; Kaya, a.g.m., s.1.

⁶⁴⁷ Çelik-Yıldırım, s. 99.

⁶⁴⁸ Ortadoğu, bazıları için Kuzey Afrika'yı ve Yakın Doğu'yu tarif etmek amacıyla kullanılmış bir kavram iken; bazıları için de hudutları Güneybatı Asya bölgesine değin uzanan bir coğrafyayı ifade etmek için kullanılmıştır. Diğer yandan Anadolu, Irak, Horasan ve Mâverâünnehir topraklarına değin uzanan İran coğrafyasını ve Doğu Akdeniz'i ifade etmek için de Ortadoğu kavramının kullanıldığı görülmektedir. Selçukluların ise Ortadoğu'daki hâkimiyetlerinin Azerbaycan, Nahcivan, Ermenistan, Gürcistan, Türkiye, İran, Irak, Suriye, Filistin gibi ülkeleri kapsadığı belirtilmiştir. Ayrıca Selçuklular Umman, Hicaz ve Yemen topraklarına değin seferler de gerçekleştirmişlerdir. (Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 152.)

⁶⁴⁹ Ağırnaslı, a.g.t., s. 22.

okutmuştur⁶⁵⁰. Hizmetlerinden dolayı minnetlerini sunarak, “Rükneddin” unvanını vermiştir⁶⁵¹. Ona pek çok hediye yollamıştır⁶⁵². Bu durum Tuğrul Bey’e İslâm dünyası için gerçekleştirdiği hizmetlerden dolayı bir mükâfat olarak görülmekteydi. Tuğrul Bey’in bu ilk Bağdad Seferi ile birlikte, İslâm topraklarının mühim bir kısmında hâkimiyet kurduğu görülmektedir. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz üzere; bu dönemde Abbâsîler, İslâm dünyasının yegâne gücü olma niteliklerini yitirmiş durumdaydılar⁶⁵³.

Bağdad’daki Türk askerleri, varlıklarının sonlandırılacağını düşünerek Tuğrul Bey’in gelişinden memnun olmamışlardır⁶⁵⁴. Bu Türk askerleri, Büveyhoğulları hizmetindeki gulam kökenli Türklerdi⁶⁵⁵. Arslan Besâsîrî ise Rahbe’ye kaçmıştır⁶⁵⁶. O sırada, Mısır’ın hâkimiyetini elinde bulunduran Mustansır, Arslan Besâsîrî ile dostluk kurmuş ve onu desteklemiştir⁶⁵⁷.

Arslan Besâsîrî’nin, Tuğrul Bey’in Bağdad’a girmesi sonucu hapse atıldığı ifade edilmiştir⁶⁵⁸. Eğer Arslan Besâsîrî hapsedilmiş olsaydı, Tuğrul Bey onun üzerine Kutalmış’ı göndermezdi. Fakat Tuğrul Bey tarafından Arslan Besâsîrî üzerine Kutalmış’ın gönderildiği bilinmektedir. Hatta Arslan Besâsîrî’nin Kutalmış’ı yendiği ve durumunu bir hayli kuvvetlendirdiği ifade edilmektedir⁶⁵⁹. Arslan Besâsîrî’nin Tuğrul Bey’in Bağdad’a girmesiyle birlikte uzaklaştırıldığına dair bilgiler de mevcuttur⁶⁶⁰. Fakat Arslan Besâsîrî uzaklaştırılmamış, aksine kendisi

⁶⁵⁰ Toysal, a.g.t., s. 35.

⁶⁵¹ Apak, a.g.e., s. 447.

⁶⁵² Reşîdü’l-dîn Fazlullah, *Cami’ü’t-Tevarih*, s. 99.

⁶⁵³ Toysal, a.g.t., s. 35.

⁶⁵⁴ Sümer, a.g.e., s. 118.

⁶⁵⁵ Pehlivanlı, a.g.m., s. 13.

⁶⁵⁶ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-taleb*, s. 4; el-Hüseynî, *Ahbârü’d-Devleti’s-Selçukiyye*, s. 13; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 38; Abdurrahman İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi’l-Ümem*, s. 17; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 50.

⁶⁵⁷ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 38.

⁶⁵⁸ Öztuna, a.g.e., s. 388.

⁶⁵⁹ Ülkü, a.g.e., s. 786.

⁶⁶⁰ İbnü’l-Esîr, *el Kâmil fî’t-tarih*, C. 9, s. 465.

kaçmıştır. Onun kaçtığına dair kaynaklarda bilgiler bulabiliriz⁶⁶¹. Eğer Besâsîrî uzaklaştırılmış olsaydı, Tuğrul Bey onun üzerine Kutalmış'ı göndermezdi.

Tuğrul Bey'in I. Bağdad Seferi sırasında Oğuzlar, Bağdad'da çok fazla yağma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bağdad'ın çevresinde bulunan yerleşim yerlerini tahrip etmişlerdir⁶⁶². Bundan dolayı Bağdad'da ziraat işleri olumsuz etkilenmiş ve yiyecekler azalmıştır⁶⁶³. Çift sürmek için kullanılan öküzlerin fiyatlarında artışlar olmuştur⁶⁶⁴.

a. Büveyhîler Devleti'nin Yıkılışı

Selçuklu ordusunun Bağdad'a gelişiyle birlikte, Türk asıllı Büveyhî askerleriyle Selçuklu askerleri arasında bir fitne⁶⁶⁵ yaşanmıştır⁶⁶⁶. Bu bahaneyle Tuğrul Bey, yaşanan olaylar sonucunda Büveyhî hükümdarı Melikü'r-Rahîm'i tutuklamıştır⁶⁶⁷. Melikü'r-Rahîm, Arslan Besâsîrî ile dosttu. Besâsîrî kaçmasına

⁶⁶¹ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s. 13; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 4; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 38; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem*, s. 17.

⁶⁶² İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 466.

⁶⁶³ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 21.

⁶⁶⁴ Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 307-308.

⁶⁶⁵ Bu fitne şu şekilde gerçekleşmiştir; Tuğrul Bey Bağdad'a geldiğinde, askerleri yiyecek bulmak ve halktan ihtiyaçlarını satın almak amacıyla şehre girmişlerdir ve halka iyi muamelede bulunmuşlardır. Başka bir gün, bazı askerler Bâbu'l-Eceze'ye gidip, ahaliden birini saman almak amacıyla götürmüşlerdir. Fakat adam askerlerin ne söylediğini kavrayamamıştır ve bundan dolayı halktan yardım istemiştir. Bunun üzerine halk, askerlere bağışmaya başlamış ve askerleri taşlamıştır. Etraftaki herkes bu olayı işitince Melikü'r-Rahîm ile Tuğrul Bey'in savaş ettiklerini düşünmüşlerdir. Bunun sonucunda şehrin dört bir yanında karışıklıklar yaşanmıştır ve birtakım çarpışmalar meydana gelmiştir. Neticede yaşanan çarpışmalar sırasında iki taraftan da pek çok insan ölmüştür. Tuğrul Bey, bu durum karşısında yaşanan olayların sorumlusu olarak Melikü'r-Rahîm ve askerlerini tutmuştur. Abbâsî Halifesi ise Tuğrul Bey'e haber gönderip Melikü'r-Rahîm ve adamlarının tutuklatılmasını ve Bağdad'ın yağmalanmasını iyi karşılamamıştır. Onların kendi emri ve korumasıyla Tuğrul Bey'in yanına gittiklerini, onları salmasını söylemiştir. Eğer onları salmazsa kendisinin Bağdad'ı terk edeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Tuğrul Bey onların bazısını serbest bırakırken, Melikü'r-Rahîm'e ait iktaları ise almıştır. Bu olaylardan sonra Melikü'r-Rahîm'in askerleri Arslan Besâsîrî'nin emri altına girmişlerdir. Böylece Arslan Besâsîrî'nin yandaşlarının sayısı artmış ve Besâsîrî güçlenmiştir. (İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 463-465; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 19-20.) Alışveriş için Bağdad'a gelen Selçuklu askerleri ile halk arasında dil ihtilafından dolayı çıkan kavgayı, Bağdad'da kalan Türklerle, Deylemli askerlerin fırsata çevirdikleri ifade edilmektedir. Yani bu durumdan yararlanıp, Büveyhî askerlerin Selçuklu kuvvetlerine saldırdıkları belirtilmektedir. Neticede Selçuklu ordusu bu saldırı girişimini önlemiştir. (Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 605.)

⁶⁶⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 19.

⁶⁶⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 20.

rağmen, O Bağdad'dan gitmemişti⁶⁶⁸. Ayrıca Selçuklu egemenliği altında bulunan Şiraz ve civarını istila ederek Tuğrul Bey adına okunan hutbeyi kaldırmıştı⁶⁶⁹. Tuğrul Bey de Bağdad'da yaşanan çatışmalardan onu sorumlu tutmuştur. Nitekim onun, Arslan Besâsîrî ile müttefik olduğunu ve Halife hakkında olan kötülüğünü öğrenmiştir. Böylece Büveyhî hükümdarı, Taberistan'da Taberek adındaki bir kaleye hapsedilmiş ve daha sonra o kalede ölmüştür⁶⁷⁰. Onun Bağdad'daki hâkimiyet süresi altı sene idi⁶⁷¹. Öldürülmesi sonucunda Büveyhîler Devleti tarih sahnesinden silinmiştir⁶⁷².

Büveyhîler Devleti'nin 1055 yılında yıkılması⁶⁷³ sonucunda Abbâsiler, Büveyhî baskısından kurtulmuştur⁶⁷⁴. Batı İran'da ve Irak'ta Büveyhî egemenliği sona ermiştir⁶⁷⁵. Bağdad'da güvenlik sağlanmıştır⁶⁷⁶. Büveyhoğullarının hâkimiyeti altında bulunan topraklar ise Selçuklu hudutları içerisine alınmıştır⁶⁷⁷. “*Tuğrul Bey, Büveyhi askerlerinin iktidarına da el koymuştur.*”⁶⁷⁸. Dolayısıyla ilk hedef Fâtımîler olmasına rağmen, öncelikli olarak onların idaresinde olan Büveyhîler Devleti'ni ortadan kaldırmak için askerî faaliyetler yürütülmüştür⁶⁷⁹.

Büveyhîler, Selçuklulara karşı etkili bir politika izleyebilirlerdi. Tuğrul Bey'in Bağdad'a gelişinden rahatsızlık duyan halkı, Selçuklulara karşı kullanabilirlerdi. Hatta Fâtımîlerle bir ittifak oluşturabilirlerdi⁶⁸⁰. Eğer bunları gerçekleştirebilselerdi, bu Tuğrul Bey için mühim bir engel olabilirdi⁶⁸¹. Fakat X. yüzyılın ikinci yarısından beri askerî ve siyasi açıdan zor durumda olan Büveyhîler, Bağdad halkını Selçuklulara karşı kışkırtabilecek bir kuvvete sahip değillerdi. Büveyhîlerin

⁶⁶⁸ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 39.

⁶⁶⁹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 40.

⁶⁷⁰ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 39.

⁶⁷¹ Müneccimbaşı, *Câmiu 'd-düvel*, C. I, s. 20; Mîrhând, *Ravzatu 's-Safâ*, s. 80.

⁶⁷² Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 39.

⁶⁷³ Göksu, a.g.m., s. 297; Bodmer, a.g.m., s. 36.

⁶⁷⁴ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 105.

⁶⁷⁵ Barbara Brend, “Doğu'dan Gelen Yenileşme Hareketi Selçukluların İran ve Anadolu'ya Girişi”, çev. Ayşe Üstün, *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. IX (1995), s. 392.

⁶⁷⁶ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 50.

⁶⁷⁷ Uluçay, a.g.e., s. 45.

⁶⁷⁸ Arıkan, a.g.t., s. 124.

⁶⁷⁹ Ocak, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, s. 272.

⁶⁸⁰ Ağırnaslı, a.g.t., s. 27.

⁶⁸¹ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 102.

Fâtımîlerle olan ilişkileri de sağlam temellere dayanmamaktaydı⁶⁸². Çünkü Büveyhîler Fars; Fâtımîler ise Arap kültüründendi. İkisi de Şîî olmalarına rağmen, Şîîliğin çeşitli kollarına mensuplardı⁶⁸³. Dolayısıyla Büveyhîler, Tuğrul Bey'e karşı bir ordu hazırlayamamışlardır⁶⁸⁴.

Tuğrul Bey'in Bağdad'a girerek burayı Büveyhoğullarından temizlemesi, İslâm dünyasında Sünnîlerin Şîîlere karşı kazandığı bir zafer olarak görülmektedir⁶⁸⁵. Tuğrul Bey gibi diğer Selçuklu sultanları da Sünnî inancı İslâm topraklarında hâkim kılmak için çabalamışlardır⁶⁸⁶. Tüm Müslümanları, Sünnî İslâm inancına bağlamayı düşünmüşlerdir⁶⁸⁷. Tuğrul Bey, aldığı güvenlik önlemleriyle Şîî tehlikesini önemli ölçüde engellemiştir. Böylece Abbâsî Halifesi, Selçuklular sayesinde İslâm ülkeleri nezdinde eski saygınlığına tekrar kavuşmuştur⁶⁸⁸.

Tuğrul Bey'in, Abbâsî Halifesi'ni Şîîlerin baskısından kurtarması ve Sünnî siyaset benimsemesi, Sünnî İslâm dünyasının yakınlığını kazanmasına yol açmıştır⁶⁸⁹. Bosworth da eserinde bu olaya, “*Bu siyaset ona Sünnî sempatisini temin etmekte yardımcı oldu*⁶⁹⁰.” ifadesini kullanarak dikkat çekmektedir. Böylece Tuğrul Bey, Abbâsî Halifesi'ne yaptığı hizmetle Abbâsî-Sünnî yanlısı bir politika takip ettiğini göstermiştir⁶⁹¹.

Tuğrul Bey'in Bağdad'da Şîîler üzerindeki hâkimiyeti, Abbâsî Halifesi'ni çok memnun etmiştir⁶⁹². Çünkü Tuğrul Bey, Büveyhîler Devleti'ni yıkmış, Halifelîğe karşı yürütülen Fâtımî saldırılarını ortadan kaldırmıştır. Böylece Abbâsî Halifelîği'ni eski gücüne kavuşturmuştur. Bu faaliyetleriyle Tuğrul Bey, İslâm memleketlerinin

⁶⁸² Ağırnaslı, a.g.t., s. 27.

⁶⁸³ Ağırnaslı, a.g.t., s. 28.

⁶⁸⁴ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 102.

⁶⁸⁵ Uluçay, a.g.e., s. 46.

⁶⁸⁶ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 17.

⁶⁸⁷ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 18.

⁶⁸⁸ Karadaş, a.g.m., s. 100.

⁶⁸⁹ Karadaş, a.g.m., s. 95.

⁶⁹⁰ Bosworth, a.g.e., s. 147.

⁶⁹¹ Genç, a.g.m., s. 649.

⁶⁹² Alptekin, a.g.m., s. 111; Ryan, a.g.m., s. 547.

takdirini kazanmıştır⁶⁹³. Bu anlamda Tuğrul Bey döneminin, hem Büyük Selçuklu Devleti açısından hem de Abbâsî Halifeliği açısından önemli bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu devirde Bağdad, Selçuklu hâkimiyeti olarak adlandırılan yeni bir döneme girmiştir⁶⁹⁴.

Tuğrul Bey'in 1055 yılında Bağdad'a girerek Şîî Büveyhîler Devleti'ni tarih sahnesinden silmesi ve Abbâsî Halifesi'ni Şîî baskısından kurtarıp ona eski saygınlığını kazandırması, İslâm dünyası açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bundan sonraki süreçte de Selçuklular, İslâm topraklarını iç ve dış tehlikelere karşı korumaya devam etmişlerdir. Böylece Selçuklularla birlikte İslâmiyet yeniden güç kazanmıştır⁶⁹⁵.

Tuğrul Bey tarafından Bağdad'ın ele geçirilmesi, Fâtımî Devleti'nin siyasi politikalarına oldukça zarar vermiştir. Çünkü Selçuklular, İslâm dünyasının önemli bir kısmında söz sahibi olmuşlar ve Şîî Fâtımîlere karşı, Sünnî İslâm âleminin koruyuculuğu görevini üstlenmişlerdir⁶⁹⁶. Bu anlamda Selçukluların askerî faaliyetleri içerisinde I. Bağdad Seferi'nin yerinin oldukça önemli olduğunu söyleyebiliriz.

b. Musul Seferi

Tuğrul Bey'in, Sünnî İslâm dünyasının merkezi Bağdad'a düzenlediği birinci seferinden sonra Bağdad'da gerçekleştirdiği faaliyetler, Şîî Fâtımî Devleti'nin korkmasına sebep olmuştur. Fâtımîler, Bağdad'dan kaçmış olan Arslan Besâsîrî'ye yardım ederek onun yanında toplanmaya başlamışlardır⁶⁹⁷.

Arslan Besâsîrî'nin ilk hedefi kendilerine karşı gelen Musul şehri olmuştur. Bunu duyan Tuğrul Bey, Kutalmış'ı Musul'a göndermiştir. Fakat Arslan Besâsîrî 1057 yılında Sincar bölgesinde Kutalmış Bey'in yönetimindeki Selçuklu kuvvetlerini

⁶⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih Büyük Selçuklu Devleti Tarihi Siyasi-Ekonomik-Sosyal*, çev. Murat Temelli, İstanbul 2013. s. 43.

⁶⁹⁴ Çelik-Yıldırım, a.g.m., s. 95.

⁶⁹⁵ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlılık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 164.

⁶⁹⁶ Çelik-Yıldırım, a.g.m., s. 108.

⁶⁹⁷ Alptekin, a.g.m., s. 111.

mağlup etmiştir⁶⁹⁸. Daha sonra Musul'u ele geçirerek, bu bölgede Fâtımî Halifesi adına hutbe okutmuştur⁶⁹⁹. Fâtımî Halifesi, Besâsirî'nin başarısından çok memnun olmuş ve ona birçok hediye vermiştir. Dolayısıyla Besâsirî'nin zaferinden Sünnî İslâm dünyası olumsuz etkilenmiştir. Çünkü bu hadiseden sonra, Bağdad'ın batı kısmındaki topraklarda Fâtımî Halifesi adına hutbe okutulmuştur⁷⁰⁰.

Kutalmış'ın mağlup olduğu sırada Bizans hududunda yer alan Mervanîler de, Selçuklular ile Fâtımîler arasında ikili oynayarak karışıklar çıkarmışlardır. Bunun üzerine Tuğrul Bey, hem Kutalmış'ın mağlup olması hem de Mervanîlerin faaliyetlerinden dolayı bizzat Musul Seferi'ne çıkmıştır⁷⁰¹. Bu sefer sırasında ülkenin hudut bölgelerinde buğday fiyatlarında artış yaşanmıştır⁷⁰².

Tuğrul Bey, Kuzey Irak'a düzenleyeceği sefer ile Besâsirî'yi tamamen ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Fakat Besâsirî, Tuğrul Bey'in başında bulunduğu Selçuklu ordusuna karşı koyamayacağını anlayarak Mısır'a kaçmıştır. Böylece Tuğrul Bey, Kuzey Irak bölgesinde Selçuklu hâkimiyetini kurmuştur⁷⁰³. Bu bölgeyi aşırı Şîî gruplardan temizlemiştir⁷⁰⁴. Bölgenin idaresini ise İbrahim Yinal'a vermiştir. İbrahim Yinal, eskiden ağır vergiler ödemek zorunda kalan ve güvensiz bir ortamda yaşayan Musul halkını refaha kavuşturmuştur⁷⁰⁵. Tuğrul Bey daha sonra Mervanîleri de tâbi duruma getirmiştir⁷⁰⁶.

c. Tuğrul Bey'in İslâm Dünyasının Siyasi Liderliğini Üzerine Alması

Selçukluların İslâm dünyasına yaptığı hizmetler, o dönemde takdirle karşılanmıştır⁷⁰⁷. Halife, Musul Seferi'nden zaferle dönen ve Kuzey Irak bölgesinde hâkimiyet kuran Tuğrul Bey için Bağdad'da bir tören düzenlemiştir. Bu törenin

⁶⁹⁸ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 107.

⁶⁹⁹ Pehlivanlı, a.g.m., s. 14.

⁷⁰⁰ Ağırnaslı, a.g.t., s. 32.

⁷⁰¹ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 108.

⁷⁰² Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 30.

⁷⁰³ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 108.

⁷⁰⁴ Kaya, a.g.m., s. 5.

⁷⁰⁵ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 109.

⁷⁰⁶ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 108.

⁷⁰⁷ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 18.

İslâm dünyası açısından önemli bir yeri vardır. Çünkü yapılan törende Abbâsî Halifesi ile Tuğrul Bey'in statüleri belirlenmiştir⁷⁰⁸.

Halife, Tuğrul Bey'e İslâmiyet için gerçekleştirdiği hizmetler ve adaleti sağladığı için teşekkür etmiştir⁷⁰⁹. Hâkimiyet sembollerinden olan altından bir kılıç kuşatmış ve sancak ile hilatler takdim etmiştir. Ayrıca “Rüknüddin” yani “Dinin Temeli” ve “Kasîm Emîr ül- Müminîn” yani “Halifenin Ortağı” unvanlarını vermiştir⁷¹⁰. Daha da önemlisi Tuğrul Bey, 20 Ocak 1058 yılında “Doğu'nun ve Batı'nın Sultanı” ilan edilmiştir⁷¹¹. Bu unvanlar, İslâm dünyasının muhafaza vazifesini ifade etmekteydi⁷¹². Tuğrul Bey de her zaman İslâmiyet'in ve Halife'nin hizmetinde olacağını bildirmişti⁷¹³.

Doğu'nun ve Batı'nın sultanı ilan edilmesi, Tuğrul Bey'e başta Abbâsî Halifeliği'ni tanımayan topraklar olmak üzere tüm Müslüman bölgeleri fethetme hakkını vermiştir⁷¹⁴. Özellikle iki ana siyaset olan Fâtımîler ve Doğu Roma konularının halledilmesi için Selçuklular rahat bir ortam bulmuşlardır⁷¹⁵. Böylece Tuğrul Bey, Abbâsî Halifesi'nden aldığı yetkilerle Karahanlıların ve Gaznelilerin ulaşamadığı siyasi bir güce erişmiştir⁷¹⁶. İslâm dünyasında evrensel bir devlet meydana getirme düşüncesine meşru bir temel edinmiştir⁷¹⁷.

Tuğrul Bey, “Kasîm Emîr ül- Müminîn” unvanıyla Halife tarafından siyasi bir güç olarak kabul edilmiştir⁷¹⁸. Dolayısıyla İslâm dünyasının egemenliğinin temsil vazifesi Tuğrul Bey'e bırakılmıştır⁷¹⁹. Halife bunu kendi rızasıyla yapmıştır⁷²⁰.

⁷⁰⁸ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 110.

⁷⁰⁹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 95.

⁷¹⁰ O. Turan, *Mefkûre*, s. 203; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 110-111; Özaydın, “Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar”, s. 424.

⁷¹¹ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 32; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fî't-tarih*, C. 9, s. 481; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 2010, s. 345.

⁷¹² Pehlivanlı, a.g.m., s. 13.

⁷¹³ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 32.

⁷¹⁴ Cahen, a.g.e., s. 42; Ocak, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, s. 266.

⁷¹⁵ Ocak, a.g.e., s. 344.

⁷¹⁶ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 111.

⁷¹⁷ Ağırnaslı, a.g.t., s. 36.

⁷¹⁸ Ocak, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, s. 266.

⁷¹⁹ Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 44.

Böylece Tuğrul Bey zamanında Selçuklular, Sünnî İslâm dünyasının siyasi önderliğini üzerlerine almışlardır⁷²¹. Bu durum, Sünnî inancın Selçuklular sayesinde tekrar yükselişe geçmesine zemin hazırlamıştır⁷²². Halife ise sadece dinî önder olarak kalmıştır⁷²³. Tuğrul Bey, İslâm dünyasının siyasi önderliğini üzerine almasına rağmen, Halife'ye karşı her türlü saygıyı göstermiştir⁷²⁴.

Halife'nin dinî lider olarak kalması ve siyasi görevleri Selçuklulara aktarması, İslâm tarihinde önemli bir yere sahiptir⁷²⁵. Aslında siyasi otorite ile dinî otoritenin ayrılması, Büveyhîlerden itibaren zoraki de olsa gerçekleşmişti. Fakat bu durum Tuğrul Bey'in İslâm dünyasına egemen olmasıyla resmiyet kazanmıştır⁷²⁶. Böylece Sünnî İslâm ülkelerinin yazgısı Selçukluların eline geçmiştir⁷²⁷. Dolayısıyla Tuğrul Bey, İslâm âleminin maddi güç ve iktidarını temsilcisi haline gelmiştir⁷²⁸. İslâm topraklarında birliği sağlamaya çalışmıştır⁷²⁹.

Abbâsî Halifesi'nin dünya meselelerinden vazgeçtiğini gösteren unvanlar sonucunda önemli değişiklikler olmuştur. Çünkü Halife, Peygamberin temsilcisi konumuyla Müslümanların başı olarak görülen ve dünyevî meseleleri Kur'an'ı merkeze alarak yönetmekle görevli tek kişi idi. Sultanlar ise Halife'ye bağlı birer emir konumundaydılar. Fakat Türkler, kut anlayışı çerçevesinde yeryüzündeki insanların idaresi ile vazifeli kılınmıştı. Yani Allah, dünya meselelerinin düzenini Türk hakanına vermiş bulunuyordu⁷³⁰.

⁷²⁰ Koca, "İslâm Medeniyeti Çerçevesinde Türk İmajı", s. 132; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 50; Alican, a.g.e., s. 13.

⁷²¹ Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi", s. 263; Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 73; Ersan-Alican, *Türkiye Selçukluları*, s. 313; Alican, a.g.e., s. 13; Balık, a.g.e., s. 121.

⁷²² Alican, a.g.e., s. 18.

⁷²³ Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24 (2008), s. 323; Koca, "İslâm Medeniyeti Çerçevesinde Türk İmajı", s. 132.

⁷²⁴ Balık, a.g.e., s. 119; Bağlıoğlu, a.g.m., s. 215.

⁷²⁵ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 188.

⁷²⁶ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 110.

⁷²⁷ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 188.

⁷²⁸ Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 91.

⁷²⁹ Saunders, a.g.m., s. 339.

⁷³⁰ Kafesoğlu, *Türk-İslâm Sentezi*, s. 163; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 344.

Selçuklular, İslâm dünyasının siyasi liderliğini üzerlerine aldıktan sonra İslâm coğrafyasının meselelerinin çözümünde önceki dönemlere kıyasla daha büyük bir önceliğe kavuşmuşlardır⁷³¹. Çünkü Gaznelilerde ve daha evvelki İslâm devletlerinde sultanlar, İslâm Halifesi'ne bağlı Müslüman idareci konumundaydılar. Halife'nin otoritesini tanıyarak her türlü meselede dinî çerçeve dâhilinde kalmaya ve dünya işlerini şeriat hükümlerine uygun bir şekilde yürütmeye gayret etmişlerdi. Fakat Selçuklu sultanları, artık Abbâsî Halifesi'ni sadece saygıdeğer bir vatandaş olarak görerek, Hilafet başkenti Bağdad'a Büyük Selçuklu Devleti'nin bir şehri olarak bakmaya başlamışlardır. Sultan artık Halife'ye bağlı bir Müslüman idareci konumunda değil, saltanatın ve dünya işlerinin yegâne sorumlusu haline gelmiştir⁷³². Türklerin İslâm dünyası üzerindeki siyasi üstünlükleri ve liderlikleri başlamıştır⁷³³. Selçuklular sayesinde İslâm coğrafyasında manevi birlik kurulmuştur. Bu ise Selçuklulara özgü olup, kendinden öncekilerin ulaşamadığı bir özelliktir⁷³⁴.

d. Bağdad'da Yapılan Düzenlemeler ve İmar Faaliyetleri

Tuğrul Bey, I. Bağdad Seferi'nden sonra Sünnî İslâm dünyasının merkezi Bağdad'da birtakım düzenlemeler yapmıştır. Bağdad'ın ilim, sanat ve ticaret merkezi olma konumunu geliştirmiştir⁷³⁵. Burada Selçuklu teşkilat yapısını kurmuştur. Bölgeye yeni atamalar yapmıştır. Vergileri almak için tahsildarlar vazifelendirmiştir. İdarî, malî ve siyasi olmak üzere bütün işlerden sorumlu olan amidlik teşkilatını kurmuştur⁷³⁶. Abbâsî Halifesi'nin yıllık gelirini arttırmıştır⁷³⁷.

Tuğrul Bey, Bağdad'ın yenilenmesi için imar faaliyetlerine başlamıştır⁷³⁸. Devlet işlerini yoluna koyduktan sonra Dicle kenarında bir şehir inşa ettirmiştir⁷³⁹. Bu şehirde bir saray, bir cami, birçok ev ve hamamlar yaptırmıştır⁷⁴⁰. Ayrıca

⁷³¹ Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi", s. 274.

⁷³² Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 344.

⁷³³ Balık, a.g.e., s. 119-120; Kitapçı, a.g.e., s. 347.

⁷³⁴ Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi", s. 266.

⁷³⁵ Kaya, a.g.m., s. 1.

⁷³⁶ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 105-106.

⁷³⁷ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 50.

⁷³⁸ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 27.

⁷³⁹ Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, s. 8; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 99.

⁷⁴⁰ Alptekin, a.g.m., s. 111.

insanların, kötü şartlar karşısında kendilerini koruyabilmeleri ve sığınabilmeleri için sağlam bir sur ve evler yapılmasını emretmiştir⁷⁴¹. Bağdad'ı bayındır hale getirmiştir⁷⁴². Böylece bu şehir “*Tuğrul Bey Şehri*” adını almıştır⁷⁴³. Tuğrul Bey ordusunu bu şehre yerleştirmiştir⁷⁴⁴. Melikşah⁷⁴⁵ zamanında çevresine sur, saraylar, evler, han, hamam, cami, çeşme gibi yapılar eklenerek, şehir daha da genişletilmiştir⁷⁴⁶.

Tuğrul Bey'in Bağdad'da gerçekleştirdiği imar faaliyetleri, onun Bağdad'a yerleşme amacını taşıyor olabileceği ihtimalini uyandırmaktadır. Fakat Tuğrul Bey, Bağdad'da ikamet ettiği süre zarfında şehre yerleşmiş izlenimi uyandırmış olsa da, onun daha sonra buradan ayrıldığı ve Rey'e gittiği bilinmektedir. Ayrıca Tuğrul Bey, Bağdad'da iken genellikle Şiîler ile mücadelelerde bulunmuştur. Dolayısıyla onun Bağdad'a bir müddet yerleşmesinin sebebi İslâm dünyasında bozulan düzeni sağlama amaçlıydı. Bağdad'da gerçekleştirdiği faaliyetleri de bunu kanıtlar niteliktedir. Eğer Tuğrul Bey, Bağdad'a yerleşme amacını taşımış olsaydı, Hilafet kurumunu zayıflatıcı birtakım faaliyetler gerçekleştirmesi gerekirdi. Fakat tam tersini yapmış ve Hilafet kurumunu güçlendirmek için çabalamıştır⁷⁴⁷.

Elbette Tuğrul Bey'in Bağdad'da gerçekleştirdiği imar faaliyetlerini sadece dinî bir gayeye bağlamak doğru olmayabilir. Bu faaliyetlerin siyasi bir yönü de vardır.

⁷⁴¹ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 27.

⁷⁴² Kaya, a.g.m., s. 15.

⁷⁴³ O. Turan, *Meşkûre*, s. 203.

⁷⁴⁴ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 107.

⁷⁴⁵ Melikşah, 6 Ağustos 1055 yılında doğmuştur. Babası Alp Arslan tarafından özel bir ilgi ile büyütülmüştür. Alp Arslan, yerine Melikşah'ın geçmesini vasiyet etmiştir. (Abdülkerim Özaydın, “Melikşah” mad., *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 54.) Melikşah, fiziki olarak yüzü güzel, geniş omuzlu, kuvvetli, hafif şişman ve toparlak sakallı idi. O, hemen hemen her silahı kullanmaktaydı. (Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 122.) Temiz ahlaklı, adaletli, yiğit, Allah'a kulluk etmeyi seven, zalimlere karşı savaşan, yoksullara yardım eden bir sultan olarak tanımlanmıştır. (Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 13.) Melikşah, 1072 yılında on sekiz yaşındayken sultan olmuştur. (Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 68.) Câmiu'd-düvel'de Melikşah'ın ömrü otuz sekiz yıl, saltanat süresi ise yirmi yıl olarak verilmiştir. Halife tarafından kendisine verilen lakabın ise “es-Sultan Celâlüddeve Muizzüddin Melikşah Yeminü Emîri'l-Mü'minîn” olduğu belirtilmiştir. (Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 66.) Hüseyinî, Melikşah'ın on yedi yıl saltanatı kaldığını ifade etmiştir. (el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 49.) Cûzcânî'ye göre, Melikşah'ın saltanat süresi yirmi altı yıl idi. Vefat ettiğinde geride Muhammed Tapar, Sancar ve Muhammed olmak üzere üç oğlu kalmıştır. (Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 84-85.) Reşîdü'd-dîn Fazlullah ise, Melikşah'ın saltanat süresinin yirmi yedi sene olduğunu belirtmiştir. (Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 137.)

⁷⁴⁶ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 42.

⁷⁴⁷ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 51.

O da Tuğrul Bey'in Abbâsî Halifesi tarafından İslâm dünyasının sultanı olarak tasdik edilmesidir⁷⁴⁸.

e. Abbâsî Halifesi'nin Hatice Arslan Hatun ile Siyasi Amaçlı Evliliği

Tuğrul Bey, Şiîliğe karşı Sünnî inancı bir devlet politikası haline getirmek, Abbâsî Hilafeti ile kaynaşmak ve böylece daha güçlü bir devlet haline gelebilmek istiyordu. Bu hedeflerine ulaşabilmek için de akrabalık ilişkilerine önem vermiştir. Çünkü evlilikler sayesinde iki hanedan arasında dostluk ve siyasi bağlar kuvvetlenebilirdi⁷⁴⁹. Diğer yandan Abbâsî Hilafeti'nin yıkılma korkusu, Sünnî İslâm dünyasının gücünü kaybetmesi, Besâsîrî'nin Bağdad'a baskı yapması ve Şiî Fâtımî Devleti'nin Mısır'da güçlenmesi gibi sebeplerden dolayı Abbâsî Halifesi de Tuğrul Bey ile birlik kurmak istemiştir⁷⁵⁰.

Abbâsî Halifesi Kâim Biemrillah, 1056 yılında Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun ile evlenmiştir⁷⁵¹. Böylece Selçuklular ile Abbâsî Halifeliği arasında daha sıkı ilişkiler başlamış⁷⁵² ve yakınlık kurulmuştur⁷⁵³. Abbâsî Halifesi'nin bu evlilikteki maksadı, düşmanlara Tuğrul Bey ile dostluğu bozmaya fırsat bırakmamaktı⁷⁵⁴. Nitekim Selçuklulardan biriyle akraba olunması Halife'ye istediği ortamı oluşturmaya olanak sağlamıştır⁷⁵⁵. Selçuklular da bu evlilikleri siyasi bir kuvvet olarak kullanmışlardır⁷⁵⁶. Tuğrul Bey, bu evlilik ile Şiîlere karşı Sünnî inancın bir devlet politikası haline gelmesini ve Selçukluların Abbâsî Hilafeti ile kaynaşmasını sağlamıştır⁷⁵⁷. Ayrıca Türk hatunları için Abbâsî saraylarına giden yol açılmıştır⁷⁵⁸.

⁷⁴⁸ Ersan-Alican, aynı yer.

⁷⁴⁹ Zekerîya Kitapçı, "Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife El-Kâim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi Ve Bazı Tarihî Gerçekler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (1994), s. 14.

⁷⁵⁰ Temir, a.g.t., s. 67.

⁷⁵¹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 20-21; Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, s. 8; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 468.

⁷⁵² Sevim-Merçil, a.g.e., s. 42.

⁷⁵³ Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 308.

⁷⁵⁴ Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, s. 8.

⁷⁵⁵ Temir, a.g.t., s. 67.

⁷⁵⁶ Temir, a.g.t., s. 66.

⁷⁵⁷ Temir, a.g.t., s. 68.

⁷⁵⁸ Kitapçı, a.g.m., s. 14.

Dolayısıyla gerçekleştirilen evlilikler, siyasi ittifak ve dostlukları güçlendirme bakımından İslâm dünyası açısından önem taşımaktadır.⁷⁵⁹

2. II. Bağdad Seferi

Tuğrul Bey, her ne kadar Büveyhîleri ortadan kaldırsa da bazı sorunlardan dolayı Mısır'a doğru ilerleyememişti. Bu sorunların en önemlisi ise Arslan Besâsîrî ve İbrahim Yinal idi⁷⁶⁰. Arslan Besâsîrî, Selçuklulara ve Abbâsî Halifeliği'ne karşı sürekli zıt cephede yer almıştır. Çünkü Besâsîrî'nin ana gayesi Bağdad'a hâkim olmaktır⁷⁶¹. O, karşında en büyük engel olarak Büyük Selçuklu Devleti'ni görüyordu. Bu yüzden uygun bulduğu her şartta Selçuklu karşıtı faaliyetler yürütmüştür. Amacını başarabilmek için ilk olarak bölgedeki yerel yöneticilerle işbirliği yapmıştır⁷⁶². Daha sonra da İbrahim Yinal ile münasebette bulunarak, onu Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkmak için kışkırtmıştır. Böylece İbrahim Yinal'ın isyan etmesine neden olmuştur⁷⁶³. Besâsîrî'nin yaptığı faaliyetlere ise Fâtımîler tarafından destek çıkmıştır⁷⁶⁴.

İbrahim Yinal isyanı⁷⁶⁵, bir taht savaşı olduğu kadar Selçuklu-Fâtımî mücadelesi özelliği taşıması bakımından da önemlidir⁷⁶⁶. Tuğrul Bey, Fâtımîlerin desteklediği İbrahim Yinal'ın isyanı üzerine Bağdad'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden I. Bağdad Seferi ile sağlanan huzur fazla sürmemiştir⁷⁶⁷. Çünkü Arslan, Besâsîrî, Tuğrul Bey'in Bağdad'dan ayrılmasını fırsat bilerek, topladığı kuvvetlerle 1058 yılında tekrar Bağdad'a girmiştir⁷⁶⁸. Onun Bağdad'a tekrar girebilmesindeki temel sebep Tuğrul Bey'in İbrahim Yinal'ın peşinden gitmesi olarak görülsede,

⁷⁵⁹ Temir, a.g.t., s. 66.

⁷⁶⁰ Ağırnaslı, a.g.t., s. 263.

⁷⁶¹ Kuşçu, a.g.m., s. 651.

⁷⁶² Kuşçu, a.g.m., s. 652.

⁷⁶³ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 34.

⁷⁶⁴ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 42; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 49.

⁷⁶⁵ İbrahim Yinal isyanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 39-41.

⁷⁶⁶ Kuşçu, a.g.m., s. 653.

⁷⁶⁷ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 34.

⁷⁶⁸ Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 13; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 41; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 2; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, s. 30; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 81; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 51.

aslında Bağdad'daki Şîî nüfuz önemli rol oynamıştır⁷⁶⁹. Bağdad'da ikamet eden Sünnî halk, Arslan Besâsîrî'ye karşı çıkarken; Kerhliler⁷⁷⁰ ise ona saygı göstermişlerdir. Böylece Arslan Besâsîrî, Kerhlilerin yardımıyla birlikte Bağdad'a girebilmiştir⁷⁷¹. Kerhliler, Besâsîrî'nin kendilerinin yanında durmasını istemişler ve Besâsîrî'ye bunun için yalvarmışlardır⁷⁷².

a. Bağdad'da Fâtımî Hâkimiyeti

Arslan Besâsîrî'nin Bağdad'a girmesi sonucunda Bağdad'da bir karışıklık yaşanmış ve Abbâsî Halifesi tutsak alınmıştır⁷⁷³. Bağdad'da bir yıl boyunca camilerde Fâtımîler adına hutbe okunmuştur⁷⁷⁴. Abbâsî Halifesi ve Tuğrul Bey adına okutulan hutbe kaldırılmıştır⁷⁷⁵. Bu duruma İbnü'l-Esîr “*el-Besâsîrî'nin geldiği tarihten itibaren Rusâfe Camiin'de de hutbe Fâtımîler adına okundu ve hafta boyunca Sünnîlerle Şîîler arasında savaş cereyan etti*⁷⁷⁶” şeklinde ifadeler kullanarak dikkat çekmiştir. Ayrıca Mısır Fâtımîleri adına para basılmıştır⁷⁷⁷. Böylece Şîî inancın yayılması⁷⁷⁸ ve Sünnî Doğu İslâm dünyasının Fâtımî hâkimiyeti altına katılması amaçlanmıştır⁷⁷⁹. Diğer yandan Arslan Besâsîrî, Bağdad'daki binaları ve diğer yerleri yıkmıştır. Nitekim bu yılda Abbâsî Halifesi'nin ailesi ve sarayının başına gelenlerin çok kötü olaylar olduğu ifade edilmektedir⁷⁸⁰. Gerçekten de o dönemde Bağdad'da birçok kötülük yapılmıştır⁷⁸¹.

⁷⁶⁹ Ocak, a.g.e., s. 182.

⁷⁷⁰ Kerhlilerin bulunduğu mahalle, Bağdad'ın en büyük Şîî mahallesidir. (Çelik, a.g.m., s. 747).

⁷⁷¹ Çelik, a.g.m., s. 747.

⁷⁷² Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 36.

⁷⁷³ Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 28; Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 13; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 99-100; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 6; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 20; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 81; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 40-42.

⁷⁷⁴ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 106; Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 13; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 42-43; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 5; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, s. 21.

⁷⁷⁵ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 117.

⁷⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-tarih*, C. 9, s. 485.

⁷⁷⁷ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 117.

⁷⁷⁸ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 156.

⁷⁷⁹ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 158.

⁷⁸⁰ Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 44.

⁷⁸¹ Toysal, a.g.t, s. 39.

Arslan Besâsîrî, Abbâsî Halifesi'nin ve halkın tüm mülkünü ele geçirmiştir. Ayrıca Halife'nin yakın adamlarını öldürmüştür⁷⁸². Böylece Sünnî İslâm dünyasının başkenti olan Bağdad'da Şîî Mısır Halifeliği egemen duruma gelmiştir⁷⁸³. Şehirdeki Sünnîlere büyük zararlar verilmiştir⁷⁸⁴. Bundârî, “İslâmın şirazesi bozuldu selâmet yurdu hastalandı. Halifenin gurbet devresi uzadı halkın kaygısı korkunç bir şekil aldı⁷⁸⁵”. ifadesini kullanarak bu duruma işaret etmiştir. Bu anlamda Arslan Besâsîrî'nin Bağdad'da İslâm dünyasına zarar verici birçok faaliyet gerçekleştirdiği bir gerçektir. Sıbt İbnü'l Cevzi de eserinde, “O, Tanrı'nın dinine (İslâmiyete) karşı büyük suç ve günah işledi⁷⁸⁶” diyerek, bu durumdan bahsetmiştir. Ayrıca Besâsîrî, Vâsıt'ı ve Basra'yı da egemenliği altına almıştır⁷⁸⁷.

Arslan Besâsîrî, Bağdad'a girişiyle şehir halkının üzüntüden kurtulduğunu ve şifa bulunduğunu belirtmiştir. Halkın kendisini dört gözle beklediğini, halka çok iyi bir şekilde davrandığını ifade etmiştir⁷⁸⁸. Sözü edilen bu durum, Bağdad'da yaşayan Şîî kesim tarafından geçerli olabilir. Zira Sünnî kesimin, Arslan Besâsîrî için böyle güzel şeyler söyleyeceği kesinlikle beklenemezdi. Çünkü Arslan Besâsîrî, Sünnî inancın temsilcisi Abbâsî Halifesi'ni esir etmiş, Bağdad'da Sünnî halk aleyhinde yıkıcı faaliyetlerde bulunmuştur⁷⁸⁹. Yaptıklarını ve kendisini hoş göstermek için yandaşlarına ihsanlarda bulunurken, kendisine karşı gelenleri ise öldürmüştür⁷⁹⁰.

Abbâsî Halifesi, Arslan Besâsîrî'nin Bağdad'da yaptığı yıkıcı faaliyetler sonucunda Tuğrul Bey'den ikinci kez yardım istemiştir. Halife, Tuğrul Bey'e haber göndererek, İslâm camileri minberlerinde Şîî hutbesi okutan Arslan Besâsîrî'yi engellemesini ve yakalamasını istemiştir⁷⁹¹. “Allah Allah! Ey Emir, zındıkların ve Karmatîlerin seslerini yükselterek Müslümanları hezimete uğrattığı bu zamanda

⁷⁸² Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 67.

⁷⁸³ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 61.

⁷⁸⁴ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 50.

⁷⁸⁵ Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, s. 13.

⁷⁸⁶ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 71.

⁷⁸⁷ İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, s. 32.

⁷⁸⁸ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 62.

⁷⁸⁹ Çelik-Yıldırım, a.g.m, s. 105.

⁷⁹⁰ Çelik-Yıldırım, a.g.m, s. 106.

⁷⁹¹ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 18.

*Müslümanlığın yardımına koş!*⁷⁹²” diyerek Tuğrul Bey’e bir çağrıda bulunmuştur⁷⁹³. Burada Abbâsî Halifesi’nin yine umudu Selçuklularda aradığını görebilmekteyiz. Çünkü Halife, eskiden de olduğu gibi içine düştüğü zor durumdan kendisini ve İslâm dünyasını kurtarması için Tuğrul Bey’i bir kurtarıcı olarak görmüştür.

Tuğrul Bey, İbrahim Yinal isyanıyla mücadelesi sonucunda İbrahim Yinal’ı öldürmüştür. Daha önce onu sürekli olarak affetmişti. Fakat şimdi Halife’nin başına gelen olaylardan onu sorumlu tutmuş ve affetmemiştir⁷⁹⁴. Çünkü İbrahim Yinal ile olan mücadele, Tuğrul Bey’e Fâtımîler sorununun halledilmesi konusunda zaman kaybettirmiştir⁷⁹⁵. Diğer yandan İbrahim Yinal’ı isyan etmeye kışkırtanların ve arkasında olanların Fâtımîler ve Arslan Besâsîrî olduğu bilinmektedir⁷⁹⁶. Dolayısıyla İbrahim Yinal’ın, devletin takip ettiği Abbâsî-Sünnî yanlısı politikayı çiğnediği ve Fâtımîlerin hedeflerine alet olduğu bir gerçektir⁷⁹⁷. Bu ise İbrahim Yinal’ın İslâm dünyasına ve Abbâsî Halifesi’ne zarar verdiğini açıkça göstermektedir⁷⁹⁸.

b. Arslan Besâsîrî’nin Sonu ve Bağdad’da Sünnî Hâkimiyetin Tekrar Sağlanması

İbrahim Yinal meselesini çözüme kavuşturduktan sonra Tuğrul Bey, Arslan Besâsîrî meselesini ele almıştır. Besâsîrî’nin Bağdad’da Abbâsî Halifesi ve İslâmiyet’e yönelik gerçekleştirdiği yıkıcı faaliyetleri engellemek için harekete geçmiştir⁷⁹⁹. Arslan Besâsîrî’yi ortadan kaldırıp Bağdad’dan uzaklaştırmak, Halife’yi hapisten kurtarıp tekrar makamına geçmesini sağlamak gayesiyle ikinci kez Bağdad’a girmiştir⁸⁰⁰.

Tuğrul Bey’in Bağdad’a girmesiyle birlikte Arslan Besâsîrî, I. Bağdad Seferi’nde yaptığı gibi yine kaçmıştır. İbnü’l Esir’in “*Bu haber Bağdad’a ulaşınca*

⁷⁹² Muhammed Şebankâreî, “Selçuklular”, çev. Ahmad Hesamipour, *Tarih Okulu*, S. 4 (2009), s. 140.

⁷⁹³ Şebankâreî, aynı yer.

⁷⁹⁴ İbnü’l-Esir, *el Kâmil fi’t-tarih*, C. 9, s. 489; Müneccimbaş, *Câmiu’d-düvel*, C. I, s. 24.

⁷⁹⁵ Kuşçu, a.g.m., s. 661.

⁷⁹⁶ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-taleb*, s. 4.

⁷⁹⁷ Genç, a.g.m., s. 653.

⁷⁹⁸ Abdurrahman İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi’l-Ümem*, s. 58.

⁷⁹⁹ Reşîdü’d-dîn Fazlullah, *Cami’ü’t-Tevarih*, s. 103.

⁸⁰⁰ Sibt İbnü’l Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, s. 68.

*el-Besâsiri'nin karıları ve çocukları oradan ayrıldı. El-Besâsiri ve çocukları Bağdâd'a 6 Zilkade 450 (25 Aralık 1058) tarihinde girmiş ve 6 Zilkade 451 (14 Aralık 1059) tarihinde de şehri terk etmiştir*⁸⁰¹.” şeklindeki ifadelerinden Besâsîrî'nin kaçtığını anlayabiliriz. Onun kaçmasındaki sebeplerden biri de arkasında sonradan destek güç bulamamasıydı. Çünkü Tuğrul Bey Bağdad'a girdiğinde, Arslan Besâsîrî Mısır'ın desteğini alamamıştır⁸⁰².

Tuğrul Bey, Bağdad'da hâkimiyeti yeniden kurmuş ve Halife'nin Hilafet merkezine geri dönmesini sağlamıştır⁸⁰³. Sünnî inancı ön plana çıkarmak için ezanlardaki Şîî ibareleri kaldırtmıştır⁸⁰⁴. Daha sonra Besâsîrî meselesini çözüme kavuşturmaya karar vermiştir⁸⁰⁵. Bu meselenin halledilmesi için her tarafa askerlerini göndermiştir⁸⁰⁶. Neticede Arslan Besâsîrî ile birlikte birçok insan öldürülmüş, beraberlerindeki eşyaları yağma edilmiştir⁸⁰⁷. Böylece Sünnî İslâm dünyası bu rakibinden kurtulmuştur⁸⁰⁸. Bu hadisenin 1060 yılında meydana geldiği ifade edilmektedir⁸⁰⁹.

Besâsîrî'nin öldürülmesiyle birlikte Şam, Fâtımîlerin elinden çıkmıştır⁸¹⁰. Ayrıca tüm Arap şeyhleri Tuğrul Bey'e bağlı olduklarını bildirmişlerdir⁸¹¹. Tuğrul Bey ise bu şartlar altında Arap şeyhlerinin topraklarına el koymak istemeyerek, onlara arazilerini iade etmiştir. Mesela; Musul bölgesindeki Ukayli Hanedanı'nın şeyhi ve en kuvvetlisi Kuraş için durum bu şekilde olmuştur⁸¹².

Arslan Besâsîrî tehlikesinin tamamen ortadan kaldırıldığını duyan Abbâsî Halifesi, bu duruma çok sevinmiştir. Tuğrul Bey'in Bağdad'a gelişini gösterişli bir

⁸⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 489.

⁸⁰² Çelik, a.g.m., s. 747.

⁸⁰³ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 108; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 10.

⁸⁰⁴ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 158.

⁸⁰⁵ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 108.

⁸⁰⁶ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 44.

⁸⁰⁷ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 3.

⁸⁰⁸ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 118.

⁸⁰⁹ İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, s. 32; Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 15; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 103; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 51.

⁸¹⁰ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 159.

⁸¹¹ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 44; Cahen, a.g.e., s. 43.

⁸¹² Cahen, a.g.e., s. 43.

şekilde karşılamıştır. Tuğrul Bey, bu seferi sonucunda Halife'yi esaretten kurtarmakla kalmamış, Halife'ye nüfuzunu tekrar kazandırmıştır⁸¹³. Böylece Halife, kendisini Arslan Besâsîrî tehlikesinden kurtarıp makamına tekrar gelmesini temin eden Tuğrul Bey'e bir kez daha teşekkür etmiştir⁸¹⁴.

Tuğrul Bey'in II. Bağdad Seferi'nden sonra Doğu'nun ve Batı'nın Sultanı ilan edildiği ifade edilmiştir⁸¹⁵. Fakat bu yanlış bir bilgidir. Çünkü Tuğrul Bey, I. Bağdad Seferi'nden sonra 1058 yılında Doğu'nun ve Batı'nın Sultanı ilan edilmiştir. Bu hususta kaynaklarda bilgiler bulabiliriz⁸¹⁶. Onun II. Bağdad Seferi'nden sonra böyle bir unvan alması, olayların gerçekleştiği tarihler ile uyuşmamaktadır.

Tuğrul Bey, Sünnî İslâm dünyasının büyük bir başarısı olarak görülen II. Bağdad Seferi'nden sonra, yangınlarla tahrip olmuş Bağdad şehrini imar ettirmiştir⁸¹⁷. Mahalleler, çarşılar ve evler yaptırmıştır. Devlet işlerini düzenlemiş ve Bağdad şahneliğine Emir Porsuk'u atamıştır. Irak vilayetlerine de yeni vali ve amiller tayin edilmiştir⁸¹⁸.

Görüldüğü üzere; Tuğrul Bey, Irak bölgesi üzerinde egemenliğini kurma işleriyle uğraşmış ve bunda başarı sağlamıştır⁸¹⁹. Özellikle buradaki Şîî Fâtımî nüfusuyla yaptığı askerî mücadelesi, İslâm dünyasında etkiler bırakmıştır. Tuğrul Bey, yapmış olduğu mücadelelerle Abbâsî Halifesi'ne hizmet etmiştir. Çünkü Fâtımîlerle iş birliği yapan ve onlar adına faaliyet gösteren Arslan Besâsîrî'yi ortadan kaldırması, hem Halifelik hem de İslâm âlemi açısından son derece önemlidir⁸²⁰. Zaten Tuğrul Bey, bütün gayretlerinin dinî maksatlı olduğunu ifade etmiştir⁸²¹.

⁸¹³ Koyuncu, a.g.m, s. 376.

⁸¹⁴ Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 85.

⁸¹⁵ Apak, a.g.e., s. 450; Sutay, a.g.t., s. 111.

⁸¹⁶ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi'l-Ümem*, s. 32; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fî't-tarih*, C. 9, s. 481.

⁸¹⁷ Alptekin, a.g.m, s. 114.

⁸¹⁸ Ağırnaslı, a.g.t., s. 43.

⁸¹⁹ Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası", s. 110.

⁸²⁰ Özdemir, a.g.m., s. 326.

⁸²¹ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi'l-Ümem*, s. 51.

Arslan Besâsîrî'nin ortadan kaldırılmasıyla birlikte Şiîliği yayma faaliyetleri son bulmuştur⁸²².

Tuğrul Bey'in II. Bağdad Seferi, Sünnî İslâm dünyasında büyük bir coşkuyla karşılanmış ve 1059 yılında Abbâsî Halifesi için yeniden hutbe okunmaya başlanmıştır⁸²³. Böylece Tuğrul Bey, Abbâsî Hilafeti'ni koruma görevini bir kez daha göstermiştir. Abbâsîlerin düşmanlarıyla mücadelede bulunarak, Sünnî inancın devamını sağlamıştır. Bu bakımdan Tuğrul Bey'in askerî ve siyasi çıkarı veya inancı gereği ilk başlardan beri yürüttüğü Abbâsî-Sünnî taraftarı siyasetinden hiç vazgeçmediğini ifade edebiliriz⁸²⁴. O, bu siyasetiyle İslâm ülkelerinin takdirini ve sevgisini kazanmıştır⁸²⁵.

c. Tuğrul Bey'in Halife'nin Kızı Seyyide Hatun ile Siyasi Amaçlı Evliliği

Tuğrul Bey, II. Bağdad Seferi'nin hemen sonrasında Abbâsî Halifesi ile akrabalık ilişkileri kurmak istemiştir. Onun ana gayesi, iktidarını evlilikle daha da güçlendirmekti. Evlilik niyetine Tuğrul Bey'in kudretini güçlü kılacağı düşüncesiyle eşi Altuncan Hatun tarafından da arka çıkılmıştı⁸²⁶. Neticede Tuğrul Bey, Halife'nin kızı Seyyide Hatun ile bir evlilik gerçekleştirmeyi arzu etmiştir⁸²⁷.

Halife, ilk başlarda evliliği kabul etmemiştir. Çünkü hem ırk hem de aile bakımından yabancı olan birine kızını vermeye sıcak bakmamıştır⁸²⁸. Bunun üzerine Tuğrul Bey, Halife'nin mallarına el koydurarak, Halife'yi bu evliliğe zorlamıştır⁸²⁹. Baskı ve tehdit yoluna giderek Halife'nin tahsisatını kesmiştir⁸³⁰. Halife de düşmanlığın ortaya çıkmasından endişe ederek kızını Tuğrul Bey'e vermek zorunda

⁸²² Özdemir, a.g.m., s. 326.

⁸²³ Toysal, a.g.t., s. 39.

⁸²⁴ Genç, a.g.m., s. 653-654.

⁸²⁵ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 117.

⁸²⁶ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 118.

⁸²⁷ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 44-45; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 25.

⁸²⁸ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 315; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 125.

⁸²⁹ Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s. 29.

⁸³⁰ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 118. Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 114-115.

kalmıştır⁸³¹. Bu anlamda Selçuklular ile Abbâsî hanedanlığı arasındaki akrabalık tesisinin, çoğunlukla Selçukluların istekleriyle gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz⁸³².

Tuğrul Bey'in Halife'nin kızıyla evlenmesi, İslâm tarihinde ilk kez görülen bir olaydır. Çünkü o zamana kadar Abbâsî hanedanından olmayan birine eş verilmemiştir. Tuğrul Bey ise bunu başararak siyasi zaferini göstermiştir⁸³³. George Makdisi de “*Tuğrul Bey'in, Halife'nin kızı ile evliliği, Sultan'ın son yıllardaki en önemli olay olarak göze çarpmaktadır*⁸³⁴”. diyerek, evliliğin önemine dikkat çekmiştir.

Tuğrul Bey'in evlilik sebebiyle ilgili çeşitli görüşler vardır;

1. Daha önce hiçbir emirin erişemediği konuma ulaşma isteği ve Selçukluların Abbasi Halifeliği'ne hükmetme olasılığı⁸³⁵,
2. Halifelik ile ilişkileri güçlendirmek ve kalıcı duruma getirmek⁸³⁶,
3. Altuncan Hatun'un vasiyeti⁸³⁷,
4. Kendi soyunu Hz. Peygamber'in soyu ile birleştirmek⁸³⁸.

Tuğrul Bey'in bu evlilik ile ana gayesi siyasi olabilir. Çünkü Tuğrul Bey'in amacı Halifelik ile ilişkileri güçlendirmek ve kalıcı duruma getirmektir⁸³⁹. Nitekim bu düşüncenin temeli eski Türk geleneğinden gelmekteydi. Türkler, eskiden beri komşu devletlerle siyasi evlilikler gerçekleştirmişlerdi⁸⁴⁰. Diğer yandan Tuğrul Bey'in bu evlilik ile daha önce kimsenin ulaşamadığı bir statüye kavuşmuş olması ve İslâm dünyasındaki itibarının artması, siyasi gayenin ön planda olduğunun göstergesidir⁸⁴¹.

⁸³¹ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 315.

⁸³² Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 125.

⁸³³ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 119.

⁸³⁴ George Makdisi, “Tuğrul Bey'in Evliliği”, çev. Mustafa Alican, *Tarih Okulu*, S. III (2009), s. 140.

⁸³⁵ Makdisi, a.g.m., s. 142.

⁸³⁶ Balık, a.g.e., s. 120.

⁸³⁷ Balık, a.g.e., s. 120; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 118.

⁸³⁸ Kitapçı, a.g.m., s. 13.

⁸³⁹ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 123; Balık, a.g.e., s. 120; Ağırnaslı, a.g.t., s. 43.

⁸⁴⁰ Ağırnaslı, a.g.t., s. 44.

⁸⁴¹ Ağırnaslı, a.g.t., s. 53.

Eğer bu evlilik sadece dinî amaçlı olsaydı, Halife'ye baskı uygulanmaması gerekirdi. Dinî amaçlı gerçekleşen bir olayda, Halife'nin saygısını kazanmak daha önemli olurdu. Fakat bu evlilikte, Tuğrul Bey'in Halife'yi zorladığı kaynaklarda geçmektedir⁸⁴². Dolayısıyla evliliğin sebebini sadece dinî bir gayeye bağlamak doğru değildir.

Evlilik, Selçuklu egemenliği altında İslâm dünyasını birleştirme siyasetine olumlu bir katkı sağlayamamıştır. Çünkü Tuğrul Bey, evlilik yüzünden Abbâsîler ile ilişkisinde gerilim yaşamış ve dikkatini diğer askerî faaliyetlere yoğunlaştıramamıştır⁸⁴³. Fâtımîler, Tuğrul Bey'in evlilik işiyle meşgul olmasından dolayı rahat bir nefes almışlardır⁸⁴⁴. Bu sırada Fâtımîler, Tuğrul Bey'in önünde çok daha önemli ve kökten çözüme kavuşturulması gereken bir konuydu. Her ne kadar Bağdad'a yapılan askerî seferler sonucunda zafer kazanılmış olsa da, Fâtımîler sorunu kökten çözüme kavuşturulamamıştı. Tuğrul Bey'in en büyük yanılsı da Abbâsî Halifeliği ile akrabalık ilişkileri kurmak isteyip, Fâtımîler sorunu gibi önemli bir konuyu tamamen halledememesi olmuştur. Bundan dolayı Tuğrul Bey döneminde İslâm dünyasında birliğin kurulması için en büyük engellerden olan Fâtımîler konusu çözüme kavuşturulamamıştır⁸⁴⁵. Çünkü Tuğrul Bey, evlilikten kısa bir süre sonra hastalanarak vefat etmiştir⁸⁴⁶.

F. Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi ve Doğu Roma İmparatorluğu'na Karşı Takip Edilen Siyaset

Anadolu, eskiden beri Doğu Roma İmparatorluğu ile Müslümanlar arasında savaş alanı idi⁸⁴⁷. Selçuklular da batıya karşı eskiden beri devam ettirilen İslâm siyasetinin temsilcisi olmuşlardır⁸⁴⁸. Çünkü bu dönemde Doğu Roma İmparatorluğu, İslâm topraklarıyla komşu olan en yakın gayrimüslim ülke idi⁸⁴⁹. Bu anlamda Tuğrul

⁸⁴² Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 315; Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s. 29.

⁸⁴³ Ağırnaslı, a.g.t., s. 53.

⁸⁴⁴ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 118.

⁸⁴⁵ Kuşçu, a.g.m., s. 661.

⁸⁴⁶ Makdisi, a.g.m., s. 145.

⁸⁴⁷ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 97-98.

⁸⁴⁸ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 243.

⁸⁴⁹ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 100.

Bey zamanında, batı siyasetinin birinci cephesini oluşturan Fâtımîlerle mücadele edildiği gibi, ikinci cephesini oluşturan Doğu Roma ile de mücadele yaşanmıştır⁸⁵⁰. Daha önce Pasinler Savaşı'ndan bahsederek bu mücadelenin bir kısmına değinmiştik. O yüzden Pasinler Savaşı'nda yaşanan olaylara burada tekrar değinmeyeceğiz.

Anadolu, İslâm âlemine egemen olan Selçuklular için Doğu Roma'ya karşı İslâm sınırlarını koruyan bir sugur⁸⁵¹ yani uc bölgesiydi⁸⁵². Tuğrul Bey döneminde Anadolu'ya yapılan akınların çeşitli sebepleri vardı. Bunlar;

1. Doğu Roma İmparatorluğu ile mücadele etmek⁸⁵³,
2. Hıristiyanlığın mümessili Doğu Roma İmparatorluğu'nu etkisiz duruma getirmek⁸⁵⁴,
3. Gaza ve cihad anlayışına Anadolu'da başlamak⁸⁵⁵,
4. Türkmenlere yurt bulmak⁸⁵⁶,
5. Tuğrul Bey'in, Türkmenlerin nezdinde kendini kanıtlamak istemesi⁸⁵⁷,
6. Müslüman toplumları ve memleketlerini saldırılardan korumak⁸⁵⁸,
7. Önceden Müslümanların elinde olup da daha sonra Doğu Roma tarafından alınan yerleri tekrar ele geçirmek⁸⁵⁹,
8. Ganimet elde etmek⁸⁶⁰.

⁸⁵⁰ Ocak, a.g.e., s. 247.

⁸⁵¹ Sugur yani uc bölgeleri içerisinde Antakya, Tarsus, Diyarbakır, Malatya, Silvan ve Erzurum gibi şehirler yer almaktaydı. Dindar insanlar, gaza yaparak sevap kazanmak amacıyla bu bölgelere gelmekteydiler. Burada İslâm âlimleri, yazarları ve edebiyatçıları da ikamet etmekteydiler. “Sugur” (uc) ve “Avasım” (korunmuş ülke) bölgeleri, İslâm fetihlerinin ilk zamanlarından itibaren mücadelelerin sıklıkla yaşandığı yerler olmuşlardır. (Denizoğlu, a.g.t., s. 42-43.)

⁸⁵² O. Turan, *Mefkûre*, s. 215.

⁸⁵³ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 243; Bedirhan, a.g.t., s. 83.

⁸⁵⁴ Ocak, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, s. 273.

⁸⁵⁵ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 243.

⁸⁵⁶ Çetin, a.g.e., s. 73; Şeker, a.g.m., s. 276; Bedirhan, a.g.t., s. 83; Uzun, a.g.t., s. 144.

⁸⁵⁷ Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 696.

⁸⁵⁸ Çetin, a.g.e., s. 73; Uzun, a.g.t., s. 144.

⁸⁵⁹ Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 696.

Tuğrul Bey döneminde Anadolu'da gerçekleştirilen akınlar⁸⁶¹ ve hücumlar, ırmak vadileri boyunca devam ettirilerek Kızılırmak'a değin uzatılmıştır⁸⁶². Azerbaycan, Arrân ve Şirvan hâkimleri, Tuğrul Bey'e itaat etmişlerdir⁸⁶³. Fakat bu askerî hareketler, bir fetih özelliği taşımamaktaydılar⁸⁶⁴. Doğu Roma İmparatoru Dukas'ın ise, Tuğrul Bey dönemindeki bu Selçuklu akınları karşısında başarılı bir sonuç alamadığı görülmektedir⁸⁶⁵.

Tuğrul Bey, 1054-1055 yıllarında gerçekleştirilen Anadolu Seferi ile⁸⁶⁶, Doğu Roma'nın hâkimiyeti altında bulunan Anadolu'ya girerek bugünkü Türkiye hudutlarını aşmak onuruna sahip olan ilk kişi olmuştur⁸⁶⁷. Fakat bu akınlar, Büyük Selçuklu Devleti'ne toprak kazancı sağlayamamıştır. Çünkü alınan bölgeler Selçuklu

⁸⁶⁰ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 99.

⁸⁶¹ Akınlar, şu şekilde gerçekleşmiştir: Urfalı Mateos “8 Mart 1054-7 Mart 1055 tarihinde Ermenistan üzerine zehirli ve öldürücü bir rüzgâr esti. Tuğrul, paytahtından hareket edip deniz kumu kadar çok olan askerlerle beraber Ermenistan'a yürüdü. Sultan Bergri şehrine gelip burasını hücumla zaptetti ve oranın ilerigelenlerini, zincirle bağlı oldukları halde esir olarak götürdü. O diğer şehirleri de kılıçla tahrip etti. Arceş denilen şehrin üzerine geldi. Bu şehre karşı sekiz gün şiddetli bir muharebe yaptı. Düşman askerlerinin çokluğuna karşı aciz bir vaziyete düşen şehir halkı, altın, gümüş, at ve katılardan ibaret birçok hediyeleri hamilen Sultana itaat etmeye koştular. Halk, bu suretle ve yalvarmaları sayesinde dostluk ve sulh aktetmeye muvaffak oldu ve :”Ey cihangir Sultan! Git Mandzgert şehrini zaptet, biz ve bütün Ermenistan sana tâbi olalım” dediler. Sultan Tuğrul bu sözlere çok memnun kaldı. Ordusuyla beraber hareket etti ve her türlü fenalıklarla dolu bir yılan benzeyen Mandzgert şehrine geldi. Mandzgert şehri kuşatılınca hristiyanlar için korkunç bir manzara hasıl oldu.” Fakat kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmış ve Tuğrul Bey, İran'a dönmüştür. “Böylelikle Mandzgert şehri, Allahın lütfu ile Türklerin elinden kurtulmuş oldu.” şeklinde ifadeler kullanarak, Tuğrul Bey'in seferinden bahsetmiştir. (Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 100-103). Tuğrul Bey'in Malazgirt'i kuşattığı sırada kuzeye yolladığı kuvvetler Canik ormanına, güneydeki kuvvetler ise Toroslara kadar akınlar düzenlemişlerdir. Diğer yandan Kars'a doğru akınlar yapan kuvvetler ise, burada Kars Ermeni Kralı'nın generallerinin yönettiği orduyu yenmişlerdi. Yine 1059 yılında Tuğrul Bey'in görevlendirmesiyle büyük bir Selçuklu ordusu Anadolu'ya girmiştir. Yakuti Bey'in de yer aldığı bu kuvvetlerden bazıları Azerbaycan'da başarılı akınlar gerçekleştirmişlerdir. Bizans İmparatoru Mikhail'in Kapadokya valiliğine atadığı Bryennios, Yakuti tarafından mağlup edilmiştir. Yakuti Bey 1060 yılında, tekrar Bizans ülkesine sefer düzenlemiş ve Sivas'ı almayı başarmıştır. 1063 yılında Amid şehri önünde Bizans ordusu ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. (R. Turan, “Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı”, s. 102-105.) Tuğrul Bey'in buyruğu altına girmiş olan Gence ve Dovin emiri Ebu'l Esvâr, Doğu Roma'ya karşı Ani'ye bir sefer düzenlemiştir. Doğu Romalılar ise bu sefere, bir ordu göndererek karşılık vermiştir. Yine Samuh adındaki bir emirin yönetiminde Doğu Roma topraklarına karşı sefer düzenlendiği bilinmektedir. (Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 30.) Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi hakkında daha fazla ayrıntılı bilgi için bk. Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 147-152.

⁸⁶² Sevim-Merçil, a.g.e., s. 39.

⁸⁶³ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 18.

⁸⁶⁴ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 39.

⁸⁶⁵ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 32.

⁸⁶⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 18.

⁸⁶⁷ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 55.

kuvvetlerinin topraklardan çekilmelerinden sonra ellerinden çıkmıştır. Bunun sebebi ise, alınan topraklar üzerinde hâkimiyetin korunması için bir yönetim kadrosu ve askerî birlik bırakılmamasıydı⁸⁶⁸.

1. Seferin Önemi

Selçukluların Doğu Roma ile olan mücadelesi, Türk-İslâm tarihi açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Çünkü Hristiyan dünyası ve onların Selçuklu sınırındaki temsilcisi konumunda olan Doğu Roma İmparatorluğu, İslâm dünyasının rakibiydi. Bunlar, İslâmiyet'in aleyhine faaliyetlerde bulunmaktan geri durmamışlardı. Dolayısıyla İslâm dünyasının koruyuculuğunu üstlenen Selçukluların, Doğu Roma'ya karşı askerî mücadeleler gerçekleştirmesi kaçınılmazdı⁸⁶⁹. Diğer yandan Selçuklular, İslâmiyet'in sadece kendi sınırları dâhilinde güçlenmesini amaç edinmemişlerdir. Onlar dış düşmanları yenerek İslâm topraklarının genişlemesi için de çalışmışlardır. Bu anlamda Anadolu'da gerçekleştirilen mücadeleler bir ölçüde bu amaca yönelikti⁸⁷⁰.

Tuğrul Bey döneminde Anadolu'ya yapılan akınlar kalıcı olmamakla birlikte⁸⁷¹, Hristiyan Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı uzun süreden beri kesintiye uğramış olan hücumlara yeniden başlanması açısından önemli bir yere sahipti⁸⁷². Tuğrul Bey, Anadolu gazasında İslâm dünyasının düşmanı olan Doğu Roma'nın mallarını yağmalayarak, adamlarını öldürerek veya esir alarak⁸⁷³ savunma gücünün bir bölümünü kırmıştır⁸⁷⁴. Akınlar sonucunda, Sivas'a kadar olan Doğu Roma kaleleri büyük ölçüde tahrip edilmiştir⁸⁷⁵. Bu anlamda Anadolu'da gerçekleştirilen fetih hareketleri, İslâm'ın koruyucusu olan Selçuklular için düşmanı yenmek

⁸⁶⁸ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 534.

⁸⁶⁹ Ocak, a.g.e., s. 338.

⁸⁷⁰ Çetin, a.g.e., s. 70.

⁸⁷¹ Şeker, a.g.m., s. 278.

⁸⁷² Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", s. 1386.

⁸⁷³ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 9, s. 454.

⁸⁷⁴ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 605; Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 534.

⁸⁷⁵ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 39.

açısından mühim bir yere sahipti. Çünkü Doğu Roma, İslâm dünyasının en önemli dış düşmanıydı⁸⁷⁶.

Tuğrul Bey döneminde Anadolu'ya yapılan akınlarla Doğu Roma İmparatorluğu sıkıştırılmış, Kızılırmak bölgesine değin olan alanlardaki Doğu Roma kaleleri harap edilmiştir⁸⁷⁷. Böylece ileride yapılacak kapsamlı fetih ve yerleşme politikasına dair uygun bir zemin hazırlanmıştır⁸⁷⁸. Dolayısıyla Tuğrul Bey döneminde, ileride gerçekleştirilecek olan akınlar için önemli adımlar atılmıştır⁸⁷⁹. Türkler, Anadolu'yu yakından tanıma imkânını elde etmişlerdir⁸⁸⁰. Ayrıca bu akınlar sayesinde, Müslüman Şeddadoğulları genişlemeye başlamıştır⁸⁸¹.

⁸⁷⁶ O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 16.

⁸⁷⁷ Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi", s. 273

⁸⁷⁸ R. Turan, "Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı", s. 105; Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 534; Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi", s. 273.

⁸⁷⁹ Şapolyo, a.g.e., s. 75.

⁸⁸⁰ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 534.

⁸⁸¹ Denizoglu, a.g.t., s. 110; Bedirhan, a.g.t., s. 53.

İKİNCİ BÖLÜM

YÜKSELİŞ DÖNEMİ ASKERÎ FAALİYETLERİN İSLÂM DÜNYASINA ETKİLERİ

I. ALP ARSLAN DÖNEMİ

Tuğrul Bey'in vefatında sonra Abbâsî Halifesi'nin Selçuklulara karşı politikasında birtakım değişiklikler olmuştur. Halife, Selçuklular sayesinde tahakkümden kurtulmasına ve onların askerî gücüne ihtiyaç duymasına rağmen, Tuğrul Bey'in vefatını fırsata çevirerek Irak topraklarında Selçuklu hâkimiyetini zayıflatmayı amaçlamıştır. Çünkü Abbâsî Halifeliği, Selçukluların kalıcı olduğunu düşünmüyordu. Dolayısıyla Selçuklu-Abbâsî ilişkilerini daima sultanların gücü belirlemiştir. Bunun örneğini Alp Arslan⁸⁸² döneminde görebilmekteyiz. Nitekim Halife, bu dönemde de en doğu kararın Selçuklu himayesi olduğunu anlamış ve “9 Nisan 1064⁸⁸³” yılında hutbelerde Alp Arslan'ın adını okutturmuştur⁸⁸⁴. Fakat Halife sonraki süreçte de Selçukluları yıpratma politikasını devam ettirmiştir. Mesela; taht

⁸⁸² Alp Arslan, Çağrı Bey'in oğluydu. Rey'de Selçuklu tahtına oturmuştu. (Muharrem Kesik, “Sultan Alp Arslan Nasıl Öldürüldü?”, *USAD*, S. 5 (2016), s. 96.) O, Büyük Selçuklu Devleti'nin yükseliş devrinin ilk sultanı olarak bilinir. (Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, s. 125.) Alp Arslan'ın asıl adı Muhammed'di. Fiziki ve karakter olarak, güçlü, heybetli, uzun boylu, siyaset bilir ve uyanık biri olarak bilinmektedir. Başına uzun bir külah taktığı ifade edilmiştir. (Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü 't-Tevarih*, s. 110.) Alp Arslan'ın doğumuyla ilgili 1029, 1030, 1032, 1033 gibi çeşitli tarihler gösterilmektedir. Selçuklu-Karahanlı savaşı başlamadan önce Çağrı Bey'e bir oğlu olduğu haberi geldiğine göre, 1029 yılında doğmuş olabilir. (İbrahim Kafesoğlu, “Alparslan” mad., *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 526.) İbnü'l-Esîr, Alp Arslan'ın 1029 veya 1032-1033 yılında doğduğunu, kırk yıl yaşadığını, hükümdarlık süresinin dokuz sene altı ay olduğunu ifade etmiştir. (İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 79.) Râvendî, Alp Arslan'ın hükümdarlık yılının, amcası Tuğrul Bey'in ölümünden sonra on iki sene; ömrünün ise otuz dört yıl olduğunu belirtmiştir. (Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 114-115.) Ahmed bin Mahmûd, Alp Arslan'ın hükümdarlık süresinin on sekiz yıl olduğu yönünde bilgi vermiştir. Melikşah, Tekiş, Ayaz, Tutuş, Börî Bars, Arslan Argun olmak üzere altı çocuğu vardı. (Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 114-115.) İbn Kesîr, Alp Arslan'ın hükümdarlık yılının yedi sene olduğunu ifade etmiştir. (İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, C. 12, s. 228.) Alp Arslan'ın meliklik zamanını, babası Çağrı Bey'in devletin doğu kısmını yönettiği zaman ve babasının vefatından sonra Büyük Selçuklu Devleti tahtına geçtiği süreye kadar süren zaman olmak üzere iki safha halinde izah edebiliriz. (Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s. 19.) Alp Arslan, 1072 yılında vefat etmiş ve cenazesi, babasının Merv'deki mezarının bitişiğine defnedilmiştir. (Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem*, s. 114.) Alp Arslan hakkında daha fazla ayrıntılı bilgi için bk. Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 70-74, 230.

⁸⁸³ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 70.

⁸⁸⁴ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 114-115.

kavgalarını fırsata çevirmiş, Selçuklu otoritesinin zayıflamasında rol oynamıştır⁸⁸⁵. Bu ise aslında Halife'nin Selçuklu otoritesini gönülden kabul etmediğini gösterir.

Alp Arslan, “*Sultanların en adili, ahlâk bakımından en güzeli, cihat ve dine yardım hususlarında en istekli*”⁸⁸⁶ idi. Tuğrul Bey'den aldığı devletin gücünü çok fazla arttırmıştır⁸⁸⁷. Devletin hudutlarının genişletilmesi ve adının tüm dünyaya yayılmasında mühim rol oynamıştır⁸⁸⁸. Bu yüzden kendisine “Dünya Sultanı” denilmiştir⁸⁸⁹.

Ahmed bin Mahmûd, Alp Arslan'ın din yolunda savaşlarının çok olduğunu ifade etmiştir⁸⁹⁰. Onun, Hıristiyan memleketlerde İslâm davetini yayma isteğiyle dolu bir sultan olduğu belirtilmiştir. Gerçekleştirdiği ve dinî bir yapı kazandırdığı fetih hareketlerinde itici gücün İslâm cihad ruhu olduğu söylenmiştir. O, İslâm'ın güçlenmesi, ülkelerde yayılması ve İslâm sancağının Doğu Romalıların birçok ülkesinde dalgalanması için çalışmıştır⁸⁹¹. Çünkü hâkimiyetinin ve saltanatının, İslâmiyet'in başarısına bağlı olduğuna inanmıştır⁸⁹².

Alp Arslan'ın İslâm dünyası için yaptığı faaliyetleri ve Doğu Roma'ya karşı kazandığı zaferleri son derece önemlidir⁸⁹³. O. Turan da “*İslâmiyet'e hizmetleri dolayısıyla şahsiyeti dinî efsanelere bürünmüş*”⁸⁹⁴, diyerek Alp Arslan'ın İslâm dünyası için faaliyetlerde bulunduğuna işaret etmiştir. Abbâsî Halifesi için de hizmet etmeye gönül bağlamış bir sultan olduğu belirtilmiştir⁸⁹⁵. Onun zamanında ilk kez Hicaz bölgesinde hutbe, Abbâsî Halifesi adına okutulmuştur⁸⁹⁶.

⁸⁸⁵ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 92.

⁸⁸⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 22.

⁸⁸⁷ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 34.

⁸⁸⁸ Kesik, a.g.m., s. 96.

⁸⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 79.

⁸⁹⁰ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 115.

⁸⁹¹ Sallabi, a.g.e., s. 86-87.

⁸⁹² O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 149.

⁸⁹³ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 35.

⁸⁹⁴ O. Turan, *Meşkûre*, s. 207.

⁸⁹⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 77.

⁸⁹⁶ Ocak, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, s. 265.

Alp Arslan bir seferinde Doğu Roma tarafından tutuklanan Halife'yi kurtarmak için harekete geçmiştir. Şöyle ki; Halife ile Doğu Roma arasında bir savaş olmuş ve Halife, Doğu Roma İmparatoru tarafından tutuklanarak bir kaleye hapsedilmişti. Bu durum karşısında Alp Arslan, Halife'yi kurtarmak için harekete geçmiştir. Halife'nin tutsak edildiği kaleye varıp, kalenin sahibini İslâm'a davet etmiştir. Kale sahibi ise Müslüman olmuştur. Alp Arslan daha sonra Halife'yi esirlikten kurtarmıştır⁸⁹⁷. Böylece Sünnî İslâm âleminin temsilcisi Halife'ye karşı hizmetini gerçekleştirmiştir⁸⁹⁸. Onun hizmetinin kanıtı ise, ölümünden sonra Halife'nin bir buçuk hafta yas ilan etmesiydi⁸⁹⁹.

Alp Arslan, tahta geçer geçmez iki hedef belirlemiştir. Bunlardan birincisi, ülkenin her tarafında hâkimiyeti kurup, isyanları ve benzeri olayları önleyerek Selçuklu hâkimiyetini sağlamlaştırmak iken; diğer hedefi ise, Hıristiyan topraklarını fethetmek ve Fâtımî hâkimiyetine son vermektir. Böylece bu hedefleriyle Alp Arslan, İslâm dünyasını Sünnî-Abbâsî Hilafeti ile Selçuklu hâkimiyeti altında birleştirmiş olacaktı⁹⁰⁰.

Alp Arslan'ın fetih hareketlerinde ise en büyük yardımcısı vezir Nizâmülmülk olmuştur. Nizâmülmülk'ün de vezirliği süresince iki temel siyaset takip ettiği görülmektedir. Bunlardan birincisi Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeliği arasında uyum sağlamak iken; ikincisi İslâm aleyhi fikirlere karşı İslâm ülkelerini savunmak olmuştur. O, devletin gücünü en yüksek noktaya çıkartarak, İslâm dünyasının en büyük kuvveti haline gelmesine yardım etmiştir⁹⁰¹.

Çağrı Bey doğu, Tuğrul Bey ise batı seferleriyle ilgilenmişti. Alp Arslan ise doğu ve batı siyasetini sadece kendisi yönetmiştir⁹⁰². Fakat Alp Arslan'ın, devletin batı yönüne daha çok önem verdiği ve batıda fetih, doğuda ise genellikle güvenliği

⁸⁹⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 78.

⁸⁹⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 79.

⁸⁹⁹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 74.

⁹⁰⁰ Ocak, a.g.e., s. 195

⁹⁰¹ Ocak, a.g.e., s. 263.

⁹⁰² Refik Turan, "Malazgirt Fatihi Alp Arslan", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 116.

sağlama siyasetini uyguladığı görülmektedir⁹⁰³. Nitekim Tuğrul Bey döneminde devletin batı siyasetinin ağırlık merkezi Fâtımî Halifeliği iken; Alp Arslan döneminde daha çok Doğu Roma İmparatorluğu olmuştur⁹⁰⁴. Tuğrul Bey döneminde Kafkaslarda ve Doğu Roma İmparatorluğu'na ait topraklarda gerçekleştirilen fetih hareketlerinden kesin sonuçlar alınamamışken; Alp Arslan'ın batı siyasetinde kesin zaferler kazanılmıştır⁹⁰⁵.

Alp Arslan'ın batı siyasetine ağırlık vermesinin sebebi, doğuda bulunan devletlerin Müslüman olması ve bu devletlerle iyi ilişkiler kurulmasıydı. Fakat batıdaki devletler Hristiyan'dı. Bunlara karşı sefer yapmak, İslâmiyet açısından önemli bir görev olarak görülmekteydi. Diğer yandan Hristiyanlar üzerine sefer yapılırsa, diğer Müslüman devletlerin de yardımı gelebilir ve Müslümanlar arasında itibar daha da artabilirdi. Ayrıca Mısır'da Şîî Fâtımîler hâkimdi. Sünnî İslâm dünyasının Şîî baskısından tamamen kurtarılması da önemli bir konuydu. Bu gibi sebeplerden dolayı Alp Arslan batı siyasetine ağırlık vermiş olabilir⁹⁰⁶.

A. I. Kafkasya Seferi

Kafkasya, Müslümanların Hristiyanlarla karşı karşıya geldikleri bölge olması⁹⁰⁷ ve Anadolu'nun doğu kilidi olarak görülmesi açısından önemli bir yere sahipti. Buranın alınmasıyla Anadolu'ya gerçekleştirilecek olan akınlara yol açılması sağlanacaktı⁹⁰⁸. Selçukluların batıya doğru ilerleyişlerindeki en büyük engellerden birisi ortadan kaldırılmış olacaktı. Dolayısıyla Selçuklular için Kafkasya Seferi önemli bir yere sahipti⁹⁰⁹. Bu bakımdan Alp Arslan, daha önce Anadolu'da

⁹⁰³ Kafesoğlu, “Alparslan” mad., s. 527; Yeşildurak, a.g.t., s. 5.

⁹⁰⁴ Hüseyin Kayhan, “Selçuklular-Fâtımî Halifeliği İlişkileri”, *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 755; Bedirhan, a.g.e., s. 193.

⁹⁰⁵ Bedirhan, a.g.e., s. 193.

⁹⁰⁶ Uluçay, a.g.e., s. 51.

⁹⁰⁷ Bedirhan, a.g.t., s. 170.

⁹⁰⁸ Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 697.

⁹⁰⁹ Bedirhan, a.g.m., s. 159.

gerçekleştirilen Selçuklu hücumlarını devam ettirmek için 1064 yılında Rey bölgesinden Azerbaycan'a doğru hareket etmiştir⁹¹⁰.

Ana gayesi Anadolu olan Alp Arslan, arkasını güvenceye almak istemiştir⁹¹¹. Kafkasya civarında kendisine bağlı olan Müslüman beyliklerin gücünü artırmayı ve Doğu Roma'nın doğudaki uzantıları olan Gürcü ve Ermeni beyliklerini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır⁹¹². Diğer yandan İslâmiyet'i yayma düşüncesine dayanan genişleme politikasını Anadolu'da gerçekleştirmeyi planlamıştır⁹¹³.

Alp Arslan'ı Gürcistan Seferi konusunda isteklendiren kişi Nizâmülmülk olmuştur⁹¹⁴. Nizâmülmülk, ilk olarak Gürcistan'ın alınmasını ve daha sonra Doğu Roma'ya sefer yapılmasını tavsiye etmiştir⁹¹⁵. Bunun üzerine Alp Arslan, gemi imali ve asker bulma meselesini hallettikten sonra yerine oğlu Melikşah ve veziri Nizâmülmülk'ü görevlendirerek Gürcistan Seferi'ne çıkmıştır⁹¹⁶.

Ahmed bin Mahmûd, *"Sultân Alp Arslan kâfirler üzerine gazaya (din uğruna savaş) karar verip, Gürcü tarafına yürüdü"*⁹¹⁷.” diyerek, Alp Arslan'ın I. Kafkasya seferine işaret etmiştir. Urfalı Mateos da, *"Bu yılda İranlıların ejderi olan Sultan, büyük zaferle Ermenistan'a girdi. O, Allah'ın gazabının timsali olan öfkesini Şark milletinin üzerine çevirdi ve kötülüğün acısını bütün Ermenistan milletine tattırdı. Hristiyanlar ölüm alevleriyle sarıldılar, Ermenistan kanla boyandı, kılıç ve esaretle tahrip edildi"*⁹¹⁸.” diyerek, Alp Arslan'ın seferini taraflı bir şekilde anlatmıştır.

Nizâmülmülk ve Melikşah çok sayıda gayrimüslimin bulunduğu, fakat isminin kaynaklarda verilmediği bir kaleyi, Sürmârî Kalesi'ni ve Sürmârî'nin civarında

⁹¹⁰ Ergin Ayan, "Sultân Alparslan'ın Ermeni- Gürcü Siyaseti", *Karadeniz (Black Sea-Çernoye More) Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2 (2008), s. 15.

⁹¹¹ Ayan, a.g.m., s. 17; Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 544.

⁹¹² Bedirhan, a.g.e., s. 196.

⁹¹³ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 544; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 135.

⁹¹⁴ Göksu, a.g.e., s. 40.

⁹¹⁵ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 60; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 81; Ağırnaslı, a.g.t., s. 106.

⁹¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 50.

⁹¹⁷ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 59.

⁹¹⁸ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 119.

bulunan başka bir kaleyi ele geçirmişlerdir⁹¹⁹. Bu kalenin ismi Hagios Georgio olarak verilmiştir⁹²⁰. Melikşah kaleyi tahrip etmek istemiştir. Fakat Nizâmülmülk, Melikşah'a kalenin Müslümanlar için bir uc kalesi olduğunu söyleyerek engel olmuştur. Bunun sonucunda kaleyi insanlar, tahıllar, mal ve silahlarla doldurmuştur⁹²¹. Bu ise çok doğru bir hareket olmuştur. Çünkü bu kale sağlam bir yapıya sahipti ve uc bölgesinde yer almaktaydı. Bu kale tamir edilince gayrimüslimlerin İslâm memleketlerine saldırmak için yolları kapanmış olacaktı⁹²². Dolayısıyla gayrimüslimler bu kaleyi geçmek için hayli zorlanacaklardı. Sonuç olarak kale tamir edilerek önceki halinden daha sağlam bir yapı ortaya çıkmıştır⁹²³.

Melikşah'ın Hagios Georgio olarak bahsedilen kaleyi onartarak İslâm memleketlerini saldırılardan koruyacak bir vaziyete getirmesi, bir bakıma İslâm dünyasını koruduğunun göstergesidir. O isteseydi Nizâmülmülk'ün tavsiyesine uymayarak kaleyi tahrip edebilirdi. Bunun sonucunda da İslâm memleketleri, gayrimüslimlerin saldırılarına açık bir hale gelebilirdi. Fakat Melikşah, kalenin İslâm ülkeleri için son derece önemli bir konumda olduğunun farkına varmıştır.

Melikşah ve Nizâmülmülk daha sonra Meryem-nişin⁹²⁴ şehrine hareket etmişlerdir. Burada rahipler, papazlar, Hıristiyan hükümdarları ve onlara bağlı halk bulunmaktaydı⁹²⁵. Hıristiyan hükümdarlar burayı mukaddes bir yer kabul edip sürekli ziyaret ediyorlardı⁹²⁶. Bu bakımdan mühim bir dinî ziyaret noktasıydı⁹²⁷.

⁹¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 50.

⁹²⁰ Ağırnaslı, a.g.t., s. 107.

⁹²¹ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 50.

⁹²² Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 61; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 83; Ağırnaslı, a.g.t., s. 107.

⁹²³ Savaş Eğilmez, "Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Kafkasya Politikası", *Türkler*, C. 4, Ankara 2002, s. 706.

⁹²⁴ Meryem-nişin sağlam bir şehirdi. Surları büyük taşlardan inşa edilmişti. Yanında da büyük bir nehir bulunmaktaydı. (İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 50.) Meryem-nişin surlarının inşasında, kurşun ve demir gibi malzemeler kullanılmıştı. (Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 83.) Seferlerin istikametine göre Meryem-nişin, Van gölü civarında değil, Türklerce Gökcedeniz olarak adlandırılan Sevan gölü üzerinde bulunmaktadır. (O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 111.)

⁹²⁵ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 50.

⁹²⁶ Hatice Arıcı, *Nizâmü'l Mülk ve Selçuklu Müesseselerinin Oluşumundaki Yeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 31.

⁹²⁷ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 83.

Diğer yandan tüm ülkelerden gayrimüslim beyler buraya birçok mal getiriyorlardı⁹²⁸. Bu şehri almak için Nizâmülmülk'ün askerî destek hazırlattığı kaynaklarda ifade edilmiştir⁹²⁹. Meryem-nişin'in alınışı ile ilgili ayrıntı bilgiler kaynaklarda mevcuttur⁹³⁰. Zor bir savaş sonucunda kale Selçukluların olmuştur⁹³¹.

Meryem-nişin'den sonra Selçuklu kuvvetleri Sübiz-şehr'e yürümüşlerdir. Bu şehrin halkıyla Müslümanlar arasında çetin savaşlar olmuştur. Fakat sonunda Selçuklular burayı almışlardır⁹³². Daha sonra ahalisi Gürcü olan Aâl-Lâl⁹³³ şehri de zapt edilmiştir. Müslümanlar bu şehirden oldukça fazla ganimet elde etmişlerdir. Ayrıca bu şehrin yanında bulunan bir kale de alınmıştır. Alp Arslan buradan Kars'a ve Ani kalesi üzerine yürümüştür. Ani civarında Seyl-vürde ve Nevre denilen iki bölgenin halkı İslâmiyet'i kabul etmiştir. Daha sonra bu bölgedeki manastırlar yıkılarak yerlerine mescitler yapılmıştır⁹³⁴. Selçuklular sadece saydığımız bu yerleri ele geçirmekle kalmamışlardır. I. Kafkasya Seferi sırasında daha birçok yer ele geçirilmiştir⁹³⁵. Toplam yedi şehir ve yirmi kale İslâm topraklarına dâhil edilmiştir⁹³⁶.

Buraya kadar bahsedilenleri değerlendirecek olursak; gerçekleştirilen fetihler hem Selçuklular hem de Hıristiyan ve İslâm dünyası açısından önemli bir yere sahipti.

⁹²⁸ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 61.

⁹²⁹ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 50.

⁹³⁰ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 25; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 50; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 61-62.

⁹³¹ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 50; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 25.

⁹³² İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 51; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 62.

⁹³³ Aâl-Lâl, sağlam bir şehir olup yüksek surlara sahipti. Doğusunda ve batısında ise yüksek bir dağ yer almaktaydı. Dağlarda ayrıca bir kaç tane kale bulunmaktaydı. Diğer iki yönünde yani kuzey ve güneyinde ise aşılması güç büyük bir nehir vardı. (İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 51.) Bu şehirden "*Al-Lâf*" adıyla da bahsedilmiştir. (Ayan, a.g.m., s. 18.)

⁹³⁴ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 51.

⁹³⁵ I. Kafkasya Seferi ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bk. Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s. 30-33; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 59-65; Bedirhan, a.g.t., s. 91-103.

⁹³⁶ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 21.

- Selçuklular açısından önemi; batıya doğru ilerleyişlerinde arkalarını güvenceye almalarıydı⁹³⁷. Ayrıca Selçuklular, bölgeyi egemenlikleri altına alarak Gürcistan'da kültür ve medeniyetin ilerlemesini sağlamışlardır⁹³⁸.
- Hristiyan dünyası açısından önemi; Hristiyanların birçok kaleyi ve özellikle kutsal bir yer kabul edilen Meryem-nişin'i kaybetmeleri, bölgede güçlerinin zayıflaması ve kiliselerin yıkılmasıydı⁹³⁹
- İslâm dünyası açısından önemi ise; Kafkasya civarındaki Müslüman beyliklerin gücünün arttırılmasının amaçlanması⁹⁴⁰, gayrimüslimler üzerine gaza gerçekleştirilmesi⁹⁴¹, Müslümanlar için bir uç kalesi olan Hagios Georgio'un alınarak onarılması ve bu kale sayesinde İslâm memleketleriyle gayrimüslimler arasına set çekilmesi⁹⁴², alınan yerlerde mescitler inşa edilerek⁹⁴³ bir nevi İslâmlaşma faaliyetinin gerçekleştirilmesi, yedi şehir ve yirmi kalenin İslâm topraklarına katılmasıydı⁹⁴⁴. Selçuklular, Gürcülere ve Doğu Roma'ya ait kaleleri alarak buralardaki İslâm dışı faaliyetleri engellemişlerdir.

1. Ani'nin Fethi

Alp Arslan'ın I. Kafkasya Seferi içerisinde Ani⁹⁴⁵'nin ayrı bir önemi vardır. Çünkü burası Anadolu'nun askerî ve stratejik açıdan doğu bölgesindeki kilit kapısı

⁹³⁷ Ayan, a.g.m., s. 17; Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 544.

⁹³⁸ Bedirhan, a.g.m., s. 183.

⁹³⁹ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 50; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 25.

⁹⁴⁰ Bedirhan, a.g.e., s. 196.

⁹⁴¹ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 59.

⁹⁴² Eğilmez, a.g.m., s. 706.

⁹⁴³ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 51.

⁹⁴⁴ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 21.

⁹⁴⁵ Ani, Kars bölgesinde yer alan bir şehirdir. Şehrin isminin, İran'daki Su ve Bereket Tanrısı Anahita'dan geldiği ifade edilir. Bu şehir, İpek yolu üzerinde bulunuyordu. (Yıldırım, a.g.t., s. 1-2.) Ani'nin üç tarafı büyük Aras Irmağı ile kaplıydı. Öteki bir tarafı ise su dolu hendekle çevrilmişti. Suyun buraya iniş kuvveti oldukça şiddetliydi. Bu yüzden güçlü bir akış meydana geliyordu. Suyun içine bir taş atıldığı zaman paramparça olmaktaydı. Şehrin surları ise sert granit taşından inşa edilmişti. Bundan dolayı buraya ulaşmak oldukça güçtü. (Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 135.) "Ani şehrinin kuvvetini anlatmak için büyük Aras nehrinin dörtte üçünü kuşattığını, dörtte birinin

konumunda olup, en sağlam kalelerden biriydi⁹⁴⁶. Ahmed bin Mahmûd da “*Bu Ani kalesi Bizans’ın kilid noktası idi. Bizans onun ile korunur ve hazineler orada saklanırdı*”⁹⁴⁷.” diyerek, Ani’nin önemine işaret etmiştir.

Ani şehri, coğrafi olarak son derece sağlam bir yerde bulunmaktaydı. Çünkü şehrin surları muazzam dağlardan oluşmaktaydı. Her dağın doruk noktasında bir kale yer almaktaydı⁹⁴⁸. Dolayısıyla bu bölge Doğu Roma’nın doğudaki en sağlam sınır noktasıydı⁹⁴⁹. Ermenistan yöresinde Doğu Romalıların ilk şehri olması bakımından da dikkat çekici bir bölgeydi⁹⁵⁰. Sağlamlığından dolayı bu bölgeyi Alp Arslan’a kadar hiç kimsenin fethetmeye cesaret edemediği ifade edilmiştir⁹⁵¹. Fakat Alp Arslan Doğu Anadolu’ya geçerek Ani’ye doğru hareket etmiştir⁹⁵².

Alp Arslan, Ani’yi gayrimüslimlerin elinden alarak bölgedeki kötülöklere son vermeyi amaçlamıştır⁹⁵³. Şehri kuşatmaya başlamıştır⁹⁵⁴. O, Ani’yi kuşatmaya başladığında Nizâmülmülk Bağdad’a bir fetihname⁹⁵⁵ yollayarak, Alp Arslan’ın gerçekleştirdiği fetihleri bildirmiştir⁹⁵⁶. Ani’nin alınışı ile ilgili kaynaklarda ayrıntılı

derin bir çukur ile çevrilmiş olduğunu ve Aras’ın bu çukuru doldurup kuvvetli cereyanlar yaparak buradan geçtiğini söylemek kâfidir”. (Abûl-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, C. I, s. 316.) Kaynaklarda, Ani şehri içerisinde yedi yüz bin hane ve bin kilisenin bulunduğu ifade edilmiştir. (Abûl-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, C. I, s. 316; Sıbt İbnu’l Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, s. 135; Abdurrahman İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi’l-Ümem*, s. 90.) İbnü’l Esîr, ev sayısını belirtmeyerek şehir nüfusunun kalabalık olduğunu ve beş yüzü aşkın kilisenin bulunduğunu belirtmiştir. (İbnü’l-Esîr, *el Kâmil fî’t-tarih*, C. 10, s. 52.) Bu rakamlara bakıldığında ilk başta abartılıymış gibi gelebilir. Fakat nüfus ile ilgili verilmiş rakamlardan, Selçuklu ordusunun önünden kaçanların bu sağlam şehre sığınmış olabileceğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla nüfusunun kalabalık olması hakkında kaynakların verdiği bu bilgilerin doğruluk payı olabilir. (Merçil, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, s. 608; Koca, “Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu’ya: Oğuzlar (Türkmenler)”, s. 544.)

⁹⁴⁶ Ayan, a.g.m, s. 11.

⁹⁴⁷ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 65.

⁹⁴⁸ el-Hüseynî, *Ahbârü’d-Devleti’s-Selçukiyye*, s. 27.

⁹⁴⁹ İsmail Cansız, “Bir Dönüm Noktası Olarak 1071”, *TSA*, S. 1 (2004), s. 94; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 88.

⁹⁵⁰ Abûl-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, C. I, s. 316.

⁹⁵¹ Sıbt İbnu’l Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, s. 135; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 88.

⁹⁵² Abûl-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, C. I, s. 316.

⁹⁵³ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 65.

⁹⁵⁴ Sıbt İbnu’l Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, s. 135.

⁹⁵⁵ Bu fetihnamede; Alp Arslan’ın Hazar toprakları içine değin gittiğinden, büyük yerler ele geçirdiğinden bahsediliyor ve sayısız ganimet elde edildiği bildiriliyordu. Ayrıca Alp Arslan’ın Ani’yi kuşatmaya başladığı da belirtiliyordu. (Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s. 33-34.)

⁹⁵⁶ Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s. 33.

bilgiler mevcuttur⁹⁵⁷. Nasıl alındığından ziyade, sonuçları konumuz açısından daha önemlidir. Nitekim şiddetli bir mücadele sonucunda Alp Arslan Ani'yi almayı başarmıştır⁹⁵⁸. Ani'nin alınış tarihi, 16 Ağustos 1064 idi⁹⁵⁹.

Selçuklular, İslâm dini uğrunda savaşıarak Ani'yi almışlardır⁹⁶⁰. Ani'nin fethi sırasında sayısız insanın öldüğü ve bir o kadar da tutsak alındığı ifade edilmiştir⁹⁶¹. Selçukluların, bölgeye girdikten sonra halka zorla İslâm'ı kabul ettirdiklerine dair bilgiler mevcuttur⁹⁶². Fakat bu doğru değildir. Çünkü Alp Arslan ve diğer Türk sultanları her zaman yabancı dinlere saygı duymuşlar ve hoşgörülü olmuşlardır⁹⁶³. İnsanların, dinlerini özgürce yaşamalarına izin vermişlerdir⁹⁶⁴.

a. Fethin Önemi ve İslâm Dünyasına Etkileri

Selçuklular için Ani'nin fethi son derece önemi bir yere sahipti. Çünkü buranın alınmasıyla Doğu Roma'nın savunma sistemine büyük bir zarar verilmiş ve Anadolu fetihleri için önemli bir yarar sağlanmıştı. Selçukluların arkası güvence altına alınmıştır⁹⁶⁵.

Ani'nin fethiyle birlikte Alp Arslan, Doğu Roma'nın Doğu Anadolu ve Karadeniz ile münasebetini kesme aşamasına getirmiştir⁹⁶⁶. Böylece doğudaki en sağlam kalesi fethedilerek, Doğu Roma'ya karşı yapılacak olan saldırılar için bir üs

⁹⁵⁷ Ani'nin alınışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 65-68; Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 316-317; Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 135; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 52; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 37; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 26-28; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 119-121; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 87-93.

⁹⁵⁸ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 136; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 51.

⁹⁵⁹ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 91; Hüseyinof, a.g.m., s. 67; Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 697.

⁹⁶⁰ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 544; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 136.

⁹⁶¹ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem*, s. 90.

⁹⁶² Agacanov, a.g.e., s. 141.

⁹⁶³ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 112; Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Öncesinde Anadolu'da Müslüman Türklerde Hoşgörü ve Birarada Yaşama Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu Bildirileri*, Isparta 2007, s. 336.

⁹⁶⁴ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 348.

⁹⁶⁵ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 544; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 138.

⁹⁶⁶ Eğilmez, a.g.m., s. 709.

kazanılmıştır⁹⁶⁷. Kuzey Anadolu bölgesi, Selçuklu egemenliği altına girmiştir⁹⁶⁸. Dolayısıyla Alp Arslan'ın Ani'yi alarak, Anadolu'nun fethinin başlangıcını Malazgirt öncesi bu şehirde attığı ifade edilebilir⁹⁶⁹. Alp Arslan buranın idaresini ise Şeddâdîlerden Ebu'l-Esvâr'a vermiştir⁹⁷⁰.

Alp Arslan, kazandığı zaferden sonra Bağdad Abbâsî Halifesi başta olmak üzere, İslâm hükümdarlarına ve emirlerine fetihnameler yollamıştır⁹⁷¹. Bu zafer başta Bağdad olmak üzere, bütün İslâm coğrafyasında büyük bir sevinçle karşılanırken; Hristiyan dünyasında üzüntüye neden olmuştur⁹⁷². Çünkü burada İslâm dünyasının düşmanı olan Doğu Roma hüküm sürmekteydi. Doğu Roma'nın bu bölgeden temizlenmesi Türk-İslâm dünyası açısından önem taşımaktaydı⁹⁷³. Bu hizmetlerinden dolayı Abbâsî Halifesi, Alp Arslan'a "Ebu'l-Feth" yani "Fetihler Babası" unvanını vermiştir⁹⁷⁴.

Ani'yi alan Alp Arslan, şehri bir İslâm mekânı şekline döndürmek için imar faaliyetlerini başlatmıştır⁹⁷⁵. Şehirde bir cami inşa ettirmiştir⁹⁷⁶. Böylece bölgede İslâmlaşma yolunda adım atılmıştır⁹⁷⁷. Bu ise Selçukluları Anadolu'ya yönlendiren nedenlerden birinin din olduğu gerçeğini göstermektedir. Selçukluların fethettiği bölgelerde, halkın İslâmiyet'i kabul etmesi de bunun bir başka delilidir⁹⁷⁸.

⁹⁶⁷ Ocak, a.g.e., s. 267.

⁹⁶⁸ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 137.

⁹⁶⁹ Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 697.

⁹⁷⁰ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 91.

⁹⁷¹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 51; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 56.

⁹⁷² Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 544; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 52; Münecimbaş, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 37; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Ankara 1988, s. 41-42; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 51.

⁹⁷³ Gümüş, a.g.m., s. 715.

⁹⁷⁴ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 51; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 42; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 52; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 23.

⁹⁷⁵ Göksu, a.g.e., s. 42.

⁹⁷⁶ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 28.; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 68; Zaporozhets, a.g.e., s. 133.

⁹⁷⁷ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 544.

⁹⁷⁸ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 101.

Alp Arslan'ın Ani'de inşa ettirdiği caminin, Anadolu'da yapılan ilk cami ve adının da Menuçehr olduğu bilinmektedir⁹⁷⁹. Ani Katedrali de Fethiye ismi ile camiye çevrilmiştir. Selçuklu beylerinin burada Cuma namazı kıldıkları bilinmektedir.⁹⁸⁰ Ayrıca Alp Arslan, muharebe esnasında harabe hale gelen şehri imar ettirmiştir⁹⁸¹. Türk-İslâm hâkimiyeti altına giren Ani, mimari eserler ile süslenmiştir. Bölgede İslâm eserleri oluşmuştur⁹⁸². Bu anlamda bölgenin kültür yapısında İslâm lehine değişiklikler yaşanmıştır.

Sonuç olarak; Alp Arslan'ın I. Kafkasya Seferi, gerek ekonomik açıdan gerekse İslâm dünyası açısından Doğu Roma ile çatışmalarda bulunacak olan Büyük Selçuklu Devleti için çok mühim yararlar sağlamıştır⁹⁸³. Alp Arslan ülkelerin fethini dinî cihad ruhuyla gerçekleştirmiş ve aldığı yerleri İslâmiyet'e uygun hale getirmiştir⁹⁸⁴. Melikşah ve Nizâmülmülk de Gürcü ve Doğu Roma şehirlerine ait olan birçok kaleyi ele geçirmişlerdir⁹⁸⁵. Ermenistan ve Gürcistan önemli ölçüde Selçuklu egemenliğini tanımıştır⁹⁸⁶. Dolayısıyla Sünnî İslâm dünyası açısından tehlike oluşturan Doğu Roma'nın bu bölgedeki unsurları temizlenmiştir. Zaten Selçukluların Hristiyan devletlerle yaptıkları mücadeleler, İslâm'ın yayılması amacı altında sürdürülmekteydi⁹⁸⁷. Dolayısıyla gerçekleştirilen bu askerî fetihler, İslâm dünyası açısından önemli bir yere sahiptir.

B. Emirlerin Anadolu Akınları

Alp Arslan döneminde Anadolu'ya emirler tarafından akınlar⁹⁸⁸ gerçekleştirilmiştir. Bu akınlar, kendisinden önceki döneme kıyasla daha geniş bir alana yayılmıştır⁹⁸⁹. Salar-ı Horasan, Doğu Roma idaresinde olan Urfa'ya üç kez

⁹⁷⁹ R. Turan, "Malazgirt Fatihisi Alp Arslan", s. 117.

⁹⁸⁰ Eğilmez, a.g.m., s. 709; Bedirhan, a.g.t., s. 102.

⁹⁸¹ Ağırnaslı, a.g.t., s. 109.

⁹⁸² Yıldırım, a.g.t., s. 1.

⁹⁸³ Eğilmez, a.g.m., s. 706.

⁹⁸⁴ Sallabi, a.g.e., s. 95.

⁹⁸⁵ Münecimbaş, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 36.

⁹⁸⁶ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 94.

⁹⁸⁷ Agacanov, a.g.e., s. 141.

⁹⁸⁸ Akınlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. R. Turan, "Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı", s. 109-112.

⁹⁸⁹ Ağırnaslı, a.g.t., s. 117.

akında bulunmuştur⁹⁹⁰. Gümüştekin, Ahmed Şah, Arslantaş ve Dilmaçoğlu da Anadolu'da akınlarda bulunarak Doğu Roma'ya karşı başarı kazanmışlardır⁹⁹¹.

Selçuklu emirlerinin Anadolu'ya düzenlediği akınlar gibi komutan Emir Afşin de Anadolu'da askerî harekâtlara girişmiştir⁹⁹². Malatya civarında Doğu Roma İmparatorluğu'nu dağıtmıştır⁹⁹³. Antakya⁹⁹⁴'yı iki kez kuşatmış ve ikinci kuşatmasında Doğu Roma'nın Antakya üssünü bozmuştur⁹⁹⁵. Afşin'in Batı Anadolu sahillerine kadar ilerlediği ve böylece denize ulaşan ilk Türk komutanı olduğu ifade edilir⁹⁹⁶. O, İslâm tarihinde meşhur olan ve Eskişehir civarında bulunan Amorion Şehri'ni de ele geçirmiştir⁹⁹⁷. Selçuklular, gerçekleştirdikleri akınlarla Konya ve Karaman dâhil birçok şehri ve kasabayı almışlardır⁹⁹⁸.

1. Akınların Önemi

Büyük Selçuklu Devleti, İslâm dünyasının siyasi liderliğini eline aldıktan sonra, Müslümanlar için gaza alanı olan Doğu Roma'nın topraklarına akınlar gerçekleştirmeyi ve bu bölgeleri fethetmeyi bir amaç olarak belirlemiştir. İmkân buldukça sultanlar ve emirler, Anadolu'ya akın ve keşif niteliği taşıyan birtakım seferler gerçekleştirmişlerdir⁹⁹⁹. Selçuklular için Doğu Roma diyarına seferler

⁹⁹⁰ R. Turan, "Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı", s. 109.

⁹⁹¹ Uluçay, a.g.e., s. 52.

⁹⁹² Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem*, s. 96.

⁹⁹³ Uluçay, a.g.e., s. 52.

⁹⁹⁴ Antakya, Asi Nehri kıyısında, Habîbü'n-Neccâr dağı eteklerinde yer almakta olup, Büyük İskender'in ölümünden sonra I.Seleukos tarafından kurulmuştu. Daha sonra mühim bir ticaret merkezi ve Suriye'nin de başkenti haline gelmişti. (Altan, a.g.m., s. 323.) Şehir, Ermeni senyörlerinden Vaşak Pahlavuni tarafından idare edilmişti. Fakat daha sonra Antakya'ya Philaretos hâkim olmuştur. O, elinde bulunan bölgeleri koruyabilmek için bir yandan Bizans İmparatoru Botaniates'e itaat etmiş ve Antakya düklüğü unvanını almış; diğer yandan ise Şerefüd-devle Müslim'e, Süleyman-şah'a, Tâc'üd-devle Tutuş'a vergiler vermiş ve hediyeler göndermiştir. Ayrıca Melikşah'a da bağlılığını bildirmiştir. (Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 75-76.)

⁹⁹⁵ R. Turan, "Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı", s. 111.

⁹⁹⁶ R. Turan, "Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı", s. 112.

⁹⁹⁷ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem*, s. 97.

⁹⁹⁸ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 611.

⁹⁹⁹ Nejat Kaymaz, "Malazgirt Savaşı ile Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesine Dair", *Malazgirt Armağanı*, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 260.

yapmak milli ve dinî bir amaç taşımaktaydı¹⁰⁰⁰. Bu anlamda Alp Arslan döneminde emirlerin gerçekleştirmiş olduğu akınların, Türk-İslâm tarihi açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Bu dönemde gerçekleştirilen akınların en mühim sonucu, fetihler yapılmasıydı¹⁰⁰¹. Emirler, yapmış oldukları akınlarla İslâm dünyasının düşmanlarına karşı mücadele vermişlerdir. Bu akınlar sayesinde Doğu Roma'nın gücü yıpratılmıştır¹⁰⁰². Alp Arslan'ın İslâm ülkelerindeki saygınlığı artmıştır¹⁰⁰³. Ayrıca Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesi için önemli adımlar atılmıştır¹⁰⁰⁴.

Anadolu'daki Selçuklu akınları sonucunda Doğu Roma'nın müdafaa merkezlerini oluşturan birçok kale yıkılmıştır¹⁰⁰⁵. Böylece Doğu Roma'nın Anadolu'daki savunma gücü büyük oranda tahrip edilmiştir¹⁰⁰⁶. Fakat ilk başlarda Büyük Selçuklu Devleti'nin Doğu Roma memleketlerine karşı yürüttüğü askerî harekâtın ana gayesi Anadolu'yu tamamen fethetmek olmadığı için, gerçekleştirilen akınlar düzenli ve sürekli bir hareket şeklinde yürütülmemiştir¹⁰⁰⁷.

C. II. Kafkasya Seferi

Alp Arslan, I. Kafkasya Seferi'nden sonra Horasan'a dönmüştü. Bu sırada Doğu Romalılar, hem doğudaki tüm kaleleri sağlamlaştırmış hem de Abhaz kralı IV. Bagrat'a yardım ederek onu güçlendirmişti. Kafkasların kuzey bölgesinden gayrimüslim Alanlar da 1064 yılında güneye kaymaya başlamışlardı¹⁰⁰⁸.

Alanlar ile anlaşılan IV. Bagrat, bir Müslüman devlet olan Şeddâdîlerin bölgesine girmiş, Erran'ı istila etmiş ve Gence'ye kadar ilerlemişti¹⁰⁰⁹. Büyük

¹⁰⁰⁰ Ülkü, a.g.e., s. 791.

¹⁰⁰¹ Ağırnaslı, a.g.t., s. 117.

¹⁰⁰² Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 1983, s. 18.

¹⁰⁰³ Ağırnaslı, a.g.t., s. 118.

¹⁰⁰⁴ R. Turan, "Türklerin Anadolu'ya Akınları ve Malazgirt Zaferi'nden Önce Anadolu'da Türk Varlığı", s. 110.

¹⁰⁰⁵ Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara 1971, s. 28.

¹⁰⁰⁶ Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 28-29.

¹⁰⁰⁷ Kaymaz, a.g.m., s. 260-261.

¹⁰⁰⁸ Ayan, a.g.m., s. 24.

¹⁰⁰⁹ Kafesoğlu-Yıldız-Merçil, a.g.e., s. 94.

Selçuklu Devleti'ne bağlı olan Şeddâdîlere yapılan bu saldırı, aslında Selçuklulara da yapılmış oluyordu¹⁰¹⁰. Bunları öğrenen Alp Arslan, II. Kafkasya Seferi'ne hazırlanmaya karar vermiştir¹⁰¹¹. Alp Arslan'ın bu defa amacı, bütün Azerbaycan'ı bir daha huzursuzluk kaynağı olmayacak şekilde Selçuklulara bağlamaktır¹⁰¹².

Alp Arslan, 1067 yılında harekete geçerek bölgeye girmiştir¹⁰¹³. Erran'a hâkim olmuştur. Daha sonra Gürcistan'a girmiş ve Şeki bölgesini almıştır. Bu bölgenin hâkimi İslâmiyet'i kabul etmiştir¹⁰¹⁴. Gürcülerden bazıları da Müslüman olmuştur¹⁰¹⁵. Alp Arslan, Şeki bölgesi hâkimi Ahsartan'a İslâmiyet'i öğretmesi için bir fakih yollamıştır¹⁰¹⁶. Gürcü Kralı IV. Bagrat da Alp Arslan'dan aman dileyerek, onun buyruğu altına girmiştir¹⁰¹⁷. Bir süre Tiflis'te ikamet eden Alp Arslan, buradaki kiliseyi camiye çevirmiştir¹⁰¹⁸.

Alp Arslan, II. Kafkasya Seferi sonucunda Tiflis dâhil, Kartli, Şirak, Vanand, Nig, Gugark, Arrân ve Gence gibi Azerbaycan'ın muhtelif yerlerindeki küçük prensliklerle Şeddâdî emirlerini itaat altına almıştır. Fakat Alp Arslan'a itaatlerini bildiren ve hatta birkaçının İslâmiyet'i kabul ettiği görülen bu prenslerin kesin şekilde Selçuklu hâkimiyetine girmeleri, bölgeye gönderilen Sav Tegin'in harekâtıyla gerçekleşmiştir¹⁰¹⁹.

Alp Arslan, Gürcistan mıntıkasının fethedilmesi konusuna son derece önem vermiştir¹⁰²⁰. Onun gerçekleştirmiş olduğu II. Kafkasya Seferi sırasında sayısız Gürcü öldürülmüş ve esir edilmiş, kiliselerin çoğu işlemez hale getirilmiş ve şehirlerde camiler inşa edilmiştir¹⁰²¹. İslâm memleketlerine saldıran Gürcüler etkisiz

¹⁰¹⁰ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 116-117.

¹⁰¹¹ Ayan, a.g.m, s. 24.

¹⁰¹² Kafesoğlu, "Alparslan" mad., s. 528.

¹⁰¹³ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 117.

¹⁰¹⁴ Kafesoğlu-Yıldız-Merçil, a.g.e., s. 94.

¹⁰¹⁵ Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, s. 34.

¹⁰¹⁶ Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular*, C. 1, İstanbul 2013, s. 146; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 118.

¹⁰¹⁷ Kafesoğlu-Yıldız-Merçil, a.g.e., s. 94.

¹⁰¹⁸ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 118.

¹⁰¹⁹ Kafesoğlu, "Alparslan" mad., s. 528.

¹⁰²⁰ Ahmet Toksoy, "1018-1071 Yılları Arasında Selçuklu-Bizans İlişkileri ve Ermeniler", *Yeni Türkiye*, S. 60 (2014), s. 10.

¹⁰²¹ Eğilmez, a.g.m., s. 711.

hale getirilmiştir¹⁰²². Böylece o coğrafyada sükûnet sağlanmıştır. Bu bölgede sükûnetin olması ise, Doğu Roma ile çatışmalarda bulunacak olan Selçuklular için son derece önemliydi¹⁰²³.

Sonuç olarak; Alp Arslan, hem I. Kafkasya hem de II. Kafkasya Seferi ile Gürcülere ve Doğu Roma'ya ait birtakım bölgeleri alarak, buralardaki İslâm dışı faaliyetleri engellemiştir. Çünkü Doğu Romalılar, İslâm dünyası açısından tehlike oluşturan bir millettir. Alp Arslan ise Kafkasya Seferi ile Doğu Roma'nın bu bölgedeki unsurlarını temizlemiştir¹⁰²⁴.

Hristiyanlığa ait kutsal yerler ele geçirilmiş ve bazı bölgelerin hâkimleri bile İslâmiyet'i kabul etmiştir. Ayrıca Alp Arslan inşa ettirdiği camiler sayesinde, Hristiyanlığa ait bölgelerde İslâmiyet'in yayılmasını sağlamıştır. Alınan topraklar İslâmiyet için uygun hale getirilmiştir¹⁰²⁵. Alp Arslan'ın yapmış olduğu fetihlerin Abbâsî Halifesi tarafından sevinçle karşılanması¹⁰²⁶ da bu fetihlerin İslâm dünyası açısından önemini göstermektedir.

D. Suriye-Mısır Politikası

Şîlik ile mücadele, Büyük Selçuklu Devleti'nin ana politikalarından birisini oluşturmaktaydı¹⁰²⁷. Çünkü Şîî Fâtımî Devleti, İslâm dünyasında devamlı olarak ikilik çıkartmakta ve Sünnî inanca zarar vermektedir¹⁰²⁸. Bu yüzden Selçukluların kurmaya çalıştığı İslâm topraklarındaki birlik, Fâtımîlerin aksi yöndeki faaliyetlerinden dolayı gerçekleşememişti. İslâm dünyası hâlâ iki başlı bir görünüm sergilemekteydi. Hutbeler bölgelere göre Sünnî Abbâsî Halifesi veya Şîî Fâtımî Halifesi için okunmaktaydı¹⁰²⁹.

¹⁰²² Sevim-Merçil, a.g.e., s. 11.

¹⁰²³ Eğilmez, a.g.m., s. 711.

¹⁰²⁴ Gümüş, a.g.m., s. 715.

¹⁰²⁵ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 544; Göksu, a.g.e., s. 42.

¹⁰²⁶ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 544.

¹⁰²⁷ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 64.

¹⁰²⁸ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 64.

¹⁰²⁹ Kafesoğlu, "Alparslan" mad., s. 528.

Tuğrul Bey zamanında Selçuklular, Abbâsî Halifelerini tahakküm altında tutan Şiî Büveyhîleri tarih sahnesinden silmişti¹⁰³⁰. Tuğrul Bey'den sonra Alp Arslan'ın da dış politika amaçlarından birisi, Fâtımî Devleti'ne son vererek İslâm coğrafyasında birliği sağlamak olmuştur¹⁰³¹. Alp Arslan, Mısır'daki Şiî Fâtımî Halifeliği'nin İslâm toprakları üzerindeki olumsuz faaliyetlerine son vermeyi amaçlamıştır¹⁰³². Bu anlamda Suriye ve Mısır memleketlerinin alınmasıyla ilgilenmiştir¹⁰³³. Dolayısıyla Alp Arslan'ın Suriye-Mısır politikası, İslâm dünyası açısından önemli bir yere sahiptir.

1. Türk Emirlerinin, Mirdâsoğullarının Hâkimiyetinde Bulunan Kuzey Suriye Topraklarındaki Faaliyetleri

Alp Arslan'ın Suriye-Mısır Seferi sırasında Kuzey Suriye bölgesi, Mirdâsoğullarının hâkimiyetinde idi. Mirdâsoğulları, Fâtımîleri mağlup ederek Halep'te hâkimiyetlerini sağlamışlardı. Fakat Fâtımî Halifesi için hutbe okutmayı sürdürmüşlerdi. Diğer yandan Suriye toprakları, Selçukluların İslâm dünyasındaki rakipleri Fâtımîler için önemli bir yere sahipti. Çünkü bu topraklar, Fâtımîlerin merkezi Mısır'ın önünde koruyucu bir set vazifesi görmekteydiler¹⁰³⁴. Ayrıca Fâtımîler, Suriye bölgesini Bağdad'a ulaşmak için önemli bir köprü olarak kabul ediyorlardı. Dolayısıyla Türk emirlerinin Kuzey Suriye topraklarındaki faaliyetleri, Fâtımîlerin çıkarlarına zarar verirken; Büyük Selçuklu Devleti'nin Suriye-Mısır politikası için mühim bir avantaj sağlayacaktı¹⁰³⁵.

Türk emirlerinin Kuzey Suriye'deki faaliyetleri, Mirdâsoğullarının Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetini kabul etmesinde önemli rol oynamıştır. Mirdâsoğulları, varlıklarını koruyabilmek için Alp Arslan ve Abbâsî Halifesi adına hutbe okutmuştur¹⁰³⁶. Böylece Kuzey Suriye'de Fâtımî egemenliği son bulmuştur.

¹⁰³⁰ Kafesoğlu, aynı yer.

¹⁰³¹ Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası", s. 112; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 141.

¹⁰³² Pehlivanlı, a.g.m., s. 17.

¹⁰³³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 77.

¹⁰³⁴ Ağırnaslı, a.g.t., s. 78.

¹⁰³⁵ Ağırnaslı, a.g.t., s. 79.

¹⁰³⁶ Ağırnaslı, a.g.t., s. 86.

Fakat Halep halkının birçoğu, Sünnî hutbeyi benimsememişlerdir. Halep'te Selçuklu hâkimiyetinin tam olarak benimsenmesi ise, Alp Arslan'ın bizzat Halep'e kadar gelip burayı kuşatmasıyla mümkün olabilmıştır¹⁰³⁷.

2. Alp Arslan'ın Suriye-Mısır Seferi

Fâtımîler ile Abbâsîler arasındaki mücadele, tüm İslâm dünyasına mühim etkiler bırakmış; Sünnî Abbâsî Halifeliği'ni tanıyan devletler ile Şîî Fâtımî Halifeliği'ni tanıyan devletler arasında çatışmalar yaşanmıştı. İslâm âleminde birlik kesin olarak kurulamamıştı. 1071'li yıllara gelindiğinde ise, İslâm dünyasındaki bu ayrılık zirve noktasına gelmişti. Bu yıllarda Mekke ve Medine'de dâhil çoğu İslâm bölgelerinde Şîî Fâtımî Halifeliği adına hutbe okunmaktaydı¹⁰³⁸.

Alp Arslan'ın ilk hedefi Fâtımîler olmuş ve Alp Arslan, Mekke ve Medine'de Abbâsî Halifeliği adına yeniden hutbe okunmasını sağlamıştı. Bu başarısından dolayı kendisine “*Burhânü Emiri 'l-mü'minin*¹⁰³⁹” yani “Halife'nin delili, Halife'nin Halife olduğunu kanıtlayan” unvanı verilmişti¹⁰⁴⁰. İşte bu olaydan sonra Nâsırüddeve Hamdan, Fâtımîlere karşı Alp Arslan'dan yardım istemiştir¹⁰⁴¹.

Mısır'daki Şîî Fâtımî Devleti'nde Halife el-Mustansır zamanında birtakım karışıklıklar meydana gelmiştir. Fâtımî Devleti'nin vezirlik vazifesini yürüten Nâsırüddeve Hamdan, düşmanları karşısında kötü bir vaziyete düşmüş ve Alp Arslan'a elçi yollayarak Mısır'a gelmesi ve hâkim olması için çağırmıştır¹⁰⁴². Yardımına karşılık ise Şîî hutbeyi kaldırıp yerine Sünnî hutbe okutacağını söylemiştir¹⁰⁴³. Bu davet Alp Arslan'a, Tuğrul Bey'in Bağdad'a girişinden itibaren belirlenmiş politikayı yeniden ele alma imkânı vermiştir¹⁰⁴⁴. Bu politika Alp

¹⁰³⁷ Ağırnaslı, a.g.t., s. 88.

¹⁰³⁸ Göksu, a.g.e., s. 51.

¹⁰³⁹ Göksu, aynı yer.

¹⁰⁴⁰ Göksu, a.g.e., s. 50-51.

¹⁰⁴¹ Göksu, a.g.e., s. 51.

¹⁰⁴² Merçil, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, s. 612; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 161; Alican, a.g.e., s. 83.

¹⁰⁴³ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 13; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 58; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 161.

¹⁰⁴⁴ Cahen, “Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi”, s. 1396.

Arslan'a, İslâm dünyasında birliği ve beraberliği sağlayan en mühim sultan ve Mısır fatihi olma saygınlığını sağlayacaktı¹⁰⁴⁵.

Fâtımîlerin bertaraf edilmesi, Alp Arslan'ı tüm İslâm âleminin tek lideri haline getirecekti¹⁰⁴⁶. Dolayısıyla Alp Arslan, yapılan daveti kendi lehine değerlendirerek Suriye'yi, Filistin'i ve Mısır'ı almaya karar vermiştir. Bu amaçla 1071 yılında Mısır Seferi'ne çıkmıştır¹⁰⁴⁷. Onun ilk hedefi, Şam'ı Selçukluların hâkimiyeti altına almaktır. Oradan da Fâtımî Devleti'ni yıkmak için Mısır'a gidecek ve bu bölgeyi Selçuklu egemenliğine katacaktı¹⁰⁴⁸. Bu amaçla Alp Arslan, Halep¹⁰⁴⁹'e yönelerek 1071 yılında burayı Selçuklu hâkimiyeti altına almıştır¹⁰⁵⁰. Halep'te okunan ezanları Sünnî inanca göre çevirtmiştir¹⁰⁵¹.

3. Atsız'ın Kudüs'ü Fethi ve Diğer Faaliyetleri

Halep'in Selçukluların hâkimiyeti altına girmesinden sonra, bölgedeki Fâtımî nüfuzunu kırma çabaları devam etmiştir. Selçukluların komutanlarından olan Atsız, harekete geçerek daha önceden Türklerin elinde iken, sonradan Fâtımîlerin eline geçmiş olan Remle'yi ele geçirmiştir. Daha sonra da önemli bir merkez olan ve Türk asıllı bir Fâtımî valisi tarafından idare edilen Kudüs üzerine yürümüştür¹⁰⁵². Kudüs'ü alma niyetini bir mektupla Bağdad'a haber vermiştir. Bu mektupta, Kudüs'te Abbâsî Halifeliği ve Selçuklular adına Sünnî hutbe okutturacağını bildirmiştir. Neticede Kudüs'ü kuşatmaya başlamıştır. Kuşatma esnasında şehirdeki fiyatlarda artış yaşanmış ve halk zor bir duruma düşmüştür¹⁰⁵³.

Atsız, bir anlaşma sonucunda savaş yapmadan İslâm dünyası için kutsal sayılan Kudüs'ü 1071 yılında feth etmiştir. Şehre girdikten sonra halka çok iyi davranmıştır.

¹⁰⁴⁵ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 161.

¹⁰⁴⁶ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 163.

¹⁰⁴⁷ Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası", s. 112.

¹⁰⁴⁸ Sallabi, a.g.e., s. 89.

¹⁰⁴⁹ Halep Irak, Ermenistan, Anadolu ve Şam arasındaki ticarî ve askerî haberleşmenin sağlandığı merkez noktasıydı. (Sallabi, a.g.e., s. 88.)

¹⁰⁵⁰ Ocak, a.g.e., s. 197.

¹⁰⁵¹ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 161.

¹⁰⁵² Ocak, a.g.e., s. 197.

¹⁰⁵³ Ağırnaslı, a.g.t., s. 92.

Şehir camilerinde Abbâsî Halifesi ve Alp Arslan adına hutbe okutmuştur¹⁰⁵⁴. Remle, Kudüs ve Halep gibi yerlerin fethiyle, Selçuklulara Mısır yolu açılmıştır¹⁰⁵⁵. Ayrıca Taberiyye, Akka, Sur, Trablus-Şam, Ariş, Yafa ve Antakya gibi kentler de Selçuklu hâkimiyeti altına girmiş ve Suriye Selçukluları kurulmuştur¹⁰⁵⁶. Atsız, Dımaşk'ı da kuşatmıştır¹⁰⁵⁷.

Alp Arslan'ın Mısır Seferi sırasında, Doğu Roma İmparatoru'ndan gelen bir elçi Menbec'in, Ahlat'ın ve Malazgirt'in Doğu Romalıları geri verilmesini, aksi taktirde İmparator'un güçlü bir orduyla harekete geçeceğini bildirmiştir. Alp Arslan, Doğu Roma ordusunun Doğu Anadolu yönünde ilerlemekte olduğunu duyunca ordusunu iki kısma ayırarak bir kısmını Mısır'a göndermiş, diğer yarısıyla da Doğu Roma İmparatoru'nu karşılamak üzere yola çıkmıştır¹⁰⁵⁸. Bu anlamda Alp Arslan, Mısır seferini yarıda kesmek zorunda kalmıştır. Böylece Selçukluların, Fâtımî Devleti'ne son verme planı bir kez daha ertelenmiştir¹⁰⁵⁹.

4. Suriye-Mısır Politikasının İslâm Dünyasına Etkileri

Alp Arslan'ın Suriye-Mısır Seferi'ne çıkarken ana gayesi, Mısır'daki Şîî Fâtımî Halifeliği'nin İslâm toprakları üzerindeki olumsuz faaliyetlerine son vermektir¹⁰⁶⁰. Böylece İslâm dünyasında birliği sağlayacaktı¹⁰⁶¹. Fakat Mısır seferini yarıda kesmek zorunda kalan Alp Arslan, bir daha Fâtımîlere karşı sefer düzenleme imkânı elde edememiştir. Buna rağmen Fâtımî Halifeliği karşısında önemli başarılar kazanılmıştır¹⁰⁶².

Suriye ve Filistin bölgesindeki Şîî Fâtımî hutbesi kaldırılarak, yerine Sünnî Abbâsî Halifesi adına hutbe okutulmaya başlanmış ve Fâtımîlerin bölgedeki nüfuzu

¹⁰⁵⁴ Ağırnaslı, aynı yer.

¹⁰⁵⁵ Ocak, a.g.e., s. 197.

¹⁰⁵⁶ Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, s. 30.

¹⁰⁵⁷ Ekinci, a.g.m., s. 8.

¹⁰⁵⁸ Ocak, a.g.e., s. 272.

¹⁰⁵⁹ Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası", s. 113.

¹⁰⁶⁰ Pehlivanlı, a.g.m., s. 17.

¹⁰⁶¹ Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası", s. 112; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 141.

¹⁰⁶² Ağırnaslı, a.g.t., s. 99.

büyük ölçüde kırılmıştır¹⁰⁶³. Şam ve Halep gibi şehirler Sünnî İslâm topraklarına dâhil edilmiştir¹⁰⁶⁴. Böylece Kuzey Suriye’de Fâtımî egemenliği son bulmuştur¹⁰⁶⁵. Dolayısıyla Alp Arslan, Malazgirt Zaferi öncesinde Suriye-Mısır Seferi’ne çıkarak Fâtımîlere karşı Sünnî İslâm dünyasının savunuculuğunu üstlenmiştir¹⁰⁶⁶.

Şîî Fâtımî tahakkümünün İslâm memleketleri üzerinden kalkmak üzere olduğunu fark eden Mekke şerifi Alp Arslan’a itaat ederek hutbeyi Abbâsî Halifesi ve Selçuklular adına okutma kararı almıştır¹⁰⁶⁷. Bu karar, Büyük Selçuklu Devleti’nin Fâtımîlere karşı elde etmiş olduğu başarının bir göstergesi olarak görülmüştür¹⁰⁶⁸. Diğer yandan, Halep şehrinin Emîri Mirdâsoğlu Mahmud’un Sünnî hutbe okutmasının sağlanması ve Atsız’ın Kudüs’ü alarak, Fâtımîlerin tedirginliklerini arttırması da İslâm dünyası için önemli bir başarı olmuştur¹⁰⁶⁹. Dolayısıyla gerçekleştirilen faaliyetleri Sünnî İslâm âleminin bir zaferi olarak da düşünebiliriz.

E. Malazgirt Savaşı

Anadolu topraklarında meydana gelen olaylar, elbette Doğu Roma ile Selçukluları bir gün karşı karşıya getirecekti. Bunu tahmin etmek zor değildi¹⁰⁷⁰. Fakat Büyük Selçuklu Devleti’nin Doğu Roma memleketlerine karşı yürüttüğü askerî faaliyetlerin amacı, ilk başlarda Anadolu’nun fethi değil, Doğu Roma’nın Müslümanlardan almış olduğu bölgeleri, (*“Doğu, Güney-Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye”*¹⁰⁷¹) tekrar İslâm topraklarına katmaktı¹⁰⁷².

Doğu Roma’ya karşı geniş kapsamlı fetihler yapabilmek için, ilk olarak İslâm coğrafyasında siyasi ve manevi birliğin sağlanması gerekliydi. Bunun için, İslâm ülkelerinde karışıklık çıkaran ve İslâm dünyasına zarar veren Şîî Fâtımî Halifeliği

¹⁰⁶³ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’l-taleb*, s. 14.

¹⁰⁶⁴ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 149.

¹⁰⁶⁵ Ağırnaslı, a.g.t., s. 88.

¹⁰⁶⁶ Adalıoğlu, a.g.m., s. 662.

¹⁰⁶⁷ Ağırnaslı, a.g.t., s. 99.

¹⁰⁶⁸ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 137.

¹⁰⁶⁹ Ağırnaslı, a.g.t., s. 99.

¹⁰⁷⁰ Göksu, a.g.e., s. 50.

¹⁰⁷¹ Kaymaz, a.g.m., s. 261.

¹⁰⁷² Kaymaz, aynı yer.

ortadan kaldırılmalıydı. Nitekim Alp Arslan'ın 1070 yılında Malazgirt ve Erciş'i ele geçirerek, Ahlat, Diyarbakır ve Urfa yöresinden Suriye bölgesine kadar geldiğinde, ana amacı Fâtımîleri ortadan kaldırmaktı¹⁰⁷³. Dolayısıyla Alp Arslan'ın asıl isteğinin Doğu Roma değil, Mısır olduğu bilinmektedir¹⁰⁷⁴.

Alp Arslan Mısır Seferi ile meşgul iken, Doğu Roma İmparatoru'nun İslâm ülkelerine saldırmak için hazırlandığı haberi gelmişti. Bundan dolayı Alp Arslan, Mısır Seferi'ni gerçekleştirememiştir¹⁰⁷⁵. Onun ana politikası Doğu Roma İmparatorluğu'na yönelik bir saldırı değildi¹⁰⁷⁶. Fakat Batı'dan gelen Doğu Roma ordusu sayı bakımından hayli fazlaydı. Alp Arslan, hemen hareket etmezse Büyük Selçuklu Devleti ve İslâm dünyası büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalabilirdi¹⁰⁷⁷.

Selçuklular Horasan, Harezm, İran, Kafkasya, Irak, Suriye, Hicaz gibi bölgelere hâkim olmuşlar ve Anadolu üzerinden Doğu Roma'ya saldırılar gerçekleştirmişlerdi. Selçuklulara karşı giriştiği fetihlerde¹⁰⁷⁸ Doğu Roma İmparatoru, Ani, Kars ve Van gibi merkezleri kaybetmişti. Bu anlamda Doğu Roma, akınları durdurmak ve Büyük Selçuklu Devleti'ni yıkarak İslâm topraklarını almak amacıyla hazırlıklara başlamıştır¹⁰⁷⁹. Dolayısıyla Doğu Roma'nın İslâm âlemi için ne kadar tehlikeli bir durum arz ettiğini açıkça görebilmekteyiz. Bu bakımdan Alp Arslan'ın Doğu Roma ile olan askerî mücadelesi İslâm dünyası açısından önemli bir yere sahiptir.

¹⁰⁷³ Kaymaz, aynı yer.

¹⁰⁷⁴ Claude Cahen, "İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", çev. Zeynep Kerman, *Türkler*, C. 6, Ankara 2002, s. 206; Göksu, a.g.e., s. 50; Alican, a.g.e., s. 20.

¹⁰⁷⁵ Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 169; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 40.

¹⁰⁷⁶ Nicolle, a.g.e., s. 9; Alican, a.g.e., s. 20.

¹⁰⁷⁷ R. Turan, "Malazgirt'te Bir Medeniyet Savaşı ve Türkiye Devleti'nin Doğuşu", s. 127.

¹⁰⁷⁸ Bu fetihler kısaca şu şekilde gerçekleşmiştir; Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes, Anadolu'daki Selçuklu fetih hareketlerine son vermek için 1068 yılında Anadolu'da Selçuklu kuvvetlerine karşı mücadeleye başlayarak Maraş'a değin ilerlemiştir. Fakat kesin bir zafer elde edememiştir. Daha sonra tekrar başlayan Selçuklu akınlarına karşı yolladığı kuvvetlerin mağlup olması sonucunda Bizans İmparatoru, Sivas'a ve Malatya'ya bir miktar ordu gönderdiği gibi, kendisi de harekete geçmiştir. Harput bölgesine kadar gelen İmparator, Selçukluların birçok şehri ve kasabayı almaları karşısında başarı kazanamamıştır. Bunun sonucunda 1069 yılında İstanbul'a dönmüştür. 1070 yılında ise Bizans İmparatoru'nun gönderdiği ordular yine mağlup olmuştur. Daha sonra Bizans İmparatoru Selçukluları tamamen ortadan kaldırmak için 1071 yılında çok daha güçlü bir orduyla yola çıkmıştır. (Ali Sevim, "Malazgirt Muharebesi" mad., *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 481.)

¹⁰⁷⁹ R. Turan, "Malazgirt'te Bir Medeniyet Savaşı ve Türkiye Devleti'nin Doğuşu", s. 128-129.

Alp Arslan ve Doğu Roma İmparatoru, Ahlat ile Malazgirt arasındaki Rahve¹⁰⁸⁰'de karşılaşmışlardır¹⁰⁸¹. Alp Arslan, Doğu Roma İmparatoru'na elçi gönderip barış teklif etmiştir. Fakat İmparator, İslâm memleketlerine kendi ülkesi gibi egemen olmadığı sürece geri dönmeyeceğini söyleyerek barış teklifini reddetmiştir¹⁰⁸². O, çevresindeki kumandanları İslâm memleketlerine atamayı¹⁰⁸³ ve tüm camileri kiliseye çevirmeyi planlamıştır¹⁰⁸⁴. Nitekim İran, Irak, Suriye ve Mısır bölgesine valiler atamıştır¹⁰⁸⁵. Diğer yandan İmparator, Selçukluları mağlup edeceğini, sultanları esir alıp yakacağını söylemiştir¹⁰⁸⁶. Dolayısıyla Doğu Roma'nın, İslâm dünyasını tahrip etme niyetinde olduğunu açıkça görebiliriz¹⁰⁸⁷.

Doğu Roma İmparatoru'nun barışı reddetmesi sonucunda Alp Arslan'ın morali bozulmuş ve imam Ebû Nasr Muhammed b. Abdülmelik el-Buhârî el-Hanefî, ona ümit verici bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma, Alp Arslan'ın İslâm dünyasını koruduğunu göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu konuşmasında Ebû Nasr Muhammed, Alp Arslan'a İslâmiyet uğrunda savaştığını ve bu fethi Allah'ın kendisine nasip edeceğini söylemiştir. Ayrıca Cuma günü hatiplerin minberde olduğu ve alperenler için Allah'a dua ettikleri ve duaların kabul olduğu vakitte düşmana saldırmasını tavsiye etmiştir¹⁰⁸⁸. Bu sözler, ordunun içerisinde yayılmış ve askerler arasında maneviyatı arttırmıştır¹⁰⁸⁹.

¹⁰⁸⁰ “Rahva ovası Malazgirt önünde, Murat suyunun bir kolu üzerinde olup, burası eski İslâm gazilerinden Mâlik bin Abdullah'ın, kurduğu karargâh dolayısıyla meşhur idi.” (O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 143.

¹⁰⁸¹ Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 169.

¹⁰⁸² Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 170; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 100.

¹⁰⁸³ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 105.

¹⁰⁸⁴ O. Turan, *Meşkûre*, s. 205; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 55; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 60; Sevim-Yücel, a.g.e., s. 62.

¹⁰⁸⁵ Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 60; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 64.

¹⁰⁸⁶ Süryani Mikhael, *Süryani Mikhael Vekayinamesi*, çev. Hrant D. Andreasyon, Ankara 1944, s. 25-26.

¹⁰⁸⁷ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 92; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, s. 91; Zikrullah Muhammedî, “Dini İnanç ve Unsurların Malazgirt Zaferi'ndeki Rolü”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 58 (2013), s. 4.

¹⁰⁸⁸ İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 72; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 40; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 99; Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, s. 39; O. Turan, *Meşkûre*, s. 205; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 188-189; Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 101; Alican, a.g.e., s. 130-131; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 61; Sevim-Yücel, a.g.e., s. 68.

¹⁰⁸⁹ Feridun Dirimtekin, “Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer”, *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1993, s. 244.

1. Alp Arslan'ın Nutku

Alp Arslan'ın biri Hoy'da diğeri de savaşa başlamadan önce söylediği iki nutku, Selçukluların İslâm dünyasını koruduklarını göstermesi açısından önemlidir¹⁰⁹⁰. Alp Arslan, birinci nutkunda, kendisiyle beraber kalanlara çok sabırlı olduğunu, emrindeki gazilerle tehlikeli bir işe girdiğini, başarılı olursa bunun Allah'ın bir lütfu olacağını, ölürse de yerine oğlu Melikşah'a bağlı olmalarını söylemiştir¹⁰⁹¹.

Alp Arslan, ikinci nutkunu Cuma namazı saatinde yakınlarına şu şekilde seslenerek gerçekleştirmiştir: *“Daha ne zamana kadar biz azınlıkta, düşman da çoğunlukta olmak üzere, böyle bekleyeceğiz? Ben, bizzat Müslümanların minberlerde bizim için dua ettikleri sıralarda düşmanın üzerine atılmak istiyorum. Galip gelirsek ne âlâ, aksi takdirde şehit olarak cennete gideriz. Bana bağlı olanlar kalsınlar, geri dönmek isteyenler ise serbestçe geri dönebilirler. Bugün, burada bir sultan yoktur, ben de ancak sizlerden biriyim. Biz, Müslümanların eskiden beri yapageldikleri gazayı yapmak istiyoruz¹⁰⁹²”. “Hep birlikte İslâm dinine ve Peygamber'in şeriatına yardım edelim¹⁰⁹³.”* Alp Arslan'ın bilinçli bir şekilde savaşı Cuma günü yapmak istemesinin altında dinî duyguların yattığı ifade edilmektedir¹⁰⁹⁴.

Alp Arslan'ın nutku, savaşa vermek istediği anlam bakımından önem taşımaktadır. Çünkü Alp Arslan'a göre bu savaş askerî, siyasi, milli ve dinî bir savaş özelliği barındırmaktaydı. Bu savaşla sadece Büyük Selçuklu Devleti değil, İslâm dünyası da savunulmuş olacaktı¹⁰⁹⁵. Dolayısıyla Alp Arslan nutkunda, hem devlet hem de İslâmiyet için mücadele edeceğini açıkça belirtmiştir¹⁰⁹⁶. Bu konuşmalar, aynı zamanda Alp Arslan'ın dindar kişiliğini de ortaya çıkarmıştır¹⁰⁹⁷. O, nutuk

¹⁰⁹⁰ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 269.

¹⁰⁹¹ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 99; Muhammedî, a.g.m., s. 14-15.

¹⁰⁹² Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 170; Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 102.

¹⁰⁹³ Alican, a.g.e., s. 137.

¹⁰⁹⁴ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 101.

¹⁰⁹⁵ Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s. 47.

¹⁰⁹⁶ Ağırnaslı, a.g.t., s. 124.

¹⁰⁹⁷ Muhammedî, a.g.m., s. 13.

aracılığıyla kendi düşüncelerini askerlerine aşılarmayı ve askerlerini dinî bir gaye uğrunda fikren hazırlarmayı planlamıştır. Bu planında da başarılı olmuştur¹⁰⁹⁸.

2. Abbâsî Halifesi'nin Duası

Abbâsî Halifesi, Malazgirt Savaşı'nın her safhasında mühim rol oynamıştır. Kendisi bizzat savaş alanında olmamasına rağmen, her zaman etkisini hissettirmiştir¹⁰⁹⁹. Mesela; her iki hükümdarın savaş için hazırlıklarla uğraştığı sırada Halife, iki hükümdar arasında anlaşma sağlamak için defalarca Doğu Roma İmparatoru'na elçiler göndermiştir¹¹⁰⁰. İslâm dünyası açısından kader olarak görülen bu gün için bütün Müslüman ülkelerin camilerinde, “*Allah'ın Türk ordusuna yardımı ve İslam'ın zaferi için*”¹¹⁰¹ hutbe ve dua¹¹⁰² okutturmuştur¹¹⁰³. Bu ise Halife'nin, Alp Arslan'ı her bakımdan desteklediğinin göstergesidir¹¹⁰⁴.

¹⁰⁹⁸ Koca, “Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)”, s. 546.

¹⁰⁹⁹ Muhammedî, a.g.m., s. 7.

¹¹⁰⁰ Ülkü, a.g.e., s. 793.

¹¹⁰¹ O. Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, s. 7.

¹¹⁰² Dua şu şekildedir; “*Tanrım, İslam sancağını yükselt ve İslam'a yardım et! Şirkin boynunu vurmak ve kökünü kazımak suretiyle onu yok et! Sana itaat için canlarını feda edip kanlarını, sana bağlanarak akıtan mücahitlerini, onları kuvvetlendirerek, yurtlarını güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarını esirgeme: Mü'minlerin emirinin burhanı olan Alp-Arslan'ı bayraklarını her yerde dalgalandıran ve zamanın güçlükleri karşısında kendisini kolayca tutunduran yardımından uzak tutma! Senin dinini, şerefli ve yüce tutabilmek için, onu, lütufkâr ve her zaman etkili olan desteğinden yoksun bırakma! Onun, kâfirlerin karşısındaki bugünkü günü, yarınına da yetsin! Ordusunu meleklerle güçlendir, niyet ve azmini hayır ve başarı ile sonuçlandır! Çünkü o, senin ulu rızan için rahatını terketti. Malı ve canı ile senin buyruklarına uymak amacıyla, senin yoluna düştü. Çünkü sen, “Ey iman edenler, can yakıcı bir azaptan kurtaracak kazançlı bir yolu size göstereyim mi ? Tanrı ve Peygamberine inaniyorsanız, onun yolunda can ve malınızla savaşsınız” diyorsun. Senin sözün gerçektir. Tanrım, o nasıl senin çağrına uyup şeriatının korunmasında gevşeklik göstermeden buyruğuna uymuş ve düşmanlarına bizzat karşı koyarak dinine hizmet için, geceyi gündüze katmışsa, sen de ona zafer kısmet eyle, dileklerinde ona yardımcı ol, kaza ve kaderini onun için iyi tecelli ettir: Onu öyle bir koruyucu ile kuşat ki, düşmanların her türlü hilelerinden beri olsun ve lütfunla bu koruyucu onu, güzel sıfatların içinde ve en sağlam ellerle korusun! Yapmak istediği şeyi ona kolay kıl. Ey İslam cemaati, doğru bir niyet, dürüst bir azim ve Tanrı'dan korkan temiz kalplerle ve ihlâs bahçelerinden kısmet alan inançlarla onun (Alp-Arslan) için Tanrı'ya yalvarıp vakarınız. Onun, şerefli olarak düşmanlarını yok etmesi ve sancağını yükseltip zaferlerin en son derecesine ve amacına nail olması hususunda Tanrı'ya dua ve niyazda bulununuz!” (İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 19; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 189-190; Alican, a.g.e., s. 132-133.)*

¹¹⁰³ O. Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, s. 7; Samira Kortantamer, “Arap Kaynaklarında Selçuklular”, https://www.google.com.tr/search?q=arap+kaynaklar%C4%B1nda+Sel%C3%A7uklular&ie=utf-8&oe=utf-8&qws_rd=cr&ei=hMo3WfLBH9HLwQLh4KPICA, Erişim Tarihi: 07.06.2017, s. 246; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 95; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 33; Muhammedî, a.g.m., s. 7-8.

¹¹⁰⁴ Muhammedî, a.g.m., s. 21.

Halife'nin duası, Selçukluların İslâm topraklarını ve İslâmiyet'i koruduklarını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Ayrıca savaşın sadece Selçuklular için değil, İslâm dünyası için de önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir¹¹⁰⁵. Çünkü Halife dua metninde, Alp Arslan'ın İslâmiyet'i korumak için gayrimüslimlere karşı savaştığını, malını ve canını Allah yolunda feda ettiğini, düşmanlara karşı koyarak İslâmiyet'e hizmet etmek için çalıştığını ifade etmiştir¹¹⁰⁶. Bütün İslâm ülkelerinde yükselen bu duanın, Selçuklu ordusunu cesaretlendirdiği bir gerçektir¹¹⁰⁷.

3. Savaşın Sonuçları ve İslâm Dünyasına Etkileri

Malazgirt Savaşı öncesinde Doğu Roma ile Selçuklular arasında öncü savaşlar yapılmış ve bu savaşları Selçuklular kazanmışlardı¹¹⁰⁸. Bu savaşlardan birinde Nizâmülmülk, Bizanslıların ellerindeki haçı alarak Abbâsî Halifesi'ne yollamıştı¹¹⁰⁹. Bu haç, Selçuklular tarafından zaferin bir belirtisi olarak görülmekteydi. Bu bakımdan İslâm dünyasının kurtuluşunun habercisi olarak Halife'ye gönderilmişti¹¹¹⁰.

Öncü savaşlardan sonra asıl karşılaşma, 26 Ağustos 1071 günü Malazgirt Rahve Ovası'nda¹¹¹¹ gerçekleşmiştir¹¹¹². Bu savaş, Selçukluların Doğu Romalılarla yaptıkları şiddetli mücadelelerin en üst evresini oluşturmaktadır¹¹¹³. Cahen, bu savaşta Diogenes¹¹¹⁴'in ordusunun manevi bütünlük açısından güçlü olduğunu ifade etmiştir¹¹¹⁵. Fakat Doğu Roma'nın ordusu dinî ve milli açıdan uyumsuz ve hatta

¹¹⁰⁵ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 547.

¹¹⁰⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 19.

¹¹⁰⁷ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 28; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 65; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 62; Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 102.

¹¹⁰⁸ Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 58.

¹¹⁰⁹ Şahin, a.g.m., s. 235.

¹¹¹⁰ Alican, a.g.e., s. 121.

¹¹¹¹ R. Turan, "Malazgirt'te Bir Medeniyet Savaşı ve Türkiye Devleti'nin Doğuşu", s. 130.

¹¹¹² Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 165.

¹¹¹³ Agacanov, a.g.e., s. 141.

¹¹¹⁴ Romanos Diogenes, Kapadokya'da doğmuştu. İmparatoriçe Eudokia ile evlenerek, imparator olmuştu. Başarılı bir askerdir. İlk idari işlerini Balkanlarda gerçekleştirmişti. (Alican, a.g.e., s. 53-54.)

¹¹¹⁵ Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", s. 1397.

birbirine düşman askerlerden meydana gelmekteydi. Alp Arslan'ın ordusu ise Türk İslâm ideali yolunda birleşmiş askerlerden oluşmaktaydı¹¹¹⁶.

Alp Arslan, devleti ve İslâmiyet'i korumak amacıyla bu savaşa girerken; Doğu Roma İmparatoru ise, Büyük Selçuklu Devleti'ni tarih sahnesinden silmek amacıyla savaşa katılmıştır¹¹¹⁷. İşte Malazgirt Savaşı, İslâm ve Hristiyan dünyasının kaderlerini tayin ile ilgili böyle bir ortamda gerçekleşmiştir¹¹¹⁸. Alp Arslan, bu savaşta İslâmiyet adına tam bir dinî inanç ile savaşmıştır¹¹¹⁹. Savaş hakkında ve savaşın süreci ile ilgili kaynaklarda ayrıntılı bilgiler mevcuttur¹¹²⁰.

Savaş sonucunda Doğu Roma İmparatoru yenilgiye uğramıştır¹¹²¹. Doğu Roma'nın, doğu sınırında İslâm dünyasına karşı kurduğu savunma sistemi tahrip edilmiştir¹¹²². Birçok asker öldürülmüş ve Doğu Roma İmparatoru esir alınmıştır¹¹²³. Ayrıca Müslümanlar birçok ganimet elde etmişlerdir¹¹²⁴. Malazgirt ve Ahlat bölgesi, kalan ganimet sonucunda servete boğulmuş ve ekonomik hareketlilik kazanmıştır¹¹²⁵.

Alp Arslan'ın Mısır Seferi'ni tamamlamayıp Anadolu'ya yönelmesi ve Doğu Roma İmparatoru ile Malazgirt Savaşı'nı yapıp zafer elde etmesi, Büyük Selçuklu Devleti'nin batı siyasetinin Doğu Roma kısmının amacına eriştiğinin göstergesi olmuştur¹¹²⁶.

¹¹¹⁶ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 136; Göksu, a.g.e., s. 55.

¹¹¹⁷ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 548.

¹¹¹⁸ O. Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, s. 6.

¹¹¹⁹ Kaymaz, a.g.m., s. 260.

¹¹²⁰ Malazgirt Savaşı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 90-108; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 32-37; Münecimbaş, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 40-42; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 113-119; Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, s. 37-41; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 90-97; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 98-106.

¹¹²¹ İbnü'l-Esir, *el Kâmil fî't-tarih*, C. 10, s. 72; Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 170; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 103; T. Alonzo Stephens, "The Battle of Manzikert: Genesis of International Cultural Cultivation", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 10-11 (1968), s. 80.

¹¹²² Alican, a.g.e., s. 47; Zaporozhets, a.g.e., s. 12; Şeker, a.g.m., s. 278.

¹¹²³ İbnü'l-Esir, *el Kâmil fî't-tarih*, C. 10, s. 72.

¹¹²⁴ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 177; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 101; Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Ankara 1971, s. 2.

¹¹²⁵ Cansız, a.g.m., s. 103.

¹¹²⁶ Kuşçu, a.g.m., s. 658.

a. Doğu Roma İmparatoru'nun Esir Alınması

“*Alp Arslan'ın en büyük zaferi*¹¹²⁷” olarak görülen Malazgirt Savaşı sonucunda Doğu Roma İmparatoru'nun esir alınması son derece önemlidir. Çünkü Selçuklu dönemine kadar bir Doğu Roma İmparatoru, Müslümanlar tarafından esir alınmamıştı¹¹²⁸.

Alp Arslan, esir aldığı İmparatora son derece iyi muamelede bulunmuştur¹¹²⁹. İmparator'un da gönül alıcı davranışı görünce, Abbâsî Halifesi'nin ne tarafta olduğunu sorup, Bağdad tarafına yönelerek tapındığı kaynaklarda geçmektedir¹¹³⁰. Alp Arslan'ın İmparator'a karşı merhametli tutumu, İslâm, Bizans, Ermeni ve Süryanî kaynaklarında takdirle karşılanmıştır¹¹³¹.

Doğu Roma İmparatoru esir alındıktan¹¹³² sonra, Alp Arslan'ın huzuruna getirilmiş ve aralarında birtakım konuşmalar¹¹³³ gerçekleşmiştir. Bu konuşmalar

¹¹²⁷ Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 186.

¹¹²⁸ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 17; O. Turan, *Mefkûre*, s. 206; Cahen, “İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”, s. 210; Alican, a.g.e., s. 21; Saunders, a.g.m., s. 342.

¹¹²⁹ O. Turan, *Mefkûre*, s. 206.

¹¹³⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, s. 771.

¹¹³¹ Ağırnaslı, a.g.m., s. 182.

¹¹³² İmparatorun esir alınışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 170-171; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 72-73; Süryani Mikhael, *Süryani Mikhael Vekayinamesi*, s. 25-27; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 103-107; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 35-36; Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s.117; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 117-119; Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, s. 40-41; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 96; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem*, s. 101-103; Müneccimbaşî, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 41-42; Piyadoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 196-199.

¹¹³³ Konuşmalar şu şekildedir; “*Sabahleyin sultan, Diogenes'in huzuruna getirilmesini emretti. Sonra kendi eli ile ona dört tokat indirdi ve şu sözleri söyledi: “Biz sana sulh için rica ettiğimiz halde nasıl oldu da ricamıza değer vermedin. Diogenes akıllı ve kavrayışlı bir adam olduğu için dikkatle seçip tertiplemediği sözler söyledi ve “ben hiçbir hususta kusur etmedim. Bu gibi haller insanların ve hükümdarların başına gelebilir. Allah ne diledi ise o oldu. Siz de beni kınamayı bırakın da ne arzu ediyorsanız onu yapın, dedi. Bunun üzerine sultan şu mukabelede bulundu: “Şayet ben sizin elinize düşmüş olsa idim siz bana ne yapardınız? Bunu bana anlatın. Diogenes şu cevabı verdi: “Size mümkün olan her fenalığı yapardım; çünkü bir düşman bir düşmana ancak fenalık yapar. Sultan, “doğru söyledin, dedi. “Başka türlü bir cevap vermiş olsaydın sana inanmazdım. Şimdi de benim sana ne yapacağımı sandığını anlat. Kural şu cevabı verdi: “Bana yapacağınız üç şeyden biridir: birincisi beni öldürmek, ikincisi bütün ülkelerinde beni teşhir ederek kazandığın zaferi herkese göstermek, üçüncüsü, akla gelmemesi ve hezeyan sayılması icap eden, tasavvurun fevkinde olan bir şey. Sultan sordu “bunu niçin söylemekten çekiniyorsunuz? Diogenes şu cevabı verdi: “Bu da beni tekrar payitahtıma çevirmektir. Ben de sizin asilzadelerinizden biri olurum. Siz beni davet ettikçe gelirim, bana şunu yap dedikçe yaparım. Sultan şu mukabelede bulundu: “Siz yeis içinde olduğunuz için beri de bu üçüncü ihtimalden başka bir şey yapacak değilim”. (Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 322.)*

oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu konuşma sırasında Doğu Roma İmparatoru, eğer zaferi kazansaydı birçok fenalık yapacağını söylemiştir¹¹³⁴. O, dünyayı fethetmek, İslâmiyet'i yıkmak, “*mescitleri tahrip ederek yerlerine kiliseler ikame etmek*”¹¹³⁵, sultanları ortadan kaldırmak niyetindeydi. Fakat savaş sonucunda yenilmiş ve hedeflerine ulaşamamıştır¹¹³⁶. Bu ise Malazgirt Zaferi'nin hem Selçuklular hem de İslâm dünyası açısından ne kadar önem taşıdığının göstergelerinden biridir.

b. Doğu Roma İmparatorluğu ile Anlaşma Yapılması

Alp Arslan, huzuruna getirilen Doğu Roma İmparatoru'nu affetmiş ve bir anlaşma¹¹³⁷ imzalamıştır¹¹³⁸. Bu anlaşma ve zafer ile Doğu Roma İmparatoru, Büyük Selçuklu Devleti'nin tabiiyeti altına girmiştir. Anlaşma şartları içerisinde yer alan yıllık vergi ve askerî yardım, bağlılığın kanıtıdır¹¹³⁹. Ayrıca anlaşmada ileri sürülen şartlar, Alp Arslan'ın İslâm dünyasına hizmetinin en önemli kanıtı olarak görülmektedir. Çünkü anlaşmaya göre Alp Arslan, tüm Müslüman esirlerin serbest bırakılmasını ve İslâm memleketlerine saldırı düzenlenmemesini istemiştir¹¹⁴⁰. Anadolu topraklarını sürekli kontrol edebilecek kilit noktalarını elinde bulundurmaya arzu etmiştir¹¹⁴¹. O, Doğu Roma İmparatoru ile yaptığı elli yıllık anlaşmadan sonra, İmparatoru ülkesine yollamıştır¹¹⁴².

Alp Arslan Malazgirt'te İslâmiyet ve İslâm dünyası için tam bir dinî inanç ile savaşarak, Doğu Roma İmparatoru ile yaptığı anlaşmada ondan mühim bir toprak

¹¹³⁴ Abûl-Farac, aynı yer.

¹¹³⁵ Alican, a.g.e., s. 149.

¹¹³⁶ Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, s. 41.

¹¹³⁷ Anlaşma maddeleri şu şekildedir; 1- Doğu Roma İmparatoru kurtuluş akçesi olarak 1,5 milyon altın verecekti. 2- Doğu Roma her yıl barış amacıyla Büyük Selçuklu Devleti'ne 360 bin altın vergi ödeyecekti. 3- Doğu Roma İmparatoru tahta çıkınca Müslümanların elinden alınan Antakya'yı, Menbic'i, Urfa'yı ve Malazgirt'i, Müslümanlara geri verecekti. 4- Müslüman esir hür bırakılacaktı. (Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 171-172.) Anlaşmanın bir başka maddesine göre; Doğu Roma İmparatoru icap ettiğinde Alp Arslan'a askerî yardımda bulunacaktı. (Agacanov, a.g.e., s. 142.) Doğu Roma İmparatoru, İslâm ülkelerini hedef alan saldırılar düzenlemeyecekti. (İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 12.) Anlaşmaya göre ayrıca, Doğu Roma İmparatoru kızını da Alp Arslan'ın oğluna vermeyi kabul etmiştir. (O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 31.)

¹¹³⁸ Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 171; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 12.

¹¹³⁹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 32; Alican, a.g.e., s. 174.

¹¹⁴⁰ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 152.

¹¹⁴¹ Koca, “Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)”, s. 548.

¹¹⁴² İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 73.

talep etmemiştir. Bu yüzden Alp Arslan'ın iyi bir asker olmasına rağmen, iyi bir siyasetçi olmadığı belirtilmiştir¹¹⁴³. Ayrıca esir aldığı İmparatoru, daha fazla ezmek istemediği yönünde görüşler ileri sürülmüştür¹¹⁴⁴. Fakat Malazgirt Savaşı öncesinde Alp Arslan'ın esas gayesi, Anadolu yani Doğu Roma değil; Fâtımîler idi. Dolayısıyla öncelikli hedef Fâtımîlerin ortadan kaldırılması¹¹⁴⁵ ve İslâm dünyasının siyasi bütünlüğünün sağlanması olduğu için, Alp Arslan Doğu Roma İmparatoru'nun tarafsızlığını ve kendisiyle ittifakını istemiştir¹¹⁴⁶.

Alp Arslan, isteseydi Doğu Roma İmparatorluğu'nu yok edebilirdi¹¹⁴⁷. Ancak Mısır'daki Şîf Fâtımî tehlikesini görmezden gelerek Doğu Roma'ya karşı askerî bir sefer gerçekleştiremezdi¹¹⁴⁸. Çünkü Fâtımîler son derece güçlü bir rakipti. Eğer Alp Arslan Fâtımî Devleti'ni yıkarsa, hem Mısır'a hem de İslâm dünyasına hâkim olabilirdi¹¹⁴⁹. İşte bu durum, Alp Arslan'ın aksine iyi bir siyasetçi olduğunu kanıtlamaktadır.

1. Anlaşmanın Bozulması ve Sonuçları

Malazgirt Savaşı'ndan hemen sonra Alp Arslan'ın bir kurultay topladığı ve bu kurultayda komutanlara Anadolu'yu fetih emrini verdiği ifade edilmiştir¹¹⁵⁰. İbrahim Kafesoğlu da, Malazgirt Savaşı'nın Türklere Anadolu kapılarını açtığını söylemiştir¹¹⁵¹. Fakat Malazgirt Zaferi ile birlikte Anadolu'nun kapıları Türklere açılmamıştır. Hatta anlaşma, şimdiye kadar yapılan Türk akınlarını durdurma niteliğindeydi. Dolayısıyla bu haliyle Büyük Selçuklu Devleti'nin genel siyasete aykırıydı¹¹⁵².

¹¹⁴³ Kaymaz, a.g.m., s. 260.

¹¹⁴⁴ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s. 548.

¹¹⁴⁵ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 203.

¹¹⁴⁶ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 613; Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", s. 1398.

¹¹⁴⁷ Bodmer, a.g.m., s. 37.

¹¹⁴⁸ Kesik, a.g.m., s. 96.

¹¹⁴⁹ Uzun, a.g.t., s. 157.

¹¹⁵⁰ Balık, a.g.e., s. 126.

¹¹⁵¹ Kafesoğlu, "Alparslan" mad., s. 529.

¹¹⁵² Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s. 55.

Anadolu'nun kapıları, Malazgirt Zaferi sonrasında yapılan anlaşmanın bozulmasıyla birlikte Türklere açılmıştır. Çünkü Doğu Roma'da meydana gelen taht değişikliği ve Diogenes'in ölümü, Türk-İslâm dünyasının lehine sonuçlanmış olan olayların yaşanmasına sebep olmuştur¹¹⁵³. Zonaras, Bryennios ve Smbat Sparapet gibi Hristiyan tarihçiler de bu duruma işaret etmiştir¹¹⁵⁴.

Eğer Mikhail tahta çıkmasaydı, Selçuklular yapılan anlaşmaya tabi olup, sınır olarak kabul edilen Kızılırmak'ın batı tarafına geçemeyebilirdi. Bu ise Anadolu'nun fethinin bir süre uzamasına sebep olabilirdi¹¹⁵⁵. Fakat İmparatorun ölmesi sonucunda, Anadolu'nun kapıları Türklere kesin olarak açılmıştır¹¹⁵⁶. Alp Arslan, kumandan ve beylerine bütün Anadolu'nun fethini¹¹⁵⁷ emretmiştir¹¹⁵⁸.

Alp Arslan'ın fetih emri sonucunda, “Erzurum ve civarı Saltuk Bey; Erzincan, Kemah ve çevresi Mengücek Gazi; Kayseri, Sivas, Tokat, Niksar ve Amasya Danişmend Gazi ve Mardin, Diyarbakır, Malatya ve Harput da Artuk Bey tarafından fethedilmiştir¹¹⁵⁹.” Böylece “Anadolu'da üstünlük, İslâm dünyasının eline geçmiş ve Emevîler döneminden beri fethedilmesi arzulanan Anadolu'nun fethi için önemli bir adım atılmıştır¹¹⁶⁰.” Anadolu'nun Türkleşmesi hızlanmaya başlamış ve İslâmlaşmasına da zemin hazırlanmıştır¹¹⁶¹. Anadolu topraklarında Türklüğün

¹¹⁵³ Cansız, a.g.m., s.105.

¹¹⁵⁴ Alican, a.g.e., s. 182.

¹¹⁵⁵ Cansız, a.g.m., s.105.

¹¹⁵⁶ Cahen, “İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”, s. 211; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 54; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 206-207.

¹¹⁵⁷ Fetih şu şekilde gerçekleşmiştir; “Alpaslan Malazgirt Savaşından sonra komutanlarını, Anadoluyu düşmanlardan temizlemeğe, fethedilmeyen yerlerin fethine memur etti. Emir Danişment Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya'yı, Emir Mengücek Erzincan, Kemah, Şarki Karahisar, Emir Artuk Bey Mardin, Malatya, Diyarbakır, Harputu, Emir Saltuk Erzurum ve Yöresini, Emir Çavuldur Maraş'ı aldılar. Kutalmış oğullarından Mansur ve Süleyman'a ileri harekate devam etmelerini emretti. Bizanslılar, bu akınlar karşısında kadere boyun eğdiler”. (Şapolyo, a.g.e., s. 87.)

¹¹⁵⁸ Zaporozhets, a.g.e., s. 142; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 54; Kürkcüoğlu, a.g.m., s. 701-702; Şeker, a.g.m., s. 271; Ağırnashlı, a.g.t., s. 131.

¹¹⁵⁹ Göksu, a.g.e., s. 58.

¹¹⁶⁰ Balık, a.g.e., s. 127.

¹¹⁶¹ İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, s. 9; Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, s. 152; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s. 36; Alican, a.g.e., s. 196.

temelleri inşa edilmiştir. Ayrıca “*din, mezhep ve inanışlar üzerindeki*¹¹⁶²” Doğu Roma tahakkümü ortadan kalkmış, Anadolu din hürriyetine kavuşmuştur¹¹⁶³.

Malazgirt Zaferi, “*sadece askeri bir zafer değil aynı zamanda İslâm daveti açısından da bir zafer*¹¹⁶⁴” olarak görülür. Çünkü Selçuklular Anadolu’ya yayılmışlar ve İslâm dünyasına toprak kazandırmışlardır¹¹⁶⁵. Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasıyla birlikte, Anadolu bölgesinde “*Bizans-Grek-Ortodoks kültürü yerine, Türk-İslâm kültürü*¹¹⁶⁶” egemen duruma gelmiştir. İslâmi eserler ve İslâmi yaşayış biçimi, Anadolu’da köklü değişikliklere yol açmaya başlamıştır¹¹⁶⁷. Dolayısıyla bu zafer, Anadolu topraklarında kültürel ve etnik statünün değişmesinde mühim rol oynamıştır¹¹⁶⁸.

Doğu Roma İmparatoru Romanos Diogenes’in durumu ile ilgili, “*İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*” adlı eserde çelişkili ifadeler yer almaktadır. Nitekim Diogenes’in sağ salim memleketine vardığı, Alp Arslan ile yaptığı anlaşma maddelerinin hepsini yerine getirdiği, hatta Alp Arslan’a birçok hediye gönderdiği ve hayatı süresince Müslümanlarla dost olarak yaşadığı ifade edilmiştir¹¹⁶⁹. Fakat bu doğru değildir. Eğer Romanos Diogenes, Alp Arslan ile yaptığı anlaşmanın hepsine yerine getirmiş olsaydı anlaşma iptal edilmez ve Anadolu’nun fethi gerçekleşmezdi. Fakat tam tersi söz konusu olmuştur. Tahta Mikhail’in çıkmasıyla birlikte Doğu Roma İmparatoru Diogenes ile yapılan anlaşma uygulanamamıştır.

¹¹⁶² Cansız, a.g.m., s. 106.

¹¹⁶³ Cansız, aynı yer.

¹¹⁶⁴ Sallabi, a.g.e., s. 97.

¹¹⁶⁵ Sallabi, aynı yer.

¹¹⁶⁶ Abdulkadir Yuvalı, “*Malazgirt Meydan Muharebesi ve Bununla İlgili Yerli ve Yabancı Araştırmalar*”, https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://sbedergi.erciyes.edu.tr/sayyi_5/Malazgirt%20Meydan%20Muharebesi%20ve%20Bununla%20%20C4%B0lgili%20Yerli%20ve%20Yabanc%C4%B1%20Ara%C5%9F%C4%B1rmalar%20-%20Do%C3%A7u.Dr.%20Abdulkadir%20YUVALI.pdf, Erişim Tarihi: 29.06.2016, s. 36.

¹¹⁶⁷ Koca, *Dandanakan’dan Malazgirt’e*, s. 152.

¹¹⁶⁸ Yuvalı, a.g.m., s. 36.

¹¹⁶⁹ Sümer-Sevim, a.g.e., s. 59.

c. Zaferin Dönüm Noktası Olarak Görülmesi ve İslâm Dünyası Açısından Önemi

Müslümanlar yıllarca Doğu Roma İmparatorluğu ile savaşmışlardı. Fakat Abbâsî Hilafeti'nin Türk ordularıyla beraber Anadolu'yu istilâlarında, Doğu Roma'nın başlıca dayanağı olan Anadolu bir türlü fethedilememişti¹¹⁷⁰. Burada siyasi ve dinî herhangi bir etki bırakılamamıştı¹¹⁷¹. Çünkü Anadolu'ya yapılan akınlar, genellikle askerî bir nitelik taşımaktaydılar. Anadolu, bir yurt olarak görülmemekteydi¹¹⁷².

Büyük Selçuklu Devleti, Malazgirt Savaşı'na kadar İslâm âleminin iç sorunlarıyla uğraştığı için, Doğu Roma'yı yenme ve “*cihangirlik mefkûresini*” gerçekleştirme fırsatı bulamamıştı. Fakat Malazgirt Zaferi ile birlikte bu imkâna kavuşmuştur¹¹⁷³. Doğu Roma'yı mağlup ederek, asırlardır başarılamayanı başarmıştır¹¹⁷⁴. Bu bakımdan Malazgirt Savaşı'na, “Büyük Savaş” adı verilmiştir¹¹⁷⁵.

Selçuklular, İslâm dünyasının en güçlü rakibi ve düşmanı olan Doğu Roma'yı yenilgiye uğratarak, bir İslâm idealini gerçekleştirilmişlerdir¹¹⁷⁶. Bu anlamda Malazgirt Savaşı, Doğu Roma İmparatorluğu tarihindeki en büyük felaketlerden birisi olmuştur¹¹⁷⁷. İslâmiyet'i ve İslâm ülkelerini yok etmek için gelen Doğu Roma amacına ulaşamamıştır¹¹⁷⁸. Anadolu, Doğu Roma'nın elinden alınmış ve Doğu Roma'nın Batı İslâm topraklarındaki emellerine son verilmiştir¹¹⁷⁹. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi başta olmak üzere, Suriye'nin, İran'ın ve Irak'ın mühim bir bölümü, olası Doğu Roma saldırılarından kurtulmuştur¹¹⁸⁰.

¹¹⁷⁰ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 32.

¹¹⁷¹ Köprülü-Babinger, a.g.e., s. 13.

¹¹⁷² Denizoglu, a.g.t., s. 49.

¹¹⁷³ O. Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, s. 6.

¹¹⁷⁴ Ocak, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, s. 273.

¹¹⁷⁵ Sallabi, a.g.e., s. 97.

¹¹⁷⁶ O. Turan, *Mefkûre*, s. 189-190; O. Turan, “Türkler ve İslâmiyet”, s. 297.

¹¹⁷⁷ Sallabi, a.g.e., s. 97.

¹¹⁷⁸ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 105; Ocak, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, s. 273; Ocak, a.g.e., s. 279.

¹¹⁷⁹ Ocak, a.g.e., s. 284; Demirkent, “1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askeri ve Siyasi Durumu”, s. 146.

¹¹⁸⁰ Göksu, a.g.e., s. 54.

Doğu Roma'ya karşı yaptığı savaşla Selçuklular, Müslümanların cihad vazifesini devam ettirmişlerdir¹¹⁸¹. İslâm dünyasının askerî gücü olarak görülen Selçuklular sayesinde Müslümanlar, Anadolu topraklarına gelmeye başlamışlardır¹¹⁸². Dolayısıyla Selçuklular, dönemlerinde dinî düşüncelerin iç ve dış bütün politikalarında önemli ölçüde belirleyici unsur olması sebebiyle, gayrimüslim dünyaya karşı askerî seferler düzenleyerek cihad ruhunu canlı tutmuşlardır¹¹⁸³. “*Bu hadise, Türk gücü ve İslâm imanının birleşmesiyle ortaya çıkan taze kuvveti, Doğu’da bulunan İslam ülkelerine hakim olma yolunda harcamayıp, halkı Müslüman olmayan batı ülkelerine yöneltmek hareketinin de ilk kuvvetli adımı olmuştur*”¹¹⁸⁴.

Malazgirt Zaferi, Doğu Roma ordusunun tamamen yenilgiye uğratılması ve ilk kez bir Doğu Roma İmparatoru’nun esir edilmesi suretiyle Türk, Doğu Roma ve İslâm tarihinde dönüm noktası olarak görülmektedir¹¹⁸⁵. Sıbt İbnu’l Cevzî de “*Malazgirt Zaferi, Türk ve dünya tarihinin önemli dönüm noktalarından birisini oluşturmaktadır*”¹¹⁸⁶.” diyerek, bu duruma dikkat çekmiştir. Bu bakımdan İslâm tarihinde benzeri görülmemiş bir zafer olarak anılır¹¹⁸⁷. Ahmed bin Mahmûd, “*Bu büyük bir zaferdi ve Peygamber zamanından beri İslam’ın onun gibi bir zaferi olmamıştı*”¹¹⁸⁸.” ifadesini kullanarak, bu hususu açıkça belirtmiştir.

Selçuklular bu zaferle, Hristiyan dünyasına karşı İslâm dünyasının koruyucusu haline gelmişlerdir. Çünkü Malazgirt Savaşı, sadece ordu ve kumandanlar arasında meydana gelmiş sıradan bir savaş değildi. Bu savaş, aynı zamanda iki farklı dünya ve uygarlığı da karşılaştırmıştır¹¹⁸⁹. Yani bir yanda Hristiyan dünyasıyla Doğu Roma’nın, diğer yanda ise İslâm dünyasının yer aldığı bir savaş olmuştur. Bu bakımdan kavmi, milli, siyasi, dinî ve dünyevî bir savaş özelliği taşımıştır¹¹⁹⁰.

¹¹⁸¹ Sallabi, a.g.e., s. 97.

¹¹⁸² Alican, a.g.e., s. 194.

¹¹⁸³ Ocak, a.g.e., s. 388.

¹¹⁸⁴ Bedirhan, a.g.e., s. 200.

¹¹⁸⁵ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 33.

¹¹⁸⁶ Sıbt İbnu’l Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, s. 165.

¹¹⁸⁷ Abdurrahman İbnu’l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi’l-Ümem*, s. 105.

¹¹⁸⁸ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 108.

¹¹⁸⁹ Yuvalı, a.g.m., s. 36.

¹¹⁹⁰ Muhammedî, a.g.m., s. 4.

Anadolu'dan Doğu Roma'nın atılmasıyla Türkistan'dan gelen insanlara yeni bir yurt kazandırılmış ve böylece Müslüman ülkeler muhaceret baskısından kurtulmuşlardır¹¹⁹¹. Ayrıca bu zaferden sonra Mervânîler gibi emirlikler, Doğu Roma'ya karşı Selçukluların yanında yer almaya, Doğu Roma'nın baskısı altında yaşayanlar Selçukluların idaresi altına girmeye, Türkistan'dan Filistin'e değin uzanan topraklarda Selçukluların ve Abbâsî Halifeliği'nin adı okunmaya başlamıştır¹¹⁹².

Eğer Malazgirt Zaferi kazanılmamış olsaydı, Doğu Roma'nın ilerleyişi Anadolu ile sınırlı kalmayacak, belki de Bağdad'a varacaktı¹¹⁹³. Bunun sonucunda Müslüman ülkeler ve İslâm medeniyeti yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı¹¹⁹⁴. Çünkü o dönemde İslâm ülkelerini Büyük Selçuklu Devleti'nden başka koruyabilecek siyasi bir yapı yoktu¹¹⁹⁵. Dolayısıyla Malazgirt'te kazanılan zafer, İslâm medeniyetinin muvaffakiyeti ve Doğu Roma'ya karşı üstünlüğünün göstergesi olmuştur¹¹⁹⁶.

Zafer sayesinde, Doğu Roma'nın İslâm âlemini rahatsız etmesi engellenmiştir¹¹⁹⁷. Selçukluların Doğu Roma'yı yenilgiye uğratmasıyla birlikte İslâm dünyasındaki saygınlığı artmıştır¹¹⁹⁸. Bu zafer, İslâm tarihinde Doğu Roma'ya ve Sâsânîlere karşı elde edilen Yermük¹¹⁹⁹ ve Kadisiye¹²⁰⁰ zaferleri ile karşılaştırılmış

¹¹⁹¹ Bağlıoğlu, a.g.m., s. 218-219.

¹¹⁹² Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 65.

¹¹⁹³ Ersan-Alican, aynı yer.

¹¹⁹⁴ Ocak, a.g.e., s. 285.

¹¹⁹⁵ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 65.

¹¹⁹⁶ R. Turan, "Türk ve İslâm Tarihinin İhtişamlı Halkası: Selçuklular", s. 11.

¹¹⁹⁷ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 208.

¹¹⁹⁸ Karadaş, a.g.m., s. 95.

¹¹⁹⁹ Suriye bölgesinde Doğu Roma hâkimiyetine son veren Yermük Savaşı, Müslümanların bölgeye egemen olmalarını sağlamıştı. Doğu Roma İmparatoru Herakleios, Hz. Ebu Bekir'in orduları karşısında mağlup olarak, Suriye ve Filistin'de ki hâkimiyetini büyük ölçüde kaybetmişti. Bunun üzerine Müslümanları ele geçirdikleri bölgelerden atmak amacıyla büyük bir ordu hazırlamıştı. Ordusunu, Ürdün'ün doğusunda bulunan Yermük vadisine göndermişti. İslâm ordusuna bu savaşta Halid b. Velid kumandanlık yapmıştı. Sonuçta çok şiddetli bir savaşın ardından 20 Ağustos 636 yılında Müslümanlar, Doğu Roma'yı mağlup etmişlerdi. (Mustafa Fayda, "Yermük Savaşı" mad., *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 485.)

¹²⁰⁰ Müslümanlara Kuzey Irak ve İran'ın kapılarını açan Kadisiye Savaşı, Hz. Ömer zamanında gerçekleşmişti. Bu savaş, İslâm tarihinin en önemli zaferlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Müslümanlara büyük bir moral ve üstünlük hissi veren bu zaferle İran'ın düşüşünün başlangıcı

ve bir tutulmuştur¹²⁰¹. Arap kaynaklarında İslâm dünyası için önemi vurgulan bir zafer olmuştur¹²⁰².

1. Abbâsî Halifesi Tarafından Alp Arslan'a Unvanlar Verilmesi

Alp Arslan, savaştan sonra Bağdad Abbâsî Hâlifesi'ne ve diğer tüm İslâm ülkelerinin hükümdarlarına fetihname göndererek, galibiyeti haber vermiştir¹²⁰³. Halife ve Müslümanlar, kazanılan zafere çok sevinmişlerdir¹²⁰⁴. Zafer, tüm İslâm âleminde derin bir etki bırakmıştır¹²⁰⁵. Bağdad süslenmiş¹²⁰⁶, davullar çalınarak ve borular öttürülerek, kazanılan zafer kutlanmıştır¹²⁰⁷. Zafer, İslâm dünyasında sevinçle kutlanırken, Hristiyan dünyasında ise üzüntüye sebep olmuştur¹²⁰⁸.

Alp Arslan'ın gönderdiği fetihname Bağdad'da okunmuş ve Abbâsî Halifesi tarafından Alp Arslan'a bir mektup gönderilmiştir. Bu mektupta Halife, Alp Arslan'ı kazandığı zafer sebebiyle kutlamış ve ona birtakım unvanlar vermiştir. Bu unvanlar arasında “*dinin ışığı, Müslümanların yardımcısı, Halife'nin yardımcısı, insanların sığınağı, dinin parlak tacı, İslâm ülkelerinin sultanı*” dikkat çekmektedir¹²⁰⁹.

Sözü edilen unvanlar, Alp Arslan'ın İslâm dünyasını ve Halife'yi koruduğunun kanıtıdır¹²¹⁰. Halifenin de bu fethin önemini anladığını göstermektedir¹²¹¹. Şairler de Alp Arslan'ı övmüş ve daima bu zaferden söz etmişlerdir¹²¹². Halife bir yıl

hazırlanmıştı. Ayrıca Sâsânîlerin başşehri Medâin'in fethi sağlanmıştı. (Hayrettin Yücesoy, “Kadisiye Savaşı” mad., *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 136.)

¹²⁰¹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 33; Ocak, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, s. 273; Alican, a.g.e., s. 197.

¹²⁰² Kortantamer, a.g.m., s. 246.

¹²⁰³ Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 74; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 66.

¹²⁰⁴ Sibt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 173.

¹²⁰⁵ Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 74; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 208; Alican, a.g.e., s. 196.

¹²⁰⁶ Apak, a.g.e., s. 453.

¹²⁰⁷ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*, s. 105; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 208.

¹²⁰⁸ Ocak, a.g.e., s. 279.

¹²⁰⁹ Sümer-Sevim, a.g.e., s. 11.

¹²¹⁰ Sümer-Sevim, a.g.e., s. 11.

¹²¹¹ Özdemir, a.g.m., s. 329.

¹²¹² Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 208.

sonra veziri aracılığıyla Alp Arslan'ın Seferi Hatun'dan olan kızını da, oğlu Muktedî-Billâh'a istemiştir¹²¹³.

d. Haçlı Seferlerinin Başlaması

Alp Arslan, Malazgirt Zaferi sonucunda Doğu Roma-Fâtımî yakınlaşmasını önlemiştir. Ayrıca Ermenistan'da yaşayan halk, topraklarından ayrılıp buradaki şehirler Selçukluların hâkimiyeti altına girdikten sonra, Doğu Romalıların Ermenistan'daki idaresi son bulmuştur¹²¹⁴. Doğu Roma İmparatorluğu, Marmara kıyılarına ve İstanbul Boğazı'na kadar gelen Selçuklulara karşı son çare olarak batıya müracaat etmiştir¹²¹⁵. Böylece Haçlı Seferleri¹²¹⁶ doğmaya başlamıştır¹²¹⁷.

Katolikler, Ortodoksları ve onun temsilcisi olan Doğu Roma'yı Müslümanların önünde bir korumalık gibi görmekteydiler. Malazgirt Zaferi'ni Doğu Roma kaybedince, artık Müslümanlarla kendi aralarındaki koruyucu kalkan ortadan kalktığı için Katolik dünyası telaşa kapılmıştır. Bugün Ortodoksları mağlup eden güç, ilerlemesine devam ederek yarın Katolikleri de mağlup edebilirdi. Bundan dolayı Katolikler bir an önce yaklaşan bu tehlikeyi ortadan kaldırabilmek için harekete geçmişlerdir. İşte bu hareket, Hristiyanların Müslümanları yok etmek için başlattıkları Haçlı Seferleri olarak bilinir¹²¹⁸.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun çağrısıyla başlayan Haçlı Seferleri, aslında başka bir nedene dayanmaktaydı. Batılılar tarafından genellikle dinsel bir anlam yüklense de, Haçlı Seferlerinin ana sebebi sosyal, siyasi ve ekonomik idi¹²¹⁹. Doğu Roma İmparatoru'nun Haçlı Seferlerinden beklentisi doğu hudutlarını Selçuklu

¹²¹³ Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 211; Apak, a.g.e., s. 453-454.

¹²¹⁴ Sallabi, a.g.e., s. 98.

¹²¹⁵ Ersan-Alican, *Türkiye Selçukluları*, s. 223.

¹²¹⁶ Haçlı Seferleri, XI. yüzyılın sonlarında Avrupa'da, Kudüs'ü Müslümanların elinden almak, Türkleri Anadolu'dan atmak ve bütün Yakın Doğu'yu ele geçirmek amacıyla başlatılan sefere denir. Bu seferler, 1096 yılında başlamış ve neredeyse iki yüz yıllık bir süreci kapsamıştır. Bu süreç içerisinde toplamda dokuz büyük sefer düzenlenmiştir. Haçlı Seferlerini başlatan sebepler çeşitlilik göstermesine rağmen, Avrupa için asıl sebep dinî idi. Fakat seferlerin başlamasında Ortaçağ Avrupası'nın sosyal, siyasal ve ekonomik koşulları etkili olmuştur. Dinî unsur burada itici bir kuvvet olarak görülebilir. (Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler*, C. 6, Ankara 2002, s. 651.)

¹²¹⁷ Alican, a.g.e., s. 197-198; Cansız, a.g.m., s. 106; Ryan, a.g.m., s. 547.

¹²¹⁸ Ocak, a.g.e., s. 387.

¹²¹⁹ Ersan-Alican, *Türkiye Selçukluları*, s. 223-224.

hâkimiyetinden almak ve Anadolu'da tekrar Doğu Roma egemenliğini kurmak. Haçlılar ise Yakınoğu'ya hâkim olmanın hesaplarını yapmaktaydılar¹²²⁰.

Malazgirt Zaferi, Avrupa devletlerinin Haçlı Seferleri başlatmasına sebep olurken, aynı zamanda bu iki dünyanın birbirlerini tanımalarına da aracı olmuştur. Çünkü Haçlı Seferleriyle İslâm ülkelerine gelen Hristiyanlar, Müslümanları tanıma imkânına kavuşmuşlardır¹²²¹

F. Bâtınilerle Mücadele

Selçukluların batıya doğru ilerleyişlerinde, önlerindeki temel engeller Büveyhoğulları, Fâtımîler, Bâtıniler¹²²² ve Doğu Roma İmparatorluğu idi. Askerî

¹²²⁰ Ersan-Alican, *Türkiye Selçukluları*, s. 225.

¹²²¹ Ocak, a.g.e., s. 387.

¹²²² Bâtîni kelimesi, Arapça B-T-N fiil kökünden gelmektedir. Herkesin erişemeyeceği bilgi manasını taşımaktadır. Bâtîniye terimi, İslâm'ın ana değerlerini tüm Müslümanların anlayışından farklı olarak yorumlayarak, İslâm'ın din anlayışını inkâr boyutuna getiren ve çeşitli siyasi gruplarca da kullanılan bir ad olmuştur. (Ayşe Atıcı, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Bâtîni Hareketi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 1-2.) Özellikle el-Ezher'de yetiştirilen Bâtîni fedailer, Suriye ve Filistin bölgesindeki cahil halkı kandırmışlardır. Bununla da yetinmeyip, Sünnî inanç açısından ciddi bir tehdit oluşturmuşlardır. (Afşin Ünal, "İbnü'l Esir'in "El-Kâmil Fi't Tarih" İsimli Kaynak Eserinin "Selçuklu Kültür ve Medeniyeti" Bakımından Bir Değerlendirmesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 8 (1999), s. 121.) Hz. Ömer döneminde yapılan fetihlerle birlikte İran, İslâm hâkimiyeti altına girmesine rağmen, Mecûsîler İslâm hâkimiyetini bir türlü kabul etmemişlerdir. Bundan dolayı da İslâmîyet'i yıkmak için yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir. Bâtînilik de bu faaliyetin yürütüldüğü bir hareketti. Hz. Ali kuşağından altıncı imam Cafer-i Sâdık'ın büyük oğlu İsmail, şarap içtiği için veliahtlıktan alınmış, yerine oğlu Musa Kazım veliaht yapılmak istenmiştir. Bu Şîiler arasında ihtilafa neden olmuştur. Şîiler, en eski Bâtîni olarak görülen Ebu'l-Hattâb önderliğinde Mûsâ'nın imamlığını kabul etmemişlerdir. Böylece Ebu'l-Hattâb, Bâtînilik temelini atmıştır. Bâtıniler, İsmail'den sonra oğlu Muhammed'in çevresinde toplanmışlardır. Bu hareketin başına Ebu'l-Hattâb'dan sonra Meymun b. Deysan el-Kaddâh ve oğlu Abdullah'ı geçirmişlerdir. Bâtîni hareketi, Hasan-ı Sabbah' a kadar imamlar ve dâiler aracılığıyla büyük bir gizlilik içerisinde yürütülmüştür. Bâtıniler, İslâm beldelerinde farklı isimlerle anılmışlardır. Bâtîniye fırkasına, Ca'fer-i Sâdık oğlu İsmail'in imamlığını desteklediklerinden dolayı "İsmailiyye", yedi imam kabul etmelerinden dolayı "Seb'iyye", Hamdan Karmat'a nisbetle "Karmatîyye", gerçeğe yalnız imam sayesinde ulaşılabilceğini savunduklarından dolayı "Talimiyye", dinî yasakları yapmayı sakınca olarak görmediklerinden dolayı "İbahiyye", Mecûsîlerle netice itibarıyla birleştikleri için Mazdek'in lâkabına nisbetle "Hurremiyye", Fâtîmî Halifesi Mustansır'ın oğlu Nizar'ın tarafını tuttuklarından dolayı "Nizâriyye", fedâîlere esrar çektirildiğinden "Haşşâşin" de denilmiştir. (Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 71-73; İmam Gazzâlî, *Bâtînilik İçyüzü (Fedaihu'l- Bâtîniyye / El- Mustazhiri)*, s. 7- 10.) Bâtıniler, "*Halep ve Mısır'da İsmailî; Kum, Kâşân, Taberistan ve Zebzâr'da Şîî; Bağdat, Maverâünnehr, Gazne'de Karmatî; Kûfe'de Mubarekî; Basra'da Revendî ve Burkaî; Gûrgan'da Muhammîri; Şam'da Mubayza; Mağrib'de Saîdî; Lahsa ve Bahreyn'de Cinânî; İsfahan'da Bâtîni (kendilerine de Talîmî derler) olarak adlandırılmışlardır*". (Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 325.) Marco Polo'nun Seyehatnamesi'nde Bâtınilerle ilgili bilgiler bulmak mümkündür. Bu seyahatnamede geçen bilgilere, Bernard Lewis eserinde yer vermiştir. (Lewis, a.g.e., s. 27-30.) Bâtînilik hakkında daha fazla ayrıntılı

faaliyetler sonucunda Büveyhoğulları ortadan kaldırılmış, Fâtımîler Mısır'a çekilmiş ve Doğu Roma'nın Anadolu'daki gücü kırılmıştı. Fâtımîlere Doğu topraklarından el çektiren başarı, doğal olarak Sünnî İslâm dünyasının da zaferi olmuştu¹²²³. Fakat Fâtımîlerin güvencesini arkasına alan Hasan Sabbah¹²²⁴ adlı kişi, kısa zamanda İslâm toprakları için büyük bir tehlike oluşturmuştur¹²²⁵. Çünkü bu kişi, İslâmiyet'i ve Selçuklular döneminde kurulan düzeni yıkma amacını taşıyan Bâtınlık teşkilatını kurmuştur¹²²⁶.

Selçuklular güvenliği ve düzeni tahrip etmedikleri sürece mezhep ve tarikatlara fazla karışmamışlardır. Böylece mezhep ve tarikatlar, Selçuklular döneminde kendi hayatlarını özgürce yaşayabilmişlerdir. Fakat bunların faaliyetleri toplumun düzenini bozucu bir özellik taşımaya başladığı zaman, Selçuklular otoritesini kullanmaya başlamışlardır. Bu mezhepler içerisinde özellikle Bâtınlık, devleti hedef almış ve

bilgi için bk. Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 126-136; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 79-80.

¹²²³ Karadaş, a.g.m., s. 103.

¹²²⁴ “*Kökeni ve açık adı el-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Cafer b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sabbah el-Himyri'dir*”. (Atıcı, a.g.t., s. 46-47.) Hasan Sabbah'ın, “Sergüzeşt-i Seyyidenâ” adlı kitaba dayanarak Himyer kabilesinden olduğu söylenmiştir. Fakat diğer eserlerde bu iddia reddedilerek, onun aslen Horasanlı olduğu dile getirilmiştir. Diğer yandan Reyli olduğu da ifade edilmiştir. (Abdülkerim Özyayın, “Hasan Sabbâh” mad., *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 347; Arıkan, a.g.t., s. 261.) Hazar kıyısındaki Geylân ve Mâzenderân ile birlikte dağlık bir bölge olan Deylem, Hasan Sabbâh'ın en fazla ilgisini çeken yerler olmuştur. Çünkü buralar dağlık ve merkezi hâkimiyetin etkisinin az olduğu yerlerdi. Özellikle Deylem halkı İslâm'ı çok sonradan kabul etmenin yanında, dini bakımdan da Ehl-i sünnet inancına aykırı bulunmaktaydılar. Her zaman Abbâsîlere sorun çıkarmışlardı. (Ocak, a.g.e., s. 213-214.) Hasan Sabbah, Rey'de İsmâîlî Mezhebi hakkında eğitim almıştır. Daha sonra ise mezhebin gerçeklerini öğrenerek düşüncelerini geliştirmiş ve Bâtınlık inancını kabul etmiştir. (Ocak, “Bir Terör Örgütü Olarak “Bâtınlık” ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri”, s. 166-167.) “*Hasan Sabbah, dinî konularda bilginin kaynağı olarak eğitim ve öğretime açılan bütün kapıları kapayan bir düşünceyi sistemleştirdi. Buna göre, Allah'ı tanımak akıl ve düşünceyle değil ancak masum bir İmamın rehberliğiyle olur. Bundan dolayı insanların her devirde bir imamın gözetimi altında dini öğrenmeleri gerekir*”. (Ali Aktan, “Selçuklu-Bâtınî Münasebetleri”, *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, (Kayseri, 27-30 Eylül 2010), Ankara 2014, s. 51.) Hasan Sabbah propaganda esnasında çevresine toplanan cahil insanların kendine inanmasını sağlayıp bağımlı kılabilme için Allah korkusu olan bir adam olarak kendisini tanıtmıştır. Ayrıca onların bilinçlerini bozarak istediği her şeyi yaptırabilmek için haşhaş yedirmiştir. (Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 124.) “*Fâtımî İsmâîlîlerinden ayrılan ve büyük Selçuklu toprakları içerisinde otonom bir yapı kuran Hasan Sabbah, İran'da Alamut merkezli otoriteyi kurduktan sonra Suriye bölgesine yine Nusayrîler gibi Şîî bir fırka olan Nizârî İsmâîlîlerini örgütlemek ve harekete yeni yandaşlar kazanmak için çok sayıda dâî göndermiş ve bölgede var olma mücadelesi vermiştir*.” (Ayşe Atıcı Arayancan, “Suriye Bölgesinde İki İnanç Hareketi: Nizârî İsmâîlîleri ve Nusayrîlik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 54 (2010), s. 184.) Hasan Sabbah ile ilgili daha fazla ayrıntılı bilgi için bk. Göksu, a.g.e., s. 86-88; Taşkıran, a.g.m., s. 136-137; Ağırnaslı, a.g.t., s. 183-185.

¹²²⁵ Karadaş, a.g.m., s. 103.

¹²²⁶ Ünal, a.g.m., s. 121.

terör faaliyetlerinde bulunmuştur. Bundan dolayı Selçuklular bunlara asla tahammül etmemişlerdir¹²²⁷.

Büyük Selçuklu Devleti, İslâm dünyasına zarar veren Bâtınilik ile mücadeleyi ana siyasetlerinden birisi olarak görmüştür. Bu hareketin ortadan kalkması için askerî ve fikri alanda mücadeleler gerçekleştirmiştir¹²²⁸. Selçuklulardan önce Gazneliler de Bâtınilik hareketiyle mücadele etmişlerdi. Mesela; Gazneli Mahmud, Bâtıniler üzerine askerlerini göndermiş ve onlardan birçoğunu öldürtmüştü. Bâtıniye nüfusunu belirli ölçüde kırmıştı. Fakat Bâtıniler, Hasan Sabah'ın liderliğinde Büyük Selçuklu Devleti zamanında faaliyetlerini daha fazla arttırdıklarından dolayı, Büyük Selçuklu Devleti, Bâtınilerle en fazla mücadele eden devlet olmuştur¹²²⁹.

1. Bâtınilerin Amaçları

Bâtıniler, Müslümanların inancına zarar verip kendi inançlarını zorla Müslümanlara kabul ettirmek için uğraşmışlardır¹²³⁰. Müslümanların kabullerine ters düşen görüşler benimsemişlerdir¹²³¹. Fikirlerini halka aşilayarak siyasi faaliyetler yürütmüşlerdir¹²³². Dinî bilgilerin ancak Şîî bir Halife tarafından öğretilebileceği düşüncesini yayarak, Abbâsî Halifesi ve onun savunucusu olan Selçukluları kabul etmemişlerdir¹²³³.

Bâtıniler, Şîî Fâtımî Devleti'ni ve onların egemenliğini meşru kabul edip, Şîî inancı yaymak istemişlerdir¹²³⁴. Hedeflerine ulaşmak için de dinî, siyasi gayelere yönelik yorumlayarak, siyasi bir amaç için araç olarak kullanmışlardır. Bunu gerçekleştirirken şiddet ve teröre başvurmaktan çekinmemişlerdir¹²³⁵.

¹²²⁷ Bağlıoğlu, a.g.m., s. 218.

¹²²⁸ Arıcı, a.g.t., s. 14.

¹²²⁹ Sutay, a.g.t., s. 338.

¹²³⁰ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınilik" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 177.

¹²³¹ Ocak, a.g.e., s. 210.

¹²³² Karadaş, a.g.m., s. 102.

¹²³³ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınilik" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 177.

¹²³⁴ Ocak, aynı yer.

¹²³⁵ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınilik" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 178; Ocak, a.g.e., s. 273.

Bâtıniler, doğrudan İslâm ülkelerindeki idareyi hedef almışlardır¹²³⁶. Müslümanlara ve Müslüman memleketlere birçok zulüm yapmışlardır. Onlar, İslâm düşmanları olarak zikredilmektedir¹²³⁷. Onların amaçları İslâm'a ve Müslümanlara zarar vermektir. Bu amaç için insanları tuzağa düşürmekten çekinmemişlerdir. Yayılmaya başladıkları zaman İslâmiyet'i nasıl tamamen ortadan kaldıracaklarının planlarını yapmaya başlamışlardır¹²³⁸.

Bâtınilik mezhebinin amacı, ister eski İran düşüncesini yeniden canlandırmak olsun, isterse de dinî anlayıştaki farklılıkları belirtmek olsun, Bâtınilerin İslâm dünyasında terör faaliyetlerinde bulundukları bir gerçektir. Dolayısıyla Bâtınilik hareketinde görünen en açık şey, onların yıkıcı eylemler içerisinde olduklarıdır. Zaten ana gayelerinin Sünnî inanç ve bu inancın koruyucusu olan Selçuklular olması, Bâtınilerin yıkıcı faaliyetler peşinde olduklarının açıkça ispatıdır¹²³⁹. Bu anlamda Selçuklu topraklarında siyasi, dinî ve fikri son derece yoğun faaliyetler yürüten Bâtıniler, Büyük Selçuklu Devleti'ni en çok uğraştıran meselelerden birini teşkil etmiştir¹²⁴⁰.

2. Bâtınilere Karşı Nizâmülmülk

Bâtınilik tehlikesini ilk fark eden kişi vezir Nizâmülmülk olmuştur¹²⁴¹. Nizâmülmülk Bâtınilerin dikkate alınması gerektiğini söylemiştir. Onların köklerinin kazınmasının sultanın görevi olduğunu ifade etmiştir¹²⁴². O, isyancılar ve toplum üstünde istediği denetimi kurabilmek düşüncesindeydi¹²⁴³. İstihbarat teşkilatının düşmanların şerrinden korunmak için önemli olduğunu savunmaktaydı¹²⁴⁴. Fakat

¹²³⁶ Ocak, a.g.e., s. 210.

¹²³⁷ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 324.

¹²³⁸ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 334.

¹²³⁹ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınilik" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 177.

¹²⁴⁰ Karadağ, a.g.m., s. 101.

¹²⁴¹ Ahmet Dayandı, *Alparslan Zamanında Büyük Selçuklu Devletinin Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s. 90.

¹²⁴² Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 237.

¹²⁴³ Dayandı, a.g.t., s. 92.

¹²⁴⁴ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 93; Göksu, a.g.e., s. 63.

devletin haberleşme teşkilatı bizzat Alp Arslan'ın emriyle kaldırılmıştır. Bu durum ise vezirin amaçlarını boşa çıkarmıştır¹²⁴⁵.

Alp Arslan'ın, istihbarat teşkilatını kabul etmemesinin nedeni, bu teşkilatın ona göre bazı zararlar vereceğinden dolayı idi. Alp Arslan'a göre istihbarat teşkilatı, dostlarını kendisinden soğutabilirdi. Onlara doğru haberler vermeyebilirdi. Bu konuyla ilgili Nizâmülmülk'ün eserinde bilgiler mevcuttur¹²⁴⁶. Diğer taraftan Alp Arslan'ın kendi sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla habercinin kendilerine karşı bir garezi varsa dostu düşman, düşmanı da dost olarak gösterebilirdi. Bu yüzden de bir haberciye ihtiyaç yoktu¹²⁴⁷.

İstihbarat teşkilatının kaldırılmasını fırsat olarak değerlendiren Bâtıniler, Büyük Selçuklu Devleti içerisinde gizlice hareket etmeye başlamışlardır¹²⁴⁸. Hasan Sabbah, Fâtımî Halifeleri namına yürüttüğü çalışmayı Selçuklu memleketi içerisinde yaymaya çalışmıştır. Kendi davası için engel gördüğü kimseleri, fedai adını verdiği kişiler sayesinde öldürtmüştür¹²⁴⁹.

Hasan Sabbah, Alp Arslan döneminde Alamut Kalesi'ne yerleşerek teşkilatlanmaya başlamıştır¹²⁵⁰. Bu dönemde askerî alanda fazla etkisi hissedilmeyen Bâtınilerin, bundan sonraki süreçte daha etkin rol oynamaya başladıkları bilinmektedir¹²⁵¹. Dolayısıyla her ne kadar Bâtıniler, Alp Arslan döneminde etkili faaliyetlerde bulunmasa da, onların İslâm dünyası için çok tehlikeli oldukları ortadaydı. Bunun farkına ise vezir Nizâmülmülk varmıştı. Fakat Nizâmülmülk kadar Alp Arslan'ın bu harekete gereken önemi vermediği görülmektedir.

II. MELİKŞAH DÖNEMİ

Büyük Selçuklu Devleti içerisinde Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah İslâm âlemine birer kurtarıcılar olarak gelmişlerdi. Oryantalistler bile bu üç sultan hakkında

¹²⁴⁵ Göksu, a.g.e., s. 63-64.

¹²⁴⁶ Nizâmü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 93.

¹²⁴⁷ Göksu, a.g.e., s. 64.

¹²⁴⁸ Göksu, aynı yer.

¹²⁴⁹ Aktan, a.g.m, s. 53.

¹²⁵⁰ Ocak, a.g.e., s. 217-218.

¹²⁵¹ Dayandı, a.g.t., s. 94.

takdirlerini dile getirmişlerdir¹²⁵². Örneğin; W. Barthold “*İlk Selçuklu Hükümdarları’nın, Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah’ın şahsi meziyetleri önceden beri takdire şayandır*¹²⁵³”. demiştir.

Melikşah, İslâm ve Hristiyan tarihçiler tarafından daima övülen bir sultandı. Onlara göre, Melikşah dönemi genel olarak huzurlu, güvenli ve adaletli bir dönemdi¹²⁵⁴. “*O, iyi merhametli ve Hristiyanlara karşı tatlılıkla hareket eden bir zat oldu. Ermenistan’ı sulh ve asayişe kavuşturdu*¹²⁵⁵.” şeklinde ifadelerde bulunan Urfalı Mateos, bu duruma işaret etmiştir. Melikşah’ın, Ermenilerin istekleri üzerine kiliseleri vergiden muaf tuttuğu da bilinmektedir¹²⁵⁶.

Râvendî, Melikşah’ın İslâmiyet’in esaslarını uygulayan bir hükümdar olduğunu¹²⁵⁷ ve saltanatta kaldığı süre boyunca İslâmiyet’in zaferi için çabaladığını belirtmiştir¹²⁵⁸. Bu dönemde İslâm dünyası en huzurlu yıllarından birini yaşamıştır¹²⁵⁹. O, Türk-İslâm hükümdarları içerisinde yıllarca adaletin bir örneği olarak anılmıştır. Din ve mezhep ayrımı yapmadan tüm halkına karşı şefkatli ve adaletli olmuştur¹²⁶⁰.

Büyük Selçuklu Devleti, Melikşah döneminde en geniş ve güçlü düzeye ulaşmıştır¹²⁶¹. Devletin sınırları Kaşgar’dan Ege adalarına, Aral gölü ve Kafkasya’dan Yemen ve Aden’e değin uzanmıştır¹²⁶². Bütün Turan, Irak dağlıkları, Deylem¹²⁶³, Taberistan, Anadolu, Mısır, Şam, Diyarbakır, Sistan ve Fars

¹²⁵² Bedirhan, a.g.e., s. 210.

¹²⁵³ Bedirhan, aynı yer.

¹²⁵⁴ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 134.

¹²⁵⁵ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 146.

¹²⁵⁶ Mehmet Ersan, “Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. 1 (2010), s. 152.

¹²⁵⁷ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 123.

¹²⁵⁸ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 134.

¹²⁵⁹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 152; Münecimbaşı, *Câmiu’-d-düvel*, C. I, s. 66.

¹²⁶⁰ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 173.

¹²⁶¹ Aksarayî, *Müşâmeretü’l-Ahbâr*, s. 13-14; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 152; Hitti, a.g.e., s. 749; Ryan, a.g.m., s. 547.

¹²⁶² Faruk Sümer, “Selçuklular” mad., *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 370.

¹²⁶³ Deylem, Bağdadlı Halifelere ve Sünnî sultanlara karşı Şîilik faaliyetlerinin merkezlerinden biri idi. (Lewis, a.g.e., s. 85-86.) “*Dağlık kuzeybatı İran’da İslâm’ı kabul eden son bölge olan Şîi ve onun kolu İsmâilî propagandalarından çok etkilenen Deylem, “Ne yazık! Eğer kendime iki taraftar*

memleketlerinde hâkimiyet kurulmuştur. Mekke, Medine, Yemen ve bütün Hicaz memleketlerindeki İslâm minberlerinde hutbeler Melikşah için okunmuştur. Anadolu topraklarında da pek çok gaza ve cihad düzenlenmiştir¹²⁶⁴. Ahmed bin Mahmûd, “Ona, dünyâ ülkeleri üzerindeki genişlemeyi Allah vermişti, diğerleri bu hususta ona ulaşmış değillerdi¹²⁶⁵. Kendisinden önce gelen sultanların mâlik olmadığı bir çok ülkeleri idâresi altına almıştı¹²⁶⁶.” diyerek, bu hususa işaret etmiştir.

Melikşah döneminde Selçuklular, siyasi ve ekonomik bakımdan güçlü bir devlet haline gelmişlerdir¹²⁶⁷. Bu dönem sadece Selçukluların değil, aynı zamanda Türk-İslâm dünyasının da en parlak devirlerinden birini oluşturmuştur¹²⁶⁸. Melikşah, Doğu Roma İmparatorluğu’ndan aldığı yerlere elli adet İslâm minberi koymuştur¹²⁶⁹. Bağdad’da bir cami inşa ettirmiştir¹²⁷⁰. Hacılarından alınan ayakbastı parasını kaldırmış, Hac yoluna kuyular ve kervansaraylar yaptırmıştır¹²⁷¹.

A. Suriye-Filistin-Mısır Politikası

Büyük Selçuklu Devleti’nin Suriye, Filistin ve Mısır ile ilgili siyasetinin temeli 1055 yılında Tuğrul Bey tarafından atılmıştı. Selçukluların bu politikadan bekledikleri hedef, Mısır Fâtımî Devleti’ni yıkıp topraklarını almaktı. Böylece İslâm dünyasında siyasi ve manevi birlik kurulmuş olacaktı. Mısır Fâtımî politikasının başarılı olması hem Selçuklular hem de Abbâsî Halifeliği için çok önemliydi. Çünkü Fâtımîlerin ortadan kalkmasıyla, Abbâsî Halifeliği İslâm dünyasının tek otoritesi haline gelecekti. Dolayısıyla bu politika, Abbâsî Halifeleri tarafından desteklenmiştir¹²⁷².

bulursam, bu memleketin (Selçuklu ülkesinin) altını üstüne getiririm.” diyen Hasan Sabbâh’ın o taraftarları bulabileceği en müsait bölgeydi.” (Göksu, a.g.e., s. 85.)

¹²⁶⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 80.

¹²⁶⁵ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 115.

¹²⁶⁶ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. II, s. 20.

¹²⁶⁷ Nurullah Yazar, *Büyük Selçuklular Döneminde İsfahan*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, s. 124.

¹²⁶⁸ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 173.

¹²⁶⁹ Münecceimbaşı, *Câmiu’-d-düvel*, C. I, s. 67; Bundârî, *Zübdetü’n-nusra ve Nuhbetü’l-usra*, s. 56.

¹²⁷⁰ İbnü’l-Esîr, *el Kâmil fi’t-tarih*, C. 10, s. 183.

¹²⁷¹ Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 42-43; Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ*, s. 119.

¹²⁷² Koca, “Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası”, s. 141.

Selçuklular ile Fâtımîler arasındaki mücadele, Tuğrul Bey döneminde Abbâsî Halifeliği'nin egemenlik sürdüğü yerde başlamış ve Büveyhîlerin yıkılmasıyla neticelenmişti¹²⁷³. Bu politika Tuğrul Bey'den sonra Alp Arslan zamanında da devam etmişti. Fakat Alp Arslan zamanında, ortaya çıkan birtakım engellerden dolayı ertelenmek zorunda kalınmıştı¹²⁷⁴. Dolayısıyla Melikşah döneminde Fâtımîleri ortadan kaldırma çalışmaları devam etmiştir¹²⁷⁵.

Melikşah, bizzat Mısır politikasıyla ilgilenememesine rağmen, bu husus için gereken hazırlıkları yapmıştır¹²⁷⁶. İslâm memleketlerinde Sünnî inancın güçlenmesi amacını taşıyan Melikşah, Abbâsî Halifeliği'nin düşmanı olan Fâtımîlere karşı Suriye'de, Filistin'de ve Mısır'da savaşmak için komutanlar atamıştır¹²⁷⁷. Fakat Melikşah'ın bu meseleyi Türkmen Beylerine devretmesi, bir anlamda Suriye, Filistin ve Mısır siyasetinin ikinci plana atılması manasına gelmekteydi¹²⁷⁸.

1. Türkmen Beyi Atsız'ın Fetih Hareketleri

İslâm dünyası açısından Atsız Bey'in faaliyetleri önemli bir yere sahiptir. Çünkü Büyük Selçuklu Devleti'nin Suriye, Filistin ve Mısır politikası ciddi manada Melikşah döneminde Türkmen Beyi Atsız tarafından ele alınmıştır¹²⁷⁹. Alp Arslan'dan itibaren Suriye'de faaliyetlerde bulunan Atsız, ilk olarak Fâtımîlerin hâkimiyetindeki Remle'yi almıştır. Daha sonra Kudüs'ü ele geçirmiştir. Burada hutbeyi, Abbâsî Halifesi ve Melikşah adına okutmuştur¹²⁸⁰. Remle'yi ve Kudüs'ü aldıktan sonra Taberiye, Trablusşam, Sur, Humus ve Rafeniyye gibi şehirlerin fethini de gerçekleştirmiştir¹²⁸¹.

¹²⁷³ Gökhan, a.g.m., s. 106.

¹²⁷⁴ Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası", s. 141.

¹²⁷⁵ Ocak, a.g.e., s. 197; Sutay, a.g.t., s. 286.

¹²⁷⁶ Ağırnaslı, a.g.t., s. 134.

¹²⁷⁷ Adalıoğlu, a.g.m., s. 663.

¹²⁷⁸ Kuşçu, a.g.m., s. 662.

¹²⁷⁹ Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası", s. 141; Zaporozhets, a.g.e., s. 145; Melikşah'ın Suriye, Filistin ve Mısır Politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sibt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 201-214.

¹²⁸⁰ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 615; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 75.

¹²⁸¹ Gökhan, a.g.m., s. 97.

a. Fâtımî Hâkimiyetindeki Şam'ın Fethi

Şam, Fâtımî yönetimindeki Suriye'nin merkezi şehirlerindendi. Stratejik, ekonomik ve kültürel açıdan önemli bir yere sahipti¹²⁸². Bölgenin en büyük şehri olması bakımından da önemli bir konumdaydı¹²⁸³. Atsız, burayı üç kez kuşatmıştır¹²⁸⁴.

Şam'ın Atsız tarafından üç kez kuşatılması sırasında, bölgede ekonomik düzen oldukça bozulmuş ve savunma gücü zayıflamaya başlamıştır¹²⁸⁵. Fiyatlar yükselmiştir¹²⁸⁶. Şehirde yiyecek kıtlığı ortaya çıkmıştır. Bu yüzden halk köpek ve kedileri yemek zorunda kalmıştır¹²⁸⁷. Bunun sonucunda şehirde yaşamını devam ettirmekte zorlanan halk, başka yerlere göç etmiştir¹²⁸⁸. Göçlerden dolayı şehir nüfusu azalmıştır. Daha önce şehirde beş yüz bin kişi ikamet etmekteyken, şimdi üç bin kişi kalmış; daha önce iki yüz kırk ekmekçi varken, şimdi ise ekmekçi sayısı ikiye düşmüştür¹²⁸⁹. Ekmekçi sayısının düşmesinin ise, nüfus ile doğrudan bağlantısı vardır.

Atsız, 10 Haziran 1076¹²⁹⁰ yılında Şam'ı aldıktan sonra Türkmenleri buraya yerleştirmiştir. Bu ise, ekonomik açıdan zorluk çeken halkı daha büyük sorunlar içerisine sürüklemiştir¹²⁹¹. İbnü'l Esir, Atsız'ın Şam'ı aldıktan sonra halka çok kötü davrandığını ifade etmiştir¹²⁹². Fakat Atsız, Şam'ın kötü durumunu düzeltmek için bölgede bazı düzenlemeler yapmıştır¹²⁹³. İmar faaliyetlerinde bulunmuş, Şam kalesinin yapımına başlamış, ziraat meselesini ele almış, halka yiyecek sağlamış ve hayat standartlarını düzeltmiştir. Böylece halkın memnuniyetini kazanmıştır¹²⁹⁴.

¹²⁸² Ağırnaslı, a.g.t., s. 141.

¹²⁸³ Kayhan, a.g.m., s. 756.

¹²⁸⁴ Ağırnaslı, a.g.t., s. 141.

¹²⁸⁵ Ağırnaslı, aynı yer.

¹²⁸⁶ Azimî, *Azimi Tarihi*, s. 21.

¹²⁸⁷ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 135.

¹²⁸⁸ Ağırnaslı, a.g.t., s. 141.

¹²⁸⁹ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 135.

¹²⁹⁰ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 85.

¹²⁹¹ Ağırnaslı, a.g.t., s. 142.

¹²⁹² İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 99.

¹²⁹³ Ağırnaslı, a.g.t., s. 142.

¹²⁹⁴ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 21-22.

Şam'ın alınmasıyla birlikte, bölgede okunan Şî' Fâtımî hutbesi kesilmiş ve bir daha okunmamıştır. “*Hayya alâ hayri'l-amel*” olarak okunan Şî' ezanına son verilmiştir¹²⁹⁵. Camilerde Abbâsî Halifesi ve Melikşah adına hutbe okunmaya başlanmıştır¹²⁹⁶. Bu ise, Fâtımîlerin bölgedeki hâkimiyetinin tam olarak bittiği anlamına gelmekteydi¹²⁹⁷. Şam'ın ve Kudüs'ün alınarak, buralarda Abbâsî Halifesi adına hutbe okunması, Selçukluların Halife'ye karşı yapmış oldukları hizmetin bir göstergesiydi¹²⁹⁸.

Atsız, 1071-1076 tarihleri arasında Güney Suriye ve Filistin bölgesinin hemen hemen tamamını alarak bölgede Selçuklu hâkimiyetini sağlamıştır¹²⁹⁹. Tüm şehir ve kaleleri alarak, Fâtımî egemenliğini sona erdirmiştir¹³⁰⁰. Ele geçirdiği bölgelerde Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı bir Türkmen Beyliği kurmuştur¹³⁰¹. Suriye ve Filistin'in önemli şehirlerini alarak Mısır'a giden yolları açmıştır¹³⁰².

b. Mısır Seferi

Atsız, 1077 yılında Fâtımîlerin merkezi olan Mısır'a bir sefer düzenlemeye karar vermiştir¹³⁰³. Türkmenlerden, Araplardan ve Kürtlerden meydana getirdiği kuvvetle Kahire'ye gitmiştir¹³⁰⁴. Fâtımîler ile Kahire çevresinde mücadele etmiş ve bu mücadelede mağlup olarak Şam'a dönmek mecburiyetinde kalmıştır¹³⁰⁵. Mısır'ı almak uğruna, Güney Suriye ve Filistin'de kazandığı nüfuzunu önemli ölçüde yitirmiştir¹³⁰⁶. Bu mağlubiyet Suriye'deki pek çok şehirde hutbelerin Fâtımî Halifesi

¹²⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 99.

¹²⁹⁶ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, s. 207.

¹²⁹⁷ Ocak, a.g.e., s. 198.

¹²⁹⁸ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 21.

¹²⁹⁹ Sutay, a.g.t., s. 286.

¹³⁰⁰ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 159.

¹³⁰¹ Koca, “Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası”, s. 142.

¹³⁰² Uluçay, a.g.e., s. 61.

¹³⁰³ Pehlivanlı, a.g.m., s. 20; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I, s. 133.

¹³⁰⁴ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, s. 211.

¹³⁰⁵ Hasan Akyol-Erol Kara, “Melikşah Dönemi (1072-1092)”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 138.

¹³⁰⁶ Ağırnaslı, a.g.t., s. 148.

adına okunmasına yol açmıştır¹³⁰⁷. Mesela, Kudüs'te tekrar Fâtımîler adına hutbe okunmuştur¹³⁰⁸.

Sonuç olarak Atsız'ın fetih hareketlerini değerlendirecek olursak; Atsız, Filistin ve Güney Suriye bölgesinde hâkimiyet kurmuş ve Fâtımîlerin merkezi Kahire'ye kadar gelebilmiştir. Remle, Gazze, Kudüs ve Şam gibi önemli şehirleri almasına rağmen, Şam haricinde bu şehirlerde kesin bir hâkimiyet sağlayamamıştır¹³⁰⁹. Atsız'ın başarıları Melikşah tarafından dikkatle ele alınmamıştır. Bu durum Melikşah'ın en büyük siyasi hatası olmuştur. Kendisinden sonraki süreçte Fâtımîler konusu halledilmeden kalmıştır¹³¹⁰.

2. Tutuş'un Faaliyetleri

Mısır Seferi'nde başarısız olan Atsız'ın yerine Tutuş getirilmiştir¹³¹¹. Melikşah'ın, kardeşi Tutuş'u Suriye-Filistin Selçuklu melikliğine tayin etmesinde, Atsız'ın öldüğünü zannetmesi veya Tutuş'u merkez bölgesinden çıkarma arzusunda olması tesirli olmuş olabilir¹³¹².

Atsız'ın Mısır'da yenildiğini ve birçok şehirde tekrar Fâtımîler adına hutbenin okunduğunu gören Fâtımî Devleti'nin veziri Bedrü'l-Cemâlî¹³¹³, bundan destek alarak devletin bozulan merkezi düzenini tekrar tanzim etmiştir. Yitirdiği bölgeleri almak amacıyla faaliyetlere başlamıştır. Büyük bir orduyla Şam'ı kuşatmaya gitmiş ve Atsız'ı zor duruma sokmuştur. Bunun üzerine Atsız, Tutuş'tan yardım istemek mecburiyetinde kalmıştır. Neticede Tutuş yanındaki kuvvetlerle Şam'a hareket etmiş ve onun hareketini duyan Fâtımîler, kuşatmayı kaldırıp Mısır'a dönmüştür. Tutuş ise Atsız'ı öldürmüştür¹³¹⁴.

¹³⁰⁷ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 615.

¹³⁰⁸ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 72.

¹³⁰⁹ Ağırnaslı, a.g.t., s. 158.

¹³¹⁰ Kuşçu, a.g.m., s. 662.

¹³¹¹ Pehlivanlı, a.g.m., s. 20.

¹³¹² Akyol-Kara, "Melikşah Dönemi (1072-1092)", s. 138.

¹³¹³ Bedrü'l-Cemâlî, Ermeni kökenli bir köleydi. Fatımi Halifesi Mustansır'ın, Suriye'de otoriter faaliyetleriyle bilinen Akka valisiydi. (Kayhan, a.g.m., s. 756.)

¹³¹⁴ Akyol-Kara, "Melikşah Dönemi (1072-1092)", s. 138.

Tutuş, kuvvet ve kudretinden korktuğu için Atsız'ı öldürmek istemiş olabilir¹³¹⁵. Atsız'ın Tutuş ile olan mücadelesi hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgiler mevcuttur¹³¹⁶. Atsız'ın ölmesiyle birlikte Tutuş, Suriye ve Filistin şehirlerini eline geçirmiş ve 1079 yılında Suriye Selçuklu Devleti'nin temellerini atmıştır¹³¹⁷. Arap, Rum ve Haçlılarla mücadelelerde bulunmuştur¹³¹⁸.

Melikşah, Emir Bozan ve Aksungur'a emir vererek, askerleriyle Fâtımîler tarafından ele geçirilen sahil şehirlerinin yeniden alınması için Tutuş'a yardım etmelerini emretmiştir. Üç emirin kuvvetleri buluştuktan sonra Akka'ya değin ilerlemişlerdir. Fakat komutanlar arasında uyuşmazlık ortaya çıkmış ve Fâtımî Devleti'nin yıkılması gecikmiştir¹³¹⁹.

Melikşah, Mısır politikasıyla bizzat kendisi ilgilenmemesine rağmen, Türkmen Beyleri Fâtımîlerin hâkimiyetinde bulunan Suriye'nin önemli bir bölümünü ele geçirerek, Mısır'ı ekonomik açıdan zayıf hale getirmişlerdir¹³²⁰. Bu dönemde Selçuklular, Fâtımîlerin merkezi Mısır'a yaklaşmışlardır¹³²¹. Suriye'de gerçekleştirilen fetihler sayesinde pek çok şehirde hutbe, Abbâsî Halifesi adına okunmuştur¹³²². Türkmen Beylerinin faaliyetleri, Fâtımîlerin gücünün zayıflamasına neden olmuştur.

Melikşah bu mühim konuya gerekli zamanı ayırıp, fetihleri kendi buyruğundaki ordularla gerçekleştirmiş olsaydı, belki de Suriye, Filistin ve Mısır toprakları kolayca alınabilirdi. Böylece Bâtınlılığın kaynağı da erkenden kurutulmuş olurdu¹³²³. Fakat Selçukluların, Türkmen Beylerinin önderliğinde Suriye topraklarında Fâtımîlerle yaptığı savaşlar, bölgede düzenin bozulmasına ve Haçlılara

¹³¹⁵ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 615.

¹³¹⁶ Atsız ile Tutuş arasındaki mücadele hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 201-208.

¹³¹⁷ Akyol-Kara, "Melikşah Dönemi (1072-1092)", s. 138.

¹³¹⁸ Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s. 44; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 120.

¹³¹⁹ Uluçay, a.g.e., s. 63.

¹³²⁰ Çelik, a.g.m., s. 750.

¹³²¹ Ağırnaslı, a.g.t., s. 134.

¹³²² Temir, a.g.t., s. 44.

¹³²³ Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası", s. 144.

karşı İslâm cephesinin zayıf düşmesine yol açmıştır¹³²⁴. Mısır meselesi tam olarak başarıya ulaşamamış ve Fâtımî Devleti ortadan kaldırılamamıştır¹³²⁵.

3. Melikşah'ın Bağdad'ı Ziyaretleri

Melikşah Halep şehrini aldıktan¹³²⁶, Suriye ve Cezire'de hâkimiyeti kurduktan sonra 1086-1087 yılında Bağdad'ı ziyaret etmiştir¹³²⁷. Melikşah'ın Bağdad'ı iki kez ziyaret ettiği bilinmektedir¹³²⁸. Birinci Bağdad ziyaretinde Melikşah'a Halife tarafından yedi hilat giydirilmiştir¹³²⁹. Birçok hediye verilmiştir¹³³⁰. Melikşah, Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı ilan edilmiştir. Ayrıca kızı Mehmelek Hatun ile Halife el-Muktedi arasında evlilik gerçekleşmiştir¹³³¹.

Melikşah 1091 yılında Nizâmülmülk ile birlikte ikinci kez Bağdad'a gelmiştir. Onun Bağdad'a gelişi şehirde coşkuyla karşılanmıştır¹³³². Melikşah'ın bu ikinci ziyaretini, bir sefer olarak görmek daha doğrudur. Çünkü Melikşah, bu ziyaretinde Bağdad'a, Mısır'ı almak amacıyla gelmiştir¹³³³. Mısır'ın hedef noktası olmasının sebebi ise, Bâtını yayılmacılığının yuvası haline gelmesiydi. Bu durum Abbâsî Halifesi açısından mühim bir tehdit unsuru oluşturmaktaydı¹³³⁴.

Melikşah, bir harp meclisi meydana getirmiş ve bu mecliste İslâm dünyası açısından önemli kararlar almıştır¹³³⁵. Bundan dolayı ikinci Bağdad ziyareti önemli bir yere sahiptir. Melikşah'ın harp meclisinde aldığı kararlar şu şekildedir;

1. Hicaz topraklarını Büyük Selçuklu Devleti hudutlarına dâhil etmek¹³³⁶,
2. Mekke'de hutbeyi Abbâsî Halifesi ve Melikşah adına okutmak¹³³⁷,

¹³²⁴ Çelik, a.g.m., s. 749.

¹³²⁵ Çelik, a.g.m., s. 750.

¹³²⁶ Alptekin, a.g.m., s. 137.

¹³²⁷ Apak, a.g.e., s. 455.

¹³²⁸ Alptekin, a.g.m., s. 137.

¹³²⁹ Apak, a.g.e., s. 455.

¹³³⁰ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 58.

¹³³¹ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 77; Alptekin, a.g.m., s.138; Bedirhan, a.g.e., s. 206.

¹³³² Kaya, a.g.m., s. 8.

¹³³³ Özdemir, a.g.m., s.331; Apak, a.g.e., s. 456.

¹³³⁴ Apak, a.g.e., s. 456.

¹³³⁵ Kaya, a.g.m., s. 8.

¹³³⁶ Kaya, aynı yer.

3. Medine’de hâkimiyeti, Abbâsî Halifesi’nin ve Melikşah’ın eline geçirmek¹³³⁸,
4. Mısır’ı, Kuzey Afrika’yı ve tüm Doğu Roma topraklarını almak¹³³⁹,
5. Kuzey Afrika’da İslâm birliğini sağlamak¹³⁴⁰.

Melikşah’ın almış olduğu bu kararlarla, tüm İslâm dünyasını nüfuzu altına almak istediğini açıkça görebiliriz. Bu karar sonucunda Melikşah, Mısır’a ve Doğu Roma’ya karşı savaştan Tutuş’u, Aksungur’u, Bozan’ı ve Emir Çubuk’u Bağdad’a davet etmiştir¹³⁴¹. Suriye sahilleriyle Mısır’ın fethi görevini Tutuş, Aksungur ve Bozan’a; Hicaz’ın denetimiyle henüz devlete bağlanmamış olan Yemen ve Aden bölgelerinin fethi görevini de Gevher Ayin ile Çubuk’a vermiştir¹³⁴². Bu durum, Melikşah’ın Mısır politikasından ödün vermeme niyetinde olduğunu göstermektedir¹³⁴³. Vazifelendirilen komutanlar, görevlerini başarılı bir şekilde tamamlamışlardır. Böylece Halifeliğin, Büyük Selçuklu Devleti’ne bağlılığı artmıştır¹³⁴⁴.

Melikşah, Bağdad’ı saltanat merkezi yapmak istemiştir. Böylece siyasi ve dinî otoriteye sahip olup, bütün İslâm dünyasını kontrol edebilmeyi amaçlamıştır¹³⁴⁵. Nitekim Bağdad’da büyük bir caminin inşası için hazırlıklara başlaması, medreseler ve birçok sosyal hizmet kurumları inşa ettirmesi, Melikşah’ın Bağdad konusundaki isteğinin kanıtıdır. Fakat bu arzusu, Nizâmülmülk tarafından engellenmiştir. Ömrü de yetmediği için arzusuna kesin olarak ulaşamamıştır.¹³⁴⁶

¹³³⁷ Kaya, aynı yer.

¹³³⁸ Kaya, aynı yer.

¹³³⁹ Akyol-Kara, “Melikşah Dönemi (1072-1092)”, s. 142.

¹³⁴⁰ O. Turan, *Mefkûre*, s. 210.

¹³⁴¹ Akyol-Kara, “Melikşah Dönemi (1072-1092)”, s. 142.

¹³⁴² Akyol-Kara, “Melikşah Dönemi (1072-1092)”, s. 143.

¹³⁴³ Ağırnaslı, a.g.t., s. 182.

¹³⁴⁴ Kaya, a.g.m., s. 8.

¹³⁴⁵ Apak, a.g.e., s. 456.

¹³⁴⁶ Kaya, a.g.m., s. 8.

4. Hicaz'ın Önemi ve Fethi

Mekke ve Medine'nin yer aldığı İslâm'ın kutsal mekânlarından biri olan Hicaz, Büyük Selçuklu döneminde Fâtımîlerle mücadelenin yaşandığı bir bölgeydi. Fâtımîler bu bölgeyi hâkimiyetleri altına alarak, İslâm dünyasının manevi liderliğine sahip olacaktı. Böylece bölgede Fâtımî itibarı artarken, Abbâsî Halifesi'nin otoritesi zedelenecekti¹³⁴⁷. Bu anlamda Büyük Selçuklu Devleti topraklarına Hicaz'ın dâhil edilmesi gerekiyordu¹³⁴⁸.

İslâm dünyası için son derece önemli bir yere sahip olan Hicaz'da hutbe okutmak, Şîî ve Sünnî Müslümanlar için çok mühimdi. Bir itibar meselesi olarak görülmekteydi¹³⁴⁹. Melikşah zamanında Mekke'de hutbe ilk başlarda Fâtımî Halifesi adına okunmaktaydı. Mekke ve Medine'de Şîîlerin yanı sıra çöl Arapları da Hacılar zorluk çıkarmaktaydılar. Bedevi Araplar, Hacıların Kâbe'yi ve Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmelerini yasaklamışlardı. Mallarını da gasp etmişlerdi¹³⁵⁰.

Melikşah, İslâm dünyasında birliğin sağlanması ve Müslümanların kutsal şehri olan Mekke'de hutbenin Sünnî Abbâsî Halifesi adına okunması için harekete geçmiştir. Selçukluların başlıca siyasetlerinden biri Şîî nüfuzu yok etmek olduğu için, bu bölgeye önem verilmiştir. Neticede Mekke'de hutbe Abbâsî Halifesi adına okunmuş; Hicaz, Melikşah döneminde tamamen Türk hâkimiyeti altına girerek Selçuklu topraklarına dâhil edilmiştir¹³⁵¹. Yemen ve Aden bölgesi de Selçuklu hâkimiyeti altına alınmıştır¹³⁵². Böylece bu bölgelerde Şîî egemenlik sona ererek, Sünnî egemenlik kurulmuştur¹³⁵³. Bu hususlar, kutsal bölgelerdeki hâkimiyetin ve hutbenin siyasi olaylara göre değişikliğe uğradığını göstermektedir¹³⁵⁴.

¹³⁴⁷ Sutay, a.g.t., s. 286.

¹³⁴⁸ Ocak, a.g.e., s. 207.

¹³⁴⁹ Ağırnaslı, a.g.t., s. 138.

¹³⁵⁰ Ocak, a.g.e., s. 207.

¹³⁵¹ Uluçay, a.g.e., s. 63.

¹³⁵² Akyol-Kara, "Melikşah Dönemi (1072-1092)", s. 143.

¹³⁵³ Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi", s. 266.

¹³⁵⁴ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 126.

Melikşah Hicaz'ı aldıktan sonra Hac yolunu tamir edip Hacıların daha güvende ve huzurlu hareket etmelerini sağlamıştır¹³⁵⁵. Selçuklular, Şiîliğe karşı Sünnî İslâm dünyasının zaferini sağlamışlarsa da, bu iki Müslüman devletin birbirleriyle gerçekleştirdikleri savaşlar İslâm cephesinin bu bölgelerde zayıflamasına yol açmıştır¹³⁵⁶. Bu ise Büyük Selçuklu dönemindeki askerî faaliyetlerin İslâm dünyasına sadece olumlu değil, olumsuz etkilerinin de olduğunun kanıtıdır.

B. Karmatîlerle Mücadele

Karmatîler, XI. ve XII. yüzyıllar arasında eşitlik temeline dayanarak kapsamlı bir sosyal faaliyetin müdafileri ve uygulayıcıları olarak ortaya çıkmışlardı. Özellikle çiftçiler arasında propaganda faaliyetlerine girişmişlerdi¹³⁵⁷. İslâm dünyasının çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren dâîler sayesinde geniş bölgelere yayılmışlardı¹³⁵⁸. Mecusi inançları İslâmî olarak göstermişler ve İslâmiyet'in emirlerini yok saymışlardı¹³⁵⁹. İslâm öncesi inançları örnek almışlardı¹³⁶⁰. Bu bakımdan değişik dinî zihniyetleri ve yorumlarından dolayı İslâm dünyasında türlü bakış açılarıyla değerlendirilmişlerdi¹³⁶¹. Nitekim Karmatîlerden, “*dinsiz, Fars felsefecilerine tâbi olup Zerdüş't ve Mazdek'in peygamberliğine inanan zındıklar*”¹³⁶² şeklinde bahsedilmiştir.

Karmatîlerin temel düşüncesi Sünnî Halifelik ve İslâmî esaslara düşmanlık olduğu için, İslâm'a karşıt olan her şeyi sistemlerine almışlardı. Böylece Karmatîler, İslâm dünyasında fitnenin ve fesadın yuvası haline gelmişlerdi¹³⁶³. Bu hareketin geniş bölgelere yayılmasında ise İslâm'a çok iyi bağlanmayan toplulukların Karmatî hareketine destek vermeleri etkili olmuştur¹³⁶⁴.

¹³⁵⁵ Akyol-Kara, “Melikşah Dönemi (1072-1092)”, s. 143.

¹³⁵⁶ Sutay, a.g.t., s. 287.

¹³⁵⁷ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 95; Ekinci, a.g.m., s. 4.

¹³⁵⁸ Ekinci, a.g.m., s. 4.

¹³⁵⁹ Ocak, a.g.e., s. 240-241.

¹³⁶⁰ Ocak, a.g.e., s. 238-239.

¹³⁶¹ Ali Avcu, “Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 10, ? 2010, s. 200.

¹³⁶² Apak, a.g.e., s. 353.

¹³⁶³ Ocak, a.g.e., s. 240-241.

¹³⁶⁴ Aşan, a.g.m., s. 480.

Karmatîler siyasi egemenliklerini Melikşah zamanına kadar devam ettirmişlerdir¹³⁶⁵. Birtakım faaliyetleriyle, Abbâsî Halifeliği'ne ve Selçuklulara zorluklar çıkarmışlardır. Nitekim Karmatîlik, Abbâsî Halifeliği'ne düşmanlığı ana amaç haline getiren fırkaların başında yer almaktaydı¹³⁶⁶. Dolayısıyla Büyük Selçuklu Devleti'nin mücadele etmek zorunda kaldığı Şîî kaynaklı ve Abbâsî Hilafeti'ne karşı gelişim gösteren bir hareketti¹³⁶⁷. Bu bakımdan Melikşah döneminde Selçukluların Karmatîler ile yapacağı mücadele, İslâm dünyası açısından önemli bir yere sahipti.

Karmatîler, Asha'da 899 yılında bir devlet kurarak Bağdad Abbâsî Halifeliği ile çatışmalar yaşamışlardı. Bunun üzerine Abbâsî Halifesi Muktedi Biemrillah, Melikşah'a yardım başvurusunda bulunmuştur¹³⁶⁸. Bu da Karmatîlerin üst üste yenilgiler alacağı askerî fetihlerin başlangıcı olmuştur¹³⁶⁹.

1. Kîçkine'nin ve Artuk Bey'in Karmatîler Üzerine Seferi

Abbâsî Halifesi'nin başvurusu üzerine Melikşah, saray erkânından hâcib Kîçkine'yi 1075¹³⁷⁰ yılında Ahse Karmatî Seferi için görevlendirmiştir¹³⁷¹. Fakat Kîçkine'nin komutasındaki Ahse Karmatîlerine karşı düzenlenen bu seferde, Katif¹³⁷² emîri Yahya b. Abbas'ın olumsuz tutum ve davranışları sebebiyle başarılı olunamamıştır¹³⁷³. Bunun sonucunda, mensup oldukları fikirleri ve faaliyetleriyle İslâm dünyasını kargaşa içerisinde bırakan Karmatîlerin ortadan kaldırılması bir süre gecikmiştir¹³⁷⁴.

¹³⁶⁵ Arıkan, a.g.t., s. 339.

¹³⁶⁶ Ocak, a.g.e., s. 238-239.

¹³⁶⁷ Atıcı, a.g.t., s. 17.

¹³⁶⁸ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 95

¹³⁶⁹ Ocak, a.g.e., s. 242.

¹³⁷⁰ Arıkan, a.g.t., s. 345.

¹³⁷¹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 96.

¹³⁷² Katif, Suudi Arabistan'da önemli ticaret merkezi olan bir liman şehridir. Bölge halkı eskiçağlardan beri İran'ın etkisi altında kalmıştır. (Mustafa L. Bilge, "Katif" mad., *DİA*, C. 25, İstanbul 2002, s. 44.)

¹³⁷³ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 97; Arıkan, a.g.t., s. 347.

¹³⁷⁴ Ekinci, a.g.m., s. 15; Kîçkine'nin Karmatî Seferi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ekinci, a.g.m., s. 14-15; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 95-97; Arıkan, a.g.t., s. 345-347.

Kiçkine'nin başarısız olmasından sonra Melikşah, kesin zafer elde edilmesini istediği ikinci Karmatî Seferi için Artuk Bey¹³⁷⁵'i görevlendirmiştir¹³⁷⁶. Artuk Bey'in bu iş için vazifelendirilmesi İslâm dünyası açısından önemli bir gelişme olmuştur¹³⁷⁷. Artuk Bey hiçbir direnişle karşılaşmadan Katif'i ele geçirmiştir. Daha sonra Ahsa¹³⁷⁸ kalelerine sığınmış olan Karmatîlerin üzerine yürümüştür¹³⁷⁹. Bu sırada Bahreyn¹³⁸⁰ bölgesindeki Karmatîleri de itaat altına almıştır¹³⁸¹. Neticede Artuk Bey, süratle Ahsa'ya gelerek burayı ele geçirmiştir¹³⁸². Böylece Artuk Bey sayesinde, Doğu İslâm topraklarındaki Karmatî tehlikesi ortadan kalkmıştır¹³⁸³.

a. Seferin İslâm Dünyasına Etkisi

Artuk Bey'in düzenlediği ikinci Karmatî Seferi başarıya ulaşmış ve Karmatîlerin bölgedeki varlıklarına son verilmiştir¹³⁸⁴. Bölgede Şîî hutbe yerine Sünnî hutbe okunmaya başlanmıştır¹³⁸⁵. Böylece Büyük Selçuklu Devleti, karşı fikirlerin Sünnî inancı yok etmesine izin vermemiştir. Doğu İslâm topraklarında faaliyet gösteren Karmatîlik etkisiz hale getirilmiştir¹³⁸⁶.

Artuk Bey'in Karmatîleri ortadan kaldırmasıyla birlikte Doğu Arabistan toprakları Selçuklu hâkimiyetine girmiştir¹³⁸⁷. Bu başarılı harekâtıyla Şîî Karmatîlerin bölgedeki gücünü kırması sebebiyle Artuk Bey, Abbâsî Halifesi

¹³⁷⁵ Artuk Bey, bir Türkmen beyi idi. Alp Arslan, Artuk'u Anadolu'nun fethi ile görevlendirmiştir. Türkmenler nezdinde önemli bir güce sahip olan Artuk, Sakarya dolaylarında Bizanslılarla savaş yapmıştır. Daha sonra Melikşah'ın talimatıyla 1076-1077 yıllarında Hulvan' a gitmiştir. (Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 27.)

¹³⁷⁶ Sibt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, s. 209; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 97.

¹³⁷⁷ Ağırnaslı, a.g.t., s. 196.

¹³⁷⁸ Ahsa, Suudi Arabistan'da yer alan ve doğuda Basra körfezine, kuzeyde Katif'e, batıda Devmât, Kariye ve Şa'b dağlarına, güneyde Katar yarımadasına değin uzanan bir bölgedir. (Mustafa L. Bilge, "Lahsâ" mad., *DİA*, C. 27, İstanbul 2003, s. 59.)

¹³⁷⁹ Sibt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, s. 209; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 97.

¹³⁸⁰ Arapça Bahreyn kelimesi "iki deniz" manasını taşımaktadır. Bahreyn, Basra körfezinde otuz beş adadan oluşan bir ülkedir. Adını adaların en büyüğü olan Bahreyn'den almıştır. (Mustafa L. Bilge, "Bahreyn" mad., *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 492.)

¹³⁸¹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 98.

¹³⁸² Ekinci, a.g.m., s. 18. Artuk Bey'in Karmatî Seferi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sibt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, s. 209; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 97-100; Arıkan, a.g.t., s. 347-351.

¹³⁸³ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 78; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 100.

¹³⁸⁴ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 100.

¹³⁸⁵ Ağırnaslı, a.g.t., s. 196.

¹³⁸⁶ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 100.

¹³⁸⁷ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 172.

tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Artuk Bey'e hilat giydirilip, giysi hediye edilmiştir¹³⁸⁸. Mücadelelerinin bir nişanesi olarak da ferman yazdırılmıştır¹³⁸⁹.

Görüldüğü üzere; Selçukluların Melikşah döneminde Karmatîlerle gerçekleştirdiği askerî mücadele, İslâm dünyası açısından önemli bir yere sahipti. Çünkü Karmatîlik Şîî bir hareket olmasının yanında, Sünnî Abbâsî Hilafeti'ne karşı da gelişen bir hareketti. İslâmiyet'i hedef almıştı. İslâm'ın emirlerini yok saymıştı. Abbâsî Halifeliği başta olmak üzere Selçuklulara birtakım zorluklar çıkarmıştı¹³⁹⁰. Dolayısıyla İslâm ülkeleri için tehdit oluşturan bir harekete karşı Selçuklular, Türkmen beyleri aracılığıyla mücadele ederek İslâm dünyasını korumaya çalışmışlardır. Artuk Bey sayesinde Karmatîlik hareketi, Doğu İslâm topraklarında ortadan kaldırılmıştır¹³⁹¹. Böylece Selçuklular, İslâm dünyasının ve İslâmiyet'in koruyucusu olduklarını bir kez daha göstermişlerdir.

C. Antakya'nın Fethi

Antakya, Doğu Roma İmparatorluğu'nun Suriye'deki son Hıristiyan kalesi¹³⁹² olduğu için, Hıristiyanlar açısından önemli bir şehirdi¹³⁹³. Bu sırada Antakya hâkimi Philaretos¹³⁹⁴ olmuştu. O, Doğu Roma İmparatoru'ndan Antakya idaresini ele almıştı. Halka karşı çok kötü davranmıştı¹³⁹⁵. Babasının, kendisine karşı yaptığı faaliyetlerden hoşnutsuz olan Barsam, hapishaneden kaçarak babasının Antakya'daki görevlisi Müslüman İsmail ile anlaşmış ve Süleymanşah'ı bu şehri alması için çağırmıştı¹³⁹⁶. Süleymanşah, davet üzerine şehre gelmiş ve kent kapısını kendisine

¹³⁸⁸ Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, s. 221.

¹³⁸⁹ Ocak, a.g.e., s. 245.

¹³⁹⁰ Ocak, a.g.e., s. 238-239.

¹³⁹¹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 100.

¹³⁹² Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 77.

¹³⁹³ Ocak, a.g.e., s. 291.

¹³⁹⁴ Philaretos, Bizans'a hizmet etmiş olan bir Ermeni idi. Hizmetlerinden dolayı Bizans İmparatoru Romanos Diogenes tarafından kendisine "Büyük Domestikos" denilmiştir. (Erdoğan Merçil, "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", *Selçuklular-Makaleler*-, İstanbul 2011, s. 118.)

¹³⁹⁵ Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, s. 261.

¹³⁹⁶ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 77.

açmışlardır¹³⁹⁷. Neticede 1084 yılında şehri ele geçirmiş ve el-Kusyan adıyla bilinen kaleyi almıştır¹³⁹⁸.

Selçuklular tarafından Antakya teslim alındıktan sonra birçok ganimet ele geçirilmiş, halka iyi muamelelerde bulunulmuş ve şehrin tahrip edilen kısımları onartılmıştır¹³⁹⁹. Kent kilisesi de ele geçirilmiştir. Kentte emanet niteliğindeki tarihi şeylere hiç dokunulmamıştır. Süleymanşah, askerlerine Hristiyanlardan hiç kimseye saldırıda bulunmamalarını ve hiç kimsenin evine girip kalmamalarını söylemiştir. Böylece Hristiyanların gönlünü kazanmıştır. Şehir ele geçirildikten sonra imar faaliyetlerine başlanılmıştır¹⁴⁰⁰. Bölgedeki Kısıyan Kilisesi camiye çevrilmiş ve burada cuma namazı kılınmıştır¹⁴⁰¹.

Süleymanşah Antakya'nın fethinden sonra Antakya'ya bağlı olan Ayıntab, Artalı, Bagras, İskenderun ve Süveydiye gibi yerleri de ele geçirmiştir. Tüm bu yerler İslâm topraklarına dâhil edilmiştir. Bu zaferler bütün İslâm dünyasında coşkuyla karşılanmıştır¹⁴⁰². Başkent İsfahan'da büyük bir heyecanla kutlanmıştır¹⁴⁰³. Antakya'nın, Selçuklular tarafından ele geçirildiği öğrenen Philaretos ise kaçmıştır¹⁴⁰⁴.

D. Diyarbakır'ın Fethi

Tuğrul Bey döneminden beri Selçukluların izledikleri politikanın ana gayesi, Selçuklu hâkimiyeti altında İslâm dünyasının birliğini sağlamaktır. Selçuklular bunun için İslâm coğrafyasının muhtelif yerlerinde hüküm süren yerel iktidar sahiplerini Büyük Selçuklu Devleti topraklarına bağlamışlardır¹⁴⁰⁵. Ayrıca vassallık görevlerini yapmaları koşuluyla da onlara özerklik vermişlerdi. Eğer bunların dışına çıkarlarsa,

¹³⁹⁷ Sibt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, s. 261.

¹³⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi 't-tarih*, C. 10, s. 128.

¹³⁹⁹ İbnü'l-Esîr, aynı yer.

¹⁴⁰⁰ Sibt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, s. 261-262.

¹⁴⁰¹ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 77.

¹⁴⁰² Kafesoğlu, aynı yer.

¹⁴⁰³ Altan, a.g.m., s. 331.

¹⁴⁰⁴ Sibt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, s. 261.

¹⁴⁰⁵ Salim Koca, "Sultan Melikşah'ın Güney-Doğu Anadolu Politikası: "Diyar-ı Bekr" Bölgesinin Fethi ve Türkleşmesi", *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara 2011, s. 181.

onların siyasi hâkimiyetlerini sonlandırıp topraklarını almışlardı. İşte bu anlamda Diyarbakır bölgesi de bu mahalli iktidar sahiplerinden biriydi¹⁴⁰⁶.

Diyarbakır, Tuğrul Bey döneminden itibaren Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olan ve Mervanoğulları adıyla anılan Müslüman bir emir tarafından yönetilen bir bölgeydi¹⁴⁰⁷. Dolayısıyla Mervanoğulları, İslâm dünyasının bir parçası olarak görülmekteydi. Bu bölge, coğrafi mevkii bakımından Anadolu, Irak ve Suriye arasında yer alan kavşak noktası olduğu için Selçukluların hem Anadolu hem de Mısır siyaseti açısından önemliydi¹⁴⁰⁸. Ayrıca Doğu Roma'ya karşı son savunma üssü olan müstahkem şehirlerden birisiydi¹⁴⁰⁹.

Mervani emiri Mansur, 1058 yılında Tuğrul Bey'i tanımıştı. Fakat daha sonra ihanet etmiş ve Şîi Fâtımîlerle iş birliği yapmaya başlamıştır¹⁴¹⁰. Hristiyanları yüksek mevkilere getirirken, Müslümanları ezmiştir. Mesela; Ebu Tahir Anbari adında Müslüman vezirin yerine Ebi Salim adında Hristiyan vezir atamış ve halkı baskı altında tutmuştur. Bu ise Müslümanlar arasında hoşnutsuzluklara sebep olmuştur¹⁴¹¹. Ayrıca Halep hükümdarı Şeref üd-Devle Müslim ile birlikte Selçuklu karşıtı faaliyetlerde bulunmuştur¹⁴¹².

Hristiyan bir vali tarafından yönetilen Diyarbakır'da yaşayan Hristiyan halk, evlerine çok miktarda yiyecek depolayarak, yiyecek kıtlığı çeken Müslümanlara bunları yüksek fiyata satmışlardır. Bu ise şehirde, Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında düşmanlığın ortaya çıkmasına yol açmıştır¹⁴¹³. Dolayısıyla bölgede her

¹⁴⁰⁶ Koca, "Sultan Melikşah'ın Güney-Doğu Anadolu Politikası: "Diyar-ı Bekr" Bölgesinin Fethi ve Türkleşmesi", s. 182.

¹⁴⁰⁷ Akyol-Kara, "Melikşah Dönemi (1072-1092)", s.138-139; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 101.

¹⁴⁰⁸ Ağırnaslı, a.g.t., s. 220-221.

¹⁴⁰⁹ O. Turan, *Mefkûre*, s. 204.

¹⁴¹⁰ Koca, "Sultan Melikşah'ın Güney-Doğu Anadolu Politikası: "Diyar-ı Bekr" Bölgesinin Fethi ve Türkleşmesi", s. 182.

¹⁴¹¹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 157; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 101.

¹⁴¹² Akyol-Kara, "Melikşah Dönemi (1072-1092)", s. 139; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 101.

¹⁴¹³ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 103.

açıdan İslâm aleyhtarı politikalar güdüldüğü çok açıktı. Bunun sonucunda Melikşah, Diyarbakır bölgesini fethetmeye karar vermiştir¹⁴¹⁴.

Diyarbakır'ın fethi kararı İslâm dünyası açısından önemliydi. Çünkü burada İslâm aleyhinde faaliyetlerde bulunarak İslâm birliği bozulmaya çalışılmıştı. Dolayısıyla Selçukluların bu bölge ile ilgilenmesi kaçınılmazdı. Melikşah'ı Diyarbakır'ın fethi konusunda teşvik eden kişi Fahrüddeve Ebu Nasr¹⁴¹⁵ olmuştur. Fahrüddeve, Mervani Devleti'nin zenginliğini Melikşah'a anlatmış ve Diyarbakır bölgesinin alınması için Melikşah'ı ikna etmiştir¹⁴¹⁶. Neticede 1085 yılında Diyarbakır (Amid¹⁴¹⁷) Selçuklular tarafından alınmıştır¹⁴¹⁸. Böylece bölgede İslâm birliği sağlanmıştır.

E. Bâtınilerle Mücadele

Alp Arslan döneminde devletin haberleşme teşkilatının bizzat Alp Arslan'ın emriyle dağıtılması devlet adına bir talihsizlik olmuş ve meydana gelen olaylardan

¹⁴¹⁴ Koca, "Sultan Melikşah'ın Güney-Doğu Anadolu Politikası: "Diyar-ı Bekr" Bölgesinin Fethi ve Türkleşmesi", s. 182.

¹⁴¹⁵ Fahrüddeve Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Cüheyr, vezir Nizâmülmülk'ün arkadaşıydı. Bir zamanlar Mervanilerin veziri olarak görev yapmıştı. (Akyol-Kara, "Melikşah Dönemi (1072-1092)", s. 139.) Melikşah döneminde Diyarbakır'ın fethi için başkomutan tayin edilmiştir. Artuk Bey'in yerine Fahrüddeve'nin bu sefer için görevlendirilmesi doğru bir karar olmamıştır. Çünkü bu görevlendirme, Artuk Bey'in seferden ayrılıp gitmesiyle sonuçlanan Artuk Bey-Fahrüddeve tartışmasına sebep olmuştur. Bu durum da fethi geciktirmiştir. Diyarbakır seferinde Artuk Bey'in ikinci derecede tutulmak istenmesinin sebebi ise Melikşah'ın denge siyasetiyle ilgili olduğu görülmektedir. Bu görev Artuk Bey'e verilmiş olsaydı, fetihden sonra bölgede hiç kuşkusuz bir Türkmen Beyliği'nin kurulma ihtimali olabilirdi. Dolayısıyla Melikşah, kendisine rakip bir Türkmen beyliğinin kurulacak olmasından endişe etmiştir. (Koca, "Sultan Melikşah'ın Güney-Doğu Anadolu Politikası: "Diyar-ı Bekr" Bölgesinin Fethi ve Türkleşmesi", s. 182.) Melikşah, Fahrüddeve'ye Diyarbakır'ı bazı şartlar dâhilinde iktâ etmiştir. Bu şartlara göre; devlet hazinesine belirli ölçüde her yıl vergi verecek, Diyarbakır'da bulunan sarayının kapısında nevbet çaldırarak, cuma hutbelerinde, Melikşah'ın isminden sonra kendi ismini okutturacak, paralara da Melikşah'tan sonra kendi ismini koyacaktı. (Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 255.)

¹⁴¹⁶ Akyol-Kara, "Melikşah Dönemi (1072-1092)", s. 139.

¹⁴¹⁷ Amid'in fethi ile ilgili dikkat çekici bilgiler mevcuttur. Nitekim Fahrüddeve, şehirdeki fiyat artışı yüzünden Amid'i fethetmiştir. Bir fincan buğdayın değeri bir altındı. Hristiyanlar da "*Buğdayı ancak bundan daha yüksek bir fiyatla satarız, yoksa hiç satmayız*" demişlerdi. Bunun sonucunda Müslümanlar, onlardan oç alma gayesiyle bazı Hristiyanları öldürmüşlerdir. Fahrüddeve, Amid halkını tehdit edince onlar da Fahrüddeve'nin şehre egemen olduğunu halka duyurmuşlar ve şehrin kapısını Fahrüddeve'ye açmışlardır. Böylece Amid'i ele geçiren Fahrüddeve, halka iyi muameleler gösterdikten sonra şehre yiyecek de getirtmiştir. (Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, s. 268.)

¹⁴¹⁸ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 103; Diyarbakır'ın fethi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ağırnaslı, a.g.t., s. 203-222.

devlet haber alamaz hale gelmişti¹⁴¹⁹. Bu durumu değerlendiren Bâtıniler, Selçuklular tarafından yeterince takip edilemedikleri için Selçuklu ülkesinde yayılma imkânı bulmuşlardı¹⁴²⁰. İslâm dünyası için ciddi bir tehdit unsuru olmayı sürdürmüşlerdi¹⁴²¹. İslâmiyet'i ve Büyük Selçuklu Devleti'ni yıkmayı amaç edinmişlerdi¹⁴²². Nitekim Bâtınilerin, Büyük Selçuklu Devleti'nden nefret ettikleri; “*Selçuklu Sultanı basit cahil bir Türk'tür ve Türkler insan değil, Âdem'den gelen cinlerdir*”¹⁴²³.” şeklinde ifadelerde bulundukları belirtilmiştir¹⁴²⁴.

Hasan Sabbah ile yapılan savaşlar özelde Bâtınilere karşı verilen bir uğraş olarak gözükmekteydi. Fakat genelde Sünnî Selçukluların Şîî düşüncesine karşı göstermiş oldukları çabanın bir parçasıydı¹⁴²⁵. Çünkü Büyük Selçuklu Devleti, Mısır siyasetinin temelini oluşturan İslâm dünyasında birliği sağlama amacını gerçekleştirebilmek için Hasan Sabbah'ın güçlenmesine engel olmalıydı¹⁴²⁶. Dolayısıyla Bâtınilere karşı yapılan mücadele, Şîî Büveyhîler ve Fâtımîlerle yapılan askerî ve siyasi mücadelenin devamı mahiyetindeydi¹⁴²⁷.

Melikşah devri Bâtınilerle en çok mücadele edilen dönem olmuştur¹⁴²⁸. Kendilerini İslâm dünyasının koruyucusu olarak gören Selçuklular, Bâtınilerin faaliyetlerine sessiz kalmamışlardır¹⁴²⁹. Bu dönemde bir yandan Nizâmülmülk'ün kurduğu medreselerde Bâtıniliğe karşı fikrî mücadele sürdürülürken; bir yandan da Bâtınilerin en önemli merkezi olan Alamut Kalesi'nin etkisiz hale getirilmesi için askerî seferler düzenlenmiştir¹⁴³⁰. Dolayısıyla Selçuklular, Bâtini tehlikesine karşı güç kullanmaya Melikşah döneminde başlamışlardır¹⁴³¹.

¹⁴¹⁹ Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, s. XV.

¹⁴²⁰ Ocak, a.g.e., s. 217.

¹⁴²¹ Ocak, a.g.e., s. 238.

¹⁴²² O. Turan, *Mefkûre*, s. 211-212.

¹⁴²³ Pınar Kaya, *Büyük Selçuklular Döneminde Bâtıniler İle Yapılan Mücadeleler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 27.

¹⁴²⁴ Kaya, aynı yer.

¹⁴²⁵ Ocak, a.g.e., s. 222.

¹⁴²⁶ Ağırnaslı, a.g.t., s. 189.

¹⁴²⁷ Ocak, a.g.e., s. 222.

¹⁴²⁸ Karadaş, a.g.m., s. 96.

¹⁴²⁹ Ocak, a.g.e., s. 217.

¹⁴³⁰ Karadaş, a.g.m., s. 96.

¹⁴³¹ Aktan, a.g.m., s. 54.

Bâtınilerin fedailer aracılığıyla Selçuklu idarecileri içerisinde kan dökülmesine yol açan ilk olayı Alamut Kalesi¹⁴³²'nin alınmasından evvel gerçekleşmiştir¹⁴³³. Bâtıniler, Save'li bir müezzine kendi davaları için hizmet etmesini söylemişlerdir. Fakat müezzin, Bâtınilerin davasını kabul etmeyince öldürülmüştür. İşte bu, Bâtınilerin işledikleri ilk cinayettir. Bu olay üzerine Nizâmülmülk, müezzini öldürmekle suçlananların yakalanmalarını istemiş ve bu cinayetten Tahir adındaki bir marangoz mesul tutulmuştur. Neticede bu şahıs idam edilmiştir. Böylece Bâtınilerden öldürülen ilk şahsiyetin de Tahir olduğu bilinmektedir¹⁴³⁴.

Bâtınilerin kötülükleri gittikçe artmaya başlayınca, Melikşah ilk olarak Hasan Sabbah'a bir elçi aracılığıyla mektup¹⁴³⁵ gönderip, gerçekleştirdiği kötülükleri

¹⁴³² "Rivayete göre, Deylem hükümdarlarından biri ava çok düşküncüydü. Bir gün bir kartal uçurup peşinden gitti, kartalın bu kalenin inşa edileceği yere konduğunu gördü. Burayı müstahkem bir mevzi buldu ve üzerinde bir kale yapılmasını emretti, kaleye de "Aluhmût" adını verdi ki Deylem lisanında kartal eğitimi (talimu'l-ukâb) manasındadır. Bundan dolayı buraya ve civarına "Tâlekân" denir." (İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 260.) Alamut Kalesi, Deylem hududunda Rûdhane-i Alamut vadisi ile Tâlekân nehrinin kesiştiği kısımdan Kazvin'in kuzeydoğusundaki bölgede yer almaktaydı. Bu kale, yüksekliği iki bin metreyi geçen kayalar üzerine inşa edilmiştir. Etrafı ise Elburz sıradağlarıyla çevrilmiştir. Alamut Kalesi, Deylemli bir hükümdar tarafından yaptırılmıştır. İsmaililer ise burayı merkez olarak kullanmışlardır. Bundan dolayı Hasan Sabbah'ın eski İsmaililiğe dönüş yapmak için yer olarak Alamut Kalesi'ni seçmiş olabileceği ifade edilir. (Atıcı, a.g.t., s. 52-54.) Hasan Sabbah, Damgan'da oturduğu sıralarda bu bölgeye dâiler göndererek propagandasını yaptırmıştı. Gönderilen dâiler, kale sakinlerini kendilerine çekmeye çalışmışlardır. Kale reisi onlara inanmış gözükerek, Bâtınlığı kabul edenlerin tümünü tespit ettikten sonra hepsini kovup, Alamut'un Sultan'a ait olduğunu bildirmiş ve kale kapılarını kapatmıştır. Fakat daha sonra onları tekrar kaleye kabul etmek zorunda kalmıştır. Hasan Sabbah ise Kazvin'den ayrılarak 1090 yılında gizlice kaleye alınmıştır. Neticede Alamut Kalesi artık Bâtını faaliyetleri için önemli bir yer olmuştur. Hasan Sabbah, Alamut'tan gönderdiği propagandacılarla gücünü çok geçmeden etrafta hissettirmeye başlamıştır. (Ocak, a.g.e., s. 218-219.)

¹⁴³³ Aktan, a.g.m, s. 53.

¹⁴³⁴ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 258; Aktan, a.g.m, s. 53; Lewis, a.g.e., s. 91-92.

¹⁴³⁵ Mektup şu şekildedir; "Sen Hassan b. Sabbah yeni bir din çıkardın ve insanları kandırdın. Etrafında bazı dağ adamlarını topladın. Sonra onları sözlerinle kandırarak insanları öldürmeye tahrik ettin. İslam halifeleri olan, hükümlarlığın ve dinin kıvâmı, din ve devletin nizamı ve asayışı olan Abbasi halifelerine saldırttın. Bu sapıklığından dönmeli ve Müslüman olmalısın. Aksi takdirde senin için bir ordu hazırlattım ve sen veya cevabın gelinceye kadar erteledim. Kendinin ve adamlarının canlarına kıyma. Onlara merhamet et ve helake atma. Kalelerinin sağlamlığına güvenme ve şu hakikati bil ki sağlam Alamut kalesi gökteki bir burç olsaydı onu Allah'ın inayetiyle yeryüzü yarıp yerle bir ederdim". Hassan b. Sabbah mektubu elçinin yanında okuduktan sonra yanındaki gençlere "Ben sizden efendisine bir elçi göndermek istiyorum" dedi. Orada bulunanların renkleri attı. Sonra gençlerden birine "Kendini öldür" dedi. O da bir bıçak çıkarıp boğazını kesti ve ölü olarak yere yığıldı. Sonra başka birine: "Kendini şuradan at" dedi. O da kendisini kalenin tepesinden çukurun en dibine attı ve paramparça oldu. Sonra elçiye "Cevabımız budur" dedi. Başka bir rivayete göre: "Efendine benim bu derece itaatkâr yirmi bin adamım olduğunu söyle." dedi. Elçi sultanın yanına döndü ve gördüklerini anlattı. Melikşah hayrete düştü ve onlarla konuşmayı bıraktı". (Sallabi, a.g.e., s. 134.)

söyleyerek kendisine itaat etmesini istemiştir. Fakat Hasan Sabbah bu durumu umursamamıştır¹⁴³⁶. Hatta Hasan Sabbah'ın da Melikşah'a bir mektup¹⁴³⁷ gönderdiği bilinmektedir. Hasan Sabbah mektubunda, Melikşah'ın Abbâsî Halifesi ile ilgili inancını sarsmaya çalışmıştır. Ayrıca Melikşah ile Nizâmülmülk arasındaki muhabbeti bozmak istemiştir. Nizâmülmülk aleyhinde ifadelerde bulunarak Melikşah'ın düşüncelerini etkilemek için uğraşmıştır¹⁴³⁸.

Nizâmülmülk, Melikşah'a Bâtınilerin amacının İslâm dünyasını bozmak olduğunu, Şîî mezhebini yayıp her şeyi yıkacaklarını, sahtekâr olduklarını ve İslâmiyet için onlar kadar tehlikelisinin olmadığını söylemiştir¹⁴³⁹. Melikşah ilk başlarda askerî çarpışmaya ihtiyaç duymasa da, daha sonraki süreçte hadisenin korkunçluğunu anlamış ve harekete geçmiştir. Bâtınilerle mücadeleyi bir devlet siyaseti haline getirmiştir¹⁴⁴⁰. Bu anlamda Bâtınilik düşünce sistemine karşı askerî birlikler göndererek, bu hareketi durdurmaya çalışmıştır¹⁴⁴¹.

¹⁴³⁶ Ocak, “Bir Terör Örgütü Olarak “Bâtınilik” ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri”, s. 169; Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 150.

¹⁴³⁷ Mektup, özet olarak şu şekildedir; “*Rey’den Bağdat’a geldim ve orada kısa sayılmayacak bir süre kalarak ortamı ve durumu öğrenmeye çalıştım. Halifelerin ve din önderlerinin halini gözlemledim. Sonunda bu Abbâsîlerin İslâmî asalet ve mürüvvetten ayrılmış olduklarını gördüm. Sonunda, İslam ve din bu kimselerin imamlığı ve hilafeti üzerine kuruluysa küfür ve zındıklık bu dinden daha evla ve daha iyi olduğuna kesin kanaat getirdim. Bunun üzerine Bağdat’ı bırakıp Mısır’a gittim. Orada hak imam Mustansır Billâh vardı. Onun halini gözlemlemeye çalıştığım da ve Abbâsî halifeleriyle kıyasladığımda onun buna daha layık olduğunu gördüm ve onayladım. Abbâsîlerin hilafetini ise reddettim. Abbâs oğullarım kabul etmen nasıl mümkün ki? Ben sana bizzat müşahade ettiğim şeyleri anlatacağım. Onlar her din ve her inançtandırlar. Hiç kimse de onlardan râzı olmamıştır, olmayacaktır da. Onların hakikatlerinden haberi olmayanlar hilafete en layık kimseler olduklarını sanmaktadırlar. Ben onların hareketlerini ve hallerini görmüş biri olarak onları nasıl kabul edebilir, buna en layık olduklarına nasıl inanabilirim? Sultan da bu durumdan haberdar olup farkına vardıktan sonra onları ve şerlerini Müslümanların başından def etmek için çalışmazsa, kıyamet gününde Rabb’i onlar hakkında sorduğunda O’na ne cevap vereceğini ve sorgudan nasıl kurtulacağını bilmiyorum. Horasan sınırlarında sultanın hizmetçileri, Nizâmülmülk taraftarları ve eyyamcılar kadar Müslümanların örf ve adabından uzaklaşmış başka bir guruh yoktu. Bunlardan bazıları ellerini Müslümanların namuslarına, zahid ve abidlerin hücrelerine uzattılar. Bazıları Divan’ın kurallarına uymayarak adaleti çiğnedi”.* (Sallabi, a.g.e., s. 135-140.)

¹⁴³⁸ Sallabi, a.g.e., s. 140.

¹⁴³⁹ O. Turan, *Mefkûre*, s. 212; Uluçay, a.g.e., s. 66.

¹⁴⁴⁰ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 149-150; Atıcı, a.g.t., s. 70.

¹⁴⁴¹ İbrahim Kafesoğlu, “Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü’l-Mülk’ün Eseri Siyâsetnâme ve Türkçe Tercümesi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 12, (1955), s. 236; Ocak, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, s. 272; Ünal, a.g.m., s. 121.

1. Yoruntaş, Arslantaş ve Kızılsarıg'ın Bâtınilerle Mücadelesi

Melikşah, Bâtınilerin Alamut üssünden yönlendirdikleri hareketler ve buna bağlı olarak gerçekleştirdikleri yağmalar neticesinde Yoruntaş¹⁴⁴², Arslantaş ve Kızılsarıg gibi kumandanlarını Bâtınilerle mücadeleye sevk etmiştir¹⁴⁴³. Yoruntaş, 1091'de Alamut Kalesi'ni kuşatarak zaman zaman içeridekileri zor durumda bırakmıştır. Fakat onun vefatıyla birlikte bu ilk sefer başarısız olmuştur. Bâtınilerin Selçuklu ülkesinde hem doğuda hem batıda etkili olmaya başlamaları karşısında durumun ciddiyetini kavrayan Melikşah, meseleyi daha ciddi bir planda ele alma ihtiyacı duymuştur¹⁴⁴⁴. Arslantaş isimli komutanını Hasan Sabbah ve yandaşlarını; Kızıl Sarıg adlı komutanını da Kuhistan Bâtınilerini ortadan kaldırmakla görevlendirmiştir¹⁴⁴⁵.

Arslantaş, 1092 yılının başlarında Alamut'u kuşatmış, fakat başarısız olmuştur¹⁴⁴⁶. Bu durum karşısında Melikşah, Kızılsarıg'ı bir ordu başında yola çıkartmıştır. Kızılsarıg, Bâtınilere bağlı kaleleri ve hisarları birer birer almaya başlamıştır. Diğer yandan da Hasan Sabbah taraftarlarını takibe koyulmuştur¹⁴⁴⁷. Neticede Bâtınilerin iyice sıkıştırıldığı bir sırada, 1092 yılında ilk önce Nizâmülmülk'ün, bir ay sonra da Melikşah'ın ölüm haberinin gelmesiyle birlikte durumlar tersine dönmeye başlamıştır¹⁴⁴⁸.

Nizâmülmülk, Büyük Selçuklu Devleti'nde ilk defa Bâtini kanı döktüren kişi olduğu için, Bâtıniler ona karşı büyük bir nefret beslemişler ve onu katletmeye karar vermişlerdi¹⁴⁴⁹. Neticede Nizâmülmülk öldürülmüş ve Bâtıniler, Nizâmülmülk'ün katledilmesini kendileri açısından çok önemli bir olay olarak görmüşlerdir¹⁴⁵⁰. Fakat bu durum İslâm dünyasını olumsuz açıdan etkilemiştir. Çünkü Nizâmülmülk, İslâm

¹⁴⁴² Alamut ve Rudbar bölgesinin iktâ sahibi idi. (Aktan, a.g.m., s. 54.)

¹⁴⁴³ Ocak, a.g.e., s. 219-220; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 59.

¹⁴⁴⁴ Ocak, a.g.e., s. 219-221.

¹⁴⁴⁵ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 212.

¹⁴⁴⁶ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 121-122.

¹⁴⁴⁷ Ocak, a.g.e., s. 222.

¹⁴⁴⁸ Yeşildurak, a.g.t., s. 6; Ocak, a.g.e., s. 222.

¹⁴⁴⁹ Ocak, a.g.e., s. 228.

¹⁴⁵⁰ Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, s. 150-151; Ocak, a.g.e., s. 228.

âlemi için önemli hizmetlerde bulunmuştu. Bu yüzden de mühim bir yeri vardı¹⁴⁵¹. Abbâsî Halifesi Muktedî de onun ölüm haberi karşısında sarsılmıştır. Çünkü Nizâmülmülk, Halife'ye yakın kişiler arasında yer almaktaydı. Halife sıkıntılarını bizzat ona bildirmekteydi¹⁴⁵². Ayrıca Halife ile Sultan arasındaki ilişkilerde önemli bir rol oynamaktaydı. Dolayısıyla onun öldürülmesi, Halife ile Sultan arasındaki ilişkilerin eski uyumunu kaybetmesine de sebep olmuştur¹⁴⁵³.

Hem Melikşah'ın hem de Nizâmülmülk'ün ölümüyle birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nin Bâtıniliği yok etmek için giriştiği mücadele başarısızlıkla sonuçlanmıştır¹⁴⁵⁴. Bâtınilerin kökünü kazımak için gerçekleştirilen faaliyetlerde gerilemeler başlamıştır¹⁴⁵⁵. Fakat her ne kadar Melikşah döneminde Bâtınilere karşı kesin sonuç elde edilemese de; Bâtınilerin egemenliği tamamen ellerine geçirmeleri önlenmeye çalışılmıştır¹⁴⁵⁶. Dolayısıyla Melikşah döneminde Bâtınilerle yapılan mücadelelerin, İslâm dünyası açısından önemli bir yeri vardır.

¹⁴⁵¹ Ağırnaslı, a.g.t., s. 189.

¹⁴⁵² Apak, a.g.e., s. 457.

¹⁴⁵³ Apak, a.g.e., s. 457.

¹⁴⁵⁴ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 150.

¹⁴⁵⁵ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 122.

¹⁴⁵⁶ Çelik, a.g.m, s. 750.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETRET VE İKİNCİ AZAMET DÖNEMİ ASKERÎ FAALİYETLERİN İSLÂM DÜNYASINA ETKİLERİ

I. BERKYARUK DÖNEMİ

Melikşah'ın ve Nizâmülmülk'ün 1092 yılında vefatından sonra Büyük Selçuklu Devleti içerisinde karışıklıklar ortaya çıkmaya ve devlet hızla gerilemeye başlamıştır. Melikşah'ın oğulları ve kardeşleri arasında taht mücadeleleri yaşanmış ve devlet derinden sarsılmıştır¹⁴⁵⁷. Ayrıca Melikşah'ın vefatı, Fâtımî Halifeliği'nin Suriye'yi tekrar alma çalışmalarına olanak sağlamıştır. Eskiden nüfuz sahibi olan Arap aşiretleri de Selçuklu idaresinin zayıflamasını fırsata çevirerek isyan faaliyetlerine kalkmışlardır. Fâtımîlerin hedefleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve Arap aşiretlerinin isyanı önlenmiş olsa da bölgede istikrarsızlık devam etmiştir¹⁴⁵⁸.

Berkyaruk¹⁴⁵⁹, dağılmanın eşiğinde olan Büyük Selçuklu Devleti'ni toparlamak için çok çabalamıştır¹⁴⁶⁰. Onun dönemi, Büyük Selçuklu Devleti'nin karışıklık içerisinde bulunduğu, düzeninin sarsıldığı ve merkezi otoritenin etkisinin zayıfladığı bir dönemdi¹⁴⁶¹. Sultanlığı ise en başından itibaren büyük zorluklar içerisinde

¹⁴⁵⁷ Bedirhan, a.g.e., s. 208-209.

¹⁴⁵⁸ Nicolle, a.g.e., s. 10.

¹⁴⁵⁹ Berkyaruk, Melikşah'ın Zübeyde Hatun adlı hanımından olan ve 1081 yılında İsfahan'da doğan oğluydu. Melikşah, Nizâmülmülk'ün tavsiyesiyle Berkyaruk'u veliaht olarak atamıştır. Fakat Melikşah'ın ölümünden sonra karısı Terken Hatun, beş yaşındaki oğlu Mahmud'u sultan ilân ettirmek için çabalamıştır. (Abdülkerim Özaydın, "Berkyaruk" mad., *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 514.) Berkyaruk, hoş huylu ve güzel yüzlü bir sultan olup genç ve affediciydi. Babası Melikşah öldüğü zaman on üç yaşındaydı ve kardeşlerinin en büyüğüydü. (Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 138-139.) 1093 yılının Kasım-Aralık ayında Bağdad'a gelmiştir. (Sutay, a.g.t., s. 137.) 1094 yılının Şubat ayında adına hutbe okutularak kendisine Rükneddin unvanı verilmiştir. Böylece 3 Şubat 1094 yılında devletin idaresini resmî olarak eline almıştır. (Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 74.) Tahtı, kardeşi Mahmud ve amcası Tutuş ile yaptığı mücadele sonucunda kazanmıştır. Saltanatı elde eden Berkyaruk, bu sefer kardeşlerinin isyanıyla uğraşmıştır. (Alptekin, a.g.m., s. 154.) Yirmi beş yaşında vefat etmiştir. Saltanat süresi ise on iki yıl idi. (İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 309.) Mîrhând, Berkyaruk'un saltanat süresinin on üç yıl olduğunu belirtmiştir. (Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 166.)

¹⁴⁶⁰ Apak, a.g.e., s. 459.

¹⁴⁶¹ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 89.

geçmiştir¹⁴⁶². O, bir yandan kardeşlerinin isyanıyla uğraşırken, diğer yandan da Haçlılara ve Bâtınilere karşı mücadele etmiştir¹⁴⁶³.

A. Haçlılarla Mücadele

Haçlı Seferleri, Doğu-Batı çatışmasının bir evresini oluşturmaktaydı. XI. yüzyılın sonlarında başlayan ve yıllarca süren bu çatışmada ilk başlarda dinî sebepler rol oynamıştı. Böylece Hristiyan dünyası ile İslâm dünyası yüz yüze gelmişti¹⁴⁶⁴. Fakat asıl sebep, Türkleri ve Müslümanları Anadolu'dan çıkarmak ve Kudüs'ü almaktı¹⁴⁶⁵. Birçok Haçlı, Hristiyanlığı yayma amacı da taşımaktaydı¹⁴⁶⁶.

Berkyaruk döneminin en önemli olayı şüphesiz Haçlı Seferleri idi¹⁴⁶⁷. Bu dönemde, Haçlıların Kudüs'ü geri alma arzusu sonucunda I. Haçlı Seferi¹⁴⁶⁸ başlamıştır¹⁴⁶⁹. Anadolu'daki Türk varlığını genel olarak Haçlılara karşı koruyan ise, Büyük Selçuklu Devleti değil; Türkiye Selçuklu Devleti olmuştur¹⁴⁷⁰. İslâm dünyasına karşı gelişen bu hareketin haberi alındığında ise insanlar korkuya kapılmışlardır¹⁴⁷¹.

Abbâsî Halifesi, 1098 yılında Haçlılara karşı Berkyaruk'tan yardım istemiştir. Berkyaruk'a elçi yollayıp Haçlılar güçlenmeden önce hazırlıklarını bitirmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur¹⁴⁷². Nitekim Halifeler, mevkileri itibarıyla Müslümanları alakadar eden hususlarda kendi görüşlerini her zaman ifade

¹⁴⁶² İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 309.

¹⁴⁶³ Özdemir, a.g.m., s. 337-338.

¹⁴⁶⁴ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 287.

¹⁴⁶⁵ Kafesoğlu-Yıldız-Merçil, a.g.e. s. 101; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 62; Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", s. 652.

¹⁴⁶⁶ Nicolle, a.g.e., s. 28.

¹⁴⁶⁷ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 62; Pehlivanlı, a.g.m., s. 22.

¹⁴⁶⁸ I. Haçlı Seferi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", s. 652-656; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 152-156; Ersan-Alican, *Türkiye Selçukluları*, s. 230-232; Ağırnaslı, a.g.t., s. 241-250.

¹⁴⁶⁹ Hasan Akyol-Erol Kara, "Fetret Devri (1092-1117)", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 148; Nicolle, a.g.e., s. 7.

¹⁴⁷⁰ Ağırnaslı, a.g.t., s. 241. Bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da Haçlılarla mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ağırnaslı, a.g.t., s. 244-246.

¹⁴⁷¹ İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, çev., Onur Özatağ, İstanbul 2015, s. 1.

¹⁴⁷² Erdoğan Merçil, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, İstanbul 1997, s. 86.

etmişlerdir. Bu bağlamda Halife, 1097-1098 yılında Berkıaruk'u Haçlı tehlikesine karşı uyarmıştır¹⁴⁷³. Bu ise, Haçlı saldırıları karşısında Abbâsî Halifesi'nin sessiz kalmadığını ve olaylara müdahalede bulunduğunu göstermektedir.

Haçlı Seferlerine karşı İslâm dünyasını müdafaa etme vazifesini Selçuklular üstlenmişlerdir¹⁴⁷⁴. Fakat İslâm âleminin Haçlılarla mücadele edebilmek için belirli bir planı yoktu. Nitekim Haçlı Seferleri, İslâm ülkeleri için bir sürpriz olmuş ve Müslümanlar, Haçlı olayının ne olduğunun farkına bile varamamışlardır¹⁴⁷⁵.

1. Antakya'nın ve Kudüs'ün Haçlılar Tarafından Ele Geçirilmesi

Uzun bir hazırlık döneminden sonra farklı kollardan harekete geçen Haçlı orduları, 1097 yılı başlarında Anadolu'ya ayak basmışlar ve Kilikya üzerinden Güney Anadolu'ya varmışlardır¹⁴⁷⁶. Haçlıların Antakya'ya geldiği sırada ise Suriye'de Selçuklu idaresi¹⁴⁷⁷ parçalanmış bir vaziyette idi¹⁴⁷⁸. Neticede I. Haçlı ordusu, I. Kılıç Arslan'ı yendikten sonra Antakya'yı kuşatmıştır¹⁴⁷⁹.

Antakya'nın Haçlılar tarafından kuşatılması karşısında, 1097 yılında şehrin valisi Yağısıyan¹⁴⁸⁰ etrafındaki emirlerden ve Berkıaruk'tan yardım istemiştir¹⁴⁸¹. Fakat bu yardımlar, Haçlıları yenmek için yeterli olamamıştır¹⁴⁸². Daha sonra Kürboğa¹⁴⁸³, Berkıaruk tarafından Haçlı saldırılarına karşı vazifelendirilmiştir¹⁴⁸⁴.

¹⁴⁷³ Kapanşahin, a.g.m., s. 418.

¹⁴⁷⁴ Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi", s. 274.

¹⁴⁷⁵ Nicolle, a.g.e., s. 29; Hitti, a.g.e., s. 754-755.

¹⁴⁷⁶ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 207.

¹⁴⁷⁷ İdare şu şekilde parçalanmıştı; Tutuş, taht mücadelelerinde hayatını kaybetmişti. Onun vefatından sonra oğullarından Rıdvan, Halep'de bir meliklik kurarken; Dukak ise Dımaşk'ta bir meliklik kurmuştu. Bu iki melik Berkıaruk'un hâkimiyetini tanımıştı. Fakat Rıdvan, Dukak'ın Dımaşk ve Güney Suriye'ye egemen olmasından rahatsızlık duymaya başlamıştı. Bu yüzden Antakya Emîri Yağısıyan ile Artukoğullarından Sökmen'i yanına alarak kardeşi Dukak'a karşı sefere çıkmıştır. (Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 208.)

¹⁴⁷⁸ Özgüdenli, aynı yer.

¹⁴⁷⁹ Kafesoğlu-Yıldız-Merçil, a.g.e. s. 101; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 62.

¹⁴⁸⁰ Yağısıyan, 1090 yılında Antakya çevresindeki küçük bir merkeze atanmıştı. I. Haçlı ordusu geldiği sırada, bölgedeki tek Selçuklu emiriydi. (Nicolle, a.g.e., s. 18.)

¹⁴⁸¹ Akyol-Kara, "Fetret Devri (1092-1117)", s. 148; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 62.

¹⁴⁸² Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 208.

¹⁴⁸³ Kürboğa, Selçuklu emiri idi. Melikşah'ın oğulları arasında çıkan mücadelelerde Berkıaruk'u desteklemiştir. O, esir düşmüş ve Suriye'ye hapsedilmiştir. Fakat Berkıaruk sayesinde serbest bırakılmıştır. 1095'de Musul emirliği görevine başlamıştır. (Nicolle, a.g.e., s. 19.)

Bu sıralarda Abbâsî Halifesi de Antakya'yı savunanlar için destek ve yardım sağlamaya çalışmış, Berkayaruk'u Antakya'ya takviye kuvvet yollaması için sıkıştırmıştır¹⁴⁸⁵.

Berkayaruk'un yolladığı Musul Emiri Kürboğa'nın yavaş hareket ederek 1098 yılında faaliyete geçmesi Haçlılara vakit kazandırmıştır¹⁴⁸⁶. Çünkü Kürboğa, ilk olarak Urfa önlerine gelmiş ve burayı kuşatarak üç hafta boş yere zaman kaybetmiştir. Antakya'ya ise Haçlıların şehre girişinden ancak bir gün sonra ulaşabilmiştir¹⁴⁸⁷.

Antakya, şehirde bulunan Rumların ve Ermenilerin Haçlılarla anlaşması neticesinde 1098 yılında Haçlıların eline geçmiştir¹⁴⁸⁸. Antakya'yı alan Haçlılar, burada hem Müslüman hem de Hristiyan halka karşı kötü davranmışlardır¹⁴⁸⁹. Müslümanları katletmişler ve şehri tamamen yağma etmişlerdir¹⁴⁹⁰. Antakya'dan sonra 1099 yılında Kudüs'ü de ele geçirmişlerdir¹⁴⁹¹. Kudüs bu sırada Mısır Fâtımî Devleti'nin idaresi altındaydı¹⁴⁹². Haçlılar burayı ele geçirmekle kalmamışlar, şehirde yaşayan Müslümanları katletmişlerdir¹⁴⁹³. Burada Latin Devleti'nin ilk krallığını kurmuşlardır¹⁴⁹⁴. Berkayaruk ise, Haçlıların Kudüs'ü ele geçirdikleri sırada Muhammed Tapar ile taht mücadelesi yapmaktaydı¹⁴⁹⁵.

Haçlılar, 1098 yılında Maarretünnumân'ı, 1099 yılında Rafeniye'yi, Hısnülekrâd'ı, Antartus'u, Merakiye'yi ve Remle'yi ele geçirmişlerdir¹⁴⁹⁶. Böylece

¹⁴⁸⁴ Süryani Mikhael, *Süryani Mikhael Vekayinamesi*, s. 41; Merçil, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", s.85.

¹⁴⁸⁵ Nicolle, a.g.e., s. 57.

¹⁴⁸⁶ Akyol-Kara, "Fetret Devri (1092-1117)", s. 148; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 154.

¹⁴⁸⁷ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 209.

¹⁴⁸⁸ Özgüdenli, aynı yer.

¹⁴⁸⁹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 155.

¹⁴⁹⁰ Azimî, *Azimi Tarihi*, s. 53.

¹⁴⁹¹ Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, s. 56.

¹⁴⁹² Sevim-Merçil, a.g.e., s. 155.

¹⁴⁹³ Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, s. 56.

¹⁴⁹⁴ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 156.

¹⁴⁹⁵ Özdemir, a.g.m., s. 337.

¹⁴⁹⁶ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 210.

İslâm topraklarında Urfa Kontluğu'nu, Antakya Prinkepsliği'ni, Kudüs Krallığı'nı ve Trablus Kontluğu'nu kurmuşlardır¹⁴⁹⁷.

2. I. Haçlı Seferi'nin İslâm Dünyasına Etkileri

Ortaçağ tarihinin en mühim olaylarından birisi olan Haçlı Seferleri, Ortadoğu'nun siyasi, askerî ve dinî düzenini bozması, İslâm âlemini uzun bir müddet uğraştırması bakımından önemli sonuçlar doğurmuştur¹⁴⁹⁸.

Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan taht mücadeleleri, Haçlılara Orta Doğu'da uygun bir ortam hazırlamıştır¹⁴⁹⁹. I. Haçlı Seferi ile birlikte Haçlılar, Ortadoğu'nun siyasi sahnesine katılmışlardır¹⁵⁰⁰. İslâm davasına ihanet eden Şîî-Fâtımîler de Sünnî Müslümanlara karşı Haçlılarla anlaşmışlardır¹⁵⁰¹. Bu da Fâtımîlerin, bir kez daha İslâm dünyasına ihanet ettiğini göstermektedir.

Haçlılar, Müslümanların kendi içerisindeki çekişmelerinden faydalanarak Anadolu, Suriye ve Filistin bölgesinde krallık ve kontluklar kurmayı başarmışlardır¹⁵⁰². İslâm topraklarına kolayca yerleşmişlerdir¹⁵⁰³. Mescid-i Aksa'da yetmiş binden fazla kişiyi katletmişlerdir. Bu kişiler arasında imamlar ve âlimler de bulunmaktaydı¹⁵⁰⁴. Kubbetü's Sahra'nın kırk civarında gümüş kandilini de çalmışlardır¹⁵⁰⁵.

Haçlıların mühim başarılarına karşılık, Müslümanlar konunun ehemmiyetini fark edememişlerdir¹⁵⁰⁶. Urfa, Antakya ve Kudüs gibi üç şehrin Haçlıların eline geçmesi ve Müslümanların öldürülmesi dahi İslâm âlemini cihad uğrunda birleştirememiştir¹⁵⁰⁷.

¹⁴⁹⁷ Akyol-Kara, "Fetret Devri (1092-1117)", s. 148.

¹⁴⁹⁸ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 207.

¹⁴⁹⁹ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 89; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 90.

¹⁵⁰⁰ Ersan-Alican, *Türkiye Selçukluları*, s. 232; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 90.

¹⁵⁰¹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 178.

¹⁵⁰² Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 62.

¹⁵⁰³ Sutay, a.g.t., s. 142.

¹⁵⁰⁴ İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, s. 54.

¹⁵⁰⁵ Sutay, a.g.t., s. 142.

¹⁵⁰⁶ Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", s. 656.

¹⁵⁰⁷ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 89-90.

Abbâsî Halifesi askerî güçten yoksun olduğundan, Berkyaruk da Melikşah'ın ölümünden beri saltanat mücadelesiyle uğraştığından dolayı, bu dönemde Haçlılar karşısında ciddi bir mücadele verilememiştir¹⁵⁰⁸. Bu anlamda Haçlı Seferleri, Abbâsî Halifesi'nin İslâm dünyasını Haçlılara karşı organize etmesinin mümkün olmadığı bir zamanda başlamıştır¹⁵⁰⁹.

B. Bâtınilerle Mücadele

Melikşah sonrası dönem, Bâtınilerin büyümesini sağlamıştır. Bu dönemde Bâtıniler daha da çoğalarak yeni kale ve bazı bölgeler alıp hâkimiyetlerini yaymışlardır¹⁵¹⁰. Çünkü Melikşah'ın vefatından sonra tahta geçen Berkyaruk'un, kardeşleriyle mücadelesinden dolayı Bâtıniler üzerine fazla gidilememiştir. Böylece Bâtınilerin sayısı gittikçe artmıştır¹⁵¹¹. Bu dönemde, Bâtîni faaliyetlerinin kolayca ilerlemesinin bir diğer sebebi de Haçlı Seferleri olmuştur¹⁵¹².

Berkyaruk döneminde Bâtînilik hareketinin Horasan'a, İran'a ve Kuzey Suriye'ye kadar olan bölgelerde yayıldığı bilinmektedir¹⁵¹³. Bâtıniler, Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi Isfahan'a¹⁵¹⁴ değin ilerleyip, bu bölgede bulunan Şâhdiz Kalesi'ni almışlardır¹⁵¹⁵. Suriye'de birçok yeri ele geçirmişler ve suikastlar düzenlemişlerdir¹⁵¹⁶. Diğer yandan Melik Rıdvan, Bâtınilerle bir olmuş, Şîî Mısır Fâtîmî Halifeliği'ni tanımış ve birçok şehirde Fâtîmîler adına hutbe okutturmuştur. Bu ise Sünnî İslâm dünyası tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış ve Melik

¹⁵⁰⁸ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 90.

¹⁵⁰⁹ Şaban Ali Düzgün, "İki Dünyanın Karşılaşması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler", *Türkler*, C. 6, Ankara 2002, s. 676.

¹⁵¹⁰ İbnü'l-Verdî, *Târihu İbnü'l-Verdî*, s. 57; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 16-17; Taşkiran, a.g.m., s. 138.

¹⁵¹¹ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 156.

¹⁵¹² Atıcı, a.g.t., s. 76.

¹⁵¹³ Uluçay, a.g.e., s. 67.

¹⁵¹⁴ Isfahan, Büyük Selçuklu Devleti zamanında Sünnî inancın en mühim merkezlerinden birisiydi. Burada Isfahan Nizamiye Medresesi inşa edilmiş ve böylece bölgede Hanbelîlik etkisini yitirerek, Hanefîlik ve Şafîîlik yaygınlık kazanmıştır. (Yazar, a.g.t., s. 194, 196.)

¹⁵¹⁵ Ağırnaslı, a.g.t., s. 230.

¹⁵¹⁶ Kaya, a.g.t., s. 47.

Rıdvan, tekrar Abbâsî Halifesi ve Berkyaruk adına hutbe okutturmayı sürdürmüştür¹⁵¹⁷.

Birçok İslâm ülkesinde insanlar, Berkyaruk döneminde Bâtıniler tarafından katledilmişlerdir¹⁵¹⁸. Müslümanlar suçsuz yere öldürülmüşlerdir¹⁵¹⁹. Bu dönemde cinayetlerde oldukça artış olmuştur. Bir kişi evine aynı saatte dönmediğinde, onun bir Bâtını tarafından öldürüldüğü düşünülmeye başlanmıştır¹⁵²⁰. Hatta devlet adamları bile elbiselerinin altına sürekli zırh giymişlerdir¹⁵²¹. Çünkü birçok devlet adamı 1096-1097 yılında Bâtıniler tarafından öldürülmüşlerdir¹⁵²².

Berkyaruk, üvey kardeşi Muhammed Tapar ile taht mücadelesinde bulunduğu için ilk başlarda Bâtınilerle uzlaşmacı bir siyaset izlemiştir. Hatta rakiplerine karşı Bâtınilerin uyguladıkları siyasi faaliyetlere ses çıkarmamıştır¹⁵²³. Fakat Bâtınilerin özellikle Berkyaruk'a karşıt olan kişileri öldürmeleri, Berkyaruk'un Bâtınıliğe meyilli olduğu yönünde haberlerin yayılmasına yol açmıştır¹⁵²⁴.

Sayıları gittikçe çoğalan Bâtıniler, Berkyaruk'un ordusuna bile sızmışlardır¹⁵²⁵. Nitekim Berkyaruk'un ordusu, Bâtınilerin nüfuzunun arttığı ve Bâtını davetçilerinin yaygınlaştığı bir ordu haline gelmeye başlamıştır¹⁵²⁶. Saltanat mücadelelerinin yaşandığı günlerde, ordusu içerisinde Bâtınilerin yer almasına ses çıkarmayarak onlardan kendisi için yararlanmaya çalışması ise, Berkyaruk'un Bâtını olmakla suçlanmasına dair uygun bir ortam hazırlamıştır¹⁵²⁷. Hatta Muhammed Tapar'ın adamları onu Bâtını olmakla itham etmişlerdir¹⁵²⁸.

¹⁵¹⁷ Kaya, a.g.t., s. 48.

¹⁵¹⁸ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınılık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 169.

¹⁵¹⁹ Kaya, a.g.t., s. 39.

¹⁵²⁰ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 259.

¹⁵²¹ Aktan, a.g.m., s. 56.

¹⁵²² Sevim-Merçil, a.g.e., s. 161; Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'un veziri Abdurrahman Sümeyremî ve Selçukluların Bağdad şahneliği görevini yapan Emîr Porsuk, öldürülen devlet adamları arasındaydı. (Ağırnaslı, a.g.t., s. 229.)

¹⁵²³ Aktan, a.g.m., s. 56.

¹⁵²⁴ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 161.

¹⁵²⁵ Aktan, a.g.m., s. 56.

¹⁵²⁶ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 265.

¹⁵²⁷ Aktan, a.g.m., s. 58.

¹⁵²⁸ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 265; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 161.

Bâtınilerin faaliyetlerinden dolayı korkuya kapılan devlet adamları Berkıaruk’a, önlem alınmazsa büyük zararlara uğrayacaklarını söylemişlerdir¹⁵²⁹. Bunun üzerine Berkıaruk, Bâtınilerin ortadan kaldırılmasını emretmiştir¹⁵³⁰. Berkıaruk’un bu kararı almasında sosyal ve siyasi etkenler söz konusu olmuştur¹⁵³¹. Sosyal etkenler; Büyük Selçuklu Devleti’nin Sünnî inanca sahip oluşu ve bu inanca ters düşen Bâtınilik gibi bir harekete göz yummak istememesi ve öldürülenler arasında siyasi, askerî ve dinî alanda şahsiyetlerin bulunmasıydı. Siyasi etken ise; Bâtınilerin gittikçe güçlerini arttırmaları ve birçok suikast işlemeleriydi¹⁵³².

Berkıaruk döneminde Bâtını karşıtı faaliyetler ilk olarak İsfahan’da başlamıştır¹⁵³³. Daha sonra Bağdad’a yayılmıştır¹⁵³⁴. Mühim sayıda Bâtını ortadan kaldırılmıştır¹⁵³⁵. Bâtınilerin 1092 yılında ele geçirdiği Ebher civarındaki Vesnem-Kûh Kalesi 1096 yılında Berkıaruk tarafından alınmıştır. Buradaki tüm Bâtıniler öldürülmüştür¹⁵³⁶. Dönemin güçlü emirlerinden Çavlı da Bâtınilere karşı bir sefer düzenlemiş ve Huzistan bölgesindeki üç yüz Bâtını’yi ortadan kaldırmıştır¹⁵³⁷. Bâtınilerin lideri Emir Muhammed b. Düşmenziyar da öldürülmüştür¹⁵³⁸. Böylece Bâtınilerin kötülüklerine engel olmaya çalışılmıştır¹⁵³⁹. Fakat Bâtınilik ile hiçbir şekilde ilgisi olmayan kişiler de kurban gitmişlerdir¹⁵⁴⁰.

Berkıaruk, diğer bölgelerin yanında Bağdad bölgesindeki Bâtınilerin de yakalanmasını emretmiştir¹⁵⁴¹. Ayrıca Bağdad’da Bâtınilerin birçok kitabı yakılmıştır¹⁵⁴². 1104 yılında ise Emir Bozkuş Tabes Kalesi’ni ve etrafındaki köyleri tahrip ederek Bâtınilerin bir bölümünü öldürmüş, bir bölümünü de esir almıştır¹⁵⁴³.

¹⁵²⁹ Özeydın, “Hasan Sabbâh” mad., s. 348.

¹⁵³⁰ Müneccimbaşı, *Câmiu’d-düvel*, C. I, s. 87; İbnü’l-Esîr, *el Kâmil fi’t-tarih*, C. 10, s. 257.

¹⁵³¹ Piyadeoğlu, a.g.t., s. 120.

¹⁵³² Piyadeoğlu, a.g.t., s. 121.

¹⁵³³ Lewis, a.g.e., s. 102.

¹⁵³⁴ Aktan, a.g.m., s. 57.

¹⁵³⁵ Ocak, “Bir Terör Örgütü Olarak “Bâtınilik” ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri”, s. 169.

¹⁵³⁶ Sutay, a.g.t., s. 339-340.

¹⁵³⁷ Özeydın, “Hasan Sabbâh” mad., s. 348.

¹⁵³⁸ Aktan, a.g.m., s. 57.

¹⁵³⁹ Ocak, “Bir Terör Örgütü Olarak “Bâtınilik” ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri”, s. 170.

¹⁵⁴⁰ Müneccimbaşı, *Câmiu’d-düvel*, C. I, s.88. Sevim-Merçil, a.g.e., s. 161.

¹⁵⁴¹ Özeydın, “Hasan Sabbâh” mad., s. 348.

¹⁵⁴² Lewis, a.g.e., s. 102.

¹⁵⁴³ Özeydın, “Hasan Sabbâh” mad., s. 348-349.

Bu dönemde sekiz yüzden fazla Bâtını'nın öldürüldüğü ifade edilmektedir. Tüm bu durumlar hakkında Abbâsî Halifesi'ne de bilgiler verilmiştir¹⁵⁴⁴.

Berkyaruk'un Bâtınılığı öncelikli mesele olarak ele aldığı¹⁵⁴⁵ ve Bâtıniler konusunda çok hassas olduğu ifade edilmiştir¹⁵⁴⁶. Fakat bu tam anlamıyla ne kadar doğrudur? Çünkü Berkyaruk için ilk başlarda Bâtıniler dikkat çekmemekteydi. Hatta Berkyaruk, Bâtınilere göz yummaya ve onlardan yardım almaya bile razıydı¹⁵⁴⁷. Nitekim kendisine karşı oluşturulan Muhammed Tapar-Sancar ittifakına karşı Horasan bölgesinde Bâtınilerden yardım aldığı bilinmektedir¹⁵⁴⁸. Ayrıca Bâtınilerin öldürdükleri kişiler arasında Muhammed Tapar taraftarlarının çok fazla olduğu bilinmektedir¹⁵⁴⁹.

Görüldüğü üzere; Berkyaruk'un Bâtınilerle olan ilişkisi, kendisinden önceki döneme kıyasla farklı şekilde geçmiştir. Eğer Berkyaruk, ilk başlarda Bâtınilerin İslâm dünyası için tehlikeli olduklarının farkına varsaydı, onların faaliyetlerine göz yummaz ve hemen harekete geçebilirdi. Fakat kendisine karşı yöneltilen ithamlar ve emirlerin tavsiyeleri sonucunda Bâtınilerle mücadeleye karar vermiştir¹⁵⁵⁰. Ayrıca bu dönemde gereken titizlik de gösterilmemiştir. Çünkü Bâtınilere karşı verilen mücadelede, Bâtınılık ile ilgisi olmayan masum kişiler yalan ihbarlar sonucunda öldürülmüşlerdir¹⁵⁵¹.

Sonuç olarak; Berkyaruk, karşıtları tarafından her ne kadar Bâtınılık ile itham edilmiş ve emirlerin tavsiyesi sonucunda Bâtınilerle mücadeleye başlamış olsa da, onun sonradan Bâtınilere karşı gerçekleştirmiş olduğu askerî faaliyetleri önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde Isfahan ve Bağdad'da Bâtınilere karşı mücadele verilmiştir¹⁵⁵². Önemli sayıda Bâtını ortadan kaldırılmıştır¹⁵⁵³. Tüm bu durumlardan

¹⁵⁴⁴ Arıkan, a.g.t., s. 284.

¹⁵⁴⁵ Ocak, a.g.e., s. 232.

¹⁵⁴⁶ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 150.

¹⁵⁴⁷ Lewis, a.g.e., s. 100.

¹⁵⁴⁸ Piyadeoğlu, a.g.t., s. 120.

¹⁵⁴⁹ Piyadeoğlu, a.g.t., s. 120; Arıkan, a.g.t., s. 283.

¹⁵⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 265.

¹⁵⁵¹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 88; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 161.

¹⁵⁵² Lewis, a.g.e., s. 102

Abbâsî Halifesi haberdar edilmiştir¹⁵⁵⁴. Bu ise, Selçukluların fetret devrinde bile İslâm birliğini bozmaya çalışan Bâtınilere engel olabilmek için mücadele ettiklerini göstermektedir. Fakat devletin içinde bulunduğu durum daha geniş mücadeleye imkân vermemiştir¹⁵⁵⁵. Bu yüzden Bâtınilik hareketi, Berkyaruk döneminde de tamamen ortadan kaldırılamamıştır.

II. MUHAMMED TAPAR DÖNEMİ

Muhammed Tapar¹⁵⁵⁶, diğer Selçuklu sultanları gibi Sünnî inanca sahipti¹⁵⁵⁷. Tahta çıktığı sırada birçok yer tahrip olmuş, sosyal ve ekonomik açıdan ülke oldukça zarar görmüş bir vaziyette idi. Bu yüzden onu çok mühim işler beklemekteydi¹⁵⁵⁸. Nitekim Muhammed Tapar, sultanlığı süresince Büyük Selçuklu Devleti’ni iç ve dış düşmanlara karşı korumaya çalışmıştır¹⁵⁵⁹. Dağılmanın eşiğinde olan devleti, yeniden birleştirmek için çabalamıştır¹⁵⁶⁰. Bu anlamda Muhammed Tapar devri, Büyük Selçuklu Devleti’nin belirli ölçüde toparlanmasının sağlandığı bir devir olmuştur¹⁵⁶¹.

Muhammed Tapar, Büyük Selçuklu Devleti’ne eski saygınlığını ve gücünü kazandırdığı için Selçukluların güçlü adamı olarak görülmüştür¹⁵⁶². İslâm dünyasını korumak ve İslâmiyet’i yaymak için gayrimüslimlerle mücadele etmiştir. Bu ise onun

¹⁵⁵³ Ocak, “Bir Terör Örgütü Olarak “Bâtınilik” ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri”, s. 169; Özaydın, “Hasan Sabbâh” mad., s. 348.

¹⁵⁵⁴ Arıkan, a.g.t., s. 284.

¹⁵⁵⁵ Ocak, “Bir Terör Örgütü Olarak “Bâtınilik” ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri”, s. 170.

¹⁵⁵⁶ Muhammed Tapar 1082 yılında doğmuştur. Sultanlığının başlangıcı Berkyaruk’un ölümünden sonra 1086-1087 yılında idi. On üç yıl sultanlık görevinde bulunmuştur. (Reşîdü’-d-dîn Fazlullah, *Cami’ü’t-Tevarih*, s. 166.) Kardeşi Berkyaruk’un vefatıyla birlikte saltanatta yalnız kalmıştır. 1105-1118 yılları arasında Selçuklu Devleti’ni yönetmiştir. Sancar’ın öz kardeşiydi. Annelerinin ise bir cariyeye olduğu bilinmektedir. 1099 yılında Bağdad’da adına hutbe okunmuştur. (Müneccimbaşı, *Câmiu’d-düvel*, C. I, s. 97, 109.) Dinî ilimlere ilgili, adaletli, merhamet eden, eli açık ve ilim adamlarını koruyan bir sultan olarak tarif edilmiştir. Halkın meseleleriyle yakından ilgilenir ve kendisine verilen tüm dilekçeleri okurdu. (Abdülkerim Özaydın, “Muhammed Tapar” mad., *DİA*, C. 30, İstanbul 2015, s. 581.) Muhammed Tapar vefat etmeden önce oğlu Mahmud’u veliyaht ilan etmiştir. 1118 yılında otuz altı yaşındayken vefat etmiştir. (Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 66.)

¹⁵⁵⁷ Arıkan, a.g.t., s. 288.

¹⁵⁵⁸ Bedirhan, a.g.e., s. 214.

¹⁵⁵⁹ Akyol-Kara, “Fetret Devri (1092-1117)”, s. 151.

¹⁵⁶⁰ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 66.

¹⁵⁶¹ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 91.

¹⁵⁶² Özaydın, “Muhammed Tapar” mad., s. 581.

İslâmiyet için birçok iyilik yaptığının göstergesidir¹⁵⁶³. Bâtınilerle ve Haçlılarla gerçekleştirdiği mücadeleler, İslâm memleketlerinde takdirle karşılanmıştır¹⁵⁶⁴. Bu anlamda Muhammed Tapar, İslâm dünyası için sevilen ve övülen bir sultan olmuştur¹⁵⁶⁵. Ayrıca Tekrit'te bulunan kiliseyi camiye çevirmek gibi birtakım faaliyetlerde de bulunmuştur¹⁵⁶⁶. Bu bakımdan Muhammed Tapar dönemi, İslâm dünyası açısından önemli bir yere sahiptir.

Cûzcânî, Muhammed Tapar'ın “*eğlence ve zevk adamı*¹⁵⁶⁷” olduğunu, “*döneminde kendisinden bahsedilecek bir iş olmadığı*¹⁵⁶⁸” ifade etmiştir. Fakat Muhammed Tapar döneminde Bâtınilerle ve Haçlılarla ciddi mücadeleler yaşanmıştır. Eğer dönemde hiçbir olay yaşanmamış olsaydı, Bâtınilerle ve Haçlılarla mücadele konusunda kaynaklarda bilgiler yer almazdı¹⁵⁶⁹. Ayrıca kaynaklarda Muhammed Tapar adaletli, dinine bağlı, sözünde sadık, dini aziz tutan bir sultan olarak ifade edilmiştir¹⁵⁷⁰. Bundan dolayı onun zevke ve sefaya düşkün bir sultan olduğunu söylemek de doğru değildir.

A. Haçlılarla Mücadele

İslâm dünyası, Melikşah'ın ölümünden sonra 1096 yılında Haçlı istilâsıyla karşı karşıya kalmış¹⁵⁷¹ ve Berkıaruk döneminde Urfa, Antakya, Kudüs gibi stratejik önem taşıyan üç büyük şehir Haçlıların eline geçmişti¹⁵⁷². Haçlılar, sahil bölgesindeki ve Suriye'deki kaleleri ele geçirdikten sonra birçok Müslümanı

¹⁵⁶³ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 149; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 155; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 167.

¹⁵⁶⁴ Özaydın, “Muhammed Tapar” mad., s. 581.

¹⁵⁶⁵ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 203.

¹⁵⁶⁶ Azimî, *Azîmî Tarihi*, s. 33.

¹⁵⁶⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 85.

¹⁵⁶⁸ Cûzcânî, aynı yer.

¹⁵⁶⁹ Haçlılarla mücadele için bk. İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 50; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, s. 800-802. Bâtınilerle mücadele için bk. Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 103; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 65-66.

¹⁵⁷⁰ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 155-156; Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 148; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 167; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 418.

¹⁵⁷¹ Demirkent, “Haçlı Seferleri ve Türkler”, s. 651.

¹⁵⁷² Özaydın, “Muhammed Tapar” mad., s. 580.

öldürmüşlerdi. Sevâd¹⁵⁷³ ve Havran¹⁵⁷⁴ bölgesindeki Müslümanların durumları da aynıydı. Diğer yandan büyük ve varlıklı bir Müslüman şehri olan Trablus ile bir liman şehri olan Sur ise şiddetli bir kuşatma altındaydı¹⁵⁷⁵.

Trablus hâkimi Fahrü'l-Mülk b. Ammâr ve Dımaşk atabeği Zahîru'd-Dîn Tuğtekin, 1107 yılında Muhammed Tapar'a mektuplar göndererek, Haçlıların şehirleri ve kaleleri aldıklarını, halka eziyet ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca Trablus kuşatmasından da söz ederek Müslümanlara yardım etmesini istemişlerdir. Bunun sonucunda Muhammed Tapar, Emîr Çavlı kumandasındaki bir orduyu İslâm bölgelerini geri alması için Haçlılara karşı görevlendirmiştir¹⁵⁷⁶. Fakat Çökürmüş başta olmak üzere diğer emiler ile Çavlı arasındaki çıkar çatışmaları yüzünden Haçlılar üzerine sefer yapılamamıştır¹⁵⁷⁷.

Trablus hâkimi, Muhammed Tapar'ın işleri yoluna koyduğunu görerek bizzat huzura çıkıp yardım istemenin bütün Müslümanlar için yararlı olacağını düşünmüş ve Trablus'tan hareket etmiştir¹⁵⁷⁸. Fakat Trablus hâkimi bu ziyaretiyle de hiçbir yardım alamamıştır. Çünkü Muhammed Tapar'ın yardım etmek istemesine rağmen emirler arasındaki mücadeleler ve Melikşah'ın ölümünden sonra yaşanan otorite boşluğu, Trablus hâkiminin hayal kırıklığına uğramasına sebep olmuştur. Böylece aralarında birlik sağlayamayan Müslümanlar, Haçlılar karşısında sürekli olarak toprak kaybetmişlerdir¹⁵⁷⁹.

Muhammed Tapar, 1109 yılında Bağdad'a geldiğinde bütün emirlere haber gönderip Haçlılara karşı cihada kararlı olduğunu söylemiştir. Böylece Atabeg

¹⁵⁷³ Sevâd, Aşağı Irak bölgesini ifade etmek için verilen bir isimdi. Sevâd olarak isimlendirilmesinin sebebi ise, Arapların adlandırılmalarından kaynaklanmaktaydı. Çünkü Araplar, Fırat-Dicle bölgesindeki koyu yeşil alanı uzaktan gördüklerinden dolayı buraya “siyah” manasına gelen sevâd ismini vermişlerdi. (Mustafa Demirci, “Sevâd” mad., *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 576.)

¹⁵⁷⁴ Havran, Suriye'nin güney kısmında yer alan, hududları kesin olarak tespit edilemeyen geniş bir bölgedir. Abbâsî idaresinde iken Karmatîlerin hücumlarına uğrayan bölge, daha sonraki süreçte Selçuklu-Fâtîmî çatışmalarına maruz kalmıştır. Haçlılar da bölgeye gelmiş ve 1134 yılında Kudüs Kralı Fulk tarafından bölge istila edilmiştir. (Ş. Tufan Buzpınar, “Havran” mad., *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 539-540.)

¹⁵⁷⁵ Özeydî, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 93.

¹⁵⁷⁶ Özeydî, aynı yer.

¹⁵⁷⁷ Özeydî, “Muhammed Tapar” mad., s. 580.

¹⁵⁷⁸ Özeydî, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 95.

¹⁵⁷⁹ Özeydî, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 97.

Tuğtekin'in önderliğinde Haçlılara ağır bir darbe indirmek amaçlanmıştır. Fakat bu harekât da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Böylece Haçlıların İslâm dünyası üzerindeki istekleri artmaya başlarken, Müslümanların ise cesareti kırılmıştır. Hatta Haçlılar gözlerini Irak'a ve el-Cezire'ye bile çevirmişlerdir¹⁵⁸⁰.

Müslümanların Haçlılar karşısında bir birlik oluşturamamasının en mühim sebebi, Büyük Selçuklu Devleti'nin Melikşah'ın ölümüyle sarsılan merkezi otoriteyi hâlâ kuramamasıydı. Berkyaruk döneminde bu gerçekleştirilemediği gibi, Muhammed Tapar döneminde de bütün gayretlere rağmen ülkede merkezi hâkimiyet henüz yeterli ölçüde sağlanamamıştı. Nitekim I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu Devleti topraklarında kendi adına hutbe okutması, Çökürmüş ve Çavlı gibi emirlerin Muhammed Tapar'a karşı gelmesi merkezi otoritenin kurulamadığının kanıtıdır¹⁵⁸¹.

Muhammed Tapar, I. Kılıç Arslan ve Çavlı gibi meseleleri çözdükten ve ülkede düzeni sağladıktan sonra İslâm dünyasının arzu ettiği cihad harekâtına girişebilmiştir¹⁵⁸². Merkezi otoriteyi kurduktan sonra cihada kararlı olduğunu etrafa duyurmuştur. Ahlatşâhlardan Emîr Sökmen el-Kutbî'ye, Musul emîri Şerefü'd-dîn Mevdud Altuntekin'e ve Artukoğlu İlgazi'ye mektup yazıp Haçlılara karşı sefer hazırlıklarına başlamalarını ve Musul'a bağlı yerleri Haçlı saldırılarına karşı korumalarını emretmiştir¹⁵⁸³. Neticede birlik sağlanmış ve Selçuklu ordusunun sayısı artmıştır¹⁵⁸⁴.

1. Emir Mevdud'un Urfa Kuşatması ve Kuşatmanın Sonuçları

Müslüman emirler, ilk önce Urfa'nın alınmasına karar vermişlerdir¹⁵⁸⁵. Emir Mevdud, Emir Sökmen ve Artuklulardan İlgazi ile birlik olup 1110 yılında Urfa'yı kuşatmıştır¹⁵⁸⁶. Fakat kışın yaklaşmasından dolayı bir netice elde edilemeden,

¹⁵⁸⁰ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 98.

¹⁵⁸¹ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 103.

¹⁵⁸² Özeydın, aynı yer.

¹⁵⁸³ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, s. 800.

¹⁵⁸⁴ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 103.

¹⁵⁸⁵ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 104.

¹⁵⁸⁶ Akyol-Kara, "Fetret Devri (1092-1117)", s. 150; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 65.

kuşatma kaldırılmak zorunda kalınmıştır¹⁵⁸⁷. Dolayısıyla Selçuklular, Haçlılara karşı gerçekleştirdiği bu ilk seferle Urfa'yı ele geçirememişlerdir.

Selçuklular, ilk Urfa Seferi sonucunda şehri alamasalar da şehrin tarım arazilerini tahrip etmek ve Fırat kenarında Haçlıları mağlubiyete uğratmak suretiyle mühim bir başarı elde etmişlerdir. Ayrıca bu sefer, Urfa Haçlı kontluğu tarihinde bir dönüm noktası oluşturmaktaydı. Çünkü bu sefer sayesinde kontluğun temelleri sarsılmıştır. Müslümanlar, savunmadan saldırıya geçmişlerdir¹⁵⁸⁸.

Urfa'ya yardıma gelen Haçlı ordusunun mağlup edilmesi, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın da Halep ve Antakya yöresine akınlar düzenlemesi Haçlıları zor durumda bırakmıştır¹⁵⁸⁹.

Urfa kuşatmasından sonra Fırat'tan dönüşleri esnasında Haçlılar, birçok Müslüman şehri tahrip etmişlerdir. Artah, Esarib ve Zerdanâ adlı üç kaleyi ele geçirmişlerdir. Bu kaleler, Halep için çok önemli bir yere sahipti. Bu kalelerin Haçlıların eline geçmesi sadece Halep'i değil, bütün Suriye'yi büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bırakmıştır¹⁵⁹⁰.

Yaşanan olaylar karşısında Abbâsî Halifesi, Muhammed Tapar'a haber göndererek Haçlı sorununa çözüm bulmasını istemiştir. Hatta Doğu Roma İmparatoru'nun dahi Muhammed Tapar'a elçiler gönderip, Haçlıları İslâm memleketlerinden uzaklaştırmak için savaşa teşvik ettiği ifade edilmektedir¹⁵⁹¹. Şayet Doğu Roma'nın bu tutumu doğru ise bu durum İmparator'un, Haçlıların gerçek zihniyetinin farkına vardığının ve onlara karşı ittifak kurmak istediğinin göstergesidir.

Haçlıların Suriye sahillerinde Müslümanların hâkimiyeti altında olan bölgelere saldırı faaliyetleri düzenlemeleri üzerine, Muhammed Tapar tekrar bir sefer

¹⁵⁸⁷ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 107.

¹⁵⁸⁸ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 108.

¹⁵⁸⁹ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 108-109.

¹⁵⁹⁰ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 109.

¹⁵⁹¹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 194.

yapılması için Mevdud'a emir göndermiştir¹⁵⁹². Mevdud, ordusuyla Şabahtan'a gelmiş ve buradaki Tell-Kurâd ve bazı kaleleri ele geçirmiştir¹⁵⁹³. Daha sonra İslâm ordusu Suriye'ye doğru hareket etmiştir. 1111 yılında Tell-Bâşir, Merağa emîri Ahmedil'in Müslümanlara ihanet etmesi sonucu ele geçirilememiştir. Çünkü bu kişi Haçlıların tekliflerine kanıp Selçukluları yarı yolda bırakmıştır. Bunun üzerine Selçuklu kuvvetleri Halep'e yönelmişlerdir¹⁵⁹⁴.

Haçlılar, İslâm ordusunun dağıldığını görünce Müslümanlara karşı daha da büyüyerek birlik olmaya başlamışlardır. Ermenilerden birkaç prens de onlara katılmış ve İslâm topraklarına karşı harekete geçmişlerdir. Fakat Selçuklular, Şeyzer'in doğusunda yapılan savaşta Haçlıları bozguna uğratmışlardır¹⁵⁹⁵. Böylece Haçlılar, Selçuklulardan iyice korkmaya başlamışlardır. İslâm ordusunun bu başarısı Müslüman halkı sevince boğmuştur¹⁵⁹⁶.

Musul emiri Mevdud, Haçlılardan giderek nefret etmeye başlayan Urfalı Ermenilerle işbirliği yaparak şehri ele geçirmek üzere hareket etmiştir¹⁵⁹⁷. Fakat Mevdud, Urfa'yı tamamen ele geçirememiş, sadece bazı başarılar kazanmıştır¹⁵⁹⁸.

Haçlıların eziyetlerinden bıkan ve eskiden Mevdud ile anlaşılan bazı Ermeniler, Mevdud'a gizlice haber yollamışlardır. Şehri, Türklere vermek konusundaki planlarını¹⁵⁹⁹ söylemişlerdir. Neticede Mevdud, bu planı kabul etmiş ve 1112 yılında Urfa'dan ayrılmıştır. Giderken tarım arazilerini tahrip etmiştir. Fakat bu tahribat sırasında askerlerin dağınık durumda bulunmasını değerlendiren Haçlı ordusu, Selçuklulara saldırmıştır. Bu saldırı sonucunda Selçuklulardan birçok kişi

¹⁵⁹² Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 623; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 64.

¹⁵⁹³ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 111.

¹⁵⁹⁴ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 112.

¹⁵⁹⁵ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 115.

¹⁵⁹⁶ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 116.

¹⁵⁹⁷ Özaydın, aynı yer.

¹⁵⁹⁸ Özaydın, "Muhammed Tapar" mad., s. 581.

¹⁵⁹⁹ "Plana göre Mevdud, kuşatmayı bir süre için kaldırıp şehirden uzaklaşacak, bunun bir taktik olduğunu fark edemeyen garnizon da surların muhafazasını ihmal edecekti." (Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 117.)

ölmüştür¹⁶⁰⁰. Sonuç olarak Urfa, Mevdud tarafından toplamda üç kez kuşatılmasına rağmen, kuşatma sonucunda başarı sağlanamamıştır¹⁶⁰¹.

2. Taberiye Savaşı

Kudüs Haçlı Kralı I. Baudouin, Dımaşk bölgesine akınlar düzenlemekte ve bölgede istila hareketlerine girişmekteydi. Bundan dolayı şehirdeki fiyatlarda artışlar yaşanmış ve şehirde yiyecek kıtlığı başlamıştı. Bunun üzerine Dımaşk hâkimi Tuğtekin, Mevdud'a haber gönderip yardım istemiştir¹⁶⁰².

Tuğtekin, eğer birlik olurlarsa Haçlılara karşı üstünlük sağlayacaklarını belirtmiştir¹⁶⁰³. Neticede Mevdud, bir orduyla birlikte Suriye'ye doğru yola çıkmıştır¹⁶⁰⁴. Kral Baudouin, Selçuklu ordusu gelene kadar Suriye'de tahribatta bulunmuştur¹⁶⁰⁵. Fakat 1113 yılında yapılan Taberiye Savaşı'nda Kudüs Kralı'nın ordusu yenilmiştir¹⁶⁰⁶.

a. Savaşın Sonuçları

Selçuklu ordusu, 1113 yılında arka arkaya yaptığı üç saldırıyla aralarında iki bin kadar Haçlıyı öldürerek büyük bir başarı elde etmiştir. Kral Baudouin ise gizlice kaçmıştır¹⁶⁰⁷. Haçlıların büyük bir kısmı Taberiye gölünde boğulurken, bir kısmı da tutsak alınmıştır¹⁶⁰⁸. İslâm askerleri ise bu savaş sonucunda birçok ganimet elde etmişlerdir¹⁶⁰⁹.

Selçuklular, Taberiye Savaşı'nın Müslümanlar lehine sonuçlandığını görünce, Kudüs ve Akka arasındaki Haçlı şehirlerini tahrip etmişlerdir¹⁶¹⁰. Bu akınlar, 1113

¹⁶⁰⁰ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 117.

¹⁶⁰¹ Yeşildurak, a.g.t., s. 7.

¹⁶⁰² İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 395.

¹⁶⁰³ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 119.

¹⁶⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 395.

¹⁶⁰⁵ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 120.

¹⁶⁰⁶ Akyol-Kara, "Fetret Devri (1092-1117)", s. 150.

¹⁶⁰⁷ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 121.

¹⁶⁰⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, s. 801.

¹⁶⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 395-396.

¹⁶¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 396.

yılı ortalarına kadar devam etmiştir¹⁶¹¹. 1113 yılında Müslümanlar Dımaşk'a girmişlerdir¹⁶¹². Taberiye Savaşı'nda Haçlılar büyük bir yenilgiye uğradıkları gibi daha sonra Haçlı hâkimiyetindeki bölgelerde yapılan tahribatla ekonomik açıdan da çok kötü duruma düşmüşlerdir¹⁶¹³.

Emir Mevdud, Taberiyye'deki bu zaferden sonra Tuğtekin ile birlikte Dımaşk'a doğru yola çıkmıştır. Fakat Cuma namazı kılmak üzere girdiği camide Bâtıniler tarafından öldürülmüştür¹⁶¹⁴.

3. Aksungur el-Porsukî'nin, Porsuk b. Porsuk'un ve Tuğtekin'in Haçlılarla Mücadelesi

Mevdud'un öldürülmesi, Haçlılarla mücadele eden Selçuklu ordusu için ağır bir kayıp olmuştur¹⁶¹⁵. Fakat Haçlılara karşı başarılı seferler düzenleyen Mevdud'un ölümü, Muhammed Tapar'ı cihad davasından vazgeçirmemiştir¹⁶¹⁶. Bu sefer Aksungur, 1114 yılında Urfa'ya hareket etmiştir¹⁶¹⁷. Dinî bir gaye için savaşla vazifelendirilen komutanlar da Aksungur'un yanında toplanmışlardır. Neticede iki aydan uzun süren Urfa kuşatması, yiyecek yokluğu yüzünden kaldırılmıştır¹⁶¹⁸.

Aksungur'un Urfa kuşatmasında mühim olan husus; Maraş, Keysun ve Ra'ban ile diğer bazı bölgelere hâkim olan Ermeni Gog-Vâsil'in ölümü üzerine yönetimi ele geçiren karısının, Haçlılardan korktuğu için Aksungur'a haber yollayıp hâkimiyetini tanınması olayıdır¹⁶¹⁹. Çünkü bu olay sonucunda Urfa'nın kuzeybatı bölgesi Selçuklu hâkimiyetine girmiştir¹⁶²⁰.

¹⁶¹¹ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 122.

¹⁶¹² İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, s. 71.

¹⁶¹³ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 123.

¹⁶¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 396; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 65.

¹⁶¹⁵ Özeydın, "Muhammed Tapar" mad., s. 581.

¹⁶¹⁶ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 126.

¹⁶¹⁷ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 197.

¹⁶¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, s. 801-802.

¹⁶¹⁹ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 127.

¹⁶²⁰ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 128.

Ermeni vekilin, Türk hâkimiyetini tanıdığını ve Aksungur'a bağlılığını bildirdiğini işiten Haçlıların çoğu, Ermenilerden ayrılıp Antakya'ya gitmişlerdir¹⁶²¹. Diğer yandan Aksungur, Urfa kuşatmasından dönüşünde Urfa, Seruc, Sumeysat ve Fırat kenarında Haçlılara ait arazileri tahrip etmiştir¹⁶²².

Dımaşk Atabegi Tuğtekin ve İlgazî'nin Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı Haçlılarla ittifak yaptığını haber alan Muhammed Tapar, Aksungur'dan sonra Hemedan Emîri Porsuk b. Porsuk'u Haçlılara karşı mücadele ile görevlendirmiştir¹⁶²³. Fakat Porsuk b. Porsuk, Haçlılar karşısında bir başarı kazanamamıştır¹⁶²⁴.

Haçlıların güçlenmesi geç de olsa Tuğtekin'in uyanmasını sağlamıştır. Muhammed Tapar onu affederek Suriye'nin yönetimini ona vermiştir¹⁶²⁵. Böylece Muhammed Tapar'ın Haçlılarla mücadele etmesi için son olarak Tuğtekin'i görevlendirdiği bilinmektedir. Fakat Selçuklular arasındaki uyuşmazlıklar ve bazı Selçuklu komutanlarının Haçlılarla anlaşmalarından dolayı yine başarı sağlanamamıştır¹⁶²⁶.

4. Haçlılara Karşı Gerçekleştirilen Askerî Faaliyetlerin İslâm Dünyası'na Etkileri

Muhammed Tapar döneminde, Berkyaruk dönemine kıyasla Haçlılar karşısında mücadele çok daha şiddetli geçmiştir. Fakat bu dönemde bizzat Muhammed Tapar'ın liderliğinde bir cihad harekâtının yapılması için müracaatlar sonuçsuz kalmıştır¹⁶²⁷. Haçlılarla mücadele hep emirler tarafından gerçekleştirilmiştir. Muhammed Tapar, Bâtınilere karşı bizzat bir sefer idare ettiği halde, Haçlılara karşı aynı faaliyeti göstermemiştir¹⁶²⁸.

¹⁶²¹ Özaydın, aynı yer.

¹⁶²² Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 127.

¹⁶²³ Özaydın, "Muhammed Tapar" mad., s. 581.

¹⁶²⁴ Özaydın, "Muhammed Tapar" mad., s. 581.

¹⁶²⁵ Kafesoğlu-Yıldız-Merçil, a.g.e., s. 103.

¹⁶²⁶ Akyol-Erol Kara, "Fetret Devri (1092-1117)", s. 150.

¹⁶²⁷ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 102-103.

¹⁶²⁸ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 88.

Bu dönemde birlik sağlayamayan Müslümanlar, Haçlılar karşısında sürekli olarak toprak kaybetmişlerdir¹⁶²⁹. Haçlıların, İslâm dünyası üzerindeki istekleri artmış, Müslümanların ise cesareti kırılmıştır. Haçlılar, gözlerini Irak'a ve el-Cezire'ye bile çevirmişlerdir¹⁶³⁰. İslâm topraklarına karşı harekete geçmişlerdir¹⁶³¹. Fakat Emir Mevdud'un askerî faaliyetleri sayesinde Müslümanlar, savunmadan saldırıya geçmeye başlamışlardır. Çünkü Mevdud'un Urfa kuşatması, Urfa Haçlı Kontluğu tarihinde bir dönüm noktası olmuş, kontluğun temelleri sarsılmıştır¹⁶³².

Urfa kuşatmasının olumlu sonuçlarının yanında, olumsuz sonuçları da olmuştur. Çünkü Urfa kuşatmasından sonra Fırat'tan dönüşleri esnasında Haçlılar, birçok Müslüman şehri tahrip etmişlerdir. Halep açısından oldukça önemli yeri olan Artah, Esarib ve Zerdanâ adlı üç kaleyi ele geçirmişlerdir. Bu kalelerin Haçlıların eline geçmesi, bütün Suriye'yi büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bırakmıştır¹⁶³³. Tüm bunlar karşısında Abbâsî Halifesi, Muhammed Tapar'dan Haçlı sorununu çözmesini istemiştir¹⁶³⁴.

Bu dönemde Haçlılar kesin olarak ortadan kaldırılamasa bile, çok büyük mağlubiyetlere uğramışlardır. Örneğin; Selçuklular, Şeyzer'in doğusunda yapılan savaşta Haçlıları mağlup etmişlerdir¹⁶³⁵. Bu başarı İslâm dünyasını sevince boğmuştur¹⁶³⁶. Taberiye Savaşı'nda da Haçlılar büyük bir yenilgiye uğratılmışlardır. Ekonomik açıdan da çok kötü duruma düşürülmüşlerdir¹⁶³⁷. Taberiye Savaşı'nın Müslümanlar lehine sonuçlanmasından sonra Kudüs ve Akka arasındaki Haçlı şehirlerini de tahrip edilmiştir¹⁶³⁸. Müslümanlar Dımaşk'a girmeyi başarmışlardır¹⁶³⁹. Diğer yandan bu dönemde Urfa'nın kuzeybatı bölgesi Selçuklu hâkimiyetini

¹⁶²⁹ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 97.

¹⁶³⁰ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 98.

¹⁶³¹ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 115.

¹⁶³² Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 108.

¹⁶³³ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 109.

¹⁶³⁴ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 194.

¹⁶³⁵ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 115.

¹⁶³⁶ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 116.

¹⁶³⁷ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 123.

¹⁶³⁸ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 396.

¹⁶³⁹ İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, s. 71.

tanımıştır¹⁶⁴⁰. Ayrıca Fırat kenarında Haçlılara ait araziler tahrip edilmiştir¹⁶⁴¹. Dolayısıyla tüm bu askerî faaliyetler, Muhammed Tapar'ın İslâm ülkelerini Haçlılardan korumaya çalıştığının göstergesidir.

B. Gürcülerle Mücadele

Büyük Selçuklu Devleti'nin geçirdiği siyasi buhran, Haçlıların Suriye sahillerinde tutunmalarına ve Doğu Romalıların saldırıya geçmelerine fırsat verdiği gibi, Gürcülere de bazı istilâ teşebbüslerine girişmişlerine olanak sağlamıştır¹⁶⁴². Selçukluların taht kavgalarından istifade eden Gürcüler, istilâ faaliyetlerine başlamışlardır¹⁶⁴³. İslâm memleketlerine saldırılar düzenlemişlerdir. Aslında onlar önceden de İslâm memleketlerine saldırılar gerçekleştirmekteydiler. Fakat Melikşah döneminden Muhammed Tapar dönemine kadar herhangi bir faaliyette bulunamamışlardı. İşte bu dönemde uygun ortamı elde eden Gürcüler, tekrar faaliyetlere başlamışlardır¹⁶⁴⁴.

Gürcülerin harekete geçmesi, Gürcü Kralı II. David'in 1089-1125 yılında Kıpçaklardan¹⁶⁴⁵ yararlanmasıyla mümkün olabilmiştir¹⁶⁴⁶. Böylece Gürcüler 1109-1110 yılında Muhammed Tapar'a isyan etmişler ve Gence'ye doğru ilerlemeye başlamışlardır¹⁶⁴⁷. Selçukluların zayıf halde olmasından faydalanan Gürcü-Kıpçak ordusu, Kafkasya'da yaşayan göçebe Türkmenlerin yerlerini terk ederek 1110 yılında Anadolu'ya göç etmesine sebep olmuştur¹⁶⁴⁸. Diğer yandan Kıpçaklar, Müslümanlardan birçok kişiyi öldürmüşlerdir. Gürcüler ise İslâm memleketlerini talan etmişler, Tiflis'i kuşatmışlar ve halkı çok zor durumda bırakmışlardır. 1121-1122 yılında Tiflis'i zorla ele geçirmişlerdir. Şehirde her şeyi yağmalamışlardır.

¹⁶⁴⁰ Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 128.

¹⁶⁴¹ Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 127.

¹⁶⁴² O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 183.

¹⁶⁴³ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 623; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 202.

¹⁶⁴⁴ İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 450.

¹⁶⁴⁵ Kıpçaklar, Kuzey Kafkasya'da bulunan kısmen Hristiyanlaştırılmış bir Türk boyu idi. (Sevim-Merçil, a.g.e., s. 202.)

¹⁶⁴⁶ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 623.

¹⁶⁴⁷ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. II, s. 42.

¹⁶⁴⁸ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 624; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 202.

Bunun sonucunda 1123 yılında Müslümanlar, yardım istemek amacıyla Bağdad'a gelmişlerdir¹⁶⁴⁹.

Gürcülerin faaliyetleri sonucunda Muhammed Tapar, Gürcü-Kıpçak ordusuna karşı önemli bir kuvvet yollayarak onları yenmiş ve ülkelerini ele geçirmiştir¹⁶⁵⁰. Onun bu askerî faaliyeti İslâm dünyası açısından önemliydi. Çünkü Gürcüler, İslâm memleketlerine saldırılar düzenlemeye, yağma yapmaya ve Kıpçaklarla birlik olup Müslümanlardan birçok kişiyi öldürmeye başlamışlardı. Fakat Muhammed Tapar, Gürcülerin İslâm memleketlerine girmelerine engel olmaya çalışmıştır¹⁶⁵¹. Gence halkını, Gürcülerin yıkıcı faaliyetlerinden kurtarmıştır¹⁶⁵².

C. Bâtınilerle Mücadele

Bâtıniler, Berkyaruk döneminde işledikleri cinayetlere Muhammed Tapar döneminde yenilerini eklemişlerdir¹⁶⁵³. Taht mücadelesinden yararlanarak propaganda faaliyetlerini artırmışlar; Horasan'a, İran'a ve Kuzey Suriye'ye kadar genişlemişlerdir¹⁶⁵⁴. Muhammed Tapar'ın sultan olmasına kadar geçen süre zarfında fırsat buldukları her an Müslümanlara saldırmışlardır¹⁶⁵⁵. Hacı adaylarına da baskın düzenlemişler, onların birçoğunu öldürmüşler ve mallarını yağma etmişlerdir¹⁶⁵⁶. Ayrıca Melikşah döneminde bizzat Sultan tarafından yaptırılmış olan Şâhdiz¹⁶⁵⁷ Kalesi'ni alarak, burayı faaliyetleri için önemli bir karargâh olarak kullanmışlardır¹⁶⁵⁸. Muhammed Tapar'ın pek çok valisini öldürmüşler ve devlet içine

¹⁶⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 450.

¹⁶⁵⁰ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 624.

¹⁶⁵¹ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. II, s. 42.

¹⁶⁵² Bedirhan, a.g.e., s. 216.

¹⁶⁵³ Aktan, a.g.m., s. 58.

¹⁶⁵⁴ Akyol-Erol Kara, "Fetret Devri (1092-1117)", s. 151.

¹⁶⁵⁵ Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, s. 65; Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 152.

¹⁶⁵⁶ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 188.

¹⁶⁵⁷ Şâhdiz Kalesi, Deylemlilerin koruması altında tutulan ve zamanında Melikşah'ın inşa ettirmiş olduğu kaleydi. Burası bir Bâtîni reis tarafından idare edilmekte olup, Bâtınilerin fesat yuvası haline gelmiştir. (Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 78-79.) Şâhdiz Kalesi, Bâtınilerin Alamut Kalesi'nden sonra en mühim karargâhıydı. (Aktan, a.g.m., s. 58.) "Bu kale; İsfahan Kalesi, Melikşah'ın "Celale'd-Din" lakabına nispetle "Kale-i Celali" olarak veya "Dağ Kalesi" anlamına gelen "Dizkuh" olarak isimlendirilmiştir. Ancak kalenin en çok kullanılan ismi ise "hanedan kalesi" veya "kalelerin sultanı" anlamlarına gelen Şahdiz'dir." (Yazar, a.g.t., s. 100.)

¹⁶⁵⁸ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtînilik" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 170.

de gizlice yayılmışlardır¹⁶⁵⁹. Bu anlamda Muhammed Tapar'ı uğraştıran en önemli meselelerden birisi Bâtıniler olmuştur¹⁶⁶⁰.

Muhammed Tapar, Sünnî inancı yüceltmek, dinsizleri ortadan kaldırmak ve İslâm dünyasını korumak için çabalamıştır. Dolayısıyla bu hususlar için tehlike arz eden Bâtınilerle mücadele, Muhammed Tapar'ın saltanatının mühim bir bölümünü oluşturmuştur¹⁶⁶¹. O, Bâtinilerden nefret ederdi¹⁶⁶². Düzeni sağladıktan ve sultan olduktan sonra, Bâtınilere karşı kararlı bir şekilde hareket etmeye başlamıştır¹⁶⁶³. Hükümdarlığı süresince Bâtınilerle ciddi anlamda savaşmıştır¹⁶⁶⁴. Bâtinilere karşı savaşmayı ve İslâm memleketlerini onların zulümlerinden kurtarmayı bir amaç edinmiştir¹⁶⁶⁵. Bâtinilere karşı mücadele etmeyi gayrimüslimler üzerine yapılacak gazâdan daha üstün tutmuştur¹⁶⁶⁶. Müslümanları bunların elinden ve zulmünden kurtarmak için üzerlerine kuvvet göndermiştir¹⁶⁶⁷.

Muhammed Tapar, Bâtınilik hareketini yok etmek için iki büyük hedef belirlemiştir. Birincisi, İsfahan'daki Şâhdiz Kalesi'ni ele geçirmek ve oradaki liderleri İbn Attaş'ı öldürmektir. İkincisi ise, Bâtınilerin asıl karargâhı olan Alamut Kalesi'ni ele geçirmektir¹⁶⁶⁸. Onun Bâtinilerle mücadelesi, Irak ve Şam'a kadar genişlemiştir¹⁶⁶⁹.

1. Şâhdiz Kalesi'nin Fethedilmesi

Şâhdiz Kalesi, İsfahan'a çok yakın bir yerde bulunmaktaydı¹⁶⁷⁰. İsfahan'ın güvenliğini sağladığı için de önemli bir yere sahipti¹⁶⁷¹. Fakat buranın Bâtıniler

¹⁶⁵⁹ Özdemir, a.g.m., s. 338.

¹⁶⁶⁰ Pehlivanlı, a.g.m., s. 24.

¹⁶⁶¹ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 150.

¹⁶⁶² Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. II, s. 43; el-Hüseynî, *Ahbârü 'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 57.

¹⁶⁶³ Taşkiran, a.g.m., s. 138.

¹⁶⁶⁴ İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-tarih*, C. 10, s. 419; Bedirhan, a.g.e., s. 215; Özdemir, a.g.m., s.338; Apak, a.g.e., s. 461.

¹⁶⁶⁵ Lewis, a.g.e., s. 104; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 188.

¹⁶⁶⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu 'd-düvel*, C. I, s. 103; el-Hüseynî, *Ahbârü 'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 55; Sutay, a.g.t., s. 341.

¹⁶⁶⁷ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınilik" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 170.

¹⁶⁶⁸ Sallabi, a.g.e., s. 173.

¹⁶⁶⁹ Arıkan, a.g.t., s. 292.

¹⁶⁷⁰ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 188; Taşkiran, a.g.m., s. 138.

tarafından ele geçirilmesi, Muhammed Tapar'ın saltanatı için mühim bir tehlike oluşturmaktaydı¹⁶⁷². Ayrıca bu kale, Hüseyinî'ye göre; “*ahalinin gözündə bir diken ve boğazında bir kemik gibi idi*¹⁶⁷³.” Çünkü Bâtıniler burada Müslümanlara zarar veriyorlardı¹⁶⁷⁴. Başka şehirler için de tehdit unsuru olarak görülüyorlardı¹⁶⁷⁵. Bu nedenle harekete geçen Muhammed Tapar, Şâhdiz Kalesi'ne bir sefer¹⁶⁷⁶ düzenlemiştir¹⁶⁷⁷.

Şâhdiz Kalesi'nin kuşatılması sırasında Muhammed Tapar, Bâtini yanlısı olan devlet adamlarını cezalandırıp, devleti bunlardan temizlemiştir¹⁶⁷⁸. Uzun bir kuşatmadan sonra 1107 yılında kale alınmıştır¹⁶⁷⁹. Kalenin alınmasıyla birlikte Bâtinilerin reisi İbn Attâş, çok sayıda Bâtini taraftarıyla birlikte öldürülmüştür¹⁶⁸⁰. Öldürülen İbn Attâş'ın başı Abbâsî Halifesi'ne gönderilmiştir¹⁶⁸¹. Diğer yandan aynı yıl içerisinde, İsfahan bölgesinde yer alan kalelerden birisi olan Hân-ı Lincân Kalesi de ele geçirilmiştir. Buradaki tüm Bâtıniler ortadan kaldırılmıştır¹⁶⁸².

a. Fethin İslâm Dünyası Açısından Önemi

Muhammed Tapar'ın Şâhdiz Kalesi'ni alması, İslâm dünyası açısından önemli bir yere sahiptir. Râvendî bu hususa şu şekilde işaret etmiştir; “*Eğer bu kale onun tarafından alınmamış olsaydı, dinden ve İslâmiyet'ten çok az bir şey kalırdı*¹⁶⁸³”. Şâhdiz'de kazanılan zaferi kutlamak için Muhammed Tapar'ın kâtibi tarafından yazılan zafername¹⁶⁸⁴ de, kalenin fethinin İslâm dünyası için önemini gösteren bir

¹⁶⁷¹ Arıkan, a.g.t., s. 287.

¹⁶⁷² Sevim-Merçil, a.g.e., s. 188.

¹⁶⁷³ el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 55.

¹⁶⁷⁴ Reşîdî'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 159.

¹⁶⁷⁵ Kaya, a.g.t., s. 53.

¹⁶⁷⁶ Seferle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sevim-Merçil, a.g.e., s. 188-190; Taşkiran, a.g.m., s. 138-140; Ağırnaslı, a.g.t., s. 232-234.

¹⁶⁷⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 103.

¹⁶⁷⁸ Alptekin, a.g.m., s. 160.

¹⁶⁷⁹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 103; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 28.

¹⁶⁸⁰ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 103.

¹⁶⁸¹ Ocak, “Bir Terör Örgütü Olarak “Bâtınlık” ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri”, s. 170.

¹⁶⁸² Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. II, s. 41; Kafesoğlu-Yıldız-Merçil, a.g.e. s. 104.

¹⁶⁸³ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 149.

¹⁶⁸⁴ Zafername şu şekilde idi; “*Bu Şehdiz Kalesi denen yerde, hile ve fesat alıp yürümüştü. İbn Attâş adında biri vardı ki günah yolunda aklını, mantığını yitirmiş, sapkınlaşmıştı; adamlarına bir yandan*

diğer kanıttır. Nitekim zafernamede; Şâhdiz’de hile ve fasatın çok olduğundan, İbn Attas’ın sapkın bir yola girdiğinden ve Müslümanların öldürülmesini kendince haklı sebeplere bağladığından, burada sayısız insanın tuzağa düşürülüp korkunç bir şekilde katledildiğinden, İslâmiyet aleyhine birçok günah işlendiğinden, bu kalenin alınmasıyla İslâmiyet’i savunma yolunda önemli bir adım atıldığından bahsedilmiştir¹⁶⁸⁵.

Muhammed Tapar tarafından Şâhdiz Kalesi’nin fethedilmesiyle birlikte, İslâm’ın önündeki bu engel ortadan kaldırılmıştır¹⁶⁸⁶. İsfahan’ın nizamını bozan ve halkı zor duruma düşüren Bâtınilerin şehirdeki faaliyetleri sona ermiştir¹⁶⁸⁷. Böylece Bâtınilere karşı çok önemli başarılar elde edilmiştir. Bu başarılar İslâm ülkelerinde büyük bir sevinçle karşılanmıştır¹⁶⁸⁸. Fakat Bâtınilerin faaliyetleri tamamen son bulmamış ve sonraki süreçte devam etmiştir¹⁶⁸⁹.

2. Alamut Kalesi’nin Kuşatılması

Hasan Sabbah’ın karargâh noktası olan Alamut, Bâtınilerin en mühim sığınak yerlerinden biriydi¹⁶⁹⁰. Bâtıniler, burada insanları öldürmekte ve esir almaktaydılar. Alamut çevresinde ikamet eden halk, Bâtınilerin sürekli saldırılarından dolayı oldukça kötü bir vaziyete düşmüştü.¹⁶⁹¹ Bundan dolayı Muhammed Tapar, onların merkezi olan Alamut’u temizlemek için 1109 yılında harekete geçmiştir¹⁶⁹². Bu iş için ilk olarak Nizâmülmülk’ün oğlu vezir Ahmet ile Emir Çavlı’yı göndermiştir¹⁶⁹³.

Sırat’ı Müstakim yolunun yanlış olduğunu söylerken, bir yandan yalanlarla dolu bir kitabı referans olarak Müslümanların kanlarının dökülmesine ve mallarının yağmalanmasına ehliyet çıkarıyordu. İsfahan’a ilk geldiklerinden beri yaptıkları o güne dek yaptıklarını kat be kat aşmıştı. Saraydan ve ulemanın seçkinleri arasından başlayarak, ard arda seçtikleri sayısız kurbanlarını sinisice takip edip haince tuzaklarına düşürmüşler ve korkunç bir biçimde katletmişler ve İslam’ı ayaklar altına alan daha pek çok günah işlemişlerdi. Dinimizi savunma yolunda bu savaşı vermek ve Çin’e dahi gidecek olsalar atlarımızı var gücümüzle onların üzerine sürmek boynumuzun borcu olmuştur.” (Lewis, a.g.e., s. 106-107.)

¹⁶⁸⁵ Lewis, a.g.e., s. 106-107.

¹⁶⁸⁶ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 149.

¹⁶⁸⁷ Yazar, a.g.t., s. 147.

¹⁶⁸⁸ Özaydın, “Hasan Sabbâh” mad., s. 349; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 190.

¹⁶⁸⁹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 190.

¹⁶⁹⁰ Apak, a.g.e., s. 461.

¹⁶⁹¹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 190.

¹⁶⁹² Ocak, “Bir Terör Örgütü Olarak “Bâtınlık” ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri”, s. 170.

¹⁶⁹³ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. II, s. 42.

Bunlar birçok Bâtını öldürmelerine rağmen havaların soğumasından dolayı kuşatmayı kaldırmışlardır. Dolayısıyla ilk kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmış ve kale ele geçirilememiştir¹⁶⁹⁴. Daha sonra Atabeg Şîrgîr, Bâtınilerle mücadele için görevlendirilmiştir¹⁶⁹⁵.

Şîrgîr, 1111 yılında Bâtınilere ait olan Kelâm ve Bîre Kalesi ile birlikte birkaç kaleyi ele geçirmiştir¹⁶⁹⁶. Bu emir, önemli başarılar kazanıp Alamut Kalesi'ni ele geçirmek üzere iken, Muhammed Tapar'ın ölüm haberinin gelmesi sonucunda kuşatmayı kaldırarak geri dönmek zorunda kalmıştır. Böylece kale ele geçirilememiş ve bu durum Bâtıniler açısından bir şans olmuştur¹⁶⁹⁷. Her ne kadar Alamut Kalesi ele geçirilememiş olsa da, kuşatma sırasında Bâtıniler son derece perişan bir hale düşürülmüşlerdir¹⁶⁹⁸.

Çağatay Uluçay eserinde, Alamut Kalesi'nin alınmasıyla ilgili çelişkili ifadeler yer vermiştir. Muhammed Tapar'ın Alamut Kalesi'nden sonra Bâtınilerin en sağlam kalesi olan Şâhdiz Kalesi'ni aldığı yönünde bir ifade bulunmuştur. Yine aynı sayfada Alamut'un alınmadığını söylemiştir¹⁶⁹⁹. Bu anlamda birbirine zıt iki ifade göze çarpmaktadır. Eğer Alamut ele geçirilmiş olsaydı, sonraki yıllarda Bâtınilerin faaliyetleri azalır¹⁷⁰⁰. Ayrıca Şâhdiz'in fethi, Alamut kuşatmasından sonra değil önce gerçekleşmiştir¹⁷⁰¹.

Sonuç olarak; Bâtınilik hareketinin Muhammed Tapar'ı en çok uğraştıran meselelerden birisi olduğu bir gerçektir¹⁷⁰². Eğer Bâtınilerle mücadele edilmeseydi, Bâtını tehlikesi dört bir tarafa taşp genelleşebilir, devletin güvenliğini ve düzenini tehlike içerisine sokabilirdi¹⁷⁰³. Muhammed Tapar, aldığı tedbirlerle Bâtını faaliyetlerini tamamen durduramadıysa da, onların yayılma hızını mühim ölçüde

¹⁶⁹⁴ Akyol-Kara, "Fetret Devri (1092-1117)", s. 151.

¹⁶⁹⁵ Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, s. 66.

¹⁶⁹⁶ Aktan, a.g.m., s. 60.

¹⁶⁹⁷ Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, s. 66; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 163.

¹⁶⁹⁸ Pehlivanlı, a.g.m., s. 24; Merçil, a.g.e., s. 66.

¹⁶⁹⁹ Uluçay, a.g.e., s. 76.

¹⁷⁰⁰ Özdemir, a.g.m., s. 339.

¹⁷⁰¹ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınilik" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 170.

¹⁷⁰² Özyayın, "Muhammed Tapar" mad., s. 580.

¹⁷⁰³ Sallabi, a.g.e., s. 173.

azaltmıştır¹⁷⁰⁴. Bâtınilere karşı takip ettiği politikasında Alamut hariç büyük ölçüde başarılı olmuştur. Böylece sadece kendi çağında değil, diğer devirlerde yaşayacak olan Müslümanlara da övgü ile hatırlanmaya değer hayırlı hizmetler sunmuştur. Belki ömrü yetseydi, Bâtınileri tamamen ortadan kaldırılabildi¹⁷⁰⁵. Fakat Muhammed Tapar'ın vefatıyla birlikte Bâtıniler tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Bâtıniler, Muhammed Tapar'ın vefatından sonra oğlu Mahmud ile amcası Sancar¹⁷⁰⁶ arasındaki taht kavgasından yararlanarak, kendilerini güçlendirmek için yeni bir fırsat elde etmişlerdir¹⁷⁰⁷.

III. SANCAR DÖNEMİ

Sancar dönemi, Köymen tarafından Büyük Selçuklu Devleti'nin "İkinci İmparatorluk Devri" olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde devletin yönetim merkezi Merv olmuştur¹⁷⁰⁸. Sancar, Merv'de altmış yıl sultan olarak görev yapmıştır¹⁷⁰⁹. Bu bakımdan Selçuklu sultanları içerisinde saltanatı en uzun süre kalan ve uzun ömürlü sultan olarak bilinir¹⁷¹⁰. Ayrıca O, devletin son

¹⁷⁰⁴ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 225; Arıkan, a.g.t., s. 288.

¹⁷⁰⁵ Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 84.

¹⁷⁰⁶ Sancar kelimesi, Türkçe "saplamak" anlamındaki sançmak kelimesinden türetilmiştir. Sancar adının ona doğum yerinden dolayı verildiği söylenir. Sancar'ın babası Sultan Melikşah'tır. (Abdülkerim Özeydin, "Sencer" mad., *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 507.) Sancar, Musul sınırındaki Sincar-ı Şam'da 1086-1087 senesinde doğmuştur. Ömrü yetmiş iki, sultanlık süresi ise altmış bir seneydi. (Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 188.) Ahmed bin Mahmûd, Sancar'ın müstakil saltanat müddetinin kırk yıl, devlet süresinin altmış iki yıl, ömrünün ise yetmiş iki yıl olduğunu belirtmiştir. (Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. II, s. 81.) Sancar, Berkıyruk zamanında birçok fetih hareketleri gerçekleştirmiştir. Sultan olana kadar da bu başarılarını devam ettirmiştir. (Sutay, a.g.t., s. 155.) Muhammed Tapar döneminde ülkenin doğu vilayetlerinin yönetimi ile ilgilenmiştir. (Cevdet Yakupoğlu, "Sultan Sancar Devri", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 154.) Sancar, din adamlarının kendisine nasihatte bulunmalarını isterdi. Adaletli bir sultandı. Selçuklu devlet teşkilatı bu dönemde en ileri seviyeye ulaşmıştır. (Mehmet Altay Köymen, "Sencer" mad., *İA*, C. 10, İstanbul 1966, s. 486-493.) Büyük Selçuklu Devleti'nin Sancar döneminde yeniden bir azamet devrine kavuşmasına rağmen çökme ve gerilemeden kurtulamaması, Sancar'ın siyasi bünyesindeki zayıflığından kaynaklanmaktaydı. (O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 176.) Sancar, 1157 yılında vefat etmiştir. Cenazesi ise Merv'de yaptırdığı Dârülâhire denilen türbeye defnedilmiştir. Onun ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti tarih sahnesinden silinmiştir. (Özeydin, "Sencer" mad., s. 511.)

¹⁷⁰⁷ Sallabi, a.g.e., s. 176.

¹⁷⁰⁸ Yeşildurak, a.g.t., s. 14.

¹⁷⁰⁹ Bedirhan, a.g.e., s. 217.

¹⁷¹⁰ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 167.

temsilcisiydi¹⁷¹¹. Devlet meselelerini İslâm toplumunun hükümlerine göre yürütmüş ve Allah'ın emirlerine ve yasaklarına uymuştur¹⁷¹².

Sancar, batıyı emniyet altına almış ve sultanlığı süresince doğu meseleleriyle daha çok ilgilenmiştir¹⁷¹³. Doğudaki bütün siyasi yapıları bir araya getirmek için uğraşmıştır¹⁷¹⁴. Gaznelilerle, Karahanlılarla, Harezmsahlarla, Karahıtaylarla¹⁷¹⁵ ve Oğuzlarla ilişkiler onun Doğu politikası içerisinde yer almaktaydı¹⁷¹⁶. Devletin batı tarafındaki siyasi düzeni ve birliği de fırsat buldukça korumuştur¹⁷¹⁷. Döneminde batı bölgesinde mühim bir başarı gerçekleşmemiştir¹⁷¹⁸. Dolayısıyla Sancar için Haçlılarla mücadele ana hedefler arasında yer almamıştır. Bu bakımdan Selçukluların Haçlılar ile sistemli bir mücadelede bulunamadıklarını söyleyebiliriz. Çünkü Berkıyruk döneminde Haçlılarla mücadele için vakit bulunamazken, Muhammed Tapar döneminde bu iş emirlere bırakılmıştı. Sancar ise doğu işleriyle ilgilenmiştir¹⁷¹⁹.

Sancar, gazalarında ve işlerinde genel olarak başarı sağlamıştır¹⁷²⁰. Birçok ülke fethetmiştir¹⁷²¹. Nitekim O, İslâm sultanları içerisinde fetihlerin çokluğu ile bilinir¹⁷²². Nihavend, Irak, Semerkand, Horasan, Taberistan, Kirman, Sicistan, Isfahan, Hemedan, Rey, Azerbaycan, Ermeniyye, Arrân, Bağdad, Musul, Diyarbakır, Suriye, Mekke, Medine ve Yemen bölgesinde adına hutbe okutulmuştur¹⁷²³. Bu dönemde devletin sınırları Irak'a, Mâverâünnehir'e, Gazne'ye ve Harezme'ye değin

¹⁷¹¹ Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 191; Bedirhan, a.g.e., s. 217.

¹⁷¹² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 87.

¹⁷¹³ Yeşildurak, a.g.t., s. 14.

¹⁷¹⁴ Yeşildurak, a.g.t., s. 15.

¹⁷¹⁵ Karahıtay Devleti, 937-1125 tarihleri arasında Kitan Devleti'nin Tunguz asıllı Cürcetler tarafından yıkılması sonucunda batıya göç eden Kıtaylar tarafından kurulmuş bir devletti. İslâm kaynaklarında Karahıtay olarak bilinen devlet, Çin kaynaklarında ise Batı Liao adıyla anılmaktadır. (Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 270-271.) Türkistan'da kurulmuştur. (Pehlivanlı, a.g.m., s. 25.) Karahıtaylar, Buda ve Şaman dinine inanmışlardır. (Uluçay, a.g.e., s. 80.)

¹⁷¹⁶ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 98.

¹⁷¹⁷ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 187; Bedirhan, a.g.t., s. 137.

¹⁷¹⁸ Ağırnaslı, a.g.t., s. 254.

¹⁷¹⁹ Merçil, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", s. 89.

¹⁷²⁰ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. II, s. 45; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 63.

¹⁷²¹ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 63.

¹⁷²² Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 68.

¹⁷²³ Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. II, s. 48.

genişlemiştir¹⁷²⁴. Horasan, İslâm dünyasına din ve ilim adamı gönderen bir merkez hâline gelmiştir¹⁷²⁵. Diğer yandan Belh¹⁷²⁶’e de çok önem gösterilmiştir. Bu şehirde ilerlemeler sağlanarak, şehir “İslâm’ın kubbesi, devlet bayrağının merkezi ve memleketin taht yeri¹⁷²⁷” haline getirilmiştir¹⁷²⁸. Horasan, Irak ve Mâverâünnehir son derece güzel yerler olmuştur¹⁷²⁹.

Sancar, Büyük Selçuklu Devleti’ni yeniden toparlamak için uğraşmıştır. Fakat kumandanlar arasındaki mücadeleden dolayı tam anlamıyla başarı sağlayamamıştır¹⁷³⁰. Yine de Sancar’ın Selçuklular ve İslâm tarihinde oldukça önemli bir yeri vardır. Önemi gösteren belgelerden biri, onun 1133 yılında Abbâsî Halifesi’ne yolladığı mektubudur. Bu mektubunda Mâverâünnehir, Kaşgar, Talaz, Harezm, Bulgar ve Çin sınırlarına kadar hâkimiyet sağladığından; Cend bölgesinde ve diğer yerlerde birçok gayrimüslimi öldürdüğünden bahsetmiştir¹⁷³¹. Ayrıca Haçlıların Filistin’i işgallerinden; Kudüs’ün domuz ve şarap ticaret yeri durumuna getirilmesinden; hazineden harcadığı paralarla İslâm dünyasının sınırlarını muhafaza ettiğinden de Halife’ye söz etmiştir. Sancar bu mektubunda “*eski Türk ilâhî saltanat ve cihan hâkimiyetinin tam bir temsilcisi olduğunu*¹⁷³²” da söylemiştir. Bu anlamda Sancar, “İslâmın Sultanı ve Cihân Padişahı¹⁷³³” olarak görülmüştür. O, İslâm ülkelerine emniyet getirmiştir¹⁷³⁴.

¹⁷²⁴ Bundârî, *Zübdetü’l-nusra ve Nuhbetü’l-usra*, s. 117.

¹⁷²⁵ Köymen, “Sencer” mad., s. 486-493.

¹⁷²⁶ Belh, Afganistan hudutları içerisinde bulunan ve Amuderya Nehri’nin güney kısmında kurulmuş olan eski şehirlerden biridir. (Piyadeoğlu, a.g.t., s. 7.) Bu şehir, Horasan olarak isimlendirilen coğrafi alanın dört ana bölümünden birini oluşturur. İlk başlarda burada Yahudiler ikamet etmekteydiler. Hatta şehrin bir kapısı Yahudiyye şeklinde adlandırılmıştı. Bu şehir, Hindistan’la gerçekleştirilen ticaret için mühim bir yere sahipti. Nizamiye Medreselerinden birisi buradaydı. Diğer yandan Gazneliler üzerine gerçekleştirilen seferlerde askerî bir üs vazifesi görmüştü. (Cihan Piyadeoğlu, “Horasan’ın Doğu Bölgesi: Kubbetü’l-İslâm Belh (Büyük Selçuklular Dönemi)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 49 (2009), s. 1, 12, 17.)

¹⁷²⁷ Piyadeoğlu, a.g.t., s. 61.

¹⁷²⁸ Piyadeoğlu, aynı yer.

¹⁷²⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 87.

¹⁷³⁰ Özaydın, “Sencer” mad., s. 511.

¹⁷³¹ Yakupoğlu, a.g.m., s. 165.

¹⁷³² O. Turan, *Mefkûre*, s. 212.

¹⁷³³ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 7.

¹⁷³⁴ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s.187; Bedirhan, a.g.e., s. 218.

Sancar, doğudan İslâm topraklarına gelebilecek herhangi bir tehlikeyi önlemek için üsler ve savunma hatları oluşturmuştur. Böylece doğu sınırını sağlamlaştırmıştır. O, bu hareketiyle İslâm dünyasının kaderini tayin eden önemli bir işi başarmıştır¹⁷³⁵. Nitekim Selçuklu topraklarının kuzeyinde bulunan göçebe Kıpçak istilalarına karşı zaferler kazanmıştır. Böylece Türk-İslâm dünyasını yağma faaliyetlerinden önemli boyutta korumuştur¹⁷³⁶. İslâm ülkelerine doğru ilerleyen gayrimüslimlerle yani Şamânî Türkleri ve Karahıtaylarla mücadele etmiştir. Ayrıca Bâtınilerin önemli bir bölümünü de yok etmiştir¹⁷³⁷. Gazne ülkesini fethetmiş ve ilk kez burada hutbe Selçuklular adına okunmuştur¹⁷³⁸. Karahanlılar ile Gurluları hâkimiyet altına almıştır¹⁷³⁹. Ayrıca Bağdad'da adına saltanat köşkleri inşa edilmiştir¹⁷⁴⁰.

A. Bâtınilerle Mücadele

Muhammed Tapar'ın vefatından sonra Bâtıniler, Selçukluların içinde başlayan taht kavgalarından yararlanarak Kuhistan¹⁷⁴¹ ve diğer yerlerdeki mevzilerini güçlendirmeye başlamışlardı¹⁷⁴². Fakat Sancar hem meliklik döneminde hem de sultan olduktan sonra Bâtınilere karşı aktif bir siyaset yürütmüştür¹⁷⁴³.

1. Meliklik Döneminde Bâtınilerle Mücadele

Sancar, meliklik zamanında Horasan bölgesinde faaliyetlerde bulunan Bâtınileri ortadan kaldırmak amacıyla harekete geçmiş ve küçük çapta bazı başarılar kazanmıştır¹⁷⁴⁴. Emir Bozkuş'u 1101 yılında Kuhistan bölgesinde bulunan Bâtınilerle mücadele etmek için görevlendirmiştir. Bozkuş, Kuhistan civarına yürüyerek bu bölgede çok sayıda Bâtini'yi öldürmüştür. Daha sonra önemli bir Bâtini kalesi olan

¹⁷³⁵ Bedirhan, a.g.e., s. 218.

¹⁷³⁶ Yakupoğlu, a.g.m., s. 164-165.

¹⁷³⁷ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 189.

¹⁷³⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 112; Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 164.

¹⁷³⁹ Bedirhan, a.g.e., s. 218.

¹⁷⁴⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 87.

¹⁷⁴¹ Kuhistan, Nişâbur'un güney kısmından Sistan'a değin olan araziye kapsamaktaydı. Dağlarla çevrili olduğundan dolayı bu şekilde adlandırılmıştı. Etrafında çok fazla çöl bulunmaktaydı. (Piyadeoğlu, a.g.t., s. 3.)

¹⁷⁴² Lewis, a.g.e., s. 110-111.

¹⁷⁴³ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 259.

¹⁷⁴⁴ Yakupoğlu, a.g.m., s. 154-155.

Tabes'i kuşatmıştır¹⁷⁴⁵. Fakat kale ele geçirilememiştir. Bâtıniler kaleyi onarmışlar, buraya silah ve erzak depolamışlardır¹⁷⁴⁶.

Sancar, Bozkuş'un seferinden sonra Huzistan bölgesinin valisi Emir Çavlı'yı Bâtınilere karşı mücadele etmesi için görevlendirmiştir. Çavlı, Huzistan ve Fars bölgesindeki kaleleri almış ve Bâtınilerden üç yüz kişiyi katletmiştir. Emir Bozkuş, 1104 yılında tekrarladığı ikinci bir seferde ise Tabes Kalesi'ni çevresiyle birlikte tahrip etmiştir¹⁷⁴⁷. Birçok Bâtını'yi öldürmüş ve esir almıştır¹⁷⁴⁸. Fakat daha sonra Sancar burada bulunan Bâtınilerle bir daha kale inşa etmemeleri, silah satın almamaları ve hiç kimseyi Bâtıniliğe çağırmamaları koşuluyla anlaşma yapmıştır. Birçok kişi bu şartların fazla taviz vermek anlamına geldiğini söyleyerek Sancar'ı ayıplamışlardır¹⁷⁴⁹. Çünkü Sünnî inanca sahip olan Horasan halkının, kendi inançlarına ters olan Bâtıniler konusunda iyimser olmaları beklenemezdi¹⁷⁵⁰. Bu anlaşmadan sonra Bâtıniler kuvvetlenmeye başlamışlardır¹⁷⁵¹. Ayrıca bu anlaşma, Bâtınilerin devlet adamları karşısındaki gücünün göstergesi olmuştur¹⁷⁵².

Sancar'ın 1104 yılında Bâtınilerle yapmış olduğu barış anlaşmasından 1126 yılına kadar geçen süre zarfında, Bâtınilerle herhangi bir mücadelede bulunmadığı ifade edilmiştir¹⁷⁵³. Fakat Bâtınilerin bu süre zarfında sessiz durdukları söylenemezdi. Çünkü geçen süre zarfında, var olan barış anlaşmasına rağmen Bâtını faaliyetleri genişlemeye devam etmiş ve Horasan'a dahi girmiştir¹⁷⁵⁴. Diğer yandan 1121 yılında Bâtıniler, Isfahan Camii'ni yakmışlardır. Camiinin içerisinde bulunan beş yüz kadar Mushaf da tahrip olmuştur¹⁷⁵⁵. Dolayısıyla Bâtıniler, anlaşma maddelerini bozmuşlardır¹⁷⁵⁶.

¹⁷⁴⁵ Arıkan, a.g.t., s. 286.

¹⁷⁴⁶ Piyadeoğlu, a.g.t., s. 49-50.

¹⁷⁴⁷ Aktan, a.g.m., s. 57-58.

¹⁷⁴⁸ Piyadeoğlu, a.g.t., s. 121.

¹⁷⁴⁹ Lewis, a.g.e., s. 102.

¹⁷⁵⁰ Piyadeoğlu, a.g.t., s. 122.

¹⁷⁵¹ Lewis, a.g.e., s. 102.

¹⁷⁵² Piyadeoğlu, a.g.t., s. 121-122.

¹⁷⁵³ Aktan, a.g.m., s. 60.

¹⁷⁵⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 153; Ağırnaslı, a.g.t., s. 235-236.

¹⁷⁵⁵ Arıkan, a.g.t., s. 297.

¹⁷⁵⁶ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 151.

2. Sancar'ın Bâtınilerle Mücadeleyi Vezirlere ve Komutanlara Havale Etmesi

Hasan Sabbah'ın 1124 yılında ölmesi, Selçuklulara Bâtınilerle mücadele konusunda bir fırsat sağlamıştır¹⁷⁵⁷. Sancar'ın sultan olması ve 1126 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin istikrarını sağlamasıyla birlikte de Bâtınilere karşı mücadeleler tekrar başlamıştır. Fakat 1126 yılında başlayan mücadeleyi yürüten Sancar değil, vezir Kâşânî olmuştur¹⁷⁵⁸. Selçuklu veziri Kâşânî'nin Bâtınilere karşı iki türlü tedbir aldığı görülmektedir. Birincisi, Bâtınilerle savaş yapmak üzere ordular göndermiştir¹⁷⁵⁹. Bu ordular sayesinde Bâtınilerin hâkimiyetinde bulunan Turaysis ve Beyhak bölgesinde pek çok Bâtını öldürülmüştür¹⁷⁶⁰. İkincisi ise, Bâtınilerin nerede ele geçirilirse orada öldürülmelerini buyurmuştur¹⁷⁶¹. Diğer yandan bu yıllarda Erkuş adlı komutanın yönetiminde gönderilen ordular da Bâtınilerin Horasan'daki önderlerini öldürmüşlerdir¹⁷⁶². Bu anlamda Sancar döneminde Bâtınilerle mücadeleyi daha çok vezirlerin yürüttüğü görülmektedir.

Mehmet Altay Köymen, vezir Kâşânî'nin ve kumandan Erkuş'un faaliyetleri karşısında Bâtınilerle Selçuklular arasında tekrar anlaşma yapıldığından bahsetmektedir. Köymen'e göre; kendi davalarına kimseyi çağırmamaları, büyük şehirlerde yer tutmamaları, normal işlerle ilgilenmeleri ve yolların güvenliğini bozmamaları konusunda anlaşma sağlanmıştır. Bu koşullar ilk anlaşmadan sonra devletin kazandığı deneyimin göstergesiydi. Çünkü Bâtıniler, özellikle büyük kentlerde fakir kesime etki etmek ve yolların güvenliğini bozmak suretiyle kurulan nizamı sarsmışlardı. Köymen, bu ikinci anlaşmaya Bâtınilerin beş veya altı yıl uyduklarını belirtmiştir¹⁷⁶³.

Bâtıniler ikinci anlaşmaya beş veya altı yıl uymuş olsalardı, olayların yaşandığı 1126 yılından hemen bir yıl sonra vezir Kâşânî'yi öldürmezlerdi. Fakat Bâtıniler yine

¹⁷⁵⁷ Ağırnaslı, a.g.t., s. 236.

¹⁷⁵⁸ Aktan, a.g.m., s. 60.

¹⁷⁵⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 152.

¹⁷⁶⁰ Aktan, a.g.m., s. 60-61; Kaya, a.g.t., s. 72.

¹⁷⁶¹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 152.

¹⁷⁶² Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 153.

¹⁷⁶³ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 215.

işi bozmuşlar ve iki fedai, 1127 yılında vezir Kâşânî'yi öldürmüştür¹⁷⁶⁴. Kâşânî'nin öldürülüş tarihiyle ilgili Köymen de aynı bilgileri vermiştir¹⁷⁶⁵. Fakat hem 1127 yılında Bâtınilerin veziri öldürdüğünü söylemesi hem de anlaşmaya beş veya altı yıl uyduklarını ifade etmesi bir çelişki içermektedir.

Çağatay Uluçay, anlaşmanın vezir Kâşânî'nin ölümünden sonra gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ona göre; vezir Kâşânî'nin ölümünden sonra Bâtınilerin Horasan'daki şefleri öldürülmüş ve bunun sonucunda Bâtıniler hükümetle anlaşmak zorunda kalmışlardır¹⁷⁶⁶. Bu bakımdan anlaşmanın ne zaman yapıldığı konusunda kronolojik farklılıklar söz konusudur. Fakat anlaşmanın vezirin ölümünden bir yıl önce yapılması mantıklı gelmemektedir. Çünkü Bâtıniler anlaşmaya beş veya altı yıl uydular ise, aradan bir yıl geçtikten sonra veziri öldürmezlerdi. Nitekim bu durum, Bâtınilerin apaçık anlaşmaya uymadıklarını gösterir.

3. Sancar'ın Bâtınilere Karşı Uzlaşmacı Siyaseti

Selçuklu veziri Kâşânî'nin öldürülmesinden sonra Sancar'ın Bâtınilere karşı mücadeleye girişmediği ifade edilmiştir¹⁷⁶⁷. Bu bakımdan Sancar'ın Bâtınıliğe karşı mücadele siyasetini benimsemediği söylenir¹⁷⁶⁸. Fakat bu tam anlamıyla doğru değildir. Çünkü Sancar, Kâşânî'nin Bâtıniler tarafından öldürülmesi üzerine Alamut'a bir sefer düzenlemiştir¹⁷⁶⁹. Ancak Bâtıniler karşısında daimi bir başarı elde edilememiştir¹⁷⁷⁰.

Sancar'ın, vezir Kâşânî'nin Bâtıniler tarafından öldürülmesinden sonra Bâtınilere karşı çekimser davranmaya başladığı ve Hasan Sabbah'ın Selçuklu sarayındaki hizmetçilerden birini kandırdığı ifade edilmiştir. Fakat burada kronolojik bakımdan bir husus dikkat çekmektedir. Bu husus şudur ki; eğer vezir Kâşânî 1127

¹⁷⁶⁴ Aktan, a.g.m., s. 61.

¹⁷⁶⁵ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 215.

¹⁷⁶⁶ Uluçay, a.g.e., s. 67.

¹⁷⁶⁷ Aktan, a.g.m., s. 61.

¹⁷⁶⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 155.

¹⁷⁶⁹ Özaydın, "Sencer" mad., s. 510.; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 214; Sutay, a.g.t., s. 347.

¹⁷⁷⁰ Aktan, a.g.m., s. 61.

yılında öldürüldüyse¹⁷⁷¹, 1124 yılında ölen Hasan Sabbah¹⁷⁷² vezir Kâşâni'nin vefatından sonra nasıl Selçuklu sarayındaki hizmetçilerden birini kandırabilirdi? Çünkü verilen tarihlere göre, Hasan Sabbah'ın zaten vezir Kâşâni'nin öldüğü sıralarda hayatta olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla burada olayların oluş sırası açısından bir kronoloji hatası yapılmış olabilir. Yani Hasan Sabah'ın Selçuklu sarayındaki hizmetçilerden birini vezir Kâşâni'nin vefatından sonra değil, önce kandırması daha mantıklıdır.

Hasan Sabbah'ın Selçuklu sarayındaki hizmetçilerden birini kandırdığı ve Sancar'ın derin uykuda bulunduğu bir sırada yatağının başucuna bir hançer sapladığı, eğer isteseydi bıçağı onun göğsüne saplatmanın kendisi için daha kolay olacağını bildirdiği şeklinde bir olay anlatılmaktadır. Bu olayın doğru olmadığını varsaysak bile bu rivayet, Sancar'ın Bâtınilere karşı izlediği uzlaşmacı siyasetin sebebini anlamamıza yardımcı olması bakımından önemlidir¹⁷⁷³. Dolayısıyla Sancar, Bâtıniler tarafından kendisine karşı tuzak kurulmasından korkmuş olabilir¹⁷⁷⁴. Sancar'ın Bâtınilere karşı uzlaşmacı siyaseti hakkında Atâ Melik Cüveynî, kütüphanede Sancar'ın birkaç fermanını gördüğünü ve bu fermanlarda Bâtınileri barışa davet ettiğini, kendileriyle dostça münasebetler kurmak istediğini ifade etmiştir¹⁷⁷⁵. Buna benzer bilgilerden Bernand Lewis de eserinde bahsetmiştir¹⁷⁷⁶.

Sancar'ın Bâtınilere karşı daha yumuşak bir siyaset takip etmeye başlaması, birçok kimsenin bu siyasetten rahatsızlık duymasına ve bizzat Halife tarafından da eleştirilmesine yol açmıştır¹⁷⁷⁷. Nitekim Halife, Sancar'ı Bâtınilere eman vermekle suçlamıştır. Fakat Sancar, bu suçlamayı kabul etmemiş ve Bâtınilerden birçok kişiyi öldürttüğünü Halife'ye anlatmıştır. Anlaşmadan sonra kimsenin Bâtınilerin mezhebine girmediğini ve girenlerden çoğunun da geri döndüğünü ifade etmiştir¹⁷⁷⁸.

¹⁷⁷¹ Aktan, aynı yer.

¹⁷⁷² Ağırnaslı, a.g.t., s. 236.

¹⁷⁷³ Aktan, a.g.m., s. 61.

¹⁷⁷⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 155.

¹⁷⁷⁵ Özaydın, "Hasan Sabbâh" mad., s. 349.

¹⁷⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Lewis, a.g.e., s. 112.

¹⁷⁷⁷ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 259.

¹⁷⁷⁸ Arıkan, a.g.t., s. 286-287.

Gerçekten de Horasan ve Kuhistan bölgesinde Bâtınlığı kabul eden olmamıştır¹⁷⁷⁹. Diğer yandan bu dönemde Irak'taki mevcut Bâtını sayısı Horasan'dakinden daha fazla idi. Fakat Sancar'ı eleştiren Abbâsî Halifesi ve o yörenin idarecileri, bu dönemde Sancar'ın Bâtınilere karşı vezirlerini görevlendirerek bile olsa yürüttüğü mücadeleyi yürütmemişlerdir. Eğer Bâtıniler karşısında yapılan mücadelelere bir şekilde destek olabilselerdi, belki de daha fazla etki görülebilirdi¹⁷⁸⁰.

Sonuç olarak Sancar döneminde gerçekleştirilen faaliyetleri değerlendirdiğimizde; Selçukluların İslâm aleyhtarı Bâtınlık hareketine karşı son dönemlerinde bile mücadele ettiklerini açıkça görebiliriz. Nitekim Sancar'ın hem meliklik hem de sultanlık döneminde, Bâtınilere karşı askerî faaliyetler gerçekleştirilmiş ve birçoğunda başarı sağlanmıştır¹⁷⁸¹. Bâtınilere karşı askerî mücadeleleri ise daha çok vezirler gerçekleştirmişlerdir¹⁷⁸². Bu dönemde Bâtınilere ait olan kaleler tahrip edilmiş veya alınmış; çok sayıda Bâtını esir edilmiş veya öldürülmüştür¹⁷⁸³. Sancar da Alamut'a bir sefer düzenlemiştir¹⁷⁸⁴.

Sancar döneminde her ne kadar Bâtınilerle mücadele edilmiş olsa da daimi bir başarı sağlanamamıştır¹⁷⁸⁵. İslâm aleyhtarı bu grup tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Karahıtaylar ve Oğuz isyanı gibi mühim konular, Bâtıniler için bir talih olmuştur. Bâtınlık, İslâm dünyası açısından sadece sapkınlığın en aşırı mümessili değil, ayrıca toplumda huzursuzluk çıkaran ve bozguncuları kışkırtan bir hareket şeklini almıştır. Hem İslâm dünyasında hem de Avrupa'da varlığı tanınan Bâtınlık hareketi, Büyük Selçuklu Devleti'nden sonra varlığını devam ettirmiştir¹⁷⁸⁶. Fakat şurası da bir gerçektir ki; Selçuklu sultanlarının ve devlet adamlarının mücadeleleri sayesinde, Bâtınlık faaliyetleri Selçuklu sonrası dönemlerde gücünü yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Eğer Selçuklular ortaya çıkmasaydı, belki de

¹⁷⁷⁹ Ağırnaslı, a.g.t., s. 236.

¹⁷⁸⁰ Arıkan, a.g.t., s. 287.

¹⁷⁸¹ Yakupoğlu, a.g.m., s. 154-155.

¹⁷⁸² Aktan, a.g.m., s. 60.

¹⁷⁸³ Aktan, a.g.m., s. 57-58; Arıkan, a.g.t., s. 286; Piyadeoğlu, a.g.t., s. 121; Kaya, a.g.t., s. 72.

¹⁷⁸⁴ Özaydın, "Sencer" mad., s. 510; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 214; Sutay, a.g.t., s. 347.

¹⁷⁸⁵ Aktan, a.g.m., s. 61.

¹⁷⁸⁶ Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", s. 170-171.

Bâtıniler Doğu İslâm ülkelerinin tamamını ellerine geçireceklerdi¹⁷⁸⁷. Onların terör faaliyetleri ancak 1256 yılında Hülagu tarafından sona erdirilmiştir¹⁷⁸⁸.

B. Karahıtaylarla Mücadele

Sancar, doğu kısmı kontrol altına almak için uğraşırken; İslâm topraklarında Karahıtay tehlikesi ortaya çıkmaya başlamıştır¹⁷⁸⁹. Moğol menşeli Karahıtaylar, İslâmiyet karşısında bir engel oluşturmuşlardır¹⁷⁹⁰. Bu anlamda Sancar'ı uğraştıran en önemli meselelerden birisi de Karahıtay istilası olmuştur¹⁷⁹¹. Bu dönemde gayrimüslim Karahıtaylar, İslâm ülkelerine zarar verici faaliyetlerde bulunmuşlardır¹⁷⁹². Dolayısıyla Sancar döneminde İslâm dünyasına zarar veren bu unsurla mücadele etmek kaçınılmaz hale gelmiştir. İslâm âleminin koruyuculuk vazifesini üzerlerine alan Selçuklular, gayrimüslimlerin kötülüklerinden İslâm memleketlerinin tam bir güven altına alınması için çaba göstermişlerdir¹⁷⁹³. Bu bakımdan Sancar'ın Karahıtaylara karşı mücadeleleri İslâm dünyası için önemli bir yere sahipti¹⁷⁹⁴.

Karahıtaylar, Çin'de bir müddet iş başında olduktan sonra Çin'den çıkartılmışlar ve kendilerine yurt edinmek amacıyla Doğu Karahanlılara karşı saldırmışlardır¹⁷⁹⁵. Böylece Karahıtaylar İslâm dünyasıyla ilk kez karşı karşıya gelmişlerdir¹⁷⁹⁶. Merkezi Kaşgar olan Doğu Karahanlılarının hükümdarı Ahmed Han, Karahıtayları 1128 yılında bozguna uğratmış ve onları geri sürmüştür¹⁷⁹⁷. Böylece Karahıtayların Kaşgar'ı ele geçirme girişimi engellenmiştir¹⁷⁹⁸. Sancar ise

¹⁷⁸⁷ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 125.

¹⁷⁸⁸ Uluçay, a.g.e., s. 68.

¹⁷⁸⁹ Yeşildurak, a.g.t., s. 15.

¹⁷⁹⁰ Bedirhan, a.g.e., s. 218.

¹⁷⁹¹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 324-325.

¹⁷⁹² Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 167.

¹⁷⁹³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 324-325.

¹⁷⁹⁴ O. Turan, *Mefkûre*, s. 213.

¹⁷⁹⁵ Ülkü, a.g.e., s. 800.

¹⁷⁹⁶ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 324.

¹⁷⁹⁷ Ülkü, a.g.e., s. 800.

¹⁷⁹⁸ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 627; Pehlivanlı, a.g.m., s. 25.

devletinin doğu sınırlarının güven altına alınması anlamına geldiği için, Doğu Karahanlıların bu zaferine oldukça mutlu olmuştur¹⁷⁹⁹.

Ahmed Han, Karahıtayları memleketinin doğu sınırına yerleştirerek onlara hudut bekçiliği yaptırma amacı gütmektedir. Fakat Karahanlı topraklarındaki Karluk, Kanglı ve bazı Oğuzların çeşitli nedenlerden dolayı isyan çıkarmasını fırsat olarak değerlendiren Karahıtaylar, Karahanlı ülkesine girmişlerdir¹⁸⁰⁰. Böylece 1130 yılında Doğu Karahanlı topraklarını işgal etmişlerdir¹⁸⁰¹. Halkı Müslüman olan Balasagun'a yerleşen Karahıtaylar, burada teşkilatlanmışlardır. İşte bu olay Karahıtaylar tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Çünkü Karahıtaylar bundan sonraki faaliyetlerine kolaylıkla devam etme fırsatı yakalamışlardır¹⁸⁰². Bunun üzerine Karahanlı hükümdarı, Sancar'dan yardım istemiştir. Yardım isteğine karşılık Sancar, 1130 yılında Karahanlı ülkesine girmiş ve Karahıtayları yenmiştir¹⁸⁰³.

Sancar'ın tüm başarılarına rağmen, Karahıtaylar tekrar İslâm dünyasına saldırı faaliyetlerine başlamışlardır¹⁸⁰⁴. Batı Karahanlı hükümdarı II. Mahmud, 1137 yılında Karahıtaylara Hocend civarında yenilmiştir¹⁸⁰⁵. Bu yenilgi Mâverâünnehir'de bulunan halkı son derece endişelendirmiştir¹⁸⁰⁶. II. Mahmud, mağlubiyetten sonra Sancar'ı yardıma çağırmıştır¹⁸⁰⁷. Fakat bu sıralarda Selçuklulara bağlı Harezm valisi Atsız, Cend ve Mangışlak gibi yerlerde Sancar'a karşı isyan faaliyetleri sergilemekteydi. Bundan dolayı Sancar, 1138 yılında Atsız'a karşı sefere çıkmak mecburiyetinde kalmıştır¹⁸⁰⁸. Bu durum, Karahıtaylar üzerine yapılacak seferi bir süre geciktirmiştir¹⁸⁰⁹.

¹⁷⁹⁹ Ülkü, a.g.e., s. 800.

¹⁸⁰⁰ Yakupoğlu, a.g.m., s. 159.

¹⁸⁰¹ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 271.

¹⁸⁰² Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 326.

¹⁸⁰³ Yakupoğlu, a.g.m., s. 159.

¹⁸⁰⁴ Yakupoğlu, aynı yer.

¹⁸⁰⁵ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 627.

¹⁸⁰⁶ Pehlivanlı, a.g.m., s. 25.

¹⁸⁰⁷ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", s. 627.

¹⁸⁰⁸ Yakupoğlu, a.g.m., s. 160.

¹⁸⁰⁹ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 272.

1. Katvan Savaşı

Sancar, Atsız'ı etkisiz duruma getirdikten sonra Batı Karahanlı topraklarına girmiştir. Batı Karahanlı hükümdarı II. Mahmud, Karlukları¹⁸¹⁰ cezalandırması hususunda Sancar'ı ikna etmiştir. Bu durum karşısında Karluklar, Sancar'dan korktukları için verdikleri vergiyi arttırmak şartıyla kendilerini affettirmeye çalışmışlardır. Fakat Sancar, Karlukların barış teklifini kabul etmemiştir¹⁸¹¹. Bunun sonucunda Karluklar, Karahıtaylardan Gürhan'a başvurmuşlar ve ondan yardım istemişlerdir. Gürhan, gönderdiği elçilerle Sancar ile Karlukların arasını düzeltmeye çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Sancar ise Karahıtay hükümdarına Müslüman olmasını teklif etmiştir. Fakat Karahıtay hükümdarı bunu kabul etmemiştir¹⁸¹². Neticede Putperest Karahıtaylılar ile Sancar'ın desteklediği Müslüman Türkler arasında savaş kaçınılmaz olmuştur¹⁸¹³.

Sancar, savaş için yüz binden fazla atlı asker toplamış ve ayrıca yanında din adamı da götürmüştür. Onun din adamı götürmesinin sebebi, bu savaşa dinî bir anlam vermek istemesinden dolayı olabilir¹⁸¹⁴. Neticede 1141 yılında Katvan¹⁸¹⁵, da savaş gerçekleşmiş ve Sancar, Karahıtaylara yenilmiştir¹⁸¹⁶. Bu savaş, Sancar'ın başına gelen ilk yıkım olmuştur¹⁸¹⁷. Çünkü Sancar, bu zamana kadar genelde hep galip olmuştu. Horasan'da bu savaştan daha büyük bir olay yaşanmamıştı¹⁸¹⁸. Fakat Sancar'ın Karahıtaylara yenilmesiyle birlikte Selçuklu azameti yıkılmıştır¹⁸¹⁹. Devlet, ilk kez şarktan gelen gayrimüslim bir devletin saldırısına maruz kalmıştır¹⁸²⁰.

¹⁸¹⁰ Karluklar, Türgişlerin memleketinden İslâm ülkelerine girmişlerdi. Onlar arasında zulüm ve işkence çok yaygındı. (İbn Fadlan, *Seyahatname*, s. 67,71.)

¹⁸¹¹ Yakupoğlu, a.g.m., s. 160.

¹⁸¹² Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 329.

¹⁸¹³ Sallabi, a.g.e., s. 37.

¹⁸¹⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 327.

¹⁸¹⁵ Katvan, Semerkant çevresinde yer alan bir çöldür. (Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 330.)

¹⁸¹⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 120.

¹⁸¹⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 95.

¹⁸¹⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 121.

¹⁸¹⁹ O. Turan, *Mefkûre*, s. 213.

¹⁸²⁰ Pehlivanlı, a.g.m., s. 26.

a. Savaşın Sonuçları ve İslâm Dünyasına Etkileri

Katvan Savaşı, Büyük Selçuklu Devleti ve Sancar açısından bir dönüm noktası olarak görülmektedir¹⁸²¹. Tarihin yazdığı en önemli savaşlardan birisi olmuştur¹⁸²². Bu savaş sonucunda Sancar'ın yanında bulunan Müslümanlardan çoğu öldürülmüş ve Sancar'ın eşi tutsak alınmıştır¹⁸²³. İki taraf da çok fazla kayıp vermiştir. Bundan dolayı Karahıtay ordusu, savaşın sonucundan yararlanıp batıya doğru istilâ faaliyetine girişememiştir. Sancar ise, aldığı yenilgiden dolayı büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır¹⁸²⁴. Yenilgiden sonra otoritesini bir ölçüde kaybetmiştir¹⁸²⁵.

İlk kez bir İslâm memleketi Putperestler tarafından istila faaliyetlerine karşı açık hale gelmiştir¹⁸²⁶. Mâverâünnehir, Karahıtaylar tarafından yağmalanmıştır¹⁸²⁷. Böylece İslâm dünyasının yüksek bir medeniyet diyarı olan Mâverâünnehir, ilk kez Putperest bir kavmin hâkimiyeti altına girmiştir¹⁸²⁸. Müslümanların Mâverâünnehir ile bağlantıları son bulmuştur¹⁸²⁹. Böylece Sancar'ın hem kendi tâbiyetinde bulunan Karahanlıları koruma hem de Türk-İslâm dünyasını bu istilâdan kurtarma amacı gerçekleşememiştir¹⁸³⁰.

Savaş, İslâm ülkelerinde derin bir etki uyandırmış ve Müslümanlar için ağır bir darbe olmuştur¹⁸³¹. Karahıtaylar, İslâm dünyasının doğu kısmında önemli ölçüde nüfuz kazanmışlardır. Tüm memlekette Selçuklu idaresi sarsıntı geçirmiştir. Ayrıca Sancar'ın Putperestlere karşı doğuda inşa ettiği set yıkılmıştır¹⁸³². Çünkü bu yenilgi sonucunda Selçuklular, Ceyhun'un doğu kısmındaki tüm topraklarını kaybetmişlerdir¹⁸³³. İslâm dünyasının doğu bekçiliği görevini yapan Selçuklular için

¹⁸²¹ Piyadeoğlu, "Horasan'ın Doğu Bölgesi: Kubbetü'l-İslâm Belh (Büyük Selçuklular Dönemi)", s. 13.

¹⁸²² Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s. 331.

¹⁸²³ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 120-121; Kazvîni, *Târih-i Güzîde*, s. 72.

¹⁸²⁴ Ülkü, a.g.e., s. 800.

¹⁸²⁵ Kazvîni, *Târih-i Güzîde*, s. 73.

¹⁸²⁶ Ülkü, a.g.e., s. 800-801.

¹⁸²⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. I, s. 121.

¹⁸²⁸ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 8; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 69.

¹⁸²⁹ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 65.

¹⁸³⁰ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 8.

¹⁸³¹ Kafesoğlu-Yıldız-Merçil, a.g.e. s. 106; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 69.

¹⁸³² Yakupoğlu, a.g.m., s. 161.

¹⁸³³ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 102.

bu mühim bir olaydı¹⁸³⁴. Nitekim Türk-İslâm toprakları, gayrimüslim Türklerin ve Moğolların saldırılarına açık hale gelmiştir¹⁸³⁵.

Katvan Savaşı'nda Sancar'ın mağlup olmasıyla birlikte Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı artık kendinde biraz kuvvet görenler harekâta girişmeye başlamışlardır¹⁸³⁶. Örneğin; Harezmşahların bağımsızlık umutları artmıştır¹⁸³⁷. Harezmşah Atsız, Katvan Savaşı'ndan sonra Sancar'a tekrar isyan ederek, Horasan'ı istila etmiş, Serahs'ı ve Nîşâbur'u almıştır. Merv şehrinde ikamet eden ilim adamlarını Harezm'e götürmüştür¹⁸³⁸. Diğer yandan Gurlular da 1147 yılında Herat'ı ele geçirmişler ve Belh'e kadar ilerleme kaydetmişlerdir¹⁸³⁹.

Sancar, her ne kadar Katvan Savaşı'nda yenilmiş ve Karahıtay istilasını önleyememiş olsa da, savaşın olduğu tarihten önce birkaç sene boyunca Karahıtay istilasını geciktirmeyi başarmıştır. Karahanlı ülkesini ve Selçuklu topraklarını bir müddet istiladan muhafaza etmiştir¹⁸⁴⁰. Karahıtay istilasına karşı İslâm dünyasını korumaya çalışmıştır¹⁸⁴¹.

C. Oğuzların İstila Faaliyetleri

Oğuzlar ile Selçuklular arasındaki münasebetler tâbi-metbû ilişkisi çerçevesinde yürütölmekteydi. Fakat Oğuzlar, daha sonra vergi meselesinden çıkan anlaşmazlığı fırsata çevirerek büyük bir kargaşalık başlatmışlardır¹⁸⁴². Sancar'ı esir almışlar ve büyük istila faaliyetlerine girişmişlerdir¹⁸⁴³.

Oğuzlar, İslâm şehirlerine birçok fenalık yapmışlardır¹⁸⁴⁴. Merv'i üç gün boyunca yağmalamışlar, şehirdeki malları almışlar, halkın çoğunu tutsak etmişler ve

¹⁸³⁴ Uluçay, a.g.e., s. 81.

¹⁸³⁵ Bedirhan, a.g.e., s. 218.

¹⁸³⁶ Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, s. 73.

¹⁸³⁷ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 102.

¹⁸³⁸ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 100.

¹⁸³⁹ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 70; Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 102.

¹⁸⁴⁰ Yakupoğlu, a.g.m., s. 165.

¹⁸⁴¹ Köprölü, *Türkiye Tarihi*, s. 191.

¹⁸⁴² Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 103.

¹⁸⁴³ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 104.

¹⁸⁴⁴ Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, s. 76.

halka işkence uygulamışlardır¹⁸⁴⁵. Âlimlerin de içerisinde bulunduğu birçok kişiyi öldürmüşler ve kadınları dahi tutsak almışlardır. Halka karşı eziyet, zulüm ve kötü eylemler gerçekleştirmişlerdir¹⁸⁴⁶. Esirlere ise işkence uygulamışlardır¹⁸⁴⁷. Camilere sığınan insanları bile mescidin içerisinde öldürmüşler ve mescidi de yakmışlardır¹⁸⁴⁸.

Oğuzlar sadece Merv’de değil, Tus, Meşhed, Meyhene, İsfarayin, Cüveyn ve Serahs gibi tüm Horasan şehirlerinde¹⁸⁴⁹ istila faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Şehirleri yakmışlar, kadınları öldürmüşlerdir. Merv’den sonra Nîşâbur’u da harap bir duruma getirmişlerdir. Herat ve Dihistan hariç Horasan bölgesinde hiçbir şehir Oğuzların istilasından kurtulamamıştır¹⁸⁵⁰.

Horasan, Oğuzlar yüzünden harap olmuş ve etkisi Irak’a kadar hissedilmiştir¹⁸⁵¹. İnsanlara, gayrimüslimlerin dahi yapmadıkları fenalıkları yapmışlardır. Şehirlerdeki kitap ve benzeri şeyleri de yakmışlardır¹⁸⁵². Sancar da Oğuzlar tarafından esir alındığı için, onlara karşı herhangi bir faaliyette bulunamamıştır¹⁸⁵³.

¹⁸⁴⁵ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 176.

¹⁸⁴⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu’-d-düvel*, C. I, s. 125.

¹⁸⁴⁷ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 177.

¹⁸⁴⁸ Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ*, s. 194-195.

¹⁸⁴⁹ Ersan-Alican, *Büyük Selçuklular*, s. 104.

¹⁸⁵⁰ Müneccimbaşı, *Câmiu’-d-düvel*, C. I, s. 125.

¹⁸⁵¹ Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, C. I, s. 178.

¹⁸⁵² Müneccimbaşı, *Câmiu’-d-düvel*, C. I, s. 126.

¹⁸⁵³ Müneccimbaşı, *Câmiu’-d-düvel*, C. I, s. 125.

SONUÇ

Tarihin en önemli devirlerinden birini oluşturan Büyük Selçuklu Devleti dönemi, İslâm dünyası açısından mühim bir zaman dilimini kapsamaktadır. Çünkü bu dönemde Selçuklulardan başka İslâm coğrafyasını, içine düştüğü karışıklıklardan kurtaracak güçlü bir siyasi yapı yoktu. Fakat Selçuklu sultanları, İslâm âlemine birer kurtarıcılar olarak gelmişler ve çalışmalarını, İslâm memleketlerini Selçuklu egemenliği altında bir araya getirme amaçlı yürütmüşlerdir. İlk zamanlarından yıkılışına kadar geçen süreçte İslâm dünyasını ilgilendiren askerî faaliyetler düzenlemişlerdir. İslâm memleketlerini, iç ve dış tehlikelerden muhafaza etmeyi amaçlamışlardır. Bu bakımdan Büyük Selçuklu Devleti zamanında düzenlenen askerî faaliyetler ile İslâm dünyasının içinde bulunduğu buhranlı durumu atlatması, eski gücüne kavuşması ve bir yükseliş evresine girmesi arasında paralellik söz konusudur. Fakat bu paralellik her zaman olumlu şekilde seyretmemiştir.

Büyük Selçuklu Devleti zamanında gerçekleştirilen Bağdad Seferi sonucunda, Abbâsî Halifeleri sadece dinî görevlere, Selçuklular ise İslâm dünyasının siyasi liderliğine sahip olmuşlardır. Böylece Selçuklu sultanları, İslâm ülkelerinin problemlerinin halledilmesinde, evvelki devirlerle mukayese edildiğinde önemli bir önceliği ellerine almışlardır. Selçuklular idaresinde Türkler, İslâm dünyasında siyasi hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Durmuş olan İslâm fetihleri, Selçuklularla birlikte tekrar başlamıştır. Selçuklular, askerî faaliyetler sayesinde İslâm tarihinin yeni bir döneme geçmesinde ve ilerleyişi üzerinde mühim etkiler bırakmışlardır.

Selçuklular Fâtımîlere, Büveyhîlere, Bâtınîlere, Karmatîlere, aşırı Şîî hareketlere ve Hıristiyan dünyasına karşı gerçekleştirilen askerî mücadelelerde, hep Sünnî İslâm dünyasının yanında yer almışlardır. Düzenledikleri askerî faaliyetler sonucunda İslâm topraklarının önemli bir kısmında söz sahibi olmuşlardır. Kurdukları siyasi hâkimiyetle, yıkıcı ve bozguncu hareketlere karşı İslâm dünyasını ve dinini muhafaza ederek, karışıklık içerisinde bulunan İslâm âlemini eski gücüne kavuşturmuşlar ve aşırı Şîî grupların faaliyetlerinden kurtarmışlardır. Karmatîlik hareketinin Doğu İslâm topraklarındaki hedeflerini sona erdirmişlerdir. Sünnî İslâm'a ve Hilafete yönelik tehditleri mühim ölçüde engellemişlerdir.

Selçukluların gerçekleştirdikleri askerî faaliyetler sayesinde, Afrika hariç İslâm dünyasında siyasi ve manevi birlik önemli ölçüde kurulmuştur. Abbâsî Halifesi, Şiîlerin tahakkümünden kurtulmuş ve hutbeler Halife adına okutulmuştur. Selçuklular, hem devletlerinin menfaati hem de inançları bakımından Sünnî inancın İslâm topraklarının mühim bir bölümünde egemen olmasını sağlamışlardır. Tüm bu başarılar, Sünnî İslâm dünyasının zaferi olmuş ve İslâm âleminde büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Genellikle başarılı olunan her askerî faaliyet sonrasında Abbâsî Halifesi ve İslâm hükümdarlarına fetihname gönderilmiştir. Halife de Selçuklu sultanlarının mühim başarılarından dolayı onlara önemli unvanlar vermiştir. Bu dönemde Hilafet Kurumu, Büyük Selçuklu Devleti'nin koruması altına alınmıştır.

Büyük Selçuklu Devleti zamanında düzenlenen askerî faaliyetler sayesinde İslâm'ın yayılışı yeni bir döneme girmiştir. Çünkü Selçuklular, İslâmiyet'in sadece kendi sınırları dâhilinde değil, dış düşmanları da mağlup ederek diğer bölgelerde de genişlemesinin önünü açmışlardır. Bir yandan İslâm dünyasını gayrimüslimlerin saldırılarından korurken; diğer yandan da Hristiyanların yaşadığı topraklarda İslâmiyet'i yaymaya çalışmışlar ve Müslümanlara yeni topraklar kazandırmışlardır. Bu dönemde Kafkasya'daki İslâm karşıtı hareketlere son verilmiş ve bölgede İslâmlaşma faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Gayrimüslimlerin, İslâm topraklarına saldırıları engellenmiştir. Hem askerî hem de İslâm daveti açısından mühim bir zafer olan Malazgirt Zaferi sayesinde, Doğu Romalılar Anadolu'dan atılmış; savaş sonucunda yapılan anlaşmanın bozulmasıyla birlikte Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması yönünde son derece mühim gelişmelerin yaşanmasının kapısı açılmıştır. Doğu Roma'nın Batı İslâm topraklarındaki hedeflerine son verilmiş ve İslâm memleketleri muhtemel Doğu Roma saldırılarından kurtulmuşlardır.

Son dönem Büyük Selçuklu sultanlarından olan Berkyaruk, Muhammed Tapar ve Sancar dönemlerinde İslâm düşmanlarına karşı askerî faaliyetler düzenlenmiştir. Haçlılar, kesin olarak ortadan kaldırılamasa da çok büyük mağlubiyetlere uğratılmışlardır. Gürcülerin İslâm memleketlerine girmelerine engel olunmuştur. Bâtınilerin bir bölümü yok edilmiştir. Doğudan, İslâm dünyasına gelebilecek tehlikeleri engellemek amacıyla savunma yolları oluşturulmuştur. Fakat

Selçukluların tüm gayretleri Katvan Savaşı ile yerle bir edilmiştir. Selçukluların yıkılışına sebep olan bu savaş, İslâm dünyası için de bir felaket olmuştur. Savaş sonucunda gayrimüslimlere karşı doğuda inşa edilen savunma hatları yıkılmış, Türk-İslâm ülkeleri gayrimüslim Türklerin ve Moğolların hücumlarına açık hale gelmiştir.

Askerî faaliyetlerin İslâm dünyasına olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkileri de olmuştur. Büyük Selçuklu Devleti zamanında Oğuzlar, Bağdad'da çok fazla yağma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bundan dolayı ziraat işleri olumsuz etkilenmiş, yiyecekler azalmıştır. Ayrıca Selçuklu sultanlarının ve önemli şahsiyetlerin gerçekleştirdikleri kuşatmalar sırasında şehirdeki fiyatlarda artışlar yaşanmış, ekonomik düzen bozulmuş ve halk zor bir duruma düşmüştür. Diğer yandan Halife'ye evlilik konusunda baskı uygulanmıştır. Bu evlilik yüzünden Abbâsîler ile Selçuklular arasında gerilim yaşanmıştır. Bu gerilimi fırsata çeviren Fâtımîler güçlerini arttırmışlardır. Selçukluların Fâtımîlerle yaptıkları savaşlar, Haçlılara karşı İslâm birliğinin zayıflamasına sebep olmuştur. Haçlılar Urfa'yı, Antakya'yı ve Kudüs'ü ele geçirerek Müslümanları katletmişler ve şehirleri tahrip etmişlerdir. Ortadoğu'nun nizamını bozarak, İslâm âlemini uzun bir süre uğraştırmışlardır. Aralarında ittifak kuramayan Müslümanlar, Haçlılar karşısında toprak kaybetmişlerdir.

Büyük Selçuklu döneminde gerçekleştirilen askerî faaliyetlerin İslâm dünyasına siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel olmak üzere pek çok etkileri olmuştur. Başarılı bir şekilde sonuçlanan askerî faaliyetler neticesinde anlaşmalar yapılmış, akrabalık ilişkileri kurulmuş, İslâm dünyasının sınırları genişletilmiş, alınan bölgelerde imar faaliyetlerinde bulunulmuş, ekonomik düzenlemeler yapılmış, gayrimüslimlerin yaşadığı topraklarda camiler inşa edilerek İslâmlaşma faaliyetleri gerçekleştirilmiş, ele geçirilen topraklar İslâm'a uygun hale getirilmiştir. Bu faaliyetler, hem devletin menfaatlerini gerçekleştirme hem de İslâm âlemini karışıklıktan kurtarma ve yıkıcı eylemlerden koruma, İslâm ülkelerinin iç ve dış düşmanlarını yenilgiye uğratma gibi amaçlar taşımışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

I. KAYNAKLAR

ABDURRAHMAN İBNÜ'L-CEVZÎ, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular* (H. 430-485=1038-1092), Seçme, Tercüme ve Değerlendirme Ali Sevim, TTK yay., Ankara 2014.

ABÛ'L-FARAC, Gregory Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, çev. Ömer Rıza Doğrul, 3. Baskı, TTK yay., Ankara 1999.

AHMED BİN MAHMÛD, *Selçuk-Nâme*, C. I-II, haz. Erdoğan Merçil, Garanti Matbaası, İstanbul 1977.

AHMED CEVDET PAŞA, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, C. 1-2, çev. Metin Muhsin Bozkurt, Çile yay., İstanbul 1981.

AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000.

ANONİM, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Tercüme ve Notlar Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf yay., Ankara 2014.

AZİMÎ, Ebû Abdullah Muhammed, *Azimî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538)*, Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar Ali Sevim, TTK yay., Ankara 1988.

BUNDÂRÎ, el-Feth b. Ali b. Muhammed, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1889/çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 2. Baskı, TTK yay., Ankara 1999.

CÛZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, Tercüme ve Notlar Erkan Göksu, TTK yay., Ankara 2015.

EBÛ BEKR MUHAMMED B. CA'FER EN-NARŞAHÎ, *Tarih-i Buhârâ*, Farsçadan Tercüme ve Notlar Erkan Göksu, TTK yay., Ankara 2013.

EBÛ'L-HASAN el-MÂVERDÎ, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, Bedir yay., İstanbul 1976.

HAMDULLÂH MÜSTEVFÎ-İ KAZVÎNÎ, *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyyân)*, Editör Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2015.

el-HÜSEYNÎ, Sadruddîn, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, TTK yay., Ankara 1999.

İBN FADLAN, *Seyahatname*, haz. Ramazan Şeşen, Yeditepe yay., İstanbul 2010.

İBN KALÂNİSÎ, *Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, çev. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2015.

İBN KESÎR, *el-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*, C. 12, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995.

İBNÜ'L-ADÎM, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar Ali Sevim, TTK yay., Ankara 1982.

İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kamil fî't-Tarih Büyük Selçuklu Devleti Tarihi Siyasi-Ekonomik-Sosyal*, çev. Murat Temelli, Özgü yay., İstanbul 2013.

İBNÜ'L-ESÎR, *el Kâmil fî't-tarih Tercümesi*, C. 9-10, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar yay., İstanbul 1991.

İBNÜ'L-VERDÎ, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, Tercüme ve Notlar Mustafa Alican, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 2017.

İMAM GAZÂLÎ, *Bâtınlığın İçyüzü (Fedaihu'l- Bâtıniyye / El- Mustazhiri)*, çev. Avni İlhan, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1993.

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed. b. Lütfullah, *Câmiu'd-düvel*, C. I, yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.

MÎRHÂND, Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar Erkan Göksu, TTK yay., Ankara 2015.

NİZAMÜ'L-MÜLK, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2015.

RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinçlerin Alâmeti)*, C. I, çev. Ahmed Ateş, TTK yay., Ankara 1999.

REŞÎDÜ'D-DÎN FAZLULLAH, *Cami'ü't-Tevarih*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge yay., İstanbul 2010.

SİBT İBNU'L CEVZÎ, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, TTK yay., Ankara 2011.

SÜRYANÎ MİKHAEL, *Süryani Mikhael Vekayinamesi*, çev. Hrant D. Andreasyon, Ankara 1944.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyon, Notlar Edouard Dulaurer-M. Halil Yinanç, TTK yay. Ankara 2000.

II. ARAŞTIRMALAR

A. KİTAPLAR

AGACANOV, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken yay., İstanbul 2006.

AĞIRNASLI, Nilay, *Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır ve Anadolu Politikaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.

- AKYOL, Yasemin, *Büyük Selçuklu Devleti'nin Doğu Politikası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2013.
- ALBAYRAK, Seda, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşunda Oğuzlar ve Oğuz Beyleri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2016.
- ALİCAN, Mustafa, *Malazgirt Kıyametin İlk Günü 1071*, Kronik yay., İstanbul 2017.
- ALTUNSOY, Nazlı, *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbasî Halifeliği İlişkileri ve İki Hanedan Arasında Evlilikler*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2013.
- APAK, Adem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (4) (Abbâsiler Dönemi)*, Ensar yay., İstanbul 2016.
- ARICI, Hatice, *Nizâmü'l Mülk ve Selçuklu Müesseselerinin Oluşumundaki Yeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- ARIKAN, Adem, *Büyük Selçuklular Döneminde Şîa*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- ATICI, Ayşe, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Bâtinî Hareketi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- BALIK, İbrahim, *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005.
- BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK yay., Ankara 1990.
- BARTHOLD, Wilhelm, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Mehmet Fuad Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 1984.

BEDİRHAN, Yaşar, *Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya Politikası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1999.

_____, Yaşar, *Orta Çağ Tarihi*, Nobel yay., Ankara 2012.

BOSWORTH, Clifford Edmund, *İslâm Devletleri Tarihi*, çev. Erdoğan Merçil-M. İpşirli, Ünal Matbaası, İstanbul 1980.

BROCKELMANN, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, TTK yay., Ankara 2002.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E yay., İstanbul 1979.

ÇETİN, Osman, *Anadoluda İslâmiyetin Yayılışı*, Marifet yay., İstanbul 1990.

DAYANDI, Ahmet, *Alparslan Zamanında Büyük Selçuklu Devletinin Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.

DENİZÖĞLU, Özgür, *Tuğrul ve Çağrı Beyler Döneminde Anadolu Seferleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2011.

ERSAN, Mehmet-Mustafa Alican, *Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı Türkiye Selçukluları*, Timaş yay., İstanbul 2013.

_____, *Selçukluları Yeniden Keşfetmek Büyük Selçuklular*, Timaş yay., İstanbul 2017.

GOLDEN, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Karam yay., Ankara 2002.

GÖKSU, Erkan, *Bilge Vezir Nizamülmülk*, Erdem yay., İstanbul 2018.

HİTTİ, Philip Khuri, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, C. 2, çev. Salih Tuğ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul 1995.

İBADİ, Mohammad Qasim, *Dandanakan Savaşı ve Tarihteki Önemi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür yay., İstanbul 1973.

_____, *Selçuklu Tarihi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür yay., İstanbul 1972.

_____, *Türk-İslâm Sentezi*, Ötüken yay., İstanbul 1999.

_____, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken yay., İstanbul 2010.

KAFESOĞLU, İbrahim-Hakkı Dursun Yıldız-Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi (Osmanlılar Hariç)*, İSAR yay., İstanbul 1999.

KARA, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İz yay., İstanbul 2007.

_____, *Selçuklular' ın Dini Serüveni*, Şema yay., İstanbul 2006.

KAYA, Pınar, *Büyük Selçuklular Döneminde Bâtınîler İle Yapılan Mücadeleler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

KİTAPÇI, Zekeriya, *Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler Talas Nazariyesinin Çöküşü*, Konya 1998.

_____, *Türk Boyları Arasında İslâm Hidâyet Fırtınası*, C. I, Dizgi yay., Konya 2000.

KOCA, Salim, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, Giresun 1997.

KOÇU, Reşat Ekrem, *Selçuk İmparatorluğu, Alpaslan, Bizanslılar, Kılıç Arslan ve Haçlılar*, C. II, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1933.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türkiye Tarihi Anadolu İstilâsına Kadar Türkler*, Akçağ yay., Ankara 2005.

KÖPRÜLÜ, Fuad-Franz Babinger, *Anadolu'da İslâmiyet*, İnsan yay., İstanbul 1996.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Alparslan ve Zamanı*, MEB yay., İstanbul 1995.

_____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. I, TTK yay., Ankara 2000.

_____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. II, TTK yay., Ankara 1954.

_____, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK yay., Ankara 1998.

_____, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, MEB yay., İstanbul 1976.

KÜÇÜKBEKİR, Esin, *Sultan Tuğrul Bey Dönemi Tâbi Devletler*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2016.

LAPİDUS, Ira M., *İslâm Toplamları Tarihi*, C. 1, çev. Yasin Aktay, İletişim yay., İstanbul 2002.

LEWIS, Bernard, *Alamut Kalesi ve Hasan El Sabbah*, çev. Müberra Güney, Nokta Kitap yay., İstanbul 2012.

MANTRAN, Robert, *İslâmın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., Ankara 1981.

MERÇİL, Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (Siyasî Tarih)*, Nobel yay., Ankara 2005.

_____, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK yay., Ankara 1989.

_____, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK yay., Ankara 1997.

NICOLLE, David, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*, çev. L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2011.

OCAK, Ahmet, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, Tatav Yay., İstanbul 2002.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTK yay., Ankara 1990.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Selçuklular*, C. 1, İSAM yay., İstanbul 2013.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, C. 1, Ötüken yay., İstanbul 1983.

PIYADEOĞLU Cihan, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

_____, *Çağrı Bey Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi*, Timaş yay., İstanbul 2011.

_____, *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, Kronik yay., İstanbul 2017.

SALLABİ, Ali Muhammed, *Selçuklular*, çev. Şerafettin Şenaslan-Necmeddin Salihoğlu, Ravza yay., İstanbul 2013.

SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, TTK yay., Ankara 1988.

_____, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK yay., Ankara 1983.

_____, *Malazgirt Meydan Savaşı*, TTK yay., Ankara 1971.

SEVİM, Ali-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK yay., Ankara 1995.

SEVİM, Ali-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK yay., Ankara 1989.

SUTAY, Gonca, *Büyük Selçuklu Devleti Zamanında Bağdat Halifeliği İle Siyasi-Kültürel-Dini İlişkiler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.

- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 1999.
- SÜMER, Faruk-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, TTK yay., Ankara 1971.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven yay., Ankara 1972.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1998.
- TEMİR, Selver, *Abbâsî Halifeleri ile Selçuklu Sultanları Arasındaki İlişkiler*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1981.
- TOYSAL, Alper Tunga, *Tuğrul Bey Dönemi Selçukluların Dinî Siyaseti*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007.
- TURAN, Osman, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, TTK yay., Ankara 2014.
- _____, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi yay., İstanbul 1969.
- _____, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Boğaziçi yay., İstanbul 1999.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken yay., İstanbul 1991.
- _____, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken yay., İstanbul 2010.
- ULUÇAY, Çağatay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.

UZUN, Kâzım, *Selçuklu Devletlerinin Kuruluşunu Hazırlayan Sebepler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2013.

ÜLKÜ, Hayati, *İslâm Tarihi*, İlaveli 2. Baskı, Çile yay., İstanbul 1976.

ÜNLÜ, Nuri, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Başlangıçtan 1918'e kadar)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul 1984.

YAVUZ, Abdullah Ömer, *Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2015.

YAZAR, Nurullah, *Büyük Selçuklular Döneminde İsfahan*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.

YEŞİLDURAK, Efe, *Sultan Sencer Devri (1098-1157) Selçuklular'da İlmî ve Fikrî Hayat*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2015.

YILDIRIM, Avşar, *Selçuklu Devrinde Ani Şehri (1064-1200)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010.

ZAPOROZHETS, Vemz M., *The Seljuks*, Hannover 2012.

B. MAKALELER

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, “İlk Selçuklu-Abbâsî İlişkileri”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 659-668.

AKA, İsmail, “Mîrhând” mad., *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 156-157.

AKKUŞ, Mustafa-İzzetullah Zeki, “Târîh-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı”, *USAD*, S. 5 (2016), s. 181-204.

AKTAN, Ali, “Selçuklu-Bâtînî Münasebetleri”, *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, (Kayseri, 27-30 Eylül 2010), Ankara 2014, s. 47-63.

AKYOL, Hasan-Erol Kara, “Melikşah Dönemi (1072-1092)”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 135-144.

_____, “Fetret Devri (1092-1117)”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 145-151.

AĞIRAKÇA, Ahmet, “MÜNECCİMBAŞI, Ahmed Dede” mad., *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 4-6.

AĞIRNASLI, Nilay, “Anadolu’nun Fethini Kolaylaştıran Faktörler”, *SUTAD*, S. 39 (2016), s. 171-185.

ALPTEKİN, Coşkun, “Büyük Selçuklular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 7, Çağ yay., İstanbul 1992, s. 95-229.

ALTAN, Ebru, “Ortaçağ’da Antakya (969-1098)”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 323-334.

ANSARÎ, A. S. Bazmee, “CÜZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc” mad., *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 98-99.

ARAYANCAN, Ayşe Atıcı, “Suriye Bölgesinde İki İnanç Hareketi: Nizârî İsmâîlîleri ve Nusayrîlik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 54 (2010), s. 183-198.

AŞAN, Muhammed Beşir, “Karmatîlerin Siyasî Düşüncesi”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildirileri*, C. 2, Konya 2013, s. 475-483.

AVCU, Ali, “Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 10, ? 2010, s. 199-246.

AYAN, Ergin, “Sultân Alparslan’ın Ermeni-Gürcü Siyaseti”, *Karadeniz (Black Sea-Çernoye More) Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2 (2008), s. 9-28.

- AYDINLI, Osman, “Semerkant” mad., *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 481-484.
- BAĞLIOĞLU, Ahmet, “Türkler’de İslamlaşmayla Birlikte Mezhep Hareketleri Üzerine Bir Araştırma”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1 (1997), s. 201-226.
- BAYRAM, Mikâil, “Anadolu Selçukluları’nda Devlet Yapısının Şekillenmesi”, *Cogito*, S. 29 (2001), s. 61-72.
- BUZPINAR, Ş. Tufan, “Havran” mad., *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 539-541.
- BEDİRHAN, Yaşar, “Ortaçağda Kafkasya’da Selçuklularla-Gürcüler Arasında Siyâsi Hâkimiyet Mücadelesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 6 (2000), s. 159-184.
- BEZER, Gülay Öğün, “Şeddâdiler” mad., *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 409-411.
- _____, “Ukayliler” mad., *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 59-61.
- BİLGE, Mustafa, “Bahreyn” mad., *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 492-495.
- _____, “Katif” mad., *DİA*, C. 25, İstanbul 2002, s. 44-45.
- _____, “Lahsâ” mad., *DİA*, C. 27, İstanbul 2003, s. 59-60.
- BODMER, Jean-Pierre, “Selçuklular Anadolu’da”, çev. Ali Osman Öztürk, *Cogito*, S. 29 (2001), s. 33-46.
- BREND, Barbara, “Doğu’dan Gelen Yenileşme Hareketi Selçukluların İran ve Anadolu’ya Girişi”, çev. Ayşe Üstün, *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. IX (1995), s. 391-410.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “İlk Anadolu Vatan Kültürü Kurucuları”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 17, (1972), s. 1-12.
- CAHEN, Claude, “İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”, çev. Zeynep Kerman, *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 203-213.

_____, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 12 (1969), s. 193-221.

_____, “Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi”, çev. Bahaeddin Yediyıldız-Yaşar Yücel, *Belleten*, C. LI, S. 201 (1987), s. 1375-1431.

CANSIZ, İsmail, “Bir Dönüm Noktası Olarak 1071”, *TSA*, S. 1 (2004), s. 89-107.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Gazzâlî” mad., *DİA*, C. 13, İstanbul 1999, s. 489-505.

ÇELİK, Aydın, “Fâtımî-Selçuklu Münasebetleri”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 745-752.

ÇELİK, Aydın- Taner Yıldırım, “Tuğrul Bey Dönemi Bağdad’ta Sosyal Karışıklıklar ve Tabii Afetler”, *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, (Kayseri, 27-30 Eylül 2010), Ankara 2014, s. 95-111

DEMİRCİ, Mustafa, “Sevâd” mad., *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 576-578.

DEMİRKENT, Işın, “1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans’ın Askeri ve Siyasi Durumu”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 33 (1981), s. 133-146.

_____, “Haçlı Seferleri ve Türkler”, *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 651-668.

DİRİMTEKİN, Feridun, “Selçukluların Anadolu’da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer”, *Malazgirt Armağanı*, TTK yay., Ankara 1993, s. 231-285.

DÜZGÜN, Şaban Ali, “İki Dünyanın Karşılaşması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler”, *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 669-680.

EĞİLMEZ, Savaş, “Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan’ın Kafkasya Politikası”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 705-712.

- EKİNCİ, Abdullah, “Selçukluların İslâm Dünyasındaki Heterodoks Hareketlerle (İsmailî-Karmatî) Mücadelesi”, *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, (Kayseri, 27-30 Eylül 2010), Ankara 2014, s. 1-24.
- ERDEM, İlhan, *Selçukluların İlk Dönemlerinde Merv Şehri ve Önemi (1035-1092)*, *TAD*, C. 35, S. 60 (2016), s. 59-71.
- ERSAN, Mehmet, “Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. 1 (2010), s. 147-154.
- FAYDA, Mustafa, “Yermük Savaşı” mad., *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 485-486.
- GENÇ, Süleyman, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbâsî İlişkileri”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 639-658.
- GÖK, İbrahim, “İbn Hallikân’da Selçuklu Biyografileri-I”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, (2006), s. 79-96.
- GÖKHAN, İlyas, “Sultan Melikşah Zamanında Suriye Üzerinde Selçuklu-Fatımî Mücadelesi”, *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2 (2013), Nevşehir 2013, s. 92-108.
- GÖKSU, Erkan, “Târîh-i Güzîde’ye Göre Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu ve Tuğrul Beg Dönemi”, *History Studies International Journal of History*, C. 3, S. 1 (2011), s. 289-300.
- GÜMÜŞ, Nebi, “Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 713-721.
- GÜNALTAY, Şemsettin, “İslâm Dünyasının İnhitatı Sebebi Selçuk İstilası Mıdır?”, *Marife*, S. 2 (2008), s. 267-280.
- _____, “Selçuklular’ın Horasan’a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu”, *Belleten*, C. VII, S. 25, Ankara 1943, s. 59-99.

- HAMDANI, Abbas, “A Possible Fâtimid Background To The Battle of Manzikert”, *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 10-11 (1968), s. 1-39.
- HÜSEYNOF, R. A., “Malazgird ve Kafkaslar”, *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 10-11 (1968), s. 61-71.
- KAFALI, Mustafa, “Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi”, *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 177-193.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Alparslan” mad., *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 526-530.
- _____, “Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü’l-Mülk’ün Eseri Siyâsetnâme ve Türkçe Tercümesi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 12, (1955), s. 231-256.
- _____, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 580-584.
- KAPANŞAHİN, Muhittin “Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbâsî Halifelerinin İlişkileri”, *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, (Kayseri, 27-30 Eylül 2010), Ankara 2014, s. 399-434.
- KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, “Hamdâniler” mad., *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 446-447.
- KARADAŞ, Cağfer, “Selçuklular’ın Din Politikası”, *İstem*, S. 2 (2003), s. 95-108.
- KAYA, Selim, “Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat”, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 15 (2008), s. 1-16.
- KAYHAN, Hüseyin, “Selçuklular-Fâtımî Halifeliği İlişkileri”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 753-759.
- KAYMAZ, Nejat, “Malazgirt Savaşı ile Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesine Dair”, *Malazgirt Armağanı*, 2. Baskı, TTK yay., Ankara 1993, s. 259-268.

KEMALOĞLU, Muhammet, “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Karabük 2013, s. 1-32.

KESİK, Muharrem, “Sultan Alp Arslan Nasıl Öldürüldü?”, *USAD*, S. 5 (2016), s. 95-115.

KİTAPÇI, Zekeriya, “Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’in Halife El-Kâim’in Kızı Seyyide İle Evlenmesi Ve Bazı Tarihî Gerçekler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (1994), s. 13-42.

KOCA, Salim, “Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız”, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan yay., Ankara 2011, s. 105-145.

_____, “İslâm Medeniyeti Çerçevesinde Türk İmajı”, *Gazi Türkiyat*, S.6 (Bahar 2010), s. 119-153.

_____, “Selçuklu Devri Türk Başkomutanlarının Dünya Tarihine Yansıyan İmajları”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 15 (2010), Ankara 2010, s. 1-20.

_____, “Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu’ya: Oğuzlar (Türkmenler)”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 529-551.

_____, “Sultan Melikşah’ın Güney-Doğu Anadolu Politikası: “Diyar-ı Bekr” Bölgesinin Fethi ve Türkleşmesi”, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınları, Ankara 2011, s. 147-187.

KOLBAŞI, Ahmet, “Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi Adlı Eserde, Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Hakkında Verilen Bilgilerin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Deneme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13 (2002), s. 205-224.

KORTANTAMER, Samira, “Arap Kaynaklarında Selçuklular”, <https://www.google.com.tr/search?q=arap+kaynaklar%C4%B1nda+Sel%C3%A7uklular&ie=utf-8&oe=utf->

8&qws_rd=cr&ei=hMo3WfLBH9HLwQLh4KPICA, Erişim Tarihi: 07.06.2017, s. 239-254.

KOYUNCU, Mevlüt, “Büyük Selçuklu Devletinin İlk Hükümdarı Tuğrul Bey Zamanında (1038-1063) Sultan-Halife İlişkileri”, *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, (Kayseri, 27-30 Eylül 2010), Ankara 2014, s. 363-380.

KÖYMEN, Mehmet Altay, “Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah Devrine Dair Bir Eser Münasebetiyle”, *Belleten*, C. XVII, S. 68 (Ekim 1953)’den ayrıbasım, Ankara 1953, s. 557-604.

_____, “Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ve Târihî Rolü”, *Türkler*, C. 5, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 265-270.

_____, “Sencer” mad., *İA*, C. 10, MEB yay., İstanbul 1966, s. 486-493.

KUŞÇU, Ayşe Dudu, “Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya ?, s. 637-664.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol, “Başlangıcından Malazgirt Savaşı’na Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 694-704.

MAKDİSİ, George, “Tuğrul Bey’in Evliliği”, çev. Mustafa Alican, *Tarih Okulu*, S. III (2009), s. 139-159.

MANSURNOOR, Dr. Lık Arfin, “Selçukluların Altın Çağında Siyasi Kriz ve Müslüman Bürokratlar: Melikşah İktidarının Doğuşu”, çev. M. Faruk Çakır, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 731-744.

MERÇİL, Erdoğan, “Bâvendiler” mad., *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 214-216.

_____, “Besâsîrî” mad., *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 528-529.

_____, “Büveyhîler” mad., *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 496-500.

- _____, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 597-633.
- _____, “Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti’nin Durumu”, *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, İstanbul 1997, s. 83-89.
- _____, “Selçukluların Anadolu’ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa’nın Durumu”, *Selçuklular-Makaleler-*, İstanbul 2011, s. 109-124.
- _____, “Selçuknâme” mad., *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 397-398.
- _____, “Mirdâsiler” mad., *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 149-151.
- _____, “Ziyârilere” mad., *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 498-499.
- MUHAMMEDÎ, Zikrullah, “Dini İnanç ve Unsurların Malazgirt Zaferi’ndeki Rolü”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 58 (2013), s. 1-23.
- OCAK, Ahmet, “Bir Terör Örgütü Olarak “Bâtınlık” ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri”, *Dini Araştırmalar*, C. 7, S. 20, s. 163-178.
- _____, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi” , *History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, C. 4, (2012), s. 263-278.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Berkyaruk” mad., *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 514-516.
- _____, “Büyük Selçuklular’da Unvan ve Lakaplar”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 421-433.
- _____, “Cend” mad., *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 359-360.
- _____, “Hamdullah el-Müstevfi” mad., *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 454-455.
- _____, “Hasan Sabbâh” mad., *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 347-349.
- _____, “İbnü'l-Esir” mad., *DİA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 26-27.
- _____, “Melikşah” mad., *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 54-57.

- _____, “Mezyediler” mad., *DİA*, C. 29, İstanbul 2004, s. 550-551.
- _____, “Râvendî, Muhammed b. Ali ” mad., *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 471-472.
- _____, “Muhammed Tapar” mad., *DİA*, C. 30, İstanbul 2015, s. 579- 581.
- _____, “Selçuk Bey” mad., *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 364-365.
- _____, “Sencer” mad., *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 507-511.
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, “Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24 (2008), s. 315-367.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Mâverâünnehir” mad., *DİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 177-180.
- _____, “Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedani” mad., *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 19-21.
- _____, “Selçukluların Kökeni”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 19-37.
- _____, “Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063)”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 57-80.
- PEHLİVANLI, Hamit, “Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000-1300)”, *Tarih El Kitabı Selçuklular’dan Bugüne*, Ankara 2004, s. 7-98.
- PİYADEOĞLU, Cihan, “Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yinal”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 23 (2013), s. 117-143.
- _____, “Horasan’ın Doğu Bölgesi: Kubbetü’l-İslâm Belh (Büyük Selçuklular Dönemi)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 49 (2009), s. 1-25.
- RYAN, James D., “Seljuk Turks”, *Trade, Travel, and Exploration in the Middle Ages An Encyclopedia*, New York 2000, s. 546-547.

- SAFİ, Omid, “Oğuz Boyu ve 1040 Yılında Kadar Yükselişi”, çev. Nazlı Esim Mergen, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 585-594.
- SAUNDERS, John Joseph, “The Seljuk Turks and Their Place In History” , “*The Seljuks*”, by Tamarra Talbot Rice, *Thames and Hudson*, 1961, s. 336-345.
- SEVİM, Ali, “Dandanakan Savaşı” mad., *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 456-457.
- _____, “İbnü'l-Adim” mad., *DİA*, C. 20, İstanbul 1999, s. 478-479.
- _____, “Sıbt İbnü'l-Cevzî” mad., *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 87-88.
- _____, “Malazgirt Muharebesi” mad., *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 481-483.
- SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, “Vâsıt” mad., *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 541-544.
- STEPHENS, T. Alonzo, “The Battle of Manzikert: Genesis of International Cultural Cultivation”, *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 10-11 (1968), s. 73-84.
- SUBAŞI, Ömer, “Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı”, *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 44 (2010), Erzurum 2010, s. 247-270
- SÜMER, Faruk, “Selçuklular” mad., *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 365-371.
- ŞAHİN, Mustafa, “Büyük Selçuklu Devleti Vezîri Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasal, Sosyal, Dinî ve Kültürel Hayattaki Rolü (1018-1092)”, *History Studies International Journal of History*, C. 5, S. 6 (2013), s. 225-245.
- ŞEBANKÂREÎ, Muhammed, “Selçuklular”, çev. Ahmad Hesamipour, *Tarih Okulu*, S. 4 (2009), s. 137-161.
- ŞEKER, Mehmet, “Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi”, *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 269-282.
- ŞEŞEN, Ramazan, “Camîu't-Tevarih” mad., *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 132-134.

_____, “Cezîre” mad., *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 509-511.

TAŞKIRAN, Hasan, “Büyük Selçuklu Devletinde Bâtınî Suikastları ve Selçuklu Toplumunun Suikastlar Karşısındaki Tutumu”, *BEUSBE Dergisi*, C. 1, S. 2 (2013), s. 135-149.

TOKSOY, Ahmet, “1018-1071 Yılları Arasında Selçuklu-Bizans İlişkileri ve Ermeniler”, *Yeni Türkiye*, S. 60 (2014), s. 1-15.

TURAN, Osman, “Türkler ve İslâmiyet”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 290-304.

TURAN, Refik, “Dandanakan Savaşı Sonrası Tuğrul Bey”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 81-86.

_____, “Malazgirt Fatihî Alp Arslan”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 115-117.

_____, “Malazgirt’te Bir Medeniyet Savaşı ve Türkiye Devleti’nin Doğuşu”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 127-133.

_____, “Türk ve İslâm Tarihinin İhtişamlı Halkası: Selçuklular”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 9-16.

_____, “Türklerin Anadolu’ya Akınları ve Malazgirt Zaferi’nden Önce Anadolu’da Türk Varlığı”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 87-113.

TÜRKER Özgür-Firdevs Özen, “Oğuznâme, Selçuknâme ve Meliknâme’ye Göre Selçuklu Hanedanı’nın Menşei”, *SUTAD*, S. 41 (2017), s. 331-351.

TÜYSÜZ, Cem, “Türkmenler”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 552-579.

ÜNAL, Afşin, “İbnü’l Esir’in “El-Kâmil Fi’t Tarih” İsimli Kaynak Eserinin “Selçuklu Kültür ve Medeniyeti” Bakımından Bir Değerlendirmesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 8 (1999), s. 115-122.

YAKUPOĞLU, Cevdet , “Sultan Sancar Devri”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara 2012, s. 153-166

YAVUZ, Yusuf Şevki-Casim Avcı, “İbnü’l-Cevzi”, *DİA*, C. 20, Ankara 1999, s. 543-549.

YAZICI, Nesimi, “Osmanlı Öncesinde Anadolu’da Müslüman Türklerde Hoşgörü ve Birarada Yaşama Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi”, *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu Bildirileri*, Isparta 2007, s. 335-344

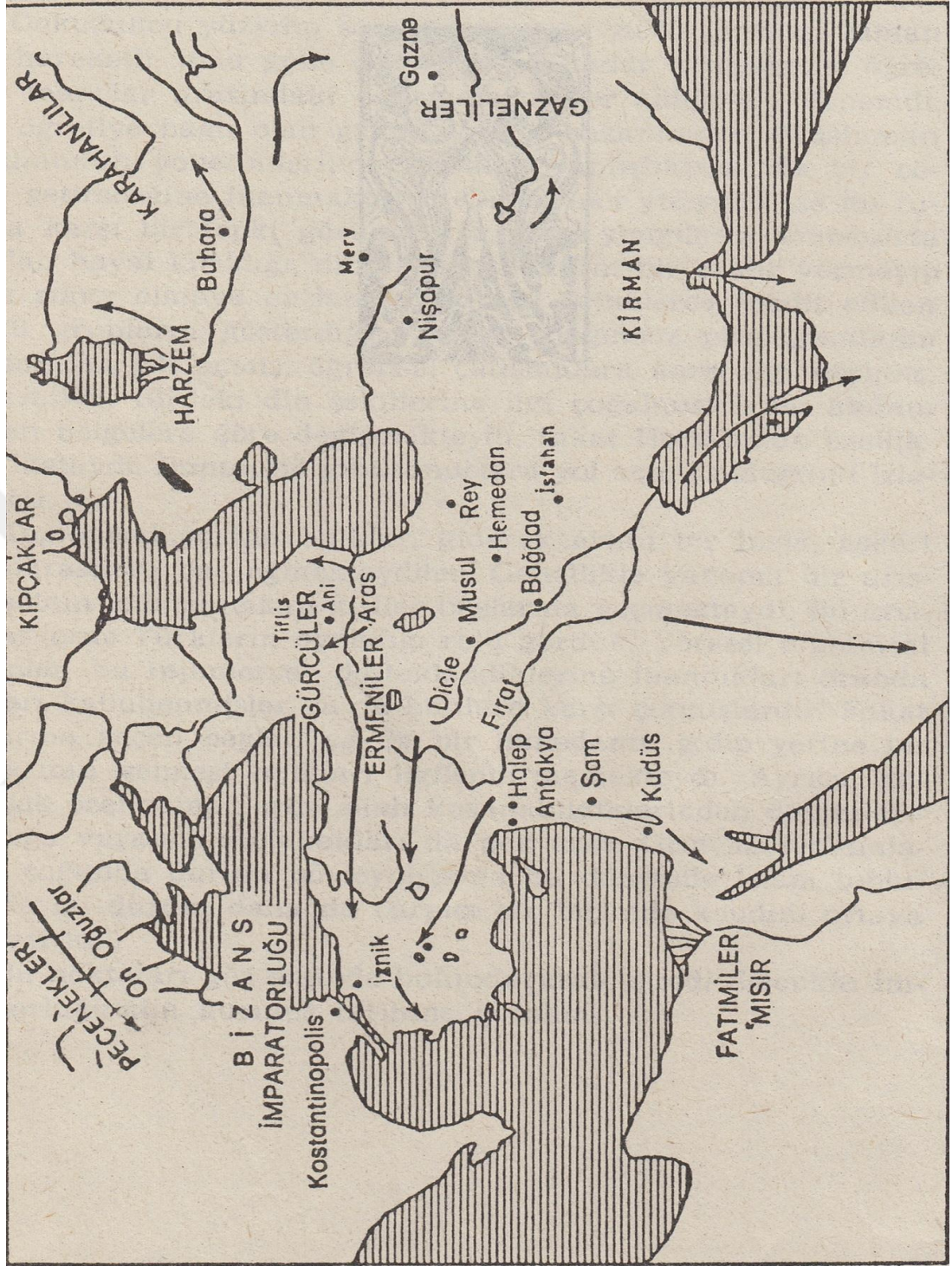
YİĞİT, İsmail, “Emevîler” mad., *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 87-104.

YUVALI, Abdulkadir, “Malazgirt Meydan Muharebesi ve Bununla İlgili Yerli ve Yabancı Araştırmalar”,
https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://sbdergi.erciyes.edu.tr/sayi_5/Malazgirt%20Meydan%20Muharebesi%20ve%20Bununla%20%C4%B0lgili%20Yerli%20ve%20Yabanc%C4%B1%20Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%20-%20Do%C3%A7.Dr.%20Abdulkadir%20YUVALI.pdf, Erişim Tarihi: 29.06.2016, s. 35-52.

YÜCESOY, Hayrettin, “Kadisiye Savaşı” mad., *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 136-137.

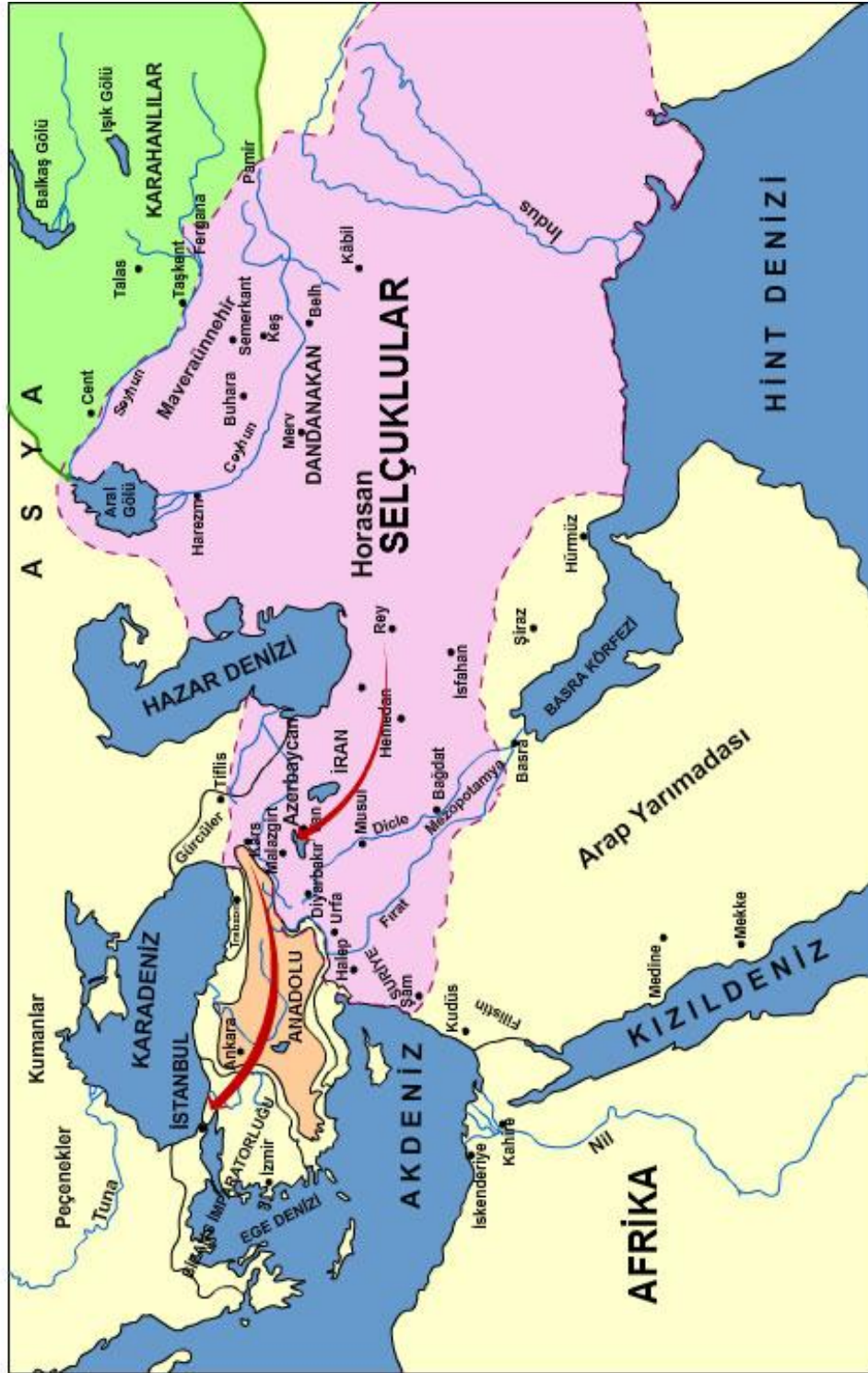

E K L E R

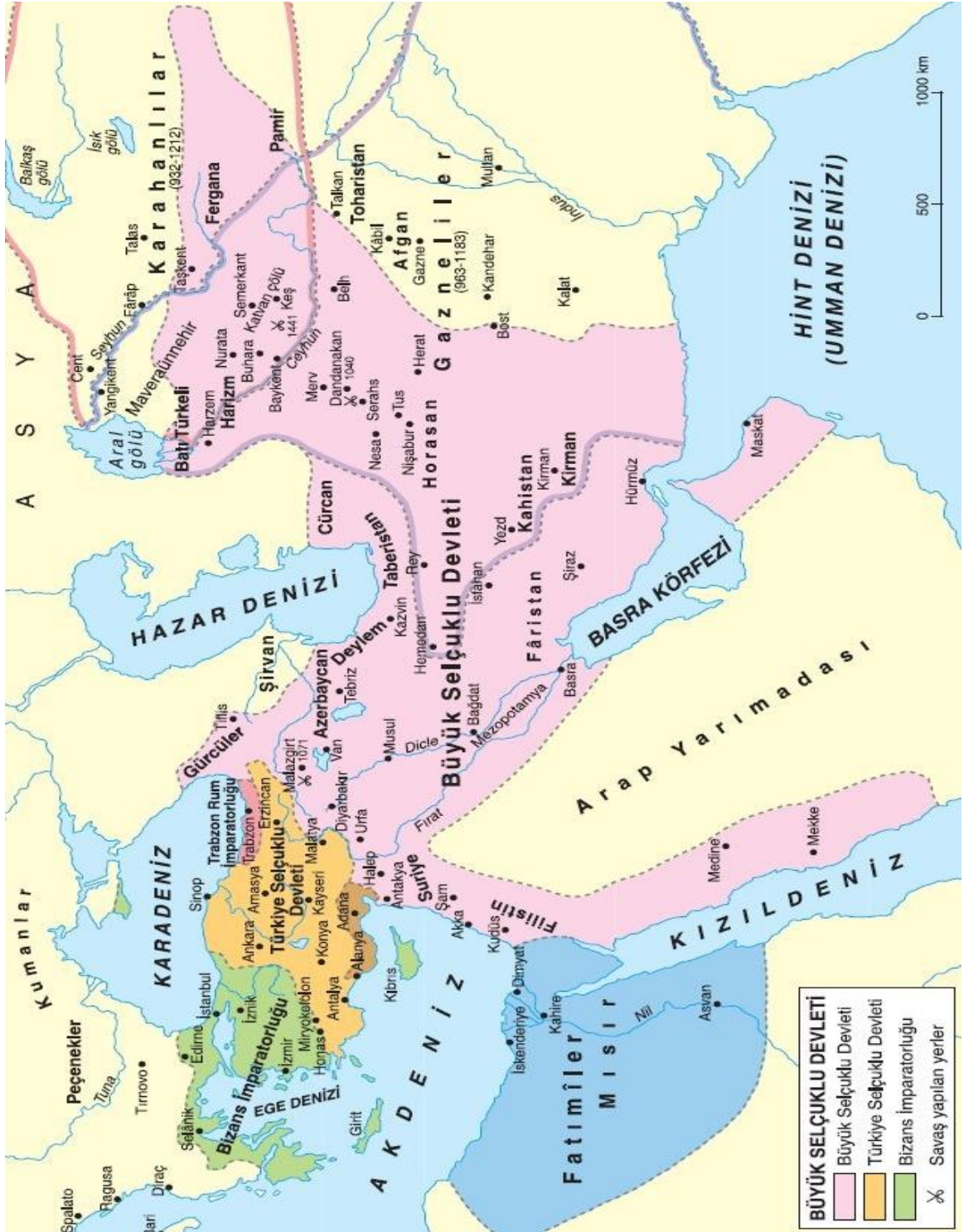
Ek 1: 11. Yüzyıl Sonunda Selçuklu Devleti

(Cahen, a.g.e. s. 36.)

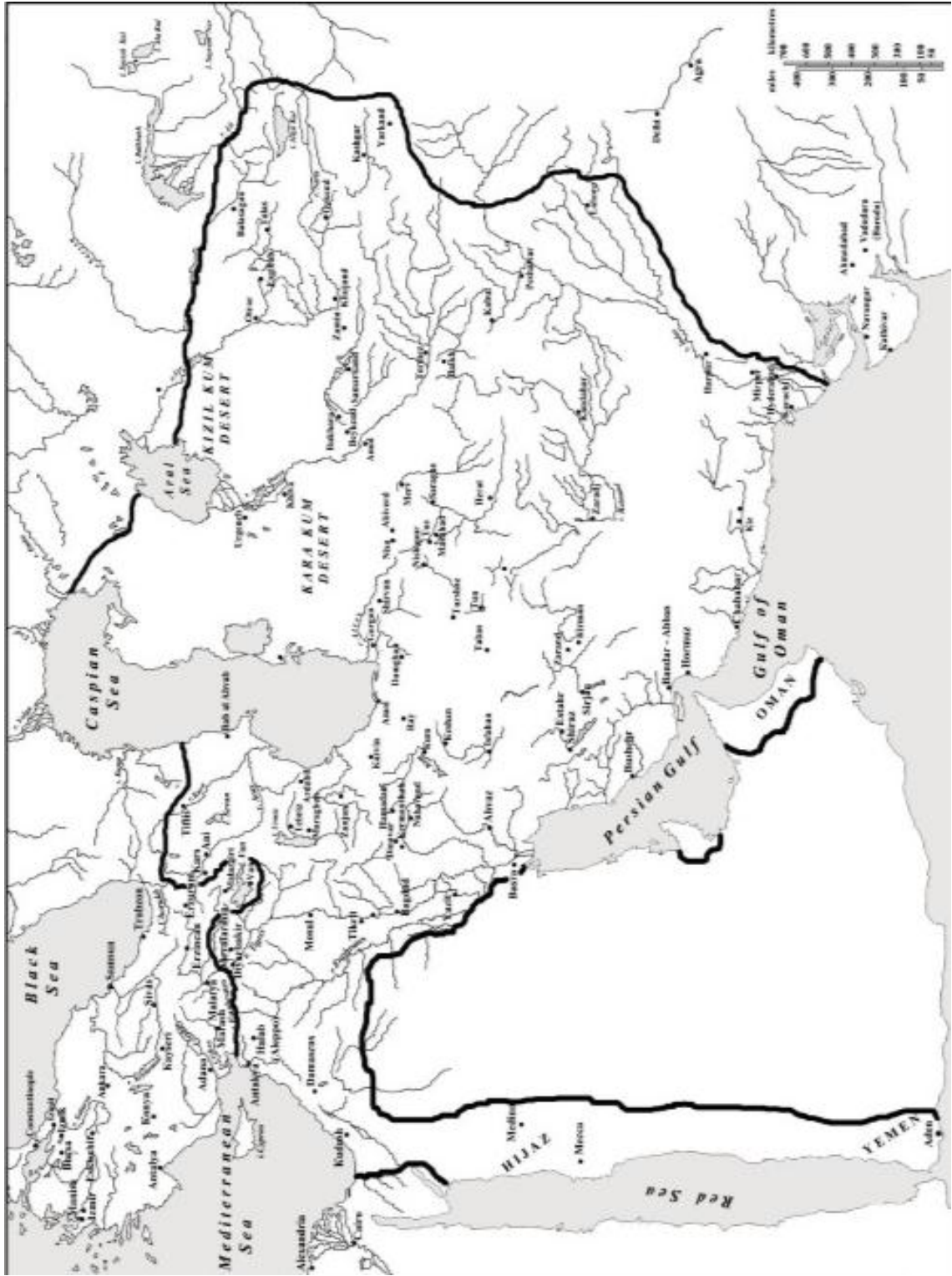
Ek 2: Büyük Selçuklu Devleti Haritası

(https://www.google.com.tr/search?q=b%C3%BCy%C3%BCk+sel%C3%A7uklu+devleti&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjuprO8jOXTAhXjApoKHdqxAz8Q_AUICigB&biw=1366&bih=657#imgdii=bsjxvHrLPHXY5M:&imgsrc=1alWBMLXxwXHfM, Erişim Tarihi: 18.08.2017)

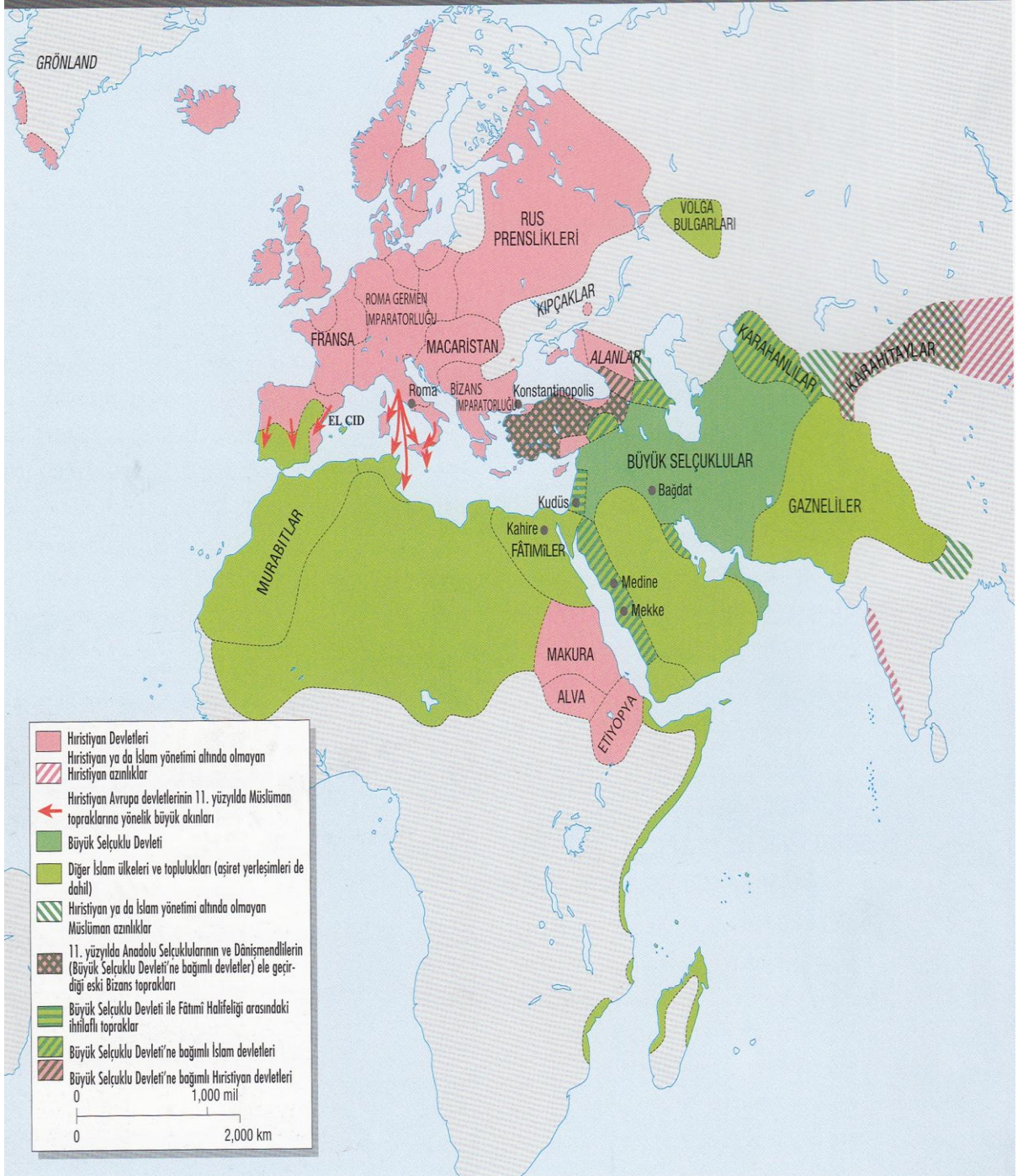
Ek 3: Büyük Selçuklu Devleti Haritası

(https://www.google.com/search?tbm=isch&sa=1&ei=MMsFW9biNeS26AS97ZroCw&q=b%C3%B9y%C3%BCk+sel%C3%A7uklu+devleti&oeq=B%C3%BCy%C3%BCk+Sel%C3%A7uklu&gs_l=img.1.0.0i67k1l2j0i67k1l2j0i67k1j0.24315.27000.0.28559.14.11.0.0.0.0.326.855.0j3j0j1.4.0....0...1c.1.64.img...10.4.853....0.yOxnCbP59Wo#imgsrc=RoUB8axQdY6fqM); Erişim Tarihi: 10.05.2018)

Ek 4: Büyük Selçuklu Devleti'nin gücünün zirvesindeyken yaklaşık sınırları
(Zaporozhets, a.g.e., s. 157.)

HIRİSTİYAN VE İSLAM TOPRAKLARI (YAKL. 1095)

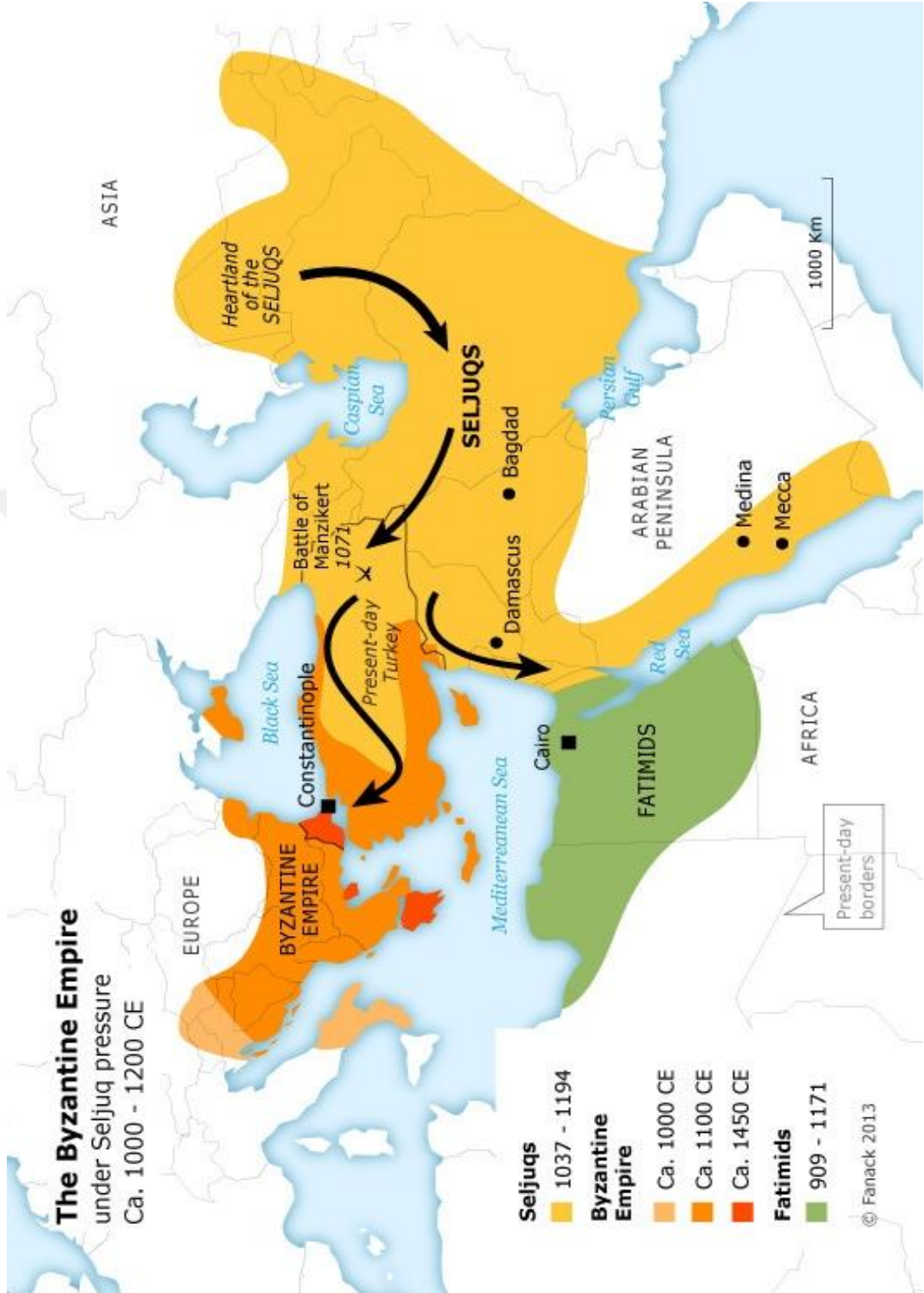
Ek 5: Yaklaşık 1095 yıllarında Hristiyan ve İslâm Toprakları

(Nicolle, a.g.e., s. 6)

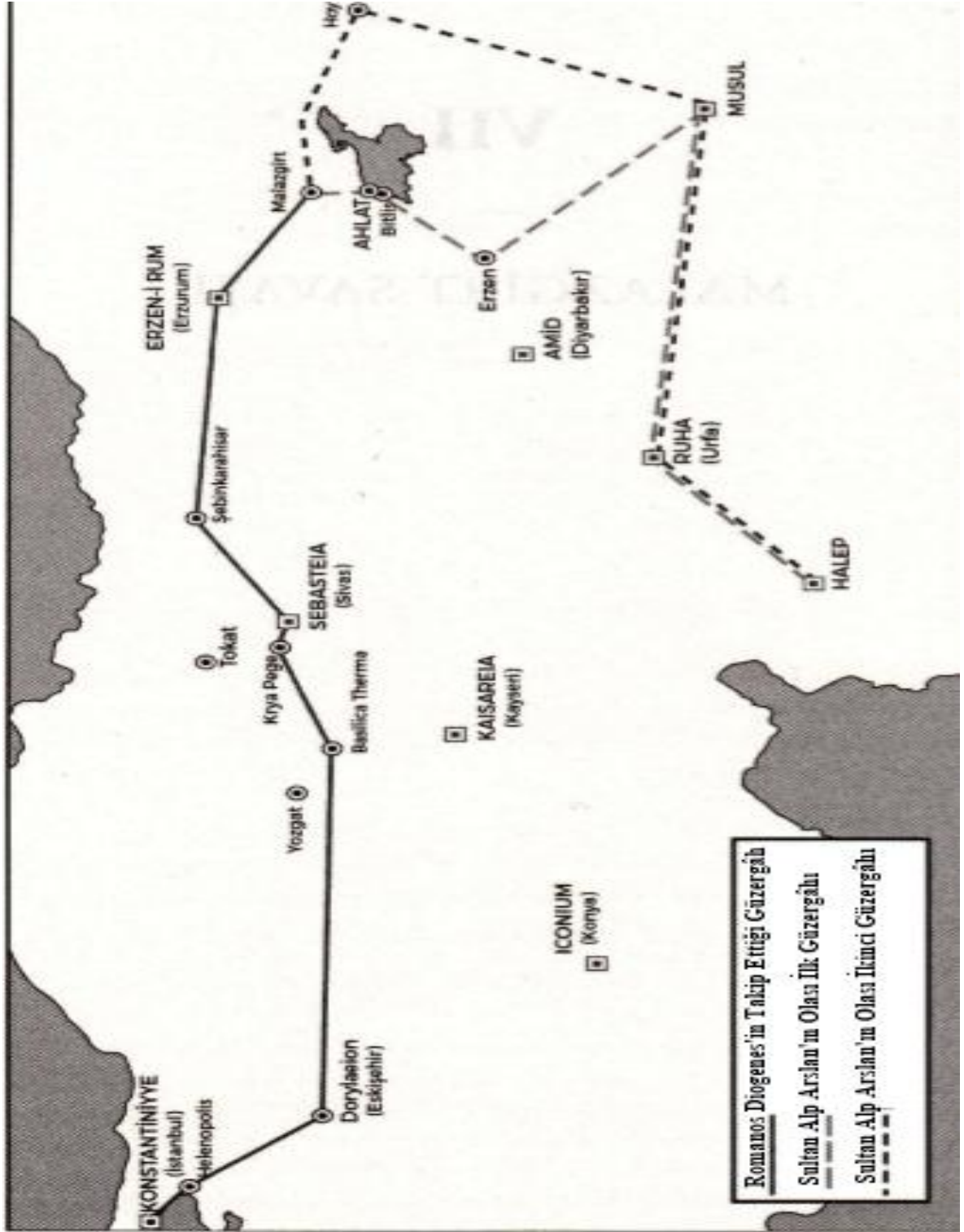
Ek 6: Yaklaşık 1100 yıllarda Selçuklular

(Saunders, a.g.m., s. 337.)

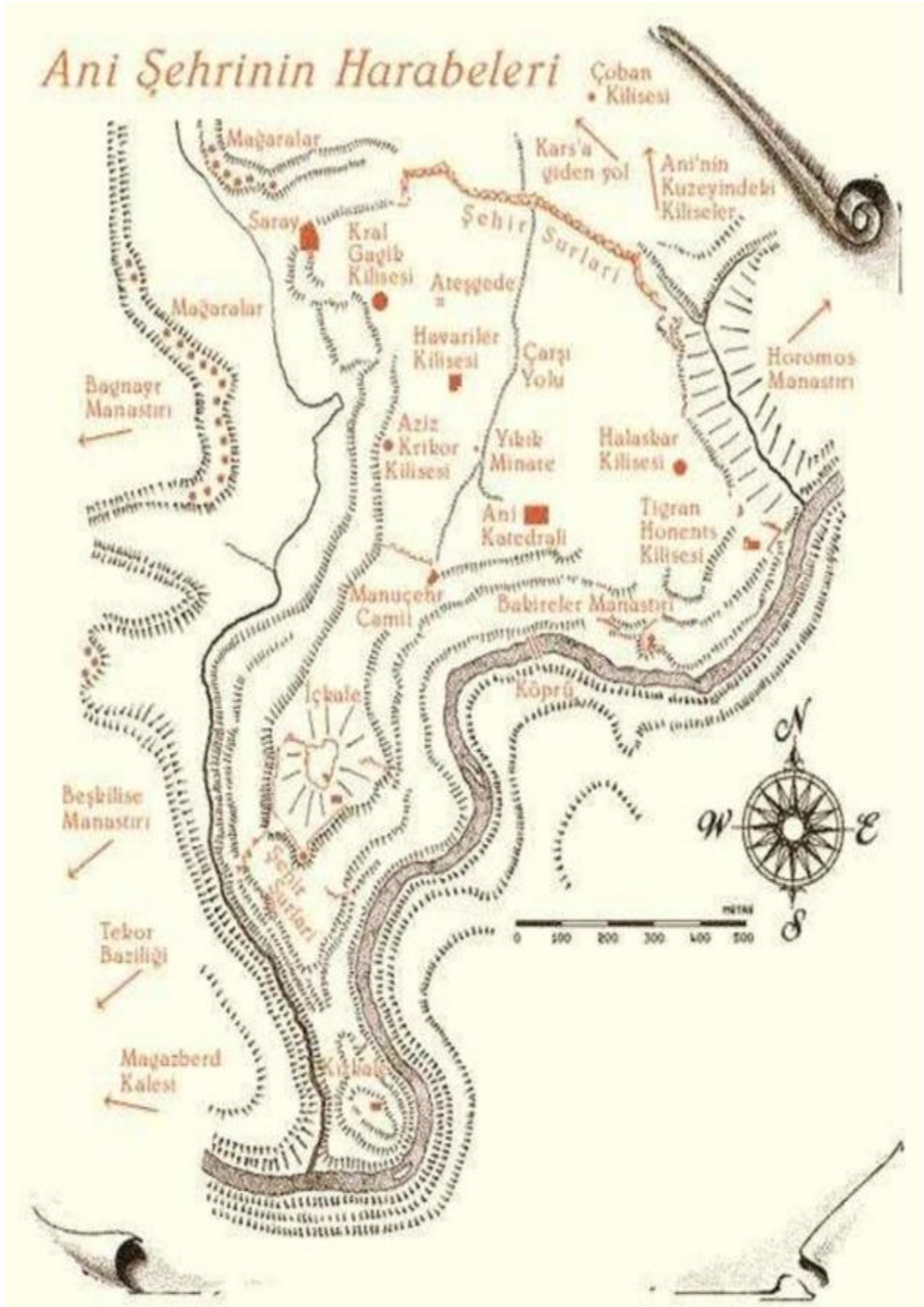

Ek 7: Selçukluların Göç İstikameti Haritası

(<https://serhatengul.com/wp-content/uploads/2017/01/Sel%C3%A7uklu-Devleti-Ve-Bizans-Malazgirt-Sava%C5%9F%C4%B1-Haritas%C4%B1.jpg>, Erişim Tarihi: 23.05.2018.)

Ek 8: Malazgirt Savaşı
(Piyadeoğlu, Sultan Alp Arslan, s. 174.)

Ek 9: Ani Haritası

(Yıldırım, a.g.t., s. 172.)

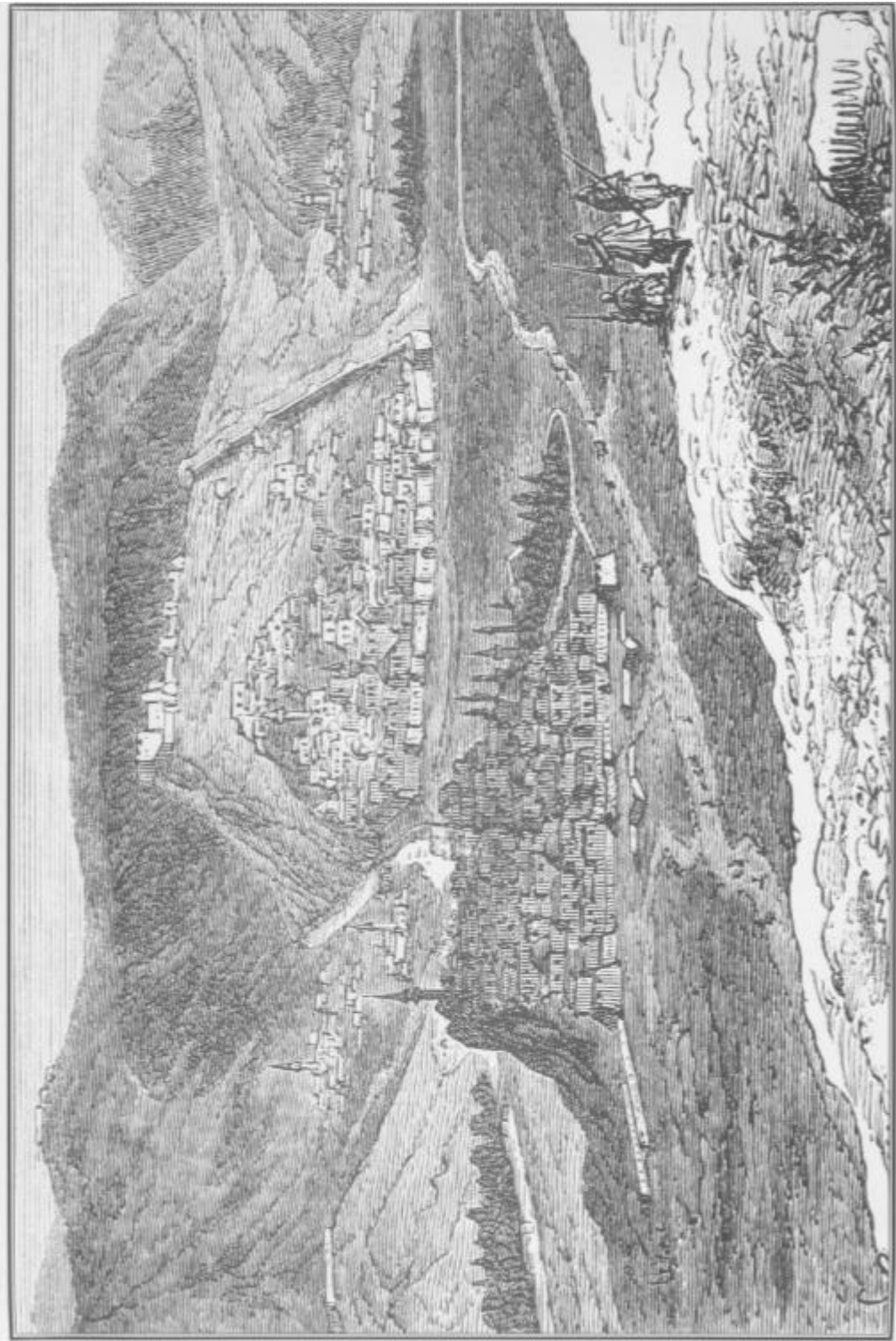

Ek 10: Ani Surları
(Yıldırım, a.g.t., s. 175.)

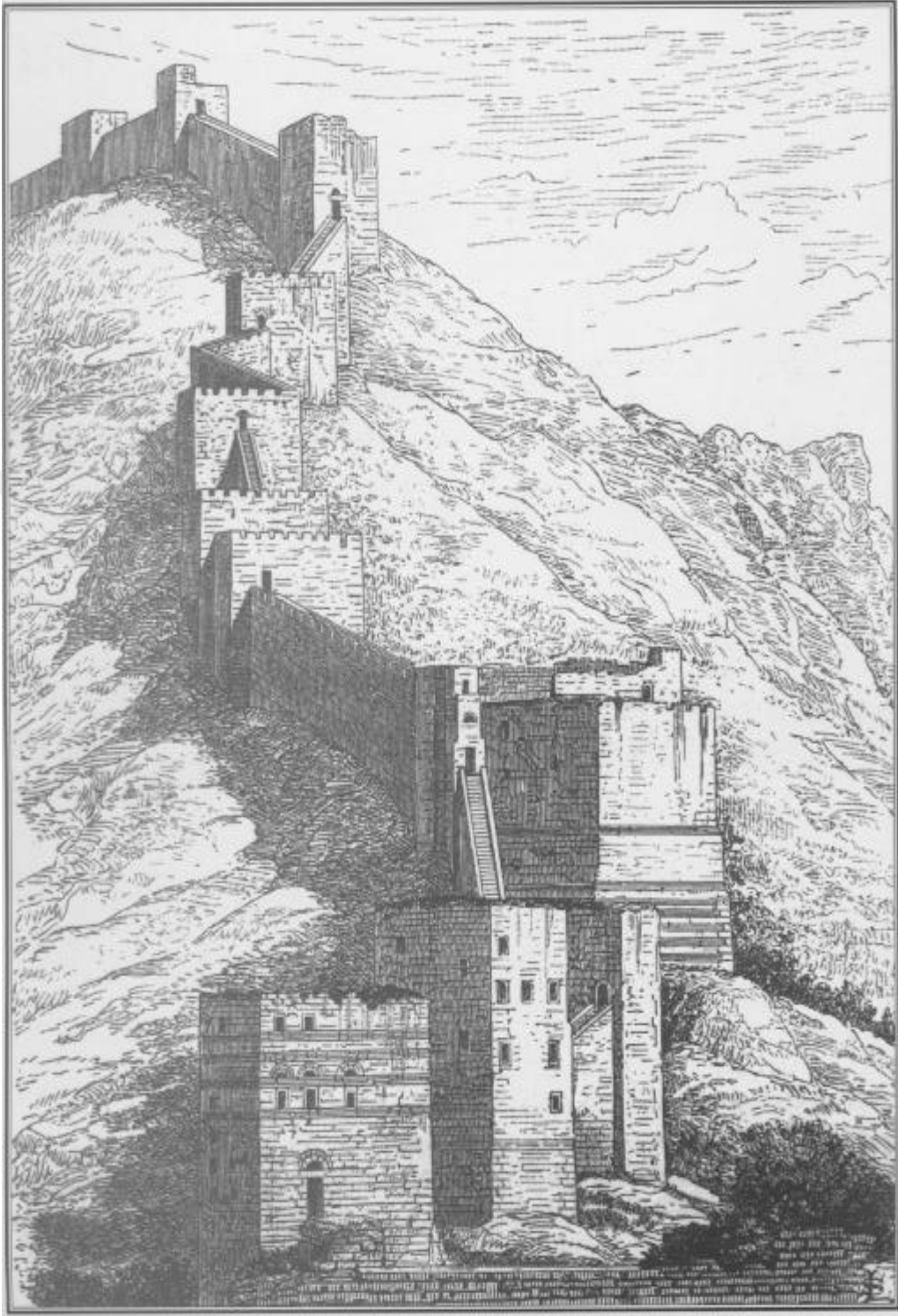
Ek 11: Ani Katedrali (Fethiye Camii)

(https://www.tripadvisor.com.tr/LocationPhotoDirectLink-g298011-d3611235-i154618739-Ani_Cathedral-Kars.html, Erişim Tarihi: 18.08.2017)

Ek 12: Kars

(Zaporozhets, a.g.e., s. 132.)

Ek 13: Antakya Şehir Duvarları

(Zaporozhets, a.g.e., s. 201.)